

II. kötet.

1908.

1. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K. 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1908.

TARTALOM.

	Lap
ASBÓTH OSZKÁR: Jagić Vatroslav	1
SCHMIDT JÓZSEF: A lat. v- (u-) perfectum eredete	5
SCHMIDT HENRIK: Az ófelnémet vocalismus kialakulásához	17
ASBÓTH OSZKÁR: Szláv hatáson alapul-e igekötőink használata? ..	27
RUBINYI MÓZES: Kísérlet a nyelvtudományban	32
ASBÓTH OSZKÁR: A nevetlen ujj	37

Ismertetések.

HORGER ANTAL és ASBÓTH OSZKÁR: S. Simonyi, Die ungarische Sprache	41
SCHULLERUS ADOLF és ASBÓTH OSZKÁR: Az erdélyi szász tájszótár ..	52
DRĂGANU MIKLÓS: Const. C. Diculescu, Originele limbei române	60
BALASSA JÓZSEF: Raoul de Grasserie, De la catégorie du genre ..	67
SCHULLERUS ADOLF: Kisch Gusztáv, Nordsiebenbürgisches Namenbuch	71
GOMBOCZ ZOLTÁN: E. N. Setälä, Zur herkunft und chronologie d. älteren germ. lehnwörter in den ostfinnischen sprachen....	73
SCHMIDT JÓZSEF: B. Delbrück, Synkretismus	75
BEZARD LUCIEN: Dr. Matteo Giulio Bartoli, Das Dalmatische ..	76
SCHMIDT JÓZSEF: K. Brugmann, Die distributiven u. die collectiven Numeralia der indogerm. Sprachen	79

Kisebb közlemények:

A. O. Polgár	26
R. M. A világnyelv kérdéséhez.....	36

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztőség felelős.

JAGIĆ VATROSLAV

szül. 1838 júl. 6-ikán.

Hányszor írtam le ezt a nekem annyira drága nevet, mikor magyar nyelvésztársaimat újra meg újra arra akartam figyelmeztetni, hogy mennyit tanulhatnak ettől a széleskörű, hatalmas elméjű férfiútól, nemcsak sok közvetetlenül a magyar nyelvészetre tartozó kérdésben, hanem a minden művelt magyar emberre nézve fontos szláv világ alaposabb megismerésében. És most, mikor egy nagy ünnep előestéjén újra tollam hegyére veszem ezt a nevet, fájdalmasan érzem, hogy ez az apró szerző szám az én kezemben mindig makranczoskodott, csak döcögve követi gondolataim, érzéseim röptét. Pedig milyen változatos, gazdag élet tárul föl előttem, a személyes összeköttetéseknek milyen messze elágazó, gondosan ápoltság, tarka szövevénye, milyen hatalmas irodalmi működés, milyen tudományunkat át meg átható szervező erő és — hogy a virág se hiányozzék az ünnepről, milyen megható szép, kedves családi élet!

JAGIĆ hatalmas szelleme mintha megkívánta volna a nagy, változó keretet, gondoskodott is a sors róla, hogy ne maradhasson sokáig nyugodtan egy helyen: míg fiatalabb volt, míg egyénisége és tudományos működése lassankint kialakult és egyre nagyobb és nagyobb arányokat öltött, ismételve Európa egyik széléről a másikra hányma. Az első ilyen nagy változást egy politikai vihar okozta. JAGIĆ 10 évig volt már a zágrábi főgymnasiumban a classikai nyelvek szeretett és tisztelt tanára, mikor Rauch bán, a mostani bán apja, fölfüggesztette állásától. J., a ki Bécsben szaktanulmányai mellett lelkesedéssel hallgatta MIKLOSICH előadásait, és Zágráb-

ban egész erővel a szláv nyelvek és irodalmak tanulmányozására adta magát, akkor már elsőrendű szlavista hírében állt: hisz a *Jihoslované* («Délszlávok») hatalmas, roppant anyagot felölelő cikke, mondhatni könyve már 1864-ben jelent meg, az Assemani-féle evangéliumhoz írt nagy készülségét fennen hirdető kommentára 1865-ben látott napvilágot a *Književnik*-ben, egy 1864—66-ban megjelenő folyóiratban, J. egész cikksorozatban tárta föl anyanyelvének fejlődését, 1867-ben adta ki a horvát-szerb nép kitűnő irodalomtörténetét, a mely fájdalom, csak a XIV. századig terjed; az orosz császári akadémia már 1868-ban választotta meg az orosz nyelv- és irodalmi osztály lev. tagjává, a szentpétervári egyetem pedig 1870-ben a szláv philologia tiszteletbeli doktorává. J.-ot, a kinek, hogy megélhessen, a horvát akadémiánál másodtitkári állást szerveztek, 1871-ben az odesszai egyetem meghitta az összehasonlító indogermán nyelvtudomány rendkívüli tanárának, részben MIKLOSICH közreműködésével, egyúttal egy évi szabadságot kapott, hogy tökéleltesse magát az orosz nyelvben és behatóbban foglalkozhassék a szanszkrit nyelvvel.

Így került Berlinbe is, a hol WEBER ALBRECHT, a nagy szanszkritista előadásait hallgatta; ettől hallottam először életemben JAGIĆ nevét emlegetni: felejtethetlen tanárom arra akart bírni, hogy még egy második évet töltsék Berlinben és J.-nál szlavisztikai előadásokat hallgassak! J. ugyanis nem maradt sokáig Odesszában, a hol már 1872-ben rendes tanár lett; maga nagy betegségbe esett, majd elsőszülött leányát veszítette el, örömet fogadta el azt a kitüntető meghívást, hogy foglalja el a berlini egyetemen az újonnan fölállított szlavisztikai tan széket. Itt alapította meg az *Archiv für slavische Philologie* című folyóiratot, a melyből immár 29 vaskos, 500—600 lapos kötet jelent meg és a melylyel egyszerre valamennyünk tanítója, mestere lett. Ettől a pillanattól fogva a még csak 38 éves férfiú határozottan megragadja tudományában a vezetést, a melyre éles ítéletével, széleskörű tudásával, hatalmas munkaerejével rátermett. Én, a ki véletlenül lettem szlavista — az egyetemen szanszkrittal és összehasonlító indogermán nyelvészettel foglalkoztam — el sem képzelhetem, mikép sikerült volna nekem beledolgoznom magamat e rengeteg tudományba, ha JAGIĆ folyó-

iratában folyton útmutatást nem ad, ha nagyobb dolgozatain kívül számtalan ismertetéseiből, a melyek csak úgy ragyognak a szellemességtől és frisseségtől, nem merítettem volna folyton-folyvást okulást, biztos irányítást.

De az olyan nagyszabású szlavista, a milyen JAGIĆ, a ki a szláv philologia minden ágát műveli, a ki nemcsak a szláv nyelvek fejlődését igazán tudományos alapon kutatja, hanem a szláv irodalmakat is bámulatos sokoldalúsággal, élénk figyelemmel kíséri, sőt részletes kutatások tárgyává is teszi, a ki a történeti kapcsolatok, a néplélek megnyilvánulásai iránt is érdeklődik, a ki különösen az annyira fontos egyházi szláv nyelv és irodalom fejlődésének minden mozzanatát föl kívánja deríteni, az Berlinben fájdalmasan érezhette a segítőeszközök hiányát, az vágyódhatott Oroszország, első sorban Sz.-Pétervár gazdag kéziratgyűjteményei, könyvtárai után, és ámbár mestere, MIKLOSICH már első ízben sem ajánlotta, hogy Oroszországba menjen, J. mégis 1880-ban visszamegy oda, igaz ezúttal a tudományos törekvések középpontjába, Sz.-Pétervárra, tagadhatatlanul tudományos működésének roppant hasznára. Itt mint az akadémia tagja és az egyetemen a szláv nyelvek és irodalmak tanára, természetesen egészen más, sokkal nagyobb arányokban érezhette a szláv tanulmányok fontosságát, minden tekintetben nagyobb segítőeszközök is álltak rendelkezésére, akár csak a két alapvető szövegkiadását hasonlító össze, a Berlinben 1879-ben megjelent *Codex glagoliticus Zographiensis*-t és az 1883-ban Sz.-Pétervárt kiadott *Codex Marianus*-t. A *Zographiensis*, ámbár a fontosabbik, olyan szerény köntösben jelent meg, kéthasábos szűk szedéssel, a *Codex Marianus* pazarul szedve, nagy tanulmánytól és kimerítő glossariumtól kísérve, glossariumtól, a mely az óbolgár evangeliumfordítás nyelvének tanulmányozásánál valóságos kincsesbánya, úgy hogy nélküle el sem lehetünk; a *Zographiensis* kiaknázására is újra meg újra ehhez a glossariumhoz kell folyamodnunk. Az európai tudomány nagy halálával tartozik J.-nak, hogy Sz.-Pétervárt, a hol könnyen találhatott volna sokkal jövedelmezőbb irodalmi működésre tág teret, gyöngéd szeretettel tovább is gondozza életének legfontosabb alkotását, német folyóiratát.

J. egész életére és mostani tudományos működésére is

erősen kiható, hat évi tartózkodás után elhagyta Sz.-Pétervárt, hogy elfoglalja szeretett mesterének, MIKLÓSICHnak tanszékét Bécsben. Most, mikor készül azt utódjának átengedni, hosszú eredményekben annyira gazdag működés után, szentpétervári tartózkodásának gyümölcsei biztosítanak neki öregkorára olyan munkakört, a melyért méltán megirigyelhetné minden nyugalomba vonuló, de még tetterős férfiú: JAGIĆ az orosz császári akadémia megbízásából szerkeszti a német Grundrissek mintájára tervezett *Encyclopaedia*-t, a mely a szláv philológiát széles alapon akarja tudományos rendszerbe foglalni. A hat hatalmas kötetre tervezett vállalat első füzeté megjelent már, a munka évek óta serényen folyik, a többi füzetek előreláthatólag gyors egymásutánban fognak megjelenni; JAGIĆ ősz fejjel vezeti az egész nagy munkát, egyes fontos részeit maga végzi, megírja p. o. a szláv philologia történetét, a mely 10 ívre van tervezve, mi pedig a legnagyobb tisztelettel álljuk körül és segítjük, a mennyire erőnktől telik, és szívünk mélyéből kívánjuk, vajha a gondviselés friss erőben tartaná meg forrón szeretett mesterünket, hogy egy pár év múlva új ünnepre gyülekezhessünk — az encyclopædia befejezésének ünnepére!

ASBÓTH OSZKÁR.

A LAT. *v-* (*u-*) PERFECTUM EREDETE.

A lat. *v-* (*u-*) perf. eredetének kérdése valóságos crux interpretum: alig van probléma, a melylyel az idg. összehasonlító nyelvtudomány születése óta annyit foglalkoztak volna — s hogy mily kevés eredménnyel, azt éppen a gombamódra felszaporodott vélemények legiója ékesszólóan mutatja. E különböző nézetek mérlegelése és czáfolgatása maga egy kis könyvet venne igénybe s már ezért sem lehet itt velük hosszasan bibelöldni; de egyrészt tájékoztatásul, másrészt meg hogy a *suum cuique* elve sérelmet ne szenvedjen, helyén lesz a nevezetesebb kísérleteket legalább futólagosan érinteni és csoportosítani. A régibb magyarázók az agglutinationalis theoria atyjának nyomdokaiba hágva a kérdéses latin alakban jó ideig compositumot láttak, a melynek második tagja a *fuī* perf. alak (cf. *amābam*: *bhwām, *amābo*: *bhwō), vagy a *dhē* «ponere» gyökér *dhw-* kezdetű variansa etc. (LINDSAY-NOHL, LSpr. 580—81.). A magyarázatnak ez az útja ma már általánosan el van hagyva. A neogrammatikusok uralomra vergődése óta, mint sok egyebet, ezt a képzést is minden áron az analogia Prokrustes-ágyába akarták beletörni: a legújabb időkig tartotta magát s legtöbb hívrőre talált az a nézet, hogy a szóban forgó labialis elem bizonyos igék (u. m. *fāvī*, *lāvī*, *fōvī*, *mōvī*, *vōvī*, *jūvī*) analogiájára harapózott el (l. pl. STOLZ, LGr.² 370. OSTHOFF, Perf. 251. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1244. HENRY, Précis⁵ 129. etc.); ebben az irányban legmesszebb ment SOMMER (Hb. 606. et seqq.), a ki azzal a föltevessel hozakodott elő, hogy az egész kategória kiindulópontja az *u-* igék perfectuma, nevezetesen *fūī* i. e. *jūvī*. De újabban mély csend uralkodik a neogrammatikusok berkeiben: így STOLZ (LGr.³ 176.) ma már minden magyarázatról lemond s

BRUGMANN (KvglGr. 546.) azt mondja, hogy e perfectum eredetét illetőleg csak «bizonytalan föltevések» vannak.

Ámde a most felsorolt bizonytalan, sőt kétségkívül helytelen magyarázatok mellett egész sora van a jól induló, de következetesen végig nem gondolt kísérleteknek, a melyek első tekintetre meglehetősen eltérnek egymástól s látszólag más-más csapáson haladnak, de voltaképpen mind egy közös pontból indulnak ki s így igen könnyen egyesíthetők. FICK (GGA. 1883. 594—95.) az ói. *paprāu*: lat. (*com*)*plērī* és *jājnāu*: lat. (*co*)*gnōvī* perf. képzések egyenlőségére utalt, a mely fényes ötletre legutóbb REICHEL (BB. 27, 93.) megint visszatért. MÖLLER (PBB. 7, 469.) még korábban hívta föl a figyelmet arra az összefüggésre, mely e lat. kategória és bizonyos agsz. igék perf. képzése között konstatálható (agsz. *séow*: lat. *sēvī*, agsz. *cnéow*: lat. *gnōvī*) s a melyet újabban HIRT (IF. 17, 281.) szintén erősen hangsúlyozott. CHADWICK (BB. 20, 270—303.) a lat. *u*- perfectumot a *neu*- præsensekkel hozta kapcsolatba. Ide tartoznak továbbá a nominalis térről kiinduló kísérletek: PLANTA (Gramm. der osk.-umbr. Dialekte 2, 354. et seqq.) SCHULZE és CURTIUS magyarázati elvére visszatérve az idg. part. perf. act. *-wes*-formativumára gondolt; BRUGMANN (KvglGr. 546.) a *wo*- formativumot keresi e lat. képzésben, mint már előtte DANIELSSON (PER PERSSON, Stud. 250.). — Bármily különbözőek ezek az utak, a kör sugaraiként egy közös centrumból divergálnak, s a föltevések látszólagos sokfélesége mögött a képzelhető legteljesebb egyféleség rejtőzik. Külön-külön és egyenként véve e föltevések egyike sem vergődhetett uralomra, mert egy másikat éppen annyi joggal *lehetett* vele szembe állítani. S a baj éppen az volt, hogy tényleg *szembe* is állították őket, holott egymás *mellé* valók s egytől-egyig közös formula alá foglalhatók. A talány nyitja az, hogy e lat. perf. *v* (*u*) hangját nem kell és nem lehet *egy bizonyos* kategória-képzővel kombinálni, hanem az *összes v (u)*-tartalmú formativumokkal kell összefüggésbe hozni — ha ugyan igaz az, hogy kategorialis exponensek különböző functióik dacára azonos eredetűek lehetnek, a mi különben már a priori is valószínű, mert hiszen functiójuk okvetetlenül másodlagos jelenség s ők maguk csak basisokból elvont hangelemek lehetnek. A dolog tehát nézetem szerint úgy áll, hogy 1. a felsorolt

nominalis képzések összefüggnek egymással, 2. a verbalis képzések kiindulópontja szintén közös és 3. mind ezen nominalis és verbalis képzések velejében megint csak azonosak — és pedig azért, mert végelemzésben mind meg annyian *u*-tartalmú basisokra mennek vissza. E deductio részletei a következők.

1. A nominalis *w* (*u*)-képzések összefüggnek egymással. Az *-u-* és *we/wo-* formativumok összefüggése, illetőleg azonossága már a declinatióban jelentkező ablaut-viszonyokból is következtethető (cf. ói. nom. sg. *tanúš*, gen. **tanvás* [*pašvás*], nom. pl. *tanávas*), de direct is kimutatható:

{	ói. <i>tanúš</i> , gör. <i>τανύ-γλωσσος</i> , lat. <i>tenuis</i> , ószl. <i>тънѣкъ</i> ; basis:
	<i>*teneu</i>
{	ói. <i>tanvam</i> , gör. <i>τανα(ρ)ός</i> , óír. <i>tana</i> , litv. <i>tenvas</i> ; basis:
	<i>*tenewo</i>

Már most mivel a part. perf. act. *-wes/wos-*, resp. *-us-* formativuma mellett *-wot-* áll (cf. ói. ved. voc. *vidvas*, gen. *vidúšas*: neutr. *vidvát*, loc. pl. *vidvátšu* etc., gör. *εἰδώς* *εἰδός*: *εἰδός* etc.), ez a formativum kétségkívül így elemezendő: *-we/wo+* + *s*, resp. *-u+* + *s* — azaz az eredeti *-we/wo-*, resp. *-u-* formativum az *s* formativummal van «tovább képezve», v. ö.:

{	ói. ppa. <i>tēnivás-</i> , <i>tēnúš-</i> : <i>tanvam</i> , <i>tanúš</i>
	lat. ppa. <i>tenus</i> < <i>*tenvos</i> v. <i>*tenus</i> : <i>tenuis</i>

Szépen meglátszik a két formativum eredeti összefüggése még a következő esetekben:

{	ói. ppa. <i>tasthivás-</i> , <i>tasthúš-</i> : <i>su-šthúš</i>
	ószl. ppa. <i>stavъ</i> : <i>stavъ</i> , <i>stava</i>
	ópor. ppa. <i>po-stāuns</i> : litv. <i>stovà</i>

{	ói. ppa. <i>jajñivás-</i> (pro <i>*jajñāvas-</i>), ószl. <i>znavъ</i> : litv. <i>žinóvas</i> ,
	lat. (<i>g</i>) <i>nāvus</i> , gör. <i>*γναφος</i> > <i>*γνοφος</i> (cf. <i>ἀγνοέω</i>)

{	ói. ppa. <i>paprvas-</i> (pro <i>*paprāvas-</i>): ói. <i>purúš</i> , lat. <i>plūs</i> < <i>*ple-</i>
	<i>vos</i> (? REICHELT), gör. <i>πολύς</i> , <i>πλέως</i> < <i>*πληφος</i>

ói. ppa. *dāšvás-*: *á-dāšú*, *dāšuriš*

A part. perf. act. ezen formativuma valamikor minden bizonyynyal élő képző volt az itáliai nyelvesaládban is; nyomai

még a latinban: *cadāver*, *papāver* (BRUGMANN, Grr. II,¹ 417. WALDE s. v.), valamint *tenus*, *secus* (SOMMER, IF. XI, 63, 66.); ide való továbbá osc. *sipus* «sciens» < *sēpwōs v. *sēpus, valamint az osc.-umber futurum perf. -us- eleme is (BRUGMANN, Grr. II¹ 1241, 1269. II² 570. PLANTA, Osk.-umb. Gr. II, 371. BUCK, OUGr. 173.). Materialis egyezések:

umb. *terust dirsust* «dederit» < **dedus-s(e)t*: ói. *dadvás*-, *daduš*-

{ umb. *co-uortust* «converterit», *vurtus* «mutaverit» < **vortus-s(e)t*: ói. *va-vrtvás*-, *va-vrtúš*-, litv. *vir̃tes*

{ umb. *benust*, osc. *ce-bnust* «venerit» < **benus-s(e)t*: ói. *ja-ganvás*-, *jagmúš*-

Mindezen összefüggések végső oka az *u*-tartalmú basis. Minden kétséget kizáró módon bizonyítja ezt a következő összeállítás:

{ ói. ppa. *dadivás*-, *dadāvás*:- inf. *dāvānē*
 { av. ppa. *daḍvah*:- gāthā-av. inf. *dāvōi*
 { gör. bœot δεδω(ν)ός: kypr. inf. δοφενα:
 { litv. *dāvės*, ópor. *dāuns*: litv. *dovanā*

Eredmény: a *nominalis w (u)*-képzések *labialis* eleme vég-elemzésben *u*-basisokon alapul.

2. Az összes *verbalis w (u)*-képzések összefüggnek egymással. A latin, angolszász és óind nyelvekben bizonyos igék perfectumának kategorialis exponense *w (u)*; v. ö. a következő materialis egyezéseket:

lat. *plēvit*: ói. *paprāu*

lat. *monuit*: ói. *mamnāu* (gramm.)

lat. *moluit*: ói. *mamlāu*

lat. (*g*)*nōvit*: agsz. *cnéow* (*cnáwan*), ói. *jajñāu*

lat. *sēvit*: agsz. *séow* (*sáwan*)

lat. *flēvit*: agsz. *bléow* (*bláwan*) «blasen»

lat. *flāvit*: agsz. *bléow* (*blówan*) «blühen»

lat. *calāvit*: agsz. *hléow* (*hlówan*)

lat. *trīvit*: agsz. *préow* (*prúwan*)

Izoláltan áll: lat. *strāvit*: bret. *strouis*

Hogy az ezen perfectumokban jelentkező *w* (*u*) ugyanazon elem, az funkciójának azonosságát tekintve egy pillanatig sem lehet kétséges. Hogy azonban ez a labialis elem csak sec. úton jutott ezen funkciójához s eredetileg semmi köze a perfectumhoz, az a morphologiai és tőképzési viszonyokból egészen világosan kitűnik — nevezetesen abból, hogy ez a *w* (*u*) a praesensben is megjelen. Így *neu*-praesensekhez *w* (*u*)-perfectumok tartoznak (*śṛṇōti*: *śuśrāva* etc.). Ezen perfectumok *w*-je tehát kétségtelenül azonos a *neu*-praesensek *u*-jával. Így tehát a főlebb idézett ói. *paprāu* = lat. *plēvī* perfectumokban s a hozzájuk tartozó *prṇuyāt* opt. praesensben fellépő *u*, resp. *v*, szintén ugyanazon elem — vagyis az *alapul szolgáló basis u*-tartalmú:

śṛṇōti: *śuśrāva* = *prṇōti*: *paprāu*, *plēvī*

[A két perf. hangalkatát illetőleg v. ö.:

śuśrāva: *paprāu* = av. *bvāva*: ói. *babhāu* (PISCHEL, KZ. 41, 184.)]

Továbbá az ói. *babhāu* és *dadrāu* perfectumok mellett *bhāvati* és *drāvati* praesensek állanak, a mely képzések *u*, resp. *v* elemeit teljes lehetetlenség egymástól elszakítani. De mi jogosít fel akkor arra a föltevésre, hogy olyan materialis egyezésekben, minők pl. ói. *jajñāu*: lat. *gnōvī*: agsz. *cnáwan*: ószl. *po-znavati* vagy lat. *sēvī*: agsz. *sáwan*: ószl. *na-sēvati*, a labialis elem heterogén? A perfectumban jelentkező hosszú hangzó semmi esetre sem: «thematikus» könnyű basisokból bárhol, tehát a praesensben is támadhatnak «athematikus» nehéz diphthongikus basisok (cf. ói. *nāvatē*: *nāuti*, *ravati*: *rāuti*, *stāvatē*: *stāuti*, gör. στεῦται < *στρηται etc.), sőt perf. és praes. alakok egymás mellett tüntetik föl a hosszú hangzót (cf. ói. *tasthāu*: ószl. *stavati*, litv. *stovėti*; lat. *nāvit*: ói. *snāuti*; ói. *tuṣṭāva*: *stāuti*; ói. *cukṣṇāva*: *kṣṇāuti* etc.). Az említett materialis egyezések hangalkata *u*-basisok felvétele nélkül megoldhatatlan talány maradna.

A végeredmény tehát ismét az, hogy az összes felsorolt verbalis képzések labialis eleme végelemzésben föltétlenül *u*-tartalmú basisokon alapul.

3. Az összes felsorolt nominalis és verbalis *w* (*u*)-tartalmú

képzések egymással is összefüggnek. Nominalis és verbalis képzések azonossága a legközönségesebb esetek közé tartozik (cf. litv. *peĩnas*: ói. *paĩatē*: ói. *prašĩnas*: gót *fraĩhniþ*; ói. *vēšĩtas*: *vēšĩtatē*; gör. *θήρανων*: *θηράνει*: ói. *púyam*: *púyati* etc.). A *w* (*u*) formativum szintén egyidejűleg a névszó- és igeképzés szolgálatában áll; v. ö.:

{ ói. *tanúš*, gör. *τανύ-γλωσσος*
 { ói. *tanutē*, gör. *τάνουται*

{ lat. *vīvus*, ószl. *živъ*, ói. *jīvās*
 { lat. *vīvit* ószl. *živetъ*, ói. *jīvati*

V. ö. még ói. *dhr̥šņúš*: *dhr̥šņóti*, ói. *-pinvas*: *pínvati* etc.

Így állván a dolog nyugodtan föltehetjük, hogy a part. perf. act. és a perf. *w* (*u*) eleme azonos — annyival inkább, mert a hanganyag azonosságához a functio azonossága is járul. Ez a föltevés annál indokoltabb, mivel a labialis elem materialis egyezésekben jelen meg és nem egy esetben kimutathatólag a basishoz tartozik. Íme néhány példa:

Az ói. perf. *dadāu*, litv. *præt. dāvė* alakok basisa: **dōu*, cf.:

{ ói. ppa. *dadāvās*, inf. *dāvánē*; av. *gāthā* inf. *dāvōi*
 { litv. ppa. *dāvēs*, ópor. *dāuns*; litv. *dovanà*
 { ószl. ppa. *davъ*, iterat. *raz-davati*
 { gör. *bæot* ppa. *δεδω(F)ώς*, kypr. opt. *δωFάνοι*, inf. *δωFεναι*
 { ital. umb. ppa. **dedus* (cf. *dedust* «dederit»), *pur-douitu* «porricito», lat. *duam duim* «dem»

Az ói. *tastháu* perf. basisa: **stāu*; cf.:

{ ói. ppa. *tasthivās*-, *tasthúš*-; *sthāvarās*, *sušthúš*
 { ópor. ppa. *po-stāuns*; litv. *stóviu stóvmi storėti*; *stovà*, *stovus*, *at-stūs*; lett *stāwēt*, *stāws*
 { ószl. ppa. *stavъ*; *staviti*, *stavъ*, «Stand», *stava*
 { gör. ppa. *έστα(F)ώς*; *στύω*, *στοά* < **στοwFjā*, *σταυρός*
 { ital. lat. *re-staurō* etc. (WALDE, s. v.)

A főlebb felsorolt verbalis és nominalis képzések összefüggésének végső oka s legszilárdabb támasza tehát *exēu*-, *exewo*-basisk sok *u*- *w*- eleme. Az egész föltevésben nincsen semmi különös,

csak meg kell szabadulni attól a felfogástól, hogy valamely nyelvelem, a mely a mai kialakult nyelvstadiumokban bizonyos kategóriák exponense, mindig ezt a szerepet játszotta. A nyelvi kategóriák természetsszerűleg nem előzhették meg a primitív szavakat (basisokat) s tehát exponenseik is csak a basisok hanganyagából alakulhattak ki: keletkezésük más módon el sem gondolható. Ezt az a priori konstruált hypothesis-t hatalmasan támogatja az a kézen fekvő és általánosan elismert tény, hogy ugyanezen hang vagy hangcomplexum egyszer kategoriális exponens, máskor minden functio nélkül szükölködik. Így az *s* jelentős szerepet játszik mint neutr. substantivumok «formativuma» (ói. *śrávas*) vagy mint az aoristos «időjegye» (ói. *áś-rāuṣam*), de jelentés nélkül való «járulék» pl. a *śruṣṭiṣ, śrōṣa-mānas* alakokban (v. ö. *śrūtiṣ, áśrōt* etc.); hasonlóképpen a *dh* «præsensképző» (πλήθω) és «időjegy» (ἐπλήσθην), de functio nélkül való henye hang a πλήθος, πληθός szavakban (v. ö. πλήτο, πίμπλημι) etc. Egészen így áll a *w* (*u*) elem ügye: az ói. *vṛuṭi* *vṛuṭe* præsens *u*-ja a latinban csak a *voluī* perfectumban jelentkezik, a *volo* præsensben nem; megfordítva a lat. *volūī* perfectum *v*-je, mely a lat. *volvo* præsensben is megvan, hiányzik az ói. *vālati* præsensben. Ha tehát a *w* (*u*) manapság functiohordozó elem, nevezetesen a latinban a perf. jegye, ebből nem következik, hogy mindig az is volt, hanem olyas valami lehetett, mint az ú. n. «determinativum». Ezt már PERSSON (Stud. 210.) is látta, de vele szemben nyomatékosan kell utalni arra, hogy a «determinativum» eredetileg okvetetlenül a basis alkotórésze volt. E részben az ablaut-viszonyok semmiféle kétségnek nem adnak helyt: ha valamely hangcomplexum konstituáló elemei a jelentés fonalán összefüggő, egyébként különböző nyelvi kategóriákban állandóan megjelennek s az accentus hatása alatt egységesen viselkednek, akkor ablaut-basissal van dolgunk s az illető elemek a basis integráló részei.

Vizsgáljuk ebből a szempontból a lat. *v*-typus viszonyait s induljunk ki az ói. *paprāu*: lat. *plēvī* állított egyenlőségéből. Az ói. *paprāu* perf., *prṇuyāt* præs. és *purúṣ* adj. basisa közös: az ói. *purāu* loc. sg. végső *u*-ja természetesen nem lehet más mint az ói. *purú* nom. sg. neutr. végső *u*-ja s mind a kettőnek végső *u*-ja azonos a *prṇuyāt* præs. *u*-jával; mivel pedig az ói. *pīprāu*

perf. az értelem fonalán összefügg az utóbbival s végelemzésben valamennyivel s ablaut tekintetében egy csapáson halad amazokkal, ebből folyik, hogy végső *u*-ja azonos az említett alakok *u*-elemével:

nom. *purú*: loc. *puráu* = praes. *pr̥nyāt*: perf. *papráu*

Azaz: a *papráu* perf. végső *u*-ja nem járulékos, hanem a basishoz tartozik s az összes alakok számára egy közös *u*-basist kell felvenni. Ez a basis pedig *idg.* (cf. av. *pouru*, gör. *πολύ*, ír *il*, gót *filu* etc.) s az imént kimutatott ablaut-egyenlet tagjai egybeült is megvannak, így a görögben:

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{ói. } \textit{purú} : \textit{papráu} = \text{πολύ} < * \text{παλό} : \text{πλέω} < * \text{πληφο} = \\ \text{idg. } * \textit{pelú} : \textit{plēu} \end{array} \right.$$

Mivel pedig a lat. *plēvī* értelmileg az imént felsorolt alakokhoz tartozik s éppen olyan basis-formatiót tartalmaz magában mint ói. *papráu* és gör. *πλέω* < **πληφο*, minden methodika kigúnyolása volna azt állítani, hogy labialis eleme heterogén: ez a *v* nem lehet más, mint a *pelēu* basis integráló része. — A lat. *v*-perf. kiindulópontja az *exēu* basisok.

Hasonló módon az *u*-perfectumról is kimutatható, hogy *u*-ja a basishoz tartozik. Az ói. *tanúš* *adjectivum* egyes casusai (nom. sg. neutr. *tanú*, dat. **tanvė́* [cf. *šísė́vė́*], gen. *tanóš*, nom. sg. fem. *tanvī́*, nom. pl. masc. *tanávas*) és az értelem fonalán vele összefüggő ói. *tanóti verbum* egyes alakjai (imp. 1. *tanavāni*, 2. *tanú*, med. pr. 1. *tanvė́*, opt. 1. *tanvīyá*) basis és ablautviszonyok tekintetében hajszálig megegyeznek:

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{ói. adj. } \textit{tanú} : * \textit{tanvė́}, \textit{tanvī́} : \textit{tanóš} : \textit{tanávas} \\ \text{ói. verb. } \textit{tanú} : \textit{tanvė́}, \textit{tanvīyá} : \textit{tanóti} : \textit{tanávāni} \\ \text{idg. } * \textit{tenu} : * \textit{tenuvai}, * \textit{tenuvī} : * \textit{tenu}, * \textit{tenuw} \end{array} \right.$$

E verbo-nominalis basis hordozói a latin *tenuis* adj. és *tenuī* perfectum is; az előbbi morfológiai szempontból kétségtelenül az, a mi az ói. *tanvī́* adj. fem., az utóbbi vagy oly formatio mint ói. *tanvė́* vagy (ha t. i. *tenuī* < **tenevai*, **tenovai*) olyan mint ói. *tanávė́*, *tanavāni* etc. Tehát:

$$\text{ói. } \textit{tanvī́} : \left\{ \begin{array}{l} \textit{tanvė́} \\ \textit{tanávė́} \end{array} \right\} = \text{lat. } \textit{tenuis} : \textit{tenuī}$$

A lat. *u-* perf. kiindulópontja tehát az *exeu* basis. V. ö. még lat. *monuit*: ói. *manutē*, lat. *voluit*: ói. *viñutē* etc.; a perf. és præs. viszonyához v. ö. perf. *acuit* (*acēscere*): præs. *acuit* (*acuere*), perf. *volvit*: præs. *volvit* etc.

Kiegészítésül megjegyzendő, hogy a hol a lat. *u* eredetileg < *ū*, ott a képzés kiindulópontja szintén *u*-tartalmú, de *nehéz* basis. Így a lat. *fuī* számára, melynek eredetibb alakja biztosan *fūī* (cf. inser. FVVEIT), a **bhewā* basist kell felvenni s *fūī* oly formatiot foglal magában mint ói. perf. *babhūva*, *babhūvē*, part. perf. act. *babhūvás-babhūvús-*, litv. præt. *būvo*, part. *būvēs*, ószl. part. perf. act. *byvъ*, iterat. *byvati* etc.

Az itt ismertetett elmélet tehát rövidre fogva a következő. Bizonyos nominalis és verbalis képzések egy *w* (*u*) elemet tüntetnek föl, a mely nagy szerepet játszik egyebek közt a perf. és főleg a part. perf. act. kategoriájának kifejlődésében s eredetileg *exēu* basisokkal van összefüggésben. Mivel a szóban forgó latin perf. szintén tartalmaz ilyeneket, azért *v* (*u*) eleme végelemzésben azonos az *exēu* basisok labialis elemével — és pedig a *plēvī* < **plēvai* typus az *exēu*-, a *tenuī* < **tenvai*, **tenevai* typus az *exeu*-basisokkal függ össze.

Ez elmélet sorsa részben attól is függ, hogy lehetséges-e ilyen képzésű lat. perfectumokhoz kellő mennyiségű idg. *u*-basist felhajtani. E böngészés eredménye az alább következő gyűjtemény, a melynek összeállításánál a kétes eseteket mellőztem s teljességre sem törekedtem, úgyhogy a bizonyító erejű esetek száma kétségkívül jóval nagyobb lesz. Elmaradtak a jegyzékből azok a perfectumok, melyeknek *v* (*u*) eleme — mintegy jelezve a helyes megfejtés útját — az egész rendszerre kiterjed (*acuo*, *arguo*, *metuo*, *statuo*, *tribuo*, *minuo*, *sternuo*, *nuo*, *ruo*, *pluo*, *luo*, *ex-* és *ind-uo*, *imbuo*; *foveo*, *moveo*, *voveo*, *juvo*, *caveo*, *faveo*, *lavo*; *solvo*, *volvo* etc.). Azok az ószl. perf. participiumok, a melyek szabályosan vannak képezve, a melyeket azonban autopsia hiányában irodalmi használatban nem tudok kimutatni, * jelzéssel vannak megkülönböztetve.

I. *v*-perfectumok.

arāvi (*arāre*): lat. *arva*, *arvum*, umb. *arvam-en* «in arvum»; kymr. *erw*, corn. *erw* «ager», bret. *erv* «furche»; gör. kypr. *a-ro-u-ra-i* = ἀρόρα; ószl. pp. *oravъ (*orja orati* «pflügen»).

calāvi (*calāre*): agsz. *hlōwan hlēow* «rugire, boare»

cīvi (*cīre*, *cīere*): lat. *cēveo*; gör. σέω ἔσσυτο, κίνωμα (nas. inf.); ói. *cydvate* «regt sich, geht fort», perf. *cucyuvē*, caus. *cyāvayati* «bewegt», *cyāutnám* «erschütterung, unternehmung»; av. *šavaitē* «sie verfahren (gegen)», caus. *šāvayeiti* «er entfernt», *šyaoθnəm* «facinus», óp. *asiyavam*, «ich zog, marschierte» újp. *šavam* «ich gehe, werde» etc.

crēvi (*crēscere*): gör. arkad. κόρφα, ion κοῦρος κοῦρη, att. κόρος κόρη.

cupīvi (*cupere*): gör. hom. ἀπο-κάπυσσεν, κάπυς: πνεῦμα (Hes.); ószl. pp. *kypěvъ (*kypěti* «wallen, sieden»).

flāvi (*flāre*): lat. *fluo* (?); agsz. *blōwan*, *blēow* «blühen».

flēvi (*flēre*): agsz. *blāwan* *blēow* «blasen» vagy talán ószl. pp. *blērъ (*blēja blējati* «blöken»)

forāvi (*forāre*): orosz *burávъ* *buravъ* «bohrer»; v. ö. még lat. *frūmen*, gör. φάρυξ, ói. *bhārvati* «kaut, verzehrt».

gelāvi (*gelāre*): lat. *gelu*; litv. *gelumā* «strenges kälte».

(*g*)*nōvi* (*nōscere*): lat. (*g*)*nāvus*; agsz. *cnāwan* *cnēow*; ószl. pp. *znavъ* (*znaja znati*), litv. *žinóvas* «kenner»; ói. perf. *jajñāu* etc.

hiāvi (*hiāre*): lett *schāwāt* «gähnen»; ószl. *zēvati* «gähnen», pp. *zēvъ (*zēja zējati* «hiare»; *sēja sėjati*: *sēvъ* = *zēja zējati*: *zēvъ).

īvi (*īre*): ófn. *ēwa* «Gesetz, Ehe», litv. *pér-eivis per-eivà* «Landstreicher»; ói. *ēvas* «eilig; lauf, gang».

$\left\{ \begin{array}{l} \text{lēvi līvi (linere)} \\ \text{po-līvi (polīre)} \end{array} \right\}$: lat. *lēvis* < *lēivis, gör. λείος < *ληίφος.

nāvi (*nāre*): lat. *nāvis* (?), *nūtrix* (BRUGMANN, KvglGr. 504. WALDE Etwb. s. v.); gör. νάω, æol ναώ < *snawjō; ói. *snáuti* «trieft»; v. ö. még lat. *nūbēs*, kymr. *nudd* «nebel», ír *snuadh* «flusz»; ide való talán még gót *sniwan*, agsz. *snēowan* «eilen» (cf. rinnen: rennen? WALDE).

nēvi (*nēre*): gör. νεῦρον < *snēurom; ói. *snāvan-*, av. *snāvara*

«Sehne»; óisl. *snúa* «wenden, drehen»; valószínűleg ide való a főlebb említett gót *sniwan*, agsz. *snéowan* «eilen», eigl. «sich drehen» (gót *snēvum* = lat. *nēvimus*? NOREEN).

ab-olēvī (*abolēre*): gör. ὀλοός < *ὀλεφος (BRUGMANN, Grundr. II³ 203.).

ōrāvī (*ōrāre*): oscus *urust* «oraverit»; gör. arkad. κατ-αρφος «verflucht», hom. ἀρή, att. ἀρά < *ἀρφᾶ, Hes. ἀρούε· ἀν-τιλέγει, βῶα.

pāvī (*pāscere*): ói. *pāvan-* «schützend», óp. *xšaθra-pāvan-* «satrapa».

petīvī (*petere*): lat. *im-petus*; ói. pp. *paptivás-* (*pátati* «fliegt»).

plēvī (*plēre*): lat. *plūs* < *plevos (? REICHELT); gör. πλέως < *πληφος; ói. perf. *paprāu*, pp. *paprvas-* etc.

quiēvī (*quiēscere*): ószl. pp. *po-civъ* (*počiti* «ruhen»).

sacrāvī (*sacrāre*): osc. *sakruvit* «sacrat» < *sakrujit [*statuit*: *status* = *sakruvit*: *sakrus].

sapīvī *sapuī* (*sapere*): osc. pp. *sipus* «sciens» < *sēpvōs v. *sēpus.

sēvī (*serere*): agsz. *sáwan séow* «säen»; ószl. pp. *sēvъ* (*sēja sēti*), iterat. *na-sēvati* «besäen», orosz *sěvъ* «säen, saatzeit».

dis-sipāvī (*dissipāre*): ószl. pp. *sypavъ (*sypati* «fundere»).

sīvī (*sinere*) és *po-sīvī po-suī* (*ponere*): lat. *dē-sivāre* (denom. a *sivos adjectivumból); gör. ἐάω < *sewājō; ófn. *vir-sūmen* «versäumen»; ói. *sávati suvāti* «setzt in bewegung»; — *sivī* és *sēvī* valószínűleg ugyanazon basis variánsai.

sprēvī (*spernere*): ahd. *spriu*, gen. *spriuwes* «zerstiebendes, spreu», gót *sprēwjan, mhd. *spræwen* «sprühen, stieben, streuen»; ide még talán litv. *sprūstu sprústi* «herausdringen aus einer klemme, herausfahren».

strāvī (*sternere*): lat. *struo, struēs*; bret. *strouis* «stravi»; ahd. *streuen strouen*, agsz. *streowian*, gót **straujan strawida* «streuen»; gör. στρόνυμι < *σταρνυμι (infix); ószl. pp. *stъrъ* és *pro-stъrvъ* (*stъrа strēti* «ausbreiten»); ói. *strmōti strmūtē* (inf.) «streut».

in-trāvī (*intrāre*): ói. *tarutē* «dringt hinüber», *túrvati* «überwindet»; av. *taurvayeiti*, pehl. *tarvīnītan* «überwinden».

trīvī (*terere*): agsz. *ḫráwan ḫréow* «drehen», eigl. «drehend

bohren»; gör. τρώω, τέρυς, τρύμα, τραῦμα; ószl. *tryja tryti* «reiben», *truja trova truti* «aufzehren»; ói. *táruas* «jung, zart», av. *taurunō* «jung».

vacāvi (vacāre): lat. *vacuos* [cf. *necāvi necui nocui: nocuos*].

vocāvi (vocāre): umb. *subocau subocauu* (ha a. m. «invocavi»);

gör. ἐρύλλιον; ói. pp. *ūcivás-, ūcuš-, av. vaokuš-*.

vōlāvi (volāre): lat. *volucris*; ói. *garūt* «flügel».

II. u-perfectumok.

acuī (acēscere): lat. *acuī (acuere), acus, aculeus, acūmen.*

albuī (albēscere): lat. *albūcus, albuēlis, albūgo.*

ap-erui, op-erui (aperire, operire) < *verui: gör. ἔρυσθαι < *férysθαι; litv. pp. *vėres (veriū vėrti* «öffnen oder schlieszen»), ószl. pp. *vьръ (vьrą vrėti* «schlieszen»); ói. *api-vr̥nōti* «verschlieszt», *apa-vr̥nōti* «öffnet», *varūtár-* «schirmer».

arcui (arcēre): gör. ἄρκυς «netz, fallstrick, gefahr», ἄρκυσμα, ἄρκυ-στασία, ἄρκύ-στατος.

carui (cārēre) és *crēvi (cernere)*: lat. *scrautum scrūta* etc. (WALDE); litv. *kiŗvis* «axt»; ói. *kŗnōti* «verletzt, tötet», *cārvasi* «zermalmt», *kŗviš* «ein weberinstrument».

cāruī (cārere): ófn. *haru*, óisl. *horr* «flachs» < *χarwaz.

decuī (decēre) és *docui (docēre)*: gör. δήκνυται (inf.); ói. *dāšnōti* (inf.) «bringt opfer dar, erweist verehrung», pp. *dāšvás-* «opfer darbringend, verehrend», *dāšú-* «die götter ehrend».

dolui (dolēre), dělēvi (dēlēre) és *dolāvi (dolāre)*: óir *dell* «gestalt, form», újkymr. *delw* «imago, figura, effigies»; ószl. *dly* (gen. *dlъve*) és *delъva* «dolium»; és még talán ói. *dārviš, darvī* «löffel».

domui (domāre): lat. *domus* = ószl. *domъ*; ói. *dāmūnas* «zum hause gehörig, hausgenosse».

genuī (gignere): lat. *genuīnus, in-genuos*; gör. γονεύς, γονεύω; ói. *januš* «geburt» (gramm.), *sa-janúš* «zugleich entstanden».

lubui (lubēre): ószl. *ljubivъ* «liebend»

molui (molere): lat. *molucrum*; gör. μάλευρον, μύλλω < *młwjo v. *młwjō [cf. *vóξ: nox*]; gót *ga-malwjān* «zermalmen, zerstösen», óisl. *mqlva* «in stücken brechen»; ahd. *melo*, óisl. *miql* «mehl» < *melwam; ói. perf. *mamlūu*.

monuī (*monēre*): lat. *monumentum*; litv. pp. *mìnēs* (*menū miñti* «gedenken»), *pri-manus* «vordenkend», *at-menus* «eingedenk»; ószl. *мѣнѣѹ* (*мѣнѣѹ мѣнѣти* «meinen»); ói. perf. *mamnāu* (gramm.), pr. *manutē* «denkt»; av. pp. *mamnūš* (*manyete* «meint»).

nocuī (*nocēre*) és *necāvī*, *necuī* (*necāre*): lat. *nocuos*, gör. νέκυος, νεκυία; av. *nasu* «leichnam, aas», gāthā pp. *nasvā* «abgegangen von».

oc-culuī (*occulere*) és *cēlāvī* (*cēlāre*): gör. καλόπτω, καλόβη, κάλυξ.

ap-pāruī, *com-pāruī* (*ap-*, *com-pārēre*): gör. πεπαρεύσιμον εὑφραστον, σαφές (Hes.).

rapuī (*rapere*): gör. ῥαπναι.

rubuī (*rubēre*): ószl. pp. *rūdēv (*rūdēti sę* «erröten»; v. ö. inf. *rubēre*: *rūdēti*, s-aor. *rubērem*: *rūdēch*).

secuī (*secāre*): lat. *secūris*; gör. σκῆρος «abfall beim behauen der steine»; ószl. *sekyra* «axt»; litv. *skutū* «scheere».

seruī (*serere*): óisl. *sqrve* «halsband aus aufgereihten perlen od. steinen».

sorbuī (*sorbēre*): ír *srub* «schnauze» < *srubu (Stokes, Urkelt. 318.).

tacuī (*tacēre*): óisl. *þogull* «schweigsam» < *þazulaz, *þakuláz (mint óisl. *qngull* «angelhaken»: gör. ἀγκύλος).

tenuī (*tenēre*): lat. *tenuis* < *tenvos v. *tenuis, *tenuis*; ír *tana* < *tanavos, corn *tanow*, bret. *tanau*, kymr. *teneu* «dünn»; gör. τανό-γλοσσος, τάνονται, τανύω, τανα(φ)ός; litv. dial. *tėnas* «schlank»; ószl. *тънѣ-кѣ* (= ói. *tánukas*) «dünn»; ói. *tanús tanví* «dünn», *tanóti* «dehnt».

tepuī (*tepēscere*): ói. *tápu-* «heisz, glühend», *tápuš* «glut, hitze».

texuī (*texere*): ószl. pp. *tesav (*tesati* «hauen») ói. *takšavant* «verwundet habend» (Mbh. II. 23, 18; ha ugyan a helyes olvasás nem *kšatavant*-, mint BÖHTLINGK hiszi).

tonuī (*tonāre*): ószl. pp. *stēnav (*stēnati* «ächzen, stöhnen»).

torpuī (*torpēre*): ószl. pp. *u-trpēv* (*u-trpēti* «erstarren»).

torruī (*torrēre*): gót *þaúrsus* «dürre, trocken»; ói. *tršús* «lechzend» (v. ö. *torreo*: ói. *taršáyati*, *tršyati*; lat. *tostus*: ói. *trštás*).

voluī (*velle*): ószl. pp. *velēv* (*velēti* «befehlen»), iterat. *po-*

velévati; ói. *vṛṇōti vṛṇutē*, «wählt»; av. *varənav-, varnav-, varənv-* «wählen».

vomuā (vomere): pp. litv. *vėmęs*, ói. *vēmivás-, vēmúš-*.

Voltaképpen persze csak arról lehet szó, hogy e perfectum-képzés kiindulópontját állapítsuk meg, mert az analogikus befolyások előtt természetesen tárva-nyitva áll az ajtó, a mint ezt a latin nyelv körén belül is mutatják az olyan ismeretes szópárok mint *crepāvi: crepuī, necāvi: nocuī, cubāvi: cubuī, domāvi: domuī, dolāvi: doluī, adolēvi: adoluī, posīvi: posuī, sapīvi: sapuī, dīmicāvi: micuī* etc. Annak megállapítása tehát, hogy egy bizonyos meghatározott lat. perfectum már latin analogiák hatása alatt támadt-e vagy pedig keletkezése idejében még *idg. u*-basisokkal volt-e összefüggésben, nem mindig sikerül. Így pl. a lat. *praestavit, davit* alakok láttára kísértetbe jön az ember őket közvetlenül az ói. *tasthāu, dadāu* perfectumokkal kombinálni s egyenesen *idg. u*-basisokat keresni bennük (cf. *re-stauro, duam*), ha nem volna egészen indokolt a gyanú, hogy csak latin területen támadt késő analogikus képzések. Az összehordott anyag tehát — meg kell vallani — nem minden egyes részletében megbízható. De ha részletekre kerül a sor, jóformán sohasem lehet biztosan tudni, vajon valamely kiterjedt morphologiai kategória (pl. *-tēr- -tōr-*) valamely specialis esetben (mint pl. ói. *jñātār-*, lat. *nōtor*) még *idg.* «alapnyelvi» egyezés-e vagy pedig már «különnyelvi» analogikus újítás. Ez már minden ilyenmű «alapnyelvi» reconstructionnak Achilles-sarka. De a mint a természet világában az individuum mulandó, a genus ellenben relative állandó, úgy a nyelvek terén is minden egyes kategóriális egyezés lehetne különnyelvi újítás, de a typus maga, az egész kategória megtartaná «alapnyelvi» jellegét. Így hát leszámítva a leszámítandókat, azt hiszem lényegében helyt áll s *regulativ principiumként* egészen elfogadható az a föltevés, hogy a latin *v (u)-perfectumnak labialis eleme könnyű és nehéz diphthongikus u-basisok integráló része*, mely a nyelvi kategóriák kialakulása korában formativummá váltván többek között a perfectum-képzés szolgálatába állott.

SCHMIDT JÓZSEF.

AZ ÓFELNÉMET VOCALISMUS KIALAKULÁSÁHOZ.

«A hangváltozás törvényszerűségéről» szóló értekezésemben*) iparkodtam bebizonyítani, hogy minden hangváltozás lényegéről csak úgy nyerhetünk helyes képet, ha az egyes hangok változásai közti szerves kapcsolatot megismerve, a beszélő szervek működésében idővel beálló módosulást, mint physiologiailag egységes folyamatot vizsgáljuk. Ez természetesen nem lehet a végcélja a nyelvtudománynak, vagy egy részének, de mégis oly munka, a melyet el kell végezni, mielőtt a nyelvben rejlő szellemi tartalomnak vizsgálatához foghatnánk, noha ez a szellemi tartalom az egyetlen célja és lényege minden beszédnek, s így kell, hogy ez legyen a célja egyszersmind minden megismerési törekvésnek, vagy más szóval tudománynak, a mely valamilyen nyelvvel foglalkozik.

Mert bármennyire higgyük és állítsuk, hogy a nyelvtudomány mily sokra vitte már, sok tekintetben mégis a kezdet kezdetén van; nemcsak a nyelv szellemi tartalmának vizsgálatában, hanem a beszéd külső, physikai nyilvánulásának megértésében is. Sokszor kiváló s egyébként igen tiszteletreméltó tudósok műveiben is legnagyobb csodálkozásunkra lépten-nyomon oly felfogással találkozunk, a mely azt bizonyítja, hogy ők jól ismerik az írott nyelvemlékeket, tudják, mikor miféle betűkkel kezdték jelölni a régi hangokat, de nem tudnak vagy nem iparkodnak a beszéd mód természetes alakulásával tisztába jönni.

Nem kell Grimmre visszamennünk, a ki a hangtörténetben még a «betűkről» beszélt, s kinek nem egy terminusa, melyet forgalomba hozott, élénken tanuskodik arról, hogy szerzője előtt a látási képzetek lebegtek, a betűket és jeleket látta

---

*) Nyelvtud. Közlemények 36. köt. 58. l.

maga előtt, mikor a *lautverschiebung*, (*laut-*) *brechung*-féle terminusokat megalkotta; még a legújabb nyelvészeti irodalomban is találkozunk sokszor hasonló helytelen felfogással. Így pl. Kluge: *Vorgeschichte der altgerm. Dialekte* cz. munkájában azt mondja (413. l.): germ. *brēkan* mit geschlossenem *e* ist im Althochdeutschen in Folge der dunklen Färbung des Konsonants resp. des folgenden Vokals zu offenem *e* geworden. Mit értünk a consonans «sötét színezetén», s hogy teheti a sötét színű cons. az előző voc.-t nyílttá? Kétségtelen, hogy szakítani kell azzal a rossz szokással, hogy idegen képzeteket keverjünk bele a fonetikai terminológiába. Ha tisztán fonetikai szempontokból vizsgáljuk egy nyelv fejlődését, rögtön egészen másként fog az előttünk feltűnni.

Az ófn. vocalismus kialakulását akarjuk így tisztán fonetikai szempontok szerint megvizsgálni, keresve egyrészt, miféle kapcsolat van az egyes hangok fejlődése közt, másrészt azt, hogy az associatív érintkezési hatáson alapuló hangváltozásokat hogyan kell fonetikailag helyesen felfognunk.

Az ősgermán vocalismusból a hangsúlyos tőszótagok rövid magánhangzói vannak legkevésbé kitéve spontán hangváltozásnak, de annál érzékenyebbek az associatív érintkezési hatás iránt. Feltűnő közös germán spontán hangváltozást egy rövid magánhangzón észlelhetünk, s ez az, hogy idg. *o*-nak germ. *a* felel meg: pl. lat. *hostis*, gót *gasts*, skand. *gestr* (hivatlan vendég), ó-angol *gyst*, *giest*, ószász-ófn. *gast*; grg. ὄμος, gót (és finn) *sama*. Feltűnő ez annál is inkább, mert viszont idg. hosszú *ā*-nak a germ. nyelvekben *ō* felel meg: lat. *fāgus*, dór φᾶγος, óangol *bóc*, *bóce*, skand. *bók*, ófn. *buohha* bükkfa, gót *bōka* betű (plur. *bōkōs* irat, könyv, levél).

A rövid magánhangzó tehát nyíltabb, a hosszú zártabb lett. Ebben nem kell fonetikai szempontból ellentmondást látnunk, mert hasonló jelenséggel, hogy a megfelelő rövid és hosszú magánhangzó más-más módon fejlődött, másutt is találkozunk. Általános fonetikai szempontból, mikor nem éppen bizonyos hangtörvényről, hanem tisztán fonetikai jelenségről van szó, e jelenség magyarázatáért szabad egy nem-idg. nyelvhez is folyamodnunk. S itt igen közel találjuk a példát. Csak arra kell gondolnunk, hogy a magyarban a rövid *a* oly zárt hang,

hogy azt idegen fül hajlandó az *o* hangokhoz sorolni; a hosszú *á* viszont a legnyíltabb *a*-hangok egyike, melyet az általános phonetika egyáltalában ismer. S ha itt ez az ellentét nem is okoz oly történelmi változást, mely által különböző eredetű hangokat később egyformán ejtenének, mint idg. *o*-t és *a*-t, és idg. *ō*-t és *ā*-t a germánban, annyit a magyar nyelv példája mégis bizonyíthat, hogy rövid és hosszú vocalis nyíltsági foka közt ily ellentét lehetséges, és másutt is észlelhető.

Az *o*-hoz hasonlóan az idg. úgynevezett «vegyes» hang, *ə* is mint hátsó alsó nyelvműködéssel képzett hang folytatódik az európai idg. nyelvekben: óind. *pitár*, grg. *πατήρ*, lat. *pater*, örm. *hair*, gót *fadar*, ófn. *fater* stb. — Figyelemreméltó, hogy idg. *o* és *ə*, idg. *i* és *u* előtt, tehát mai felfogás szerint mint diphthongusok első elemei teljesen úgy fejlődtek, mint egyébként consonansok környezetében; idg. *oi*-nak tehát germ. *ai*, idg. *ou*-nak germ. *au*, idg. *əi*, *əu*-nak germ. *ai*, *au* felel meg. Ebben a legrégebbi időben, tehát a germán közösség elején, még nincs meg az a kölcsönhatás az egyes vocalisok között, mint a hogy azt a germán nyelvek későbbi történetében megfigyelhetjük. Nem akarunk most azzal foglalkozni, hogyan kell magyaráznunk idg. *ē*-nek (vagyis germ. *ē*₁-nek) *ā*-vá való fejlődését a nyugati és északi germ. nyelvekben (s a finn nyelv germ. kölcsönszavainak egy részében). Nem szabad azonban elválasztanunk germ. *ē*₂ változásának vizsgálatát germ. *ō* fejlődésének magyarázatától. Míg germ. *ē*₁ a nyugati és északi germ. nyelvekben nyílt vocalis volt, *ē*₂ középső nyelválással, tehát *ō*-nak teljesen megfelelő elülső nyelvműködéssel képzett hang volt.*) E két vocalis egyformán is fejlődött. *Mind a kettő eső nyelvmozgással képzett diphthongussá vált az ófelnémetben; ē-ből ea > ia > ie, ō-ból oa > ua > uo* keletkezett. Pl. gót *hēr*, ófn. *hear*, *hiar*, *hier*, lat. *speculum*, vulg., lat. *spēglo*, ófn. *spiagal*; gót *flōdus*, ófn. *fluot*.

Idg. *i* és *ū*, vagyis a felső nyelválással képzett hosszú magánhangzók, egészen a kfn.-ig hasonló ejtéssel maradnak meg; Kluge ezt úgy magyarázza, hogy: «germ. *i* und *ū* waren Extremvokale, sie wandeln sich nirgends in *ê* resp. *ô*.» (Vorgeschichte 130. §.) Ha ez nem is egészen tökéletes magyarázat, annyiban

*) L. erről tüzetesen: Mackel ZfdA. 40, 261. l.

mégis helyes, hogy e magánhangzók nagyobb állandóságát a kiejtésükre fordított nagyobb energiában kell keresnünk, tehát egyrészt abban, hogy szűk ejtésűek, másrészt abban, hogy kiejtésüknél a nyelvnek a nyugalmi helyzettől a lehető legmagasabbra kell emelkednie. Ezt az is bizonyítja, hogy a felső nyelvműködéssel képzett magánhangzók hangsúlytalan szótagokban, képzőkben és ragokban is legtovább tartják magukat a német nyelvben.

Ha az associativ érintkezési hatás okozta hangváltozást vizsgáljuk, itt egy csomó érdekes és igen egyszerűen megmagyarázható jelenséget látunk. Nézzük először a magánhangzók kölcsönhatásait. Ismeretes, hogy idg. *i* és *u* a germán nyelvekben a következő szótag rövid és hosszú *a*, *o*, *e* hangjának hatása alatt, mint *e* ill. *o* folytatódik. (Streitberg Urg. Gr. 68, 70, 94. §.), hogy idg. *e* ugyanazon vagy következő szótag *i*, *j* hangja előtt *i*-vé fejlődik (Brechung), s hogy minő hatást gyakorol azonkívül *i*, *j* az előző szótag hátsó vocalisára már a germánban, de különösen az ófelnémetben.

Ezeket a jelenségeket úgy érthetjük meg leghelyesebben, ha mint *magánhangzóilleszkedést* fogjuk fel őket. Ez illeszkedés kétféle, még pedig *magassági* és *palatalis* illeszkedés. A magassági illeszkedésen azt értjük, hogy következő sonans nyelvműködésének magasságával ejtették az előző vocalist is, s így ennek esetleg meg kellett változnia; palatalis illeszkedésen pedig az úgynevezett «Umlaut» jelenségeit értjük, vagyis azt, hogy hátsó nyelvműködéssel képzett vocalis (vagy diphthongus) következő *i*, *j* nyelvműködésének anticipálásával lassanként szintén a szájüreg elülső részében képeztetett.

Mint a magassági illeszkedés eseteit, a következőket sorolhatjuk fel rövid összefoglalásul (v. ö. I. Braune: Ahd. Gr. 52. és 53. §.).

1. Ide tartozik talán már, hogy idg. *ei*-nek a germ. nyelvekben *i* felel meg: pl. grg. δεικνoui, gót *gateihan*, ófn. *zihan* stb. (Streitberg Urg. Gr. 63. §., Kluge, Vorgeschichte 122. §.).

2. Az ófn-ben germ. *eu* > *iu*-vá, tehát tisztán felső nyelvműködéssel képzett diphthongussá válik, ha nem követi *e*, *a*, *o* a következő szótagban: pl. grg. πειθομαι, ófn. *biutu*, *biutis*, *biutit* (v. ö. Braune: Ahd. Gr. 47. §., Wilmanns: Deutsche Gram-

matik I. 183, 184. §.); középső nyelvvállású vocalis előtt az idg. diphthongus *eo*-vá lesz, vagyis tisztán középső nyelvműködéssel képeztetik: ófn. inf. *beotan*, præs. plur. *beotamês* stb. (l. u. ott). A német nyelv további fejlődése folyamán mindkét diphthongus eső nyelvmozgással képzett hangkapcsolattá (*io*, *ie*) válik.

3. Germ. *ë*, ha a következő szótagban *i* vagy *j* követi, *i*-vé lesz (Brechung). (Braune Ahd. Gr. 30. §.). Pl. inf. *nëman* pl. 1. sz. *nëmamês*, conj. *nëme*, *nëmês* stb., de præs. 2-ik sz. *nimis* stb. Ettől nem szabad elválasztani azt a jelenséget, hogy *u* előtt hasonló változás áll be, tehát præs. 1. sz. *nimu* stb. (l. u. ott c), l. *septem*, ófn. *sibun* stb. Tehát *i* és *u* előtt a középső nyelvvállású vocalis felső nyelvvállásúvá illeszkedik. Ezt bizonyos esetekben megakadályozhatja oly közbenső cons., melynek képzésénél a nyelv hegye erősen alulról felfelé csapódik.

4. Épp úgy, mint *eu*, idg. *i* és *u* is középső nyelvvállású vocalis (*e*, *o*, *a*) előtt középső nyelvvállású magánhangzóvá (*e*, *o*) válik az ófnban: *nizdos, l. *nīdus*, ófn. *nest*, grg. *πῑων*, ófn. *spec*, ófn. *ziuhu*, præt. plur. *zugum*, de part. *gizogan* stb. Látjuk tehát, mint illeszkedik rövid magánhangzó és diphthongus egyaránt a következő sonantikus elem nyelvműködésének magasságához. A hosszú magánhangzók az associatív érintkezési hatás ily következményeinek nincsenek kitéve. Ezen szűk ejtésű vocalisok képzésére fordított energia nagyobb, hogysen az említett pszichológiai és physiológiai erők eredője minőségük megváltoztatására elegendő lett volna.

Ha az ófn.-ben ily magánhangzóilleszkedést feltételezünk, megértjük egyszersmind azt is, hogy hogyan lehetséges, hogy egy nyelvben *e* *i*-vé s viszont más esetekben *i* *e*-vé válhassék körülbelül ugyanazon időben. Wilmanns pl. (Deutsche Gr. I² 235. l.) ebben oly ellentetet lát, hogy azt hiszi, hogy csak akkor indulhatott meg az egyik változás, mikor az ellenkező irányú tendentia már megszűnt a nyelv életében: «Jedenfalls scheint die Annahme ausgeschlossen, dass, so lange die Neigung herrschte, die Aussprache des *e* zu erhöhen, sich auch die entgegengesetzte *i* in *e* zu wandeln geltend gemacht habe. Der Übertritt von *i* zu *e* müsste also, soweit nicht etwa äussere Einflüsse die Natur des Lautes änderten, früher oder später erfolgt sein.» A mi fent kifejtett véleményünk szerint e kétféle hangváltozás-

ban nemcsak hogy ily ellentét nincs, mely egyidejű lefolyásukat kizárná, hanem egészen természetes, hogy e változások a különböző hatások szerint ugyanazon időben harmonikusan mentek végbe.

A mi most már a palatalis illeszkedést illeti, úgy ennek jelenségei annyira ismeretesek és egyszerűek, hogy nem szükséges őket részletesebben magyarázni. Ide sorolhatjuk talán, hogy germ. *ai* tisztán elülső nyelvműködéssel képzett diphthongussá válik (*ei*), de mindenesetre az úgyn. *Umlaut* összes jelenségeit, tehát az $a > \ddot{a}$, $o > \ddot{o}$, $u > \ddot{u}$, $\bar{a} > \bar{\ddot{a}}$, $\bar{o} > \bar{\ddot{o}}$, $\bar{u} > \bar{\ddot{u}}$, $ou > \ddot{öu}$, $uo > \ddot{üe}$ hangváltozásokat. Mindezeknél kétségtelen, hogy az erősen elülső nyelvműködéssel képzett *i* (vagy *ï*) hatása alatt a hátsó magánhangzók elülső nyelvműködésüekké váltak.

Az eddigiekben benne van az idg. diphthongusok története is. Az idg.-ban csak emelkedő nyelvműködéssel képzett diphthongusok fordultak elő. Minthogy a hosszú diphthongusok végeredményben a germánban a rövidekkel egyformákká lettek, elég, ha itt az utóbbiak spontán változásait még egyszer összefoglaljuk: idg. *ei*, *eu*, *ai*, *oi*, *au*, *ou* közül *ei* és *eu*, mint láttuk, egyforma nyelvmagasságú hangokká asszimilálódtak, *e* és *o* mint diphthongusok első elemei is épp úgy fejlődtek, mint mássalhangzók környezetében, s így az ófelnémetben végül csak négy diphthongus maradhatott meg ezek alapján, t. i. *iu*, *eo* egyrészt $ai > ei$, $au > ou$ másrészt. Csak később keletkeztek eső nyelvmozgással képzett mássalhangzókapcsolatok is az ófn.-ben, még pedig egyrészt *iu*, *eo*-ból, másrészt a középső nyelvállású hosszú magánhangzókól. $\bar{e}$ és $\bar{o}$ -ból (*io*, *ia*, *ie* és *uo*, *ua*).

A mássalhangzók által okozott combinatoricus hangváltozások közül fonetikailag legvilágosabb nas. + cons. hatása az előző vocalisra. Itt kétféle jelenséget kell egymástól megkülönböztetni:

1. nas. + cons. előtt már a germánban idg. *e*-ből *i* lesz: lat. *ventus*, gót *winds*, ófn. *wint* stb., finn *rengas*, germán kölcsönszó: skand. *hringr*, óangol, ószász, ófn. *hring* stb.;

2. *i* és *u*, mint láttuk, középső nyelvállású magánhangzók előtt szintén középső nyelvállásuakká válnak; ha azonban nas. + cons. következik utánuk, nincsenek kitéve e változásnak, hanem magas nyelvműködéssel képzett hangok maradnak: ófn. *wintan*, óangol *windan* stb., v. ö. lat. *vī-men* (Streitberg, Urg. Gr. 68. §.); idg. *dñghū, *dñghuā, lat. *lingua* > *lingua*, gót *tuggō*, ófn. *zunga*.

Az első esetben nas. + cons. középső magánhangzót magas nyelvtárasítván emel, a másodikban megőrzi a magas nyelvtárasítással való képzést, ha a hangnak egyéb hatások következtében középsővé kellene válnia. Ha a grammatikában rendszerint nas. + cons.-t emlegetünk is, tulajdonképp *m* + cons.-sal csak néhány esetben van dolgunk, t. i. néhány igével, a melyek a III^a ablautsorhoz tartoznak (Braune: Ahd. Gr. 336. §.), s a melyek analógias hatások alatt követhetik a számosabb *n* + cons.-t tartalmazó igét. *n* + cons. említett hatását pedig úgy magyarázhatjuk, hogy *n* képzésénél a nyelvet a kemény ínyhez szorítjuk; ha az *n*-t még egy mássalhangzó követi, tehát «védi» (gedeckter Nasal) a következő vocalis hatásával szemben, úgy az *n* képzésére való önkénytelen törekvés okozza, hogy az alacsonyabb nyelvtárasítás vocalis mind zártabbá válik, vagy hogy a következő középső vocalisnak nincs meg az ereje az előző felső magánhangzók képzése módjának megváltoztatására.

Több nehézséget okoz azonban annak a magyarázata, hogy mi okozhatta az *ai* > *ê* hangváltozást az ófn.-ben *r*, *w* és *h* előtt, valamint az *au* > *ô* hangváltozást az úgynevezett «dentalis» hangok (*d*, *t*, *z*, *s*, *n*, *l*, *r*) és *h* előtt. A második esetre nézve azt lehetne ugyan mondani, hogy a dentalis cons.-ok képzésénél a nyelvet a kemény íny felé kell emelnünk; ha *au*-t, tehát hátsó emelkedő nyelvmozgással képzett hangot ejtünk, a nyelvet az *au* ejtése után egész szélességében előre és felfelé kell tolnunk. Ha ezt a mozgást a diphthongus második elemének ejtése közben teszszük, szükségképpen *ô* fog keletkezni. Csak germ. *h*-ra vonatkozólag nem lehet tudni, hogy ennek ejtésében minő momentum volt az, a mely e hangnak az említett dentalis hangokéval egyenlő hatást biztosított. De másrészt lehetséges, hogy e jelenség alapján a germ. *h* kiejtésére vonatkozólag vonhassunk következtetést.

Hogy az így kialakult ófn. vocalismus azután hogyan fejlődött tovább a kfnben, arra nézve néhány általános szempontot iparkodtam felállítani említett értekezésemben. Nagyjából azt látjuk, hogy a germán nyelvek fejlődését az időtől való különválásuk óta hangtanilag három jelenség jellemzi. Az egyik a hangsúly gyökeres megváltozása, a másik az explosív hangok kiejtésének fokozatos módosulása, a harmadik a feltűnően és erősen érvényesülő associatív érintkezési hatás a vocalismus

terén. Épp úgy, mint az explosívák változása, az associatív érintkezési hatás is legerősebb és legtartósabb a felnémet nyelvjárásokban; s mikor e hatások ereje megszűnik, a felnémet nyelvjárások vocalismusának történetét körülbelül befejezettnek tekinthetjük, a mint a consonantismusban sem látunk többé lényeges változást a felnémet lautverschiebung óta.

SCHMIDT HENRIK.

Polgár.

A *Magyar Nyelv* legújabb füzetében ezt olvassuk: «A magyar szófejtésnek egyik legnagyobb tévedése az, hogy még neves nyelv-tudósaink is a *polgár* szót a német *bürger*-ből származtatják», l. 4: 228. l. Minthogy ezt KARÁCSONYI JÁNOS, tehát nem nyelvész, hanem történetíró mondja, nem szabad azon fönnakadnunk, ha a czikk írója kicsit más nyelven beszél, mint a hogy azt nyelvészeti folyóiratban megszoktuk, de a történetírótól elvártuk volna, hogy legalább egész tételének sarkpontjára, a szó eredeti jelentésének világos kifejtésére több gondot fordítson, mert a nyelvészek legnagyobb része a rendelkezésre álló forrásaikból bizonyára nem vehetik azt ki, hogy «a régi magyar a polgáron épp a bürger ellentétét, a földműves parasztot érti». Ezt K. bizonyára pótolni fogja még, azért itt csak azzal a kérdéssel foglalkozom, sikerült-e neki a *polgár* szónak elfogadhatóbb magyarázatát adni. A régi *Palagar*, *Pologar*-ból, mondja K., «megkapjuk a *plogar* szláv szót s ez mint *plugar* ma is él. E szó pedig a *plug* (eke) szóból van továbbképezve és annyit jelent, mint ekés, szántó-vető, földműves. Ez teljesen megegyezik a magyar polgár eredeti jelentésével is és így kétségtelen, hogy a magyar polgár a szláv *plugar*-ból származik», i. h. 229. l. «*Plogar*»? – nincs és soha nem is lehetett a szláv nyelvekben. «*Plugar*»? – van is meg nincs is, van a szlovénben *plugar*, de ekecsinálót jelent! A tót nyelvből, a melyben réges rég *h* hangzik e szóban, nagyon bajos volna a magyar szót kimagyarázni, különben itt is csak ekecsinálót jelent a szó.*) Loos csak azért említi a «szántó, Pflüger» jelentést is, mert így találta a cseh szótárban, már pedig az ő tót szótára nagyobbbrészt csak a cseh szótár szolgálai átültetése, a csehben pedig és csakis ebben a megfelelő szó, a *pluhar* tényleg szántót («pflüger») is jelent, de itt sem szántó-vetőt, földművest, parasztot! K. első és talán egyedüli forradata most már tehát az lesz, hogy kimutassa, ha lehet, hogy a *polgár* szó eredeti jelentése igazán az, hogy «ekés, szántó-vető, földműves», a nyelvészek azután hadd törjék a fejüket azon, hogy mikép egyeztet-hetik ezt össze azzal a ténnyel, hogy a szláv nyelvekben a *plugar* szó vagy nincs, vagy ha van, az egy cseh nyelvet kivéve, olyan jelentést tüntet föl, hogy abból nem származhatott egy «szántóvető»-t jelentő szó.

A. O.

*) BERNOLÁK a *pluhar* a. külön megmondja, hogy a szó a tótban csak ekecsinálót jelent és hogy a szántót csak a cseh mondja *pluhar*-nak, a tót azonban *oráč*-nak, JANCOSVICS is csak az ekecsináló jelentésben ismeri a szót, maga Loos is a *Pflüger* a. csak *oráč* kifejezést említi!

SZLÁV HATÁSON ALAPUL-E IGEKÖTŐINK HASZNÁLATA?

SIMONYI *Die Ungarische Sprache* című jeles művében, a melynek méltatását az olvasó az ismertetések közt találja meg, azt állítja, hogy igekötőink használata szláv hatás alatt keletkezett és ezt nemcsak pusztá sejtésnek, egyszerű lehetőségnek állítja oda, hanem egészen bizonyos dolognak, sőt, a mi még ennél is csodálatosabb, azt a szláv nyelvet is véli ismerni, a melyből ez a nyelvünk egész szerkezetét át meg átjáró hatás kiindult. Es gibt, mondja, auch in einigen anderen finnisch-ugrischen Sprachen Anläufe zu dieser Entwicklung, sie ist aber nirgends so weit fortgeschritten, wie im Ungarischen, und das ist unstreitig indogermanischem, und vorzüglich — wie zu erwarten steht — slovenischem Einfluss zuzuschreiben. Dieser Einfluss zeigt sich besonders augenscheinlich bei den beiden Präverbien, die schon im unseren alten Sprachdenkmälern eine grosse Rolle spielen: bei *meg* und *el*. Beide zeigen in ihrem Gebrauche so viel auffallende Ähnlichkeit mit jenem der slavischen Präpositionen *za* und *pre*, dass dabei ein Spiel des Zufalls völlig ausgeschlossen erscheint, l. 250. l.

Én nem találok semmi különbséget olyan kifejezések közt, mint *haza* menni, *oda* menni, *tovább* menni és olyanok közt, mint *elmenni*, *kimenni*, *fölmenni*. Minthogy a nyomaték ilyenkor a határozón volt, a határozók az igével való szoros kapcsolatban elvesztették gyakran az immár nem a szó végén álló második, tehát leggyengébb súlyú hangzót: *mégé* (mögé)-ből *még* lett, *elé*-ből *el*-, *föle*-ből *föl* stb., de ebben természetesen nincs semmi, a mi idegen hatás föltevését valószínűvé, sőt kétségtelenné («unbestreitbar») tenné. Hogy azután e könnyen érthető hangtani csontkulás után a kapcsolat *még* és *mögé*, *el* és *elé* közt meglazult, hogy különösen a *még* igekötő idővel egészen szín-

telenné vált, úgy hogy már csak cselekvés befejezett voltát jelöli, a melyet, ne felejtünk el, bizonyos mértékig minden más ige k ö t ő is jelölhet, mind ebben igen egyszerű, könnyen érthető fejleményt látok, a melynek megértéséhez idegen nyelv hatásához folyamodni semmi okunk nincs. Sőt, így könnyen értem a fejlődést és mind világos és olyan egyszerű előttem, mihelyt azonban szláv hatást teszek föl, az egész egyszerre olyan bonyolulttá válik előttem, olyan titokzatosnak tetszik, hogy sehogy sem tudok benne eligazodni, pedig hát a szláv nyelveket, a szlovént is, csak ismerem annyira, mint SIMONYI. Megengedem, hogy S. ezt a részletkérdést nem tisztázhatta olyan nagy anyagot felölelő és inkább csak az eredményeket összefoglaló munkában, hisz el is bánik vele — három lapon, de erősen reménylem, hogy bátran odavetett állítását majd egy beható értekezésben, talán e folyóirat hasábjain, be is fogja bizonyítani, és akkor hozzászólók majd én is újra. Úgy, a mint most előadta a dolgot, semmi meggyőző nincs benne, bizonyítékai részben egészen érthetetlenek előttem. Ő azt találja, hogy különösen a magyar *meg* és *el* ige k ö t ő k n é l k í r i az idegen hatás, első sorban a magyar *meg-* és a szlovén *za-* használatában talál föltűnő, véletlen találkozásból ki sem magyarázható egyezést. Nézzük csak! Ha a *meg-* és a szláv *za-* ige k ö t ő eredeti jelentése valóban azonos, a mint S. mondja, akkor számtalan esetben a *meg* és *za-* használatának találkozása egyszerűen abban leli magyarázatát, hogy a szláv *za-*nak eredeti jelentése épen az, hogy «*möge*», a *még* pedig semmi egyéb, mint a *mégé* (*möge*) hangtani úton jó későn, mindenesetre a szláv hatásnak, a melyről S. itt szól, megszűnte után keletkezett változata. Hogy a magyarban a *möge*-től elszakadt és így színtelenné vált *még* különösen alkalmas volt a cselekvésnek, egyszerű befejezett voltának a jelölésére, az épen olyan könnyen érthető dolog, mintha a szláv nyelvekben a *po-* ige k ö t ő jelentése annyira elhalványodik, hogy gyakran csakis a cselekvés befejezett voltát jelenti már.

A magyar *megeszem*, *kiiszom*, *lenyelem* kifejezések közt nincs, a mi a cselekvés befejezett voltát illeti, semmi különbség, a *meg* épenséggel nem eo ipso és szláv minta szerint perfectiv ige k ö t ő, hanem perfectiv, mert minden ige k ö t ő s kapcsolat bizonyos fokig az, csak hogy a *meg*-ben nem érezzük már az eredeti

jelentést, azért keltheti fölületes vizsgálatnál azt a látszatot, mintha kezdettől fogva csak az a tisztje lett volna, hogy a cselekvés befejezett voltát jelezze, de hogy ez merő látszat, azt S. tudhatja legjobban, a ki kimutatta, hogy eredeti jelentése annyi, mint *möge*. Nincs itt helye annak, hogy kifejtsem, mennyire nem azonos különben a magyar és a szláv igekötős igék használata, a sok közül csak egyetlenegy példát ragadok itt ki. A magyar azt mondja, *megtanultam a leczkét*, de *sokat tanultam*, míg a szláv mind a két esetben csakis perfectiv, azaz igekötős igét használhat, mert az igekötő nélküli ige nem jelentené azt, hogy «sokat tanultam», hanem azt, hogy «sokat foglalkoztam tanulással», azaz «sokáig tanultam», tekintet nélkül arra, hogy volt-e ennek a tanulásnak látszatja: szerb *naucio sam lekciju* «megtanultam a leczkét», *mnogo sam naucio* «sokat tanultam», de *mnogo sam ucio* annyi, mint «sokáig tanultam». Ebből a példából egyúttal azt is láthatjuk, hogy a szláv nyelvekben épenséggel nem fejezi ki csakis *za-* vagy *pre-* igekötő a cselekvés egyszerű befejezését, a mint S. előadása szerint hihetnők, más igekötők jelentése ép olyan könnyen elhalványodhatik annyira, hogy a velük összetett ige szemben az egyszerű igével nem jelent már mást, mint csupán a cselekvés befejezett voltát, a jelentésmódosítás, a melyet az igekötő eredeti jelentésénél fogva a cselekvés irányának vagy akármilyen más viszonyának adhatott volna, akárhányszor teljesen elveszett, de megmaradt az, a mi minden egyszerű igének, igekötős kapcsolatának közös jellemvonása, a cselekvés befejezett volta.

Hogy mennyire kívánatos, hogy S. a kérdés részleteivel foglalkozzék, hogy alaposabban megismerkedjek a többi szláv nyelvek használatával is, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint az a botlás, a melylyel az állítólag «százakra» menő találkozások sorát kezdi. Miután ugyanis megállapította a *mège* (mögé)-ből lett *mëg-* és a szláv *za-* eredeti jelentésének azonosságát s egy-két szóval rámutat, hogy a magyar *mëg-* már a HB.-ben, még pedig eredeti *mège* alakjában perfectiv igekötő (Perfectiv-präverb) egészen úgy mint a szláv *za-* (also völlig ähnlich dem slovenischen *za*), így folytatja: Solche Übereinstimmungen finden wir zu hundert: *fizetni* = *platiti* 'zahlen': *megfizetni* = *zaplatiti* 'bezahlen', l. 250. k. l.

Kezdetnek ez nem nagyon biztató kezdet, mert hisz a szlovén *platíti*, a mennyiben egyáltalában valahol még élne, maga is már perfectiv*) ige volna, ha tehát a szláv perfectiv igit magyarra csakis igeikötős igével lehetne fordítani, a minek föltevése igaz nagy tévedés, akkor akár az elavult szlovén *platíti-t*, akár a teljesen eleven szerb *plátiti-t*, nem volna szabad másképp fordítani, mint úgy, hogy «megfizetni». De hát akkor micsoda a *zaplatiti*, a melyet PLETERŠNIK csakis egy szógyűjteményből ismer. S. nem tudom, honnan azt véli tudhatni, hogy csak ez ám = «megfizetni», eredeti jelentése pedig az, hogy «visszafizetni».)**) Hogy ezt ő honnan tudja, nem tudom, egyáltalában nem ismerek szláv nyelvet, a melyben a visszafizetést így fejeznék ki, de ha S. talán okoskodás útján, még pedig merem állítani, helytelen okoskodás útján az eredeti jelentés megállapítására jutott, honnan tudhatták ezt a szlávokkal érintkező magyarok? Olyan világos volt-e a *za-* igeikötő ereje, jelentése még akkor a szláv nyelvekben, hogy kiinduló pontul szolgálhatott egy a magyar nyelvet át meg átható új jelenség teremtésére? Hisz a *za* külön csak mint praepositio él és élt már akkor is a szláv nyelvekben, soha külön nem válhatik az igtől, úgy mint a magyarban akár a teljesen elhomályosult *még* is és minden más igeikötő, *za* már rég nem volt határozó, mikor először szláv nyelv a magyar nyelvre hathatott, külön élete nem volt már, jelentése még mint praepositio is részben annyira átszellemült — minden szláv nyelven az accusativussal kapcsolatos *za* nemcsak azt jelenti, hogy «mögé», hanem azt is, «-ért, számára» — hogy a legtöbb kapcsolatban a szláv maga sem érezhette már ki a *za-* igeikötő eredeti jelentését, milyen bámulatos nyelvérzék vezette volna a magyarokat, hogy ők de bizony kiéreztek, hogy ez a *za-* igeikötő mit jelentett — eredetileg?!

Azért én csak azt a kérést intézhetem S.-hoz, tanulmá-

---

*) I. MIKLOSICH Vergl. Gr. 4: 297. «*nsl. platiti solvere ist verloren gegangen*»; u. o. 285. «*Wenn die perfectivform eines verbums abhanden gekommen ist, so wird sie durch die imperfectivform ersetzt. nsl. plačati solvere ist pf.*» PLETERŠNIK, a ki a *platíti* alakot régibb forrásokból idézi, szintén «*pf.*»-nek mondja!

**) Vgl. *megji:etni, megadni, zaplatiti*, 'bezahlen', eigentl. 'zurückzahlen', l. 251. l.

nyozza át még egyszer a kérdést és ha újabb részletes kutatás után is megmarad mostani meggyőződése mellett, fejtse ki a dolgot úgy, hogy mi is követhessük eszmemenetét, hogy mi is megértjük, mikép érezhette ki a magyar, hogy a sokjelentésű szlovén *za-* épen csak a magyar *mögé* határozónak felel meg eredetileg, mikép hathatott a szlovén nyelv továbbá olyan csodálatos módon a magyar nyelvre, hogy az eleven, színes *mögé* határozó házasságra lépett az elaggott, elhalaványult *za-* igekötővel, úgy hogy a magyar *mögé-mégé* és a belőle lett *még-* csak azért kezdte, még pedig olyan gyakran, a cselekvés egyszerű perfectióját jelenteni, mert a szlovén nyelvben a *za-* igekötőnek ilyen szerepe is volt?! A kérdés elég fontos, megérdemli tehát azt a nagy fáradságot, a melyet mindenesetre okozni fog S.-nak, ha valóban alaposan akar vele foglalkozni; egyébiránt azt kell hinnem, hogy a kezdet nehézségein már réges-régen túl van, hisz különben alig állíthatta komoly tudós létére, hogy az igekötős használatban kétségtelenül nemcsak szláv, de egyenesen szlovén hatás ismerhető föl. Ilyen finom megkülömböztetés arra vall, hogy S. a kérdést már igen beható és apró részletekbe menő kutatás tárgyává tette, én kíváncsian várom újabb fejtegetéseit.

ASBÓTH OSZKÁR.

KISÉRLET A NYELVTUDOMÁNYBAN.

A kísérleti lélektannak a lélektanból való kiválása erős hatást tesz a többi tudományokra is. Sokakban fölmerült már az a kérdés, hogy nem lehetne-e hasonló pozitív kísérletek alkalmazásával bevilágítani a nyelv életének még oly homályos labirintusaiba? A kérdés ma, mikor annyira visszatérünk mindenben a reális alapokhoz, az élet tényeihez, tetszetős lehet. De mindjárt föltevése után kétség fog el bennünket.

Mert való igaz, hogy a lélektan a kísérlet alkalmazásának köszöni újjászületését. De ne feledjük, hogy a lélektannál kiindulásul az érzékszervek élettana szolgálhatott s csak a már rég alkalmazott kísérleteket kellett újra alkalmazni és tovább fejleszteni lelki jelenségek magyarázására. A nyelv életében az élettani alap vajmi kevés s inkább az egyéni nyelv, mint a köznyelv szempontjából értékesíthető. A tüdő, a gégefő, a nyelv, a szájüreg szerepét a nyelv keletkezésénél eléggé kifejtette ma már a fonetika s a mi kísérlet e téren alkalmazható, azt voltaképpen nem is lehet nevezni nyelvtudományi kísérletnek.

De talán más irányban hasznát vehetné a kísérletezésnek a nyelvtudomány. Évezredek óta bizonyos, hogy a nyelvbeli fejlődésben roppant fontos szerepe van az analógiának. Az is közismert tétel, hogy az analógia asszociációs lelki proceszusok nyelvbeli hatása. Fölmerülhet hát az a kérdés: nem lehetne-e pl. az analógia hatásainak törvényszerűségét az asszociációs kísérletek segédelmével megállapítani?

Körülbelül e gondolat lebegett THUMB és MARBE előtt, midőn néhány évvel ezelőtt kísérleteket végeztek a nyelvbeli analógiás hatások lélektani alapjai körül s 1901-ben meg is jelent közös művük: Experimentelle Untersuchungen über die psychologischen Grundlagen der sprachlichen Analogiebildung.

Leipzig, Engelmann, 1901. E mű igen sajátos megítélésben részesült. A nyelvészek kevés bizalommal voltak a kísérleti alapok iránt, pedig a külső látszat azt mutatta, hogy e könyv értékes új dolgot kezd a nyelvtudományban. A határtudományok nagy baja, az a tény, hogy két tudomány között állva, egyikben sem ereszthetnek mély gyökereket, itt nem fenyegethetett. THUMB igen kiváló nyelvész és MARBE alapos buvára a kísérleti lélektannak. S mégis, minő eredménynyel járt a szövetkezés?

SCHUCHARDT már a címbe hibát talált. Volt olyan nyelvész, a ki bírálatával bebizonyította, hogy elemi lélektani kérdésekkel sincsen tisztában (HERZOG). Egy amerikai psychologus (OERTEL) új kísérletekkel bíralt és WUNDT a THUMB és MARBE vállalkozását igen kevésre becsülte. WUNDT az IF. számára írt bírálatában azt mondja, hogy nyelvbeli jelenségekről lehet lélektani jelenségekre következtetni; de fordítva: lélektani jelenségekből nyelvekre nem, mert a tudat a kísérletek alkalmazásánál egészen más, mint az analógiás nyelvi alakok keletkezésénél.

De THUMB és MARBE az újitóknak erős bizalmával folytatják kísérleteiket s hasonló kísérleteket végeztenek tanítványaikkal. Az IF. legújabb számában THUMB felel a kritikások észrevételeire: *Psychologische Studien über die sprachlichen Analogiebildungen* cz. cikkében s újabb adatokkal igyekszik igazolni kísérleteinek értékebe vetett bizalmát.

Lássuk már most, minők e kísérletek s melyek *pozitív* eredményeik?

THUMB utóbb idézett munkájában ezt mondja: „... wir untersuchten, wie die[se] Assoziationen beschaffen sind, um so den gesetzmässigen Beziehungen zwischen Assoziation und Analogiebildung auf die Spur zu kommen.» Valóban minden kísérlete arra törekszik, hogy megállapítsa, mely tulajdonságai az asszociációknak képesítik ezeket analógiás nyelvi fejlődések megindítására. A kísérletek külső lefolyása a következő volt. THUMB a kísérlet eszközéül szolgáló egyéneknek külön-külön bizonyos szavakat mondott. Ezek a hozzá asszociált szót szintén hangosan kiejtették. Figyelembe kellett itt jönni a következő dolgoknak: 1. a szó, melyet asszociáció kimondására a kísérletező kimond; 2. azon idő, mely az asszociációt indukáló és az asszociált szó kimondása közt eltelt.

THUMB hét személylyel végezte kísérletét, úgy, hogy mind külön-külön, egyedül, egymástól nem távol lévő délutánokon szerepeltek. A következő szavak szolgáltak asszociáció-indításra: tíz rokonsági szó (Vater, Mutter, Sohn, Tochter, Bruder, Schwester, Vetter, Base, Schwager, Schwägerin), tíz melléknév (gross, klein, leicht, schwer, alt, jung, dick, dünn, weiss, schwarz), a tíz első számnév, tíz ige (geben, nehmen, essen, trinken, fahren, reiten, lesen, schreiben, binden, finden és végül nyolcz egytagú, jelentéstelen utaló szó (Formvort): ich, du, wir, ihr, wo, da, hier, dort. Az idő mérése úgy történt, hogy THUMB az indukáló szó kiejtésekor egy Hipp-féle chronoskopot mozgásba hozott, egy gombnak megnyomása által, mely az órának villamos áramot adott. A kísérleti egyén asszociált szavát egy tölcserbe mondta be, a mely összeköttetésben állott az órával, úgy, hogy a hangzás által az óra áramát azonnal elvesztette és megállt. Egy asszisztens az időközöket jegyezte, melyek a szavak kimondása és az asszociáltak elhangzása között eltelték, maga THUMB az asszociált szót s egyéb fontos dolgokat jegyezte fel.

Ilyen kísérletek segítségével különböző táblázatok adataihoz jutottak el. De e táblázatok nézetünk szerint még most semmiféle pozitív eredményt nem mutatnak, de viszont a szó-asszociációk igen finom tulajdonságaihoz vezettek, a melyek talán törvényhez is elvezetnek egykor. *Mennél több személynél áll be bizonyos asszociáció, annál gyorsabb a lefolyása.* Az a szóasszociáció, a mely *nyolcz* személy közül csak *egynél* fordult elő, az *4:2* időegységet vett igénybe; a mely *öt* személynél fordult elő, az *1:04*-nyi ideig tartott. Vagyis, azon szóasszociációk, a melyek mintegy a köztudatban benne vannak, a melyek sok embernél gyakran előfordulnak, gyorsabb lefolyásúak is, mint a ritkábbak. Vagy: *A számnevek minden más szónál nagyobb erővel indítanak meg spontán asszociációkat.* Vagy: *A főnév leggyakrabban főnevet, a melléknév melléknevet asszociál,* a mi a nyelvtani kategoriák még mindig eleven életének számszerű bizonyítéka.

Csak utalni akarván e törekvések irányára, több példának közlését feleslegesnek is tartjuk. Néhány szempontnak e kérdésben való értékelése volna még hátra.

Maga THUMB is többször utal arra, hogy e kísérletek igazi tere nem a lélektani laboratóriumokban van, hanem kint a szabad természetben, vagyis, hogy e kísérletek a népnyelv buvárainak tartoznak jövőbeli feladatai közé. Ott a megfigyelésnek valóban több értéke lesz, mert elfogulatlan egyének asszociációi mégis mások, mint egyetemi hallgatókéi, vagy éppen egyetemi magántanárókéi. (THUMB személyei közt egy docens is volt.) Ez nem elfogultság az úri köznyelv hátrányára, hanem utalás e kísérletezés egyoldalúságára.

Külömben efféle kísérleteket már a nép nyelvével is végeztek. KARL JABERG munkája, úgy látszik, még nem került THUMBÉK elé. (Über die assoziativen Erscheinungen in der Verbalflexion einer südostfranzösischen Dialektgruppe. Eine prinzipielle Untersuchung. Aarau, 1906.) Ő az asszociatív jelenségeket egy dél-francia nyelvjárás igeragozásában figyelte meg s munkája nem kisebb embernek érdemelte ki nagy dícséretét, mint a MEYER-LÜBKÉ-É. JABERGENEK egyik igen fontos gondolata a «Gedächtnisstärke», mely különféle szavaknál különféle erővel lép fel s ettől függ az asszociálás mennyisége és minősége.

Fontos továbbá fölvetni azt a kérdést, hogy ha sikerül is valakinek anyanyelve asszociáció, illetve analógiás fejlődéseire bizonyos törvényeket felállítani, vajjon e törvények más nyelvekre is alkalmazhatók-e? Erre a kérdésre igen érdekesen felel THUMB. Azt mondja, hogy ha a lélektannak joga van föltenni, hogy asszociációs törvényei általános érvényűek, akkor föltehetjük a priori, hogy az asszociációk és analógiák ama viszonyai is, a melyek egy nyelvre megállapíthatók, általános érvényűek. Ha pl. azt látjuk, hogy a németben bizonyos mellékek ellentétes jelentésű mellékeknevet asszociálnak (*dick—dünn, leicht—schwer*), ha azt látjuk, hogy a vulgáris latinban *grevis* van az asszociált *levis* analógiás hatására (*gravis* h.), akkor bizvást föltehetjük, hogy e törvény általános jellegű. (Vö. a megfelelő magyar példákat: *fehér-fekete* stb., stb.) Mindenestre vannak minden nyelvnek sajátos szóasszociációi. Mint a hogy minden nyelvnek van *Artikulationsbasis*-a, úgy kell lenni mintegy *Assoziationsbasis* ának is. E kettő a nyelv egyéniségének igazi bélyege.

Látjuk tehát, hogy a kísérletnek a nyelvtudományban való

alkalmazása sok új és a nyelv életébe mélyen belevágó kérdést vet fel. Hogy e kérdésekre a feleletet megkaphatjuk-e valaha, az manapság még maga is nagy kérdés. Ez az egész kísérletezés rokonszenves, alapos munkálatot jelent, de pozitív eredménye ma még alig van. Nem tekinthetjük egyébnek egy érdekes új gondolatnál. De ez a gondolat megérdemli, hogy éber figyelemmel kövessük tovafejlődését.

RUBINYI MÓZES.

A világnyelv kérdéséhez.

Az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének tavali bécsi gyűlése elutasította magától a Délégation-nak felszólítását, melynek e kérdés megbeszélése lett volna a célja. Az európai tudományosság e jellemző megnyilvánulása nem birta megsemmisíteni az újabb világnyelvi, helyesebben Esperanto mozgalmat. A fanatizmus, melylyel e műnyelv propagálói dolgoznak, két jeles nyelvtudóst is magával ragadott. Mindkettő kiváló, nagynevű munkása az általános nyelvtudománynak, s e szereplésük nem fogja öregbíteni azt a becsülést, melylyel eddigi munkásságukat kísérte a nyelvtudomány. Míg az okos Schuchardt a gyakorlati közreműködéstől visszalépett, illetve nem kért belőle, Boudouin de Courtenay és Jespersen beléptek az Esperanto propagálására alakult Comité-ba. Az előbbi tollat is ragadott és az Ostwald Annalen der Naturphilosophie jában *«Zur Kritik der künstlichen Weltsprachen, veranlasst durch die gleichnamige Broschüre von K. Brugmann und A. Leskien»* czimmel közleményt tett közzé.

Brugmann és Leskien feleletükben, mely az IF. egyik legújabb számában jelent meg (*Zur Einführung einer künstlichen internationalen Hilfssprache*, 365—396), sorra veszik a Boudouin védelmének rég megsemmisített érveit s szép vitairatukban első nyilatkozatuknak (*Zur Kritik der künstlichen Weltsprachen*, ism. l. e folyóirat előbbi számában) álláspontját ismétlik. Brugmann sorra veszi a világnyelvi kérdés összes problémáit (a tudomány, a szépirodalom, a kereskedelem és közlekedés, a tartósság, a nyelv beszélhetőségének szempontjait), hogy régi s bizonyos esetekben engedékeny álláspontját fentarthassa.

Leskien nézetünk szerint módszeresebben, vagy, mondjuk, inkább nyelvtudományi módszerrel foglalkozik e kérdéssel. Ő e kísérletet a limine elutasítja. Igen érdekes nyilatkozatának a vége, melyben elmondja, hogy sértő levelekben támadjuk egy idő óta az Esperanto névtelen ügynökei. Szomorú s az egész mozgalomra jellemző tények. De azért nem ártott foglalkoznunk e kérdéssel s nem árt résen lennünk. Az elméleti tudományok eredményeinek gyakorlati alkalmazása nagy kérdés s nem szabad engedni, hogy kontárok időnek előtte kétes vállalkozásokba vigyék be egy nagy multtal bíró tudomány értékeit.

R. M.

A NEVETLEN UJJ.

Besen ! Besen !

Seid's gewesen !

Goethe.

SIMONYI az *Ungarische Sprache* című művében, a melylyel a magyar nyelvészetnek olyan nagy szolgálatot tett, földé megint egy hazajáró lelket, a melyet jobb lett volna ott hagyni, a hová való, az árnyékok országában, földézi a «nevetlen ujj»-at. Magában véve igen ártatlan, ha nem is épen tudományos játék, ha az ember nyomon követi ezt a bolondos ujjat, a melynek még csak neve sincsen, tüskön-bokron át akár a világ összes nyelvein végig, csak egy ellen kell tiltakoznunk, az ellen, hogy azután következtetést vonjanak belőle a nyelvek rokonságára.

S. különben nagyon becses művében épen elég ingadozó álláspontot foglal el, a mi a nyelvek rokonságát illeti, nagyon veszedelmes volt ebbe a talán a tények által igazolható ingadozó előadásba beledobni még egy semmivel sem igazolható kísérteties elemet. Nézzük csak, mikép nyilatkozik az uralaltai nyelvek rokonságáról : «Mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit, mondja mindjárt az első fejezet legelején, können wir auch behaupten, — wenn es auch methodisch noch nicht bewiesen ist, — dass diese finnisch-ugrische Sprachfamilie in weiterer Verwandtschaft mit der anderen Familie steht, nämlich mit dem *Samojedischen*, dem *Türkischen*, dem *Mongolischen* und dem *Tungusischen* (Mandschu), l. 17. l. Valamivel odább meg azt mondja : «Die positiven Ergebnisse der Vergleichung aller dieser Sprachen — die zum Teil noch mangelhaft erforscht sind — müssen noch als sehr ungenügend bezeichnet werden», l. 34. l. De elvégre («füglich») mégis hajlandó közös eredetüket elfogadni, sőt a jegyzetben az ugor nyelveknek az indogermán nyelvekkel való

ösrokonosság lehetőségét is emlegeti WIKLUNdra való hivatkozással, ámbar WIKLUND egy súlyos argumentumát, hogy a rengeteg ural-altai nyelvcsaládot látszólag jellemző hangzóilleszkedés nem régi sajátása, visszautasítja, l. 37. l. Ezekhez a tudományosan még alig némileg biztosított hozzávetésekhez, közvetlenül egy pár a mongol nyelv és az ugor nyelvek közt mutatkozó, részben talán tiszta véletlen találkozás fölemlítése után, fűz S. egy hosszabb megjegyzést, a melynek nyilván nem lehet más a czélzata, mint az olvasóban valami titokzatos sejtelmet kelteni, hogy e még csak félig-meddig kimutatott rokonságon kívül vannak még eddig nem is sejtett kapcsolatok, a melyekről az a gyámolatlan «nevetlen ujj» egymaga is képes föllebbenteni annyira a mennyire a sűrű leplet. No de nézzük előbb az illető jegyzetet egész terjedelemben:

Ein äussert interessanter Fall ist der folgende: Der Ringfinger heisst in sämtlichen ural-altaischen Sprachen ‚der namenlose Finger‘: finn. *nimetön sormi*, ung. *nevetlen ujj* usw. — samoj. *nimdeda*, *tea*, *nipketil mün*; — türk. (tat.) *atsiz parmak*, (tschuw.) *atsir porne*, (jak.) *atasuoz*; mong. *nere ügei xorojon*; — mandsch. *gebuakó*. — Nun findet sich aber merkwürdigerweise derselbe Ausdruck im Chinesischen und Tibetischen, ausserden in einigen indogermanischen Sprachen: skr. *anāman*, pers. *bināme*, russ. *bezzimjannoj palec*! (S. die genaueren Angaben: Pott, Die quinäre und vigesimale Zählmethode bei Völkern aller Welttheile 184. Böhtlingk, Über die Sprache der Jakuten, Wörterb. 3. Castréns Grundzüge der Tung. Sprachlehre XIV. Hunfalvy, A vogul föld és nép 321. Magyar Nyelvőr 26, 34.) l. 36. l.

S. foglalkozott már egyszer ezzel a bolondos ujjal, de akkor nem nyelvrokon-ságot olvasott ki belőle, hanem a közös elnevezésben valami messze elterjedt, régi babona nyomát vélte benne fölismerhetni: «Úgy látszik tehát, mondja Nyr. 26:35, valami ősrégi babonán alapszik ez az elnevezés, és elterjedt az összes ázsiai népek közt.» Az egész kérdést annyira mester-ségesen fölfújtnak tartom — elismerem, hogy fújtak rajta sokan már S. előtt, minálunk az ilyenek iránt nagyon fogékony HUNFALVY — és annyira egyszerűnek, hogy még azt a kis fáradságot is sajnáltam tőle, hogy a sok forrást, a melyet S. idéz, megnézzem. Hogy S. a szkr. *anāman* kifejezést Porriból vette

át, azt kiveszem a Nyr. idézett cikkcsekséjéből, ha a nagy szent-pétervári szkr.-szótárhoz folyamodott volna, ez egyetlenegy idézetből ismert szó helyett talán a sűrűbben használt *anāmikā*-t említette volna, annál is inkább, mert ehhez BÖHTLINGK éppen ideillő megjegyzést fűzött: In einer grossen Anzahl von Sprachen, mondja, führt der *Ringfinger* denselben Namen, a mire négy forrást említ, két olyat, a melyet S. nem idézett.

Kicsit nagyobb bajunk van az orosz kifejezéssel, mert ha az orosz akadémia most készülő szótárát nézzük, nagy ámulatunkra azt olvassuk, hogy a *bezymjannyj* ill. *bezymennyj palec* — orvosi műszó és annyi, mint a latin *digitus innominatus*! S. erre azt jegyezhetné meg, hogy a kifejezés megvan DAHL nagy szótárában, a melyet szerzője az «élő orosz nyelv» szótárának nevez, már pedig D. ugyancsak ismerte a nép ajkán élő nyelvet. Igen ám, de egyúttal doctor medicinæ volt, egyideig gyakorló-orvos és hogy szerette az orvosi kifejezéseket bejegyezgetni szótárába, azt akár ez a cikke is mutatja, a hol egyebek közt egy *bezymennaja bojeva žila* is található = «Arteria innominata!» Tehát az orosz kifejezésre való hivatkozástól ezentúl óvakodnia kell annak, a kinek a jelen cikktől el nem megy a kedve, hogy tovább is foglalkozzék a nevetlen ujjal. De hát ez igazán csekély veszteség, hisz ha az említett elnevezés valóban bizonyíthatna valamit az illető nyelvek valamelyes kapcsolatára nézve, megelégedhetnénk egyelőre azzal, hogy előfordul a szkr. és a perzsa nyelvben, elő a kínai és a tibet nyelvben, no meg mindenféle uralaltai nyelvben. Csak egy kérdést elfelejtettek nagy buzgalmukban a nyelvészek fölvetni, hogy hát ennek az ujjnak, a melynek állítólag annyi szerte-széjjel szórt nyelvben egy és ugyanaz a neve, van-e egyáltalában neve?! Szinte magam is megijedek, hogy ezt a kérdést leírtam: annyi tudós nyelvészt meglep az elnevezés azonos volta, olyik (BÖHTLINGK, HUNFALVY, SIMONYI) vissza-visszatér a névnek e «meglepő» azonosságára, és én még kérdelem, hogy van-e egyáltalában neve ennek az ujjnak. Hát természetesen, hogy nincs és egy cseppet sem csodálatos, hogy nincs. Alakjánál fogva nem tűnik ki, mint a hüvelykujj és a kisujj, helyzeténél fogva sem, mint a középsőujj, tisztjénél fogva sem, mint a mutatóujj, hát nem kapott nevet, senki nem is törődött vele, még megtiszteltetésnek vehette, ha a szemfüles

nép meg a minden porczikát számon tartó orvosi tudomány constatálta, hogy — nincs neve: *nevetlen ujj*, *digitus innominatus*!

Nem tudom, mikép híjja az orvostudomány a lábunkon a nevetlen ujjakat, mert hisz minden nyelvésznek lábán mindjárt párosával találni ujjakat, a melyeknek nevük nincs, olyan népet sem ismerek, pedig hát lehet, hogy ne lehetne, a mely az ember lábán is constatálta volna egyes ujjaknak nevetlen voltát, de hála az égnek, az európai tudománynak eddig nem jutott tudomásra, hogy ilyen népek is vannak — Amerikában, Afrikában, Ausztráliában, Ázsiában — mert különben a «nevetlen ujj» esetéből ítélve, bizonyosan nagy lett volna az álmélkodás és tudja a jó isten, hogy milyen titokzatos, az egész világ nyelveit összefűző kapcsolatot nem fedeztek volna föl a tudósok abban, hogy hát ezeknek a lábujjaknak sehol sincs nevük! Pedig hát jobb az ilyen kapcsolatok megállapításánál igen, igen óvatosan eljárni.

ASBÓTH OSZKÁR.

ISMERTETÉSEK.

Simonyi, Die Ungarische Sprache. Geschichte und Charakteristik.
Strassburg, Karl J. Trübner 1907. Ára 9 M. 50 Pf.

A büszke székesegyház harangjának ércz szava szétterjed az emberek városában, és a kinek szívében hit van, az elmegy a templomba, hogy imádjá az istent, de a levegőjétől megfosztott üvegburok alatt szóló harang, ha színezüstből volna is, hiába szól, nem hallják meg szavát sem a hívők, sem a hitetlenek. Nagy nemzetek nyelvét megértik az egész művelt világon, és a tudomány terén való alkotásaik gyorsan közkincsévé válnak az egész művelt emberiségnek. Kis nemzetek, valamint más tekintetben is több nehézséggel kell megküdeniök, úgy ebben sem olyan szerencsések. Hiába alkotnak tudósai a tudomány egyik-másik terén újat és értékeset, az emberiség figyelmére méltót, szavuk csak néma szó marad, mert nyelvük a nagy világban ismeretlen. Nem hiúság tehát, se nem hazafiatlanság, hanem az emberiség közérdeke iránt való kötelesség teljesítése, ha időnként valamely világnyelven is megszólalnak, hogy verejtékes munkájuk eredménye ne holt, hanem érdeme szerint kamatozó tőke legyen.

Egyéb tudományágak, különösen a természettudományok magyar művelői már régóta és elég sűrűen gondoskodnak róla, hogy munkásságuk eredménye a nagyvilágba is elhasson, de a magyar nyelvészek már ötven esztendeje nem adtak számot a külföld előtt arról, hogy ők is derekasan dolgoznak azon a téren, a melynek megművelése, a természet rendje szerint, az ő feladatuk. Az elmúlt században mindössze három tudományos czélú magyar nyelvtan jelent meg valamely világnyelven, Révai, Verseggy és Riedl munkái. A mi ezeken kívül, leginkább németül, a külföld számára még hozzáférhető volt, az mind csak gyakorlati (bár legnagyobbbrészt felette gyakorlatiatlan) nyelvtan, tehát a mi szempontunkból szóba se jöhet. Pedig első pillanatban is nyilvánvaló, hogy a magyar nyelv múltjának és jelenének tudományos búvárlatában az utóbbi évtizedek munkája volt a leggyümölcsözőbb, tehát az, a melynek eredményéről az európai tudományosság jóformán semmi tudomást sem vehetett. Kétségtelen tehát, hogy Simonyi Zsigmondnak czímbeli munkája érezhető hiányt pótol,

és hogy a külföldi nyelvészek hasznos tanulságok reményével, a magyar nyelvészek pedig a lerótt nemzeti és emberi kötelesség örvendetes érzetével üdvözölhetik e könyvet. A kérdés csak az, hogy egyrészt híven tolmácsolja-e nyelvészeti kutatásaink eredményeit, nem tartalmaz-e olyat is, a mit a magyar nyelvtudomány mai álláspontjából tévesnek kell mondanunk, és hogy másrészt azt nyújtja-e a megállapított eredmények köréből, a mit a külföldi nyelvész is (természetesen leginkább az általános nyelvészet szempontjából) haszonnal olvashat.

Ha a köteten bárcsak futólag is végiglapozunk, rögtön észre vesszük, hogy a *Magyar Nyelv* cz. ismeretes munkájának átdolgozása. Nem fordítása, hanem az új czélnek megfelelően való átdolgozása. Ez a körülmény a benne tárgyalt anyag helyessége szempontjából való elbírálását lényegesen megkönnyíti, mert előbbi alakjában már végig vizsgálta Szinnyei József, tehát olyan szakértő, a kinek éles szemét aligha kerülhetne el sok hiba. Legközelebbi teendőnk tehát az, hogy meggyőződünk róla, hogy a szerző tekintetbe vette-e Szinnyeinek a NyK. XXXIV. 427. s köv. lapjain felsorolt megjegyzéseit. Összevetve a régiek szövegnek e helyeit (a mennyiben az új műbe átmentek) az új szövegnek megfelelő helyeivel, meglepéssel tapasztaljuk, hogy általában igenis figyelembe vette őket. Szinnyei gondos bírálata tehát nem volt fölösleges munka, mert a könyv anyaga újabb alakjában számos pontban szabatosabb lett. Meg kell azonban jegyeznünk azt is, hogy nem minden esetben változott meg a szöveg Szinnyei óhajtatásának megfelelően. Az eredeti hely változatlan meghagyásának legtöbbször bizonyára az az oka, hogy a szerző a maga meggyőződése szerint jó okkal mellőzhette Szinnyei kifogását, bár nem egyszer szinte lehetetlen igazat nem adunk Szinnyeinek (pl. a HB. olvasásbeli eltéréseinek több esetében, vagy az *írok* alak személyragjának eredete kérdésében, MNy. 394, Ung. Spr. 350) sőt — bizonyára csak vétségből — javítatlan maradt egy kétségtelen sajtóhiba is (vog. *armtelt* — *tarmelt* h. MNy. 421, Ung. Spr. 371). Egy néhány csekélyebb kifogást említhetnék még magam is. Pl. nem tartom valószínűnek, hogy a m. *nyak* < olasz *gnucca*, *nucca* volna (18). A *sör* és *dolmány* szavak (62, 63) jogtalanul szerepelnek ó-török jövevényszavaink sorában és most már (vö. MNyelv IV. 37) tudjuk, hogy a *cinterem* (58) sincsen helyén a népetimológia példái között. *Alakor* (69) most is él még némely nyelvjárásunkban (MTsz.). Az erős és a gyöngye fok változásáról (Stufenwechsel) szólván, félreérthető, vagy legalább is nem elég világos kifejezése az, hogy ez együtt járt „a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozásával” (MNy. 68, Ung. Spr. 46); szabatosabb lett volna azt mondani: a hangsúly helye változásával. — Mások

más, és talán még több kifogásolni valót fognak találni a könyv szövegében, de ez végre is nem mond sokat egy olyan munkánál, mely a magyar nyelvészkedés egész körét öleli fel. Mert bármily nagy része van is Simonyinak a mai magyar nyelvtudomány eredményeinek megteremtésében, ez a tudomány ma már van olyan nagyterjedelmű, hogy még ő sem lehet minden legkisebb részecskéjének tökéletes birtokában.

A második kérdés, a melyre e mű ismertetésében meg kell felelnünk, az, hogy helyesen válogatta-e ki a magyar nyelvtudomány eredményeiből azt, a mi a külföld nyelvészeit is érdekelheti.

Hogy Simonyi e cél teljes és helyes tudatában volt, azt meggyőzően bizonyítja a két könyv eltéréseinek vizsgálata. Magyar alakjában az esetleg érdeklődő laikusok tájékoztatásán kívül első sorban egyetemi hallgatóknak a nyelvtudományba való bevezetését szolgálta, s így didaktikai céljának megfelelően sok elemi részletet is tartalmazott, a melyeket természetesen teljesen fölösleges lett volna a külföld tudósainak is elmagyaráznia. A *Magyar Nyelv* azon fejezetei tehát, a melyek pl. az általános nyelvtudomány történetéről, a nyelvrokonság mivoltáról, vagy a nyelvelmékek hasznáról szóltak, szinte teljesen elmaradtak. Más részek ismét, melyek a mi szempontunkból fontosak ugyan, de az idegen nyelvészt kevésbé érdekelhetik, jóval rövidebbre vannak fogva, pl. a nyelvjárások jellemzése, az ikes igeragozás története, s még egynéhány más. De viszont bővebben vannak tárgyalva, esetleg új fejezetekül szerepelnek azon kérdések, a melyekről föltehető, hogy más nyelvek tudósait, különösen az indogermanistákat különösbbe érdekelhetik. Pl. kiemeli és egy Gabelentzből való idézettel is megvilágosítja Sajnovics és Gyarmathi érdemeit az összehasonlító nyelvészet történetében (4, 5), részletesebben tárgyalja az ige és névszó viszonyát a mi nyelvesaládunkban (39), ismét (mert a MNy. 2. kiadásából kihagyta volt) sőt bővebben szól a hajlító és ragozó nyelvek állítólagos rangkülömbiségének kérdéséről (46—59), egészen új fejezetet (48 s köv. l.) szentel az idegen nyelvekbe elhatott magyar elemeknek (l. most Nyr. 37 : 98 is), germanizmusainkat is részletesebben tárgyalja (de a nyelvújítás szóképzésbeli germanizmusait, a *Sonderling* ∼ *különcz*, *Bäckerei* ∼ *sütőde*, *Bindewort* ∼ *kötszó-féléket* kár volt kihagynia). Hosszú sorát idézhetném még azon pontoknak, a melyekből kitűnik, hogy az anyag átdolgozása közben kellő tekintettel volt a mű megváltozott rendeltetésére. Az átdolgozás módját általában sikerültnek mondhatom, bár nem tudom, hogy csakugyan szükséges volt-e a magyar szóképzésnek ilyen beható tárgyalása (a szerző a TMNy. megfelelő fejezeteinek bő kivonatát közli), s talán a nyelvjárási mutatóanyagok is elmaradhattak volna. A 39. l. 2. pontjában

nem lett volna fölösleges meghagyni a magánhangzóilleszkedés példáit, és a magyar betűk hangértékét is czélszerűbb lett volna a 194. l. Hangtan) helyett mindjárt a könyv legelején megmagyarázni.

Kétségtelennek tartom, hogy a magyar nyelv és nyelvtudomány iránt érdeklődő külföldi nyelvészeknek hasznos és nem is unalmas kalauzusk lesz e könyv, mely már külső kiállításának csínosságával is bizalmat ébreszt maga iránt. De nem szabad elhallgatnom azt sem, hogy a miért csak átdolgozása a MNy.-nek, azért még korántsem fölösleges a magyar nyelvésznek is figyelemmel átolvasnia, mert tartalmában is sok az új. Lépten-nyomon találkozunk benne egy-egy új megjegyzéssel, új gondolattal, új magyarázattal, a melyek Simonyi folyton munkálkodó, soha el nem lankadó, azért bámulatosan termékeny nyelvész-i tehetségének kedves bizonyítékai.

A könyv német stílusa nem fényes ugyan, de egészen tisztességes, folyékonyan olvasható. Csak egyik helye akasztott meg kissé. Kazinczynak ez ismeretes mondatában: Románt fordítani, s a gyönyörűsége szolgáló dolgokat is idéetlen nevekkal mocskolni el, megengedhetetlen vakmerőség — a *név*-nek *Namen*-nel való fordítása (Wörter helyett) homályossá, sőt érthetatlenné teszi az egész helyet (168). Megütöközttem ezen a mondaton is (az *el van utazva*-félére vonatkozik): wer da dem Rechte der Entwicklung und des lebendigen Sprachgebrauchs das Wort redet, wird von patentierten Patrioten und privilegierten Nationalisten als Vaterlandsverräter verschrien und verleumdert (185). Elhiszem, és vallom is, hogy Simonyit tudományos pályáján sok igazságtalan támadás érte, de mégsem kellett volna magát ilyen erős kifakadásra ragadtatnia. A pangermán lapocskák és nemzetközi szocialisták e kedvelt szólamai rosszul illenek a magyar nemzetnek és az emberi tudománynak kétszeresen magasztos érdekeit szolgáló komoly munkájába.

HORGER ANTAL.

Azt hiszem nincs valamire való nyelvész Magyarországon, a ki nem örült volna annak, hogy SIMONYI egy jeles összefoglaló munkáját átdolgozta a kölföld számára, nincs, a ki nem kívánná, hogy külföldön minél többen olvassák, hisz ez a könyv csak becsületet szerezhet nekünk, mert fennren hirdeti tudományos készségünket, nem csak azzal, hogy maga komoly, a mai tudomány magaslatán álló mű, hanem azzal is, hogy nyomatékos tanúságot tesz arról a nagy munkáról, a mely évtizedek óta köztünk folyt, a magyar nyelv multjának és jelenének földerítésére. Mi nem mondhatunk le arról a reményről, hogy Simonyinak magának lesz alkalma és ereje hozzá, hogy ezt a kiváló

művét új, javított kiadásban kiadhassa, kötelességünk tehát minden apróságra figyelmeztetni, a melyben hibát látunk.

A dolog természeténél fogva legtöbb megjegyzésem arra van, a mit S. a szláv hatásról mond akár általánosságban, akár annak részleteiről. S. olyan határozottan előtérbe állítja a szlovén hatást, mint eddig tudtommal senki sem. Legkevésbé hasonlít az ő álláspontja MIKLOSICHÉHOZ, ámbár ez is «szlovének»-nek tulajdonítja a legerősebb hatást. M. egészen különös elméletet állított föl a szlovénekről, ő szlovénnek nevezi azt is, a mit a tudomány ma bolgárnak mond, «őt csakis olyan szlovén nyelvre gondol, mikor nyelvünk szláv jövevényszavaiban első sorban szlovén hatást lát, a mely más mint bolgár legjellemzőbb hangtani sajátágánál fogva nem is lehet: «Die slovenischen Bestandtheile des Magyarischen sind dadurch kenntlich, dass in denselben *q* und *ç* durch mit Resonanten schliessende Silben, *ê* durch *é* und *št*, *žd* meist durch *st*, *zsd* ersetzt werden», l. *Die slav. Elem. im Magy.* 5. VIII. Hogy mindig csakis erről a bolgáros «ószlovén»*) nyelvről beszél, az mindenki előtt, a kinek csak némi sejtelve van a szláv nyelvészetről, világos, hisz folyton ennek a nyelvnek jellemző sajátágaként emlegeti a *tj*, *dj*-ből lett *št*, *žd*-t, tehát azt a jellemző bolgár *št*, *žd*-t, a melyet ilyen helyen egyetlen egy más szláv nyelvben sem találunk: «Da es nun, mondja egyebek közt, in dieser Hinsicht auf die nasalen Vocale *q* und *ç*, auf *ê* und auf die Consonantengruppe *št* und *žd* ankommt», l. u. o. 9. l., és mikor a példákra kerül a sor, fölhozza egyebek közt a *mostoha*, *pest*, *rozsa*, *mesze* szavakat, a melyek olyan fennen hirdetik, hogy a magyar nyelvre valaha bolgáros szláv nyelv hatott, l. 10. l. Ha tehát egyik-másik olvasó azt hinné, hogy Simonyi álláspontja ugyanaz mint Miklosiché, nagyon tévedne, sokkal inkább lehetne azt állítani, hogy homlokegyenest ellentétes az álláspontjuk, ámbár S. kifejezéseit egyenesen M. említett értekezéséből meríti és talán abban a hiszemben is van, hogy álláspontja azonos M.-ével, a mi az egész dolognak egészen sajátágos színezetet ad. S. ugyanis azt mondja: «Unmittelbar nach der Landnahme erfuhr unser Wortschatz eine bedeutende Bereicherung von seiten des Slaventums, vorzüglich aber des Altslovenischen», l. 63. l., és «Aus den bisherigen Untersuchungen ergibt sich, dass das Altslovenische in Pannonien den stärksten, das Rumänische den geringsten Einfluss auf

*) «Ószlovén»-nek nevezi M. a legrégibb szláv bibliafordítás nyelvét első sorban azért, mert a régi források ezt a nyelvet szemben a latin liturgicus nyelvvel *slovenъskъ*, «szláv»-nak nevezik, és határozottan tiltakozik az ellen, hogy az ószlovén kifejezés már maga elméleti állásfoglalást jelentene.

das Ungarische ausgeübt hat», l. 88. l. Minthogy tudjuk, hogy Miklosich «altslovenisch»-nak nevezte a szlávok liturgicus nyelvét és hogy ennek a szlovén nyelvhez semmi köze sincs, hanem kétségtelenül bolgár nyelvjáráson alapul, valaki azt hihetné, hogy Simonyi Miklosich-csal egyetemben úgy mint én azt hiszi, hogy a szláv nyelvek közül a bolgár hatott legerősebben a magyarra. De ezt nem szabad róla föltennünk, ámbár hibául rovandó neki föl, hogy annyira nem szabatosak kifejezései, hogy épen ennek ellenkezőjét lehet belőlük kiolvasni, mint a mit mondani akart. S. ugyanis abban a magyar munkában, a melynek a most megjelent német mű csak átdolgozása, nem használja a kétértelmű ószlovén kifejezést, hanem egyenesen szlovénekről szól: «Először is [szókinszünk] a pannoniai szláv s leginkább a szlovének szótárából gyarapodott», l. *M. Nyelv*² 79. De hogy S. német művében is szlovénekre gondolt és nem bolgárokat, az kitűnik — a tárgymutatóból! A tárgymutatóban ugyanis «slovenischer Einfluss» alatt épen azt a 63. lapot idézi, a melyen először használja az ószlovén terminust, azonkívül még a 227. lapra utal, a melynek utolsó sorában szlovén papok vannak említve mint olyanok, a kik német és olasz papok társaságában a magyart a latin betűk használatára tanították. A kicsit fölületesen készült tárgymutató, a melynek pedig némileg a kifejejtett tartalomjegyzéket is pótolnia kell, tehát világot vet arra, hogy S. mit érthetett a kétértelmű «Altslovenisch» kifejezésen, és ha ez a tárgymutató teljesebb volna, még sokkal biztosabb nyomra is vezetne. S. ugyanis az igekötők tárgyalása közben is szól, még pedig e helyen leplezetlenül, a szlovén nyelv igen erős hatásáról, igaz, olyan hatásáról, a melyhez nagyon sok szó fér: «Es gibt, azt mondja, auch in einigen anderen finnisch-ugrischen Sprachen Anläufe zu dieser Entwicklung, sie ist aber nirgends so weit fortgeschritten, wie im Ungarischen, und das ist unstreitig indogermanischem, und vorzüglich — wie zu erwarten steht — slovenischem Einfluss zuzuschreiben», l. 250. l. Hogy itt nem az úgynevezett ószlovén liturgicus nyelvről van szó, a mely voltaképp nem is szlovén, hanem bolgár, azt a felsorolt példák-ból egészen nyilvánvaló, hisz nem az «ószlovén» nyelvből idézi az igéket, a melyek állítólag a magyar igekötős kapcsolatoknak mintául szolgáltak, hanem — PLETERŠNIK szótárából! De ha a szlovén nyelvnek valóban olyan nagy, nyelvünk szerkezetét részben átalakító hatása volt, ez másképp el sem képzelhető, mint úgy, hogy különben is ez a nyelv volt épen az a szláv nyelv, a mely a legerősebb hatást gyakorolta a mi nyelvünkre, ennél fogva a 63. és 88. lapon említett «Altslovenisch» S.-nak egészen mást jelent, mint M.-nak és nem lehet egyéb, mint a mai szlovén nyelv régibb fejlődési foka. Nekem ter-

mészetesen eszem ágában sincs S.-val arról a nagy kérdésről vitatkozni, hogy melyik hatás volt erősebb, a bolgár-e, a melyet meg sem említ, vagy a szlovén, a melyet annyira előtérbe tol, hisz mint szakértő legjobban tudom, hogy milyen végtelenül nehéz lehet olyannak állást foglalni ebben a kérdésben, a ki nem ismeri apróra a szláv nyelveket, nem ismeri még a szlovén nyelvnek sem éppen azon nyelvjárásait, a melyek itt egyedül tekintetbe jöhetnek és a melyek egy igen lényeges sajátosságban, a hangzók quantitásában, annyira eltérnek a Pleteršnik szótárában föltüntetett irodalmi kiejtéstől. Csak rá akartam mutatni, hogy S.-nak saját álláspontja sem domborodik ki kellően munkájában, annak pedig nyomát sem találjuk egész munkájában, hogy a magyar nyelvre a bolgár nyelv is hatott,*) már pedig ezt csak nem tagadhatja senki, aki ért a dologhoz, és éppen e kétségtelenül tetemes bolgár hatás annyi érdekes kérdést vet föl, nyelvészetit és történetit, hogy annak érintése ilyen nagy munkában elkerülhetetlen. Egyébiránt S. előadása azt a benyomást teszi, mintha tartózkodni akart volna vitás kérdések érintésétől vagy nem kísérte kellő figyelemmel az újabb kutatásokat, erre vall az a körülmény is, hogy még a bibliographiából is, a melyben részben egészen igénytelen dolgozatok is föl vannak említve, kihagyott két nagyobb értekezést, a melyben először MUNKÁCSI, azután én azzal a fontos elvi kérdéssel foglalkoztunk, hogy az első nagy szláv hatás vajjon hol érte a magyar nyelvet, a mostani hazánkban vagy egy régibb hazában, pedig erre a fontos vitára érdemes lett volna a német közönség figyelmét fölhívni, annál is inkább, mert mind a két értekezés német folyóiratban is megjelent.

De hagyjuk a nagy vitás kérdéseket, a melyekben a szorosan vett magyar nyelvészek amúgy is csak nagy óvatosan foglalhatnak állást, és lássunk egy pár részletet, a melyek iránt szabad kicsit követelősebbeknek is lennünk, mert a döntés itt nem olyan nehéz, mint nagy elvi kérdésekben. Én ezeket az apró botlásokat abban a sorrendben említem, a melyben egymásra következnek; azt a kérdést, vajjon a magyar igekötők használata szláv hatásra vezetendő-e vissza, fontos-

---

*) S. igaz egy helyen említ ezeréves «óbolgár» jövevényszavakat («Die tausendjährigen albulgarischen Lehnwörter des Ungarischen»), l. 58. l., de ez a kifejezés nyilván csak tévedésből csúszott be vagy maradt bent, föl is váltja mindjárt ugyanabban a mondatban az «altslovenisch» kifejezéssel, a mely azután még kétszer ismétlődik. Hogy másoknak *altslovenisch* és *albulgarisch* egy, arra nem szabad hivatkozni, S.-nak nem az. Hisz az egyetlen helyen, a hol egészen világos állásfoglalása, azt mondja: und vorzüglich — wie zu erwarten steht — slovenischem Einfluss zuzuschreiben!

ságánál fogva és mert egy pár szóval el nem intézhető, kivettem innen és fönt külön kis cikkben tárgyaltam.

S. a 64. s k. lapon öt csoportban bemutat vagy 100, véleménye szerint szlávoktól átvett jövevényszót. Minthogy szláv jövevényszó van vagy 1000, könnyű lett volna 100 egészen biztosat kiválogatni, arra sem lett volna szükség, hogy kihalt szónak helyt adjon, mint pl. a *kólyának*, a melynek jelentéséről a német olvasó alig kap helyes fogalmat, ha A c k e r b a u (!) fölírás alatt ilyen kapcsolatban találja: *kólya und taliga* „Karren“! A *petrencze* igaz *cze* szóvégénél fogva szláv eredetű szó benyomását teszi, de szláv voltát eddig még senki emberfia be nem bizonyította; míg a magyar szó messze el van terjedve, más szláv nyelvből nem ismerjük mását, mint épen csak a tótból (*petrenec*), de itt sem értjük meg keletkezését, nem is sejtjük eredeti tövét és jelentését. De a *petrenczé*-t még hagyján, azonban a szláv jövevényszavak közt ott találjuk az oláhból vett *esztená*-t is, a németből került *bognár*-t*), a *rúd* meg a *tornác* szavakat, a melyek ellenkezőleg, a hol megvan másuk, a magyarból hatoltak a szomszédos szláv nyelvekbe, a mint ezt már többször kimutatták. A 73. l. S. azt fogja a szerb nyelvre, a mely csak úgy hemzseg a «hosszú» mássalhangzók-tól — *àko*, ejtsd akko, *òko*, e. okko, *èro*, e. evvo, *màti*, e. matti stb. stb. — hogy nem ismer ilyen mássalhangzót. Egészen érthetetlen, hogy S. Erdélyben olyan szláv hatást vél fölfedezhetni, a melynek nyomát máshol nem vagy csak gyéren találni. So z. B. sagt man, mondja a 80. l., besonders in Siebenbürgen anstatt *újra* „von neuem“ *újból*, wörtlich „ans neuem“, und dies ist offenbar das slavische *iz nova*, denn im Slavischen ist die Präposition *iz* in mehreren solcher Zeitbestimmungen gebräuchlich. Szó sincs róla, ez Erdélyben semmi egyéb mint az oláh *din nou* szóról-szóra való fordítása. Ha a magyar *egy-úttal* oly annyira természetes kifejezés és ha a szláv nyelvekben nincs is hasonló kifejezés, igazán kákán való csomókeresés, ha S. az *ez úttal*-t abba a gyanúba keveri, hogy szláv mintára keletkezett volna, l. 80. l., és ha a magyar azt mondja, hogy *semmi úton-módon* és S. ezt nem tartja szláv hatás alatt keletkezett fordulatnak, ámbár s szlovén *po nobenem potu* szóról-szóra azt jelenti, hogy «semmi úton», miért kell

*) S. már a *M. Nyelv* első kiadásában (1889-ben) szláv eredetűnek mondta a magyar *bognár* szót, l. 114. l.; a második kiadásban ehhez a téves állításhoz már egy szláv *bojmar* szót is költött, l. 80. l., a mely most újra kicsit más alakban (*bognár*, l. 65. l.) el akarja velünk hitetni, hogy a *bognár* szavunk nem került közvetlenül a németből. S.-t nyilván a *bognár*-ral összezsengő *bodnár* tévesztette meg, a mely valóban szláv eredetű.

az egyebek közt FALUDI-ból ismert *semmi úttal*-féle fordulatnak, a melynek szerkezete más, az említett szlovén kifejezés másának lennie? A 85. l. azt tanítja S., hogy a magyar *csapláros* szláv, pedig német eredetű, és hogy az *esztergályos strugár*-ból való, pedig ebből ezt tudhatja S., hangtani okoknál fogva sem igen lehetett volna, l. ASBÓTH *trbt-trbt i tlbt-tlbt v madj. zaimstv. iz slav. jaz.* 16. l. A Schlägli szószerdet *ztrag* és a besztercei szószerdet *strak* szavát így mutatja be: *Sztrak* soviel als das spätere *eszterag* 'Storch' (altslav. *strūkū*), l. 115. l. Nem tesz itt S. erőszakot jobb tudásán, csak hogy a magyar szó valahogy közelebb jusson az 'ószláv' *strūkū* szóhoz, a melyből így sem magyarázható, hát ha még az *eszterág* alakból indulunk ki?

S. véleménye szerint a *-ka, -ke -cska, -cske* kicsinyítőképzők szláv eredete mellett az is szólhat, hogy az ilyen képzések a régibb irodalomban sokkal ritkábbak ('da jedoch diese Suffixe in der älteren Literatur viel seltener sind' l. 314. l.); én e folyóiratban kifejtettem már egyszer, hogy ezt az argumentumot egészen erőtlennek tartom, l. 1 : 26. Nem tartom szerencsésebbnek azt sem, a mit a *pálczika* féle kicsinyítő képzések továbbterjedéséről mond: Zur Verbreitung dieses Suffixes hat ebenfalls das gleichlautende slavische Suffix beigetragen, das die Endung von vielen entlehnten slavischen Diminutiven war, wie *pántlika* 'Bändchen' (österr. *Bandl*), *csomorika* 'Wasser-schierling', *paprika* 'Paprika' usw., u. o. 2. jegyz. Hogy a *pántlika* szláv eredetű, az épen nem bizonyos, a *csomorika* meg a *paprika* pedig nem kicsinyítők, ezt legalább a *papriká*-ról sejtette volna S. is, mert tőszava a hrv.-szb. *papar*, gen. *papra* 'bors', már pedig a bors 'kicsi (!), de erős', a *paprika* pedig a horvátszerbeknél is jóval nagyobb a borsnál. Maradna tehát mindössze az 'usw.', de ez természetesen nem bizonyíthatja azt, a mit a tényleg megnevezett példák nem alkalmasak bizonyítani. Egy annyira vitás kérdést, mint a milyen a kicsinyítő képzőké, óvatosabban kellett volna előadni. A kidolgozás pongyolasága meglátszik más helyen is. A hol a szlávból átvett *ca-ce* és *ica* képzőkről szól, a szerző amarról azt mondja: *-ca, -ce* kommt meist nur in Kosenamen vor: *Gyurica* 'Georg', *Palica* 'Paul', *Katica* 'Käthchen', l. 315. l., pedig hát ezek először nem magyar képzések, másodszor pedig nem rejlik bennök *-ca* képző, hanem *-ica*!

Nem tartom helyesnek a következő állítást sem: Aus dem slovenischen *jasle* 'Krippe', *vedro* 'Eimer' entstand im Ungarischen mit Vokalanpassung **jaszlo, *vödre*, im Akk. *jászlót, vödret*, l. 341. l. Ha ugyanis abban a szláv nyelvben, a melyből a magyar szó került, különbség van rövid és hosszú hangzó közt, rövid *a*-nak a magyarban *a* szokott megfelelni, nem pedig *á*, a mint ezt pl. a fönt említett horvát-

szerb *pàprika*-ból lett *paprika* is mutatja. Hiába hivatkoznék S. arra, hogy a szlovén *jasle*-ben hosszú az *a*, Pleteršnik szótára szerint igenis (*jásle*), de ez a krajnai nyelvjárást tünteti föl, a melyben minden hangsúlyos hangzó, ha nem áll az utolsó szótagban, hosszú, a hol tehát a *vedro* is *védro*-nak hangzik, de a keleti nyelvjárásokban rövid az *a*. SKET az ő gyakorlati nyelvtanában *jàsli*-nak írja a jászol jelentésű szót, a mi szlovéneink pedig *gyészli*-nek mondják a jászlat, ezeknek nem is felel meg a később keletkezett *jásle* tájszó, hanem a Pleteršniknél *jàsli*-nak írt alak, és S.-nak a magyar szó magyarázatánál ebből kellett volna kiindulnia, ha már úgy van meggyőződve, hogy a szó szlovén eredetű, a mit azonban én igen nyomós okoknál fogva és a hasonló esetek egész sorozatára támaszkodva teljesen kizártnak tartok. Hogy a késő keletű szlovén *jásle* tájszó a magyarban miért lett volna hangzó-illeszkedéssel **jászlo*-vá és nem **jászla*-va, mikor pedig a szlovén *e* nyílt volt, azt nem értem, de hogy ez az annyira ingatag alapon konstruált **jászlo*-ból lett volna az itt-ott a régiségben található *jásló* («die Form **jászlo* ist mittlerweile nach anderer Analogie auch zu *jásló* geworden», l. 342. l.), azt már azért sem hiszem, mert meg vagyok arról győződve, hogy soha **jászlo* alak a magyar nyelvben nem is volt, hanem hogy **jászli*-ből a *jászol* **jászl* alakon át lett.

S. a *szürcsöl* szót a *-csol*, *-csel*, *-csöl* gyakorító képzővel képezett magyar igék közé sorolja, l. 186. l., és tagadhatatlan, hogy a *szürcsölés* szűrőgetésnek lehetett mondani, de vannak nyelvtények, a melyek ezt a magyarázatot teljesen kizártnak tüntetik föl, ha csak egészen különös véletlen találkozásban nem akarunk hinni. A szerbben azt, hogy «szürcsöl», úgy mondják, hogy *srče*; hogy ez magyar eredetű szó volna, az ki van zárva, nemcsak azért, mert akkor alig képződött volna hozzá egy *srkati* infinitivus, hanem mert a *srkati* igét ugyan abban a jelentésben megtaláljuk csaknem valamennyi szláv nyelvben: szlovén cseh *srkati*, lengy. *sarkać*, bolg. præs. *srka*. Az infinitivus töve behatolt azután a præsensbe is, a mint azt a bolgárból láttuk (infinitivus a bolgárban nincs már), de ez semmit sem bizonyít a *srče* eredeti volta ellen; a szlovénben él még *srka* mellett a *srče* alak is, a csehben, lengyelben már elveszett a külön præsensstő, de hogy régente valamennyi szláv nyelvben meglehetett, azt sok hasonló tökiegyenlődés története bizonyítja. A *szürcsöl* igében, a mely helyett **szürcsöl* alakot várnánk — v. ö. egyébiránt *szörtyöl* és *szürtyöl*, *csőtörtök* és *csütörtök*! — lehet az első hangzó színezetében a *szűr* ige hatását keresni, de azt állítani, hogy a *szürcsöl* ige *szűr*-ből képezett gyakorító, ahhoz nekem nem volna bátorságom. Hogy belejátszik a hangutánzás is, a mely nyilván a szláv ige ősalapja, azt mutatják

a mellékalakok: *sziricsöl, csürcsöl, szörtyöl-szürtyöl*, l. NySz., Sim. TMNy. 400 és MTjsz.

Ezek körülbelül azok a kifogások, a melyeket a szorosabban az én szakomba vágó kisebb-nagyobb kérdések tárgyalása ellen tennék. Ezek után hadd említsek egy figyelemreméltó állítást, a mely megérdemli, hogy a nagy anyag közt el ne vesszen. S. egy jegyzetben bizonyítás nélkül azt mondja, hogy a *de* kötőszócska lehet szláv eredetű («obwohl es nicht unwahrscheinlich ist, dass unser *de* slavischen Ursprungs ist») l. 73. s. k. l. S. *A magyar kötőszók* című, bámulatos szorgalommal és nagy tudománynyal készült művében visszautasította a magyar *de* szócskának a szláv *da*-ból való származtatását, azon az alapon, hogy a magyar *de* eredetileg hosszú volt és *dê*-nek hangzott, l. 1:175. Azóta én roppant apparatussal babonyítottam, hogy a szláv *a*-nak épen a legrégibb átvételeknél szabályosan *á* felel meg (l. *Něskoljko zaměcanij* 31—67 és v. ö. ASBÓTH *Szláv jöv.* 1:65. s. k. l.).

Még csak két apró megjegyzést kívánok tenni, a mely nem függ össze a szláv nyelvek hatásával. Hogy *Bécs* városának magyar neve összefügg a *bécs* «helység külső v. szélső része» tájszavunkkal, l. 92. l., azt én nem tartom valószínűnek. E helyen hadd jegyezzem meg azt a föltűnő tényt, hogy szlovéneink Bécsset *Bècs*-nek híjják rövid *e*-vel! A 206. l. S. kétségtelennek mondja, hogy a magyar *csődör* szót *ë*-vel vettük át (német *zelter*), de nyomban a következő lapon ezt a «kétségtelen» igazságot alaposan lerontja azzal, hogy az osztrák-német nyelvjárásnak azt a sajátosságát említi (és a megfelelő magyar jelenséggel kapcsolatba is hozza!), hogy *l* minden előtte álló *e* t, i-t lebializálja: *feld: föld, stellen: stöllen, billig: büllig, viel: vüll!*

Ezzel be is fejezhetném, ha nem tartanék attól, hogy egyik-másik talán félreérthetné bíráló megjegyzéseimet. Hiába, én a tudományban szeretem az éles világítást és minthogy csak szavakkal világíthattam meg a dolgokat, megeshetett, hogy az éles világítás kedvéért itt-ott élesebb szót is használtam. Tartozom tehát S. barátomnak azzal a kijelentéssel, hogy művét nagy élvezettel végig olvastam, sokat, nagyon sokat tanultam belőle és sok nagyon sikerült részletet találtam benne (teszem p. o. a nyelvemlékekről szóló fejezetet és ebben első sorban a codexek koráról szóló részt a 116—123. l.). Külön szeretnék még kiemelni egy mondatot, a melynek metsző iróniáját talán nem fogja minden német olvasó nyomban megérteni, de arról természetesen a szerző nem tehet: Es mag z. B. wahr sein, mondja S. az 54. l., dass der Begriff des Geistes in keines Sprache so gehaltvoll und geistreich ist, wie im französischen *esprit*;

dass die Welt der Gefühle nirgends in einem so vielsagenden Wort zusammengefasst ist, wie im deutschen *Gemüt*; dass in der Wortfolge keine einzige Sprache soviel feine Schattierungen der Situation auszudrücken instande ist, wie die ungarische. Milyen összeállítás: a francia *esprit* — a német *Gemüt* és — a magyar szórend! Meg kell vallanunk, S. gyönyörűen védi e pár szóban a magyar nyelv igazát, de különben is becsületet szerzett az idegenben nemcsak a magyar nyelvnek, hanem a magyar tudománynak is, és ezért mi csak hálások lehetünk neki.

ASBÓTH OSZKÁR.

Az erdélyi szász tájszótár.

Hosszantartó előkészületek után e tavasz elején közzétetett az erdélyi szász tájszótár első füzeté.*) Miután az első füzet kidolgozási módja valószínűleg irányadó lesz a következőkre nézve is, bátor vagyok, mint e füzet szerzője, e kidolgozási mód elveit itt is közzé tenni.

1. A felkarolt szóanyag.

Az esz. tsz. feladatának tekinti, hogy kimerítse az Erdélyben beszélt u. n. szász (tulajdonképen frank) nyelvjárások szókincsét, t. i. hogy felkarolja mindazokat a szavakat, szólásmódokat, a melyek a tájszólásban beszédben mostanában tényleg használatban vannak vagy régebben használatban voltak. Hadd legyen a szótár az erdélyi szászok nyelvének képe, melyben nyelvük a maga egészében visszatükröződik. De ebben az összes szókincsben megkülönböztetendők az egyes nyelvrétegek ú. m:

1. a valódi tájszólás («Echte Mundart»), t. i. a kifejezések és szólásmódok, a melyekkel a tulajdonképeni köznép, még pedig nem csak a parasztember hanem a városbeli mesterember is él;

2. a lendületesebb szólásmód («Gehobne Sprache»), t. i. a szavak, kifejezések, melyek az újfelnémet befolyása által a tájszólási hitszónoklat, a szépirodalom, az ünnepélyes felköszöntések alkalmával használatban lévén ezúton lassanként beleolvadtak a köznép beszédébe;

3. a városi féltájszólás («Städtliche Halbmundart») t. i. azok a kifejezések, a melyek nem is csak kölcsönszavak az újfelnémetből, hanem tulajdonképen újfelnémetek és csak tájszólási kiejtésben fordulnak elő;

4. a tulajdonképeni jövevényszavak az újfelnémetből, magyarból,

---

*) Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch, mit Benützung der Sammlungen Johann Wolffs herausgegeben vom Ausschuss des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Erste Lieferung, bearbeitet von *Adolf Schullerus*. Strassburg, i. E., Verlag v. Karl Trübner. 1908. Druck von W. Krafft, Hermannstadt. Lex. 8°. LXXII. és 96. l.

román nyelvből, a mennyiben már egészen beleolvadtak a köznép beszédébe.

De ezen főárnyalatai mellett még a tájszólási beszéd finomabb vonásainak hosszú sora is megfigyelendő. Vannak t. i. kifejezések és fordulatok, a melyekkel csak az öregebb, másrészt olyanok, a melyekkel csak a fiatalabb nemzedék él. Azonkívül megvan minálunk is a tipikus gyermeknyelv. Hozzájárulnak a vérmérséklet különbségei t. i. kifejezések, a melyek csak izgatottságban és felháborodásban vagy csak a megvetés és harag kifejezésére vannak használatban, ép úgy az illedelem különleges kifejezései, a mennyiben ki kell emelnünk, vajjon azokkal csak benső családi körben vagy a művelt társaságban is szoktak élni. Továbbá arra kell figyelnünk a szótárban, vajjon a kifejezések csak szűkebb foglalkozási körökben dívnak-e (az ú. n. iparosok nyelve) vagy már a közbeszédben is. Az élcznek is van saját szókincse, a mely hatását többnyire más nyelvbeli jövevényszavak által szereti szaporítani. De a fősúlyt az egyes szavak földrajzi elterjedésének kiderítésére kell a szótárnak fektetnie. Már tekintettel a döntő szerepre, melyek az ófrancia jövevényszavak úgy a mozelfrank, mint az erdélyi szász nyelvjárásokban játszanak, nagyon jellemző, vajjon ezen ófrancia jövevényszavak az egyes erdélyi szász területeken előfordulnak vagy nem. Mert azoknak a teljes hiánya egy vagy más vidéken a legjobb bizonyítéka annak, hogy ez a helyi nyelvjárás szembetűnőleg nem a francia (wallon)-német határvidék környékéből származik, míg azon nyelvjárásnak eredetét, a melyben a jövevényszavak jó számban előfordulnak, bátran épen e határvidéken szabad keresnünk.

Földrajzilag felkarolja az esz. tsz. az egész szászlakta területet. Figyelmen kívül marad tehát az ú. n. Landterek (bajor-osztrák) szókincse, a kik a 18-adik században evangelicus hitük miatt Felső-osztrák- és Stájerországból elűzetvén Nagyszeben környékén letelepedtek s egyházilag és érzelmileg, de nem nyelvileg, beleolvadtak a szászokba, úgymint a Szászsebesben letelepedett ú. n. Durlacherek-é, a kik a badeni nagyhercegségből származnak.

Nyelvjárásukra nézve az erdélyi szászok két fő- és több alcsoportra oszlanak, az éjszaki meg a déli csoportra. Az éjszaki erdélyi (nőzeni) nyelvcsoporthoz két ágra szakad, a szűkebb értelemben vett nőzeni nyelvjárás (Besztercze városában és környékén, 26,189 lélek) meg a szászrégeni nyelvjárás (Szászrégen városában és környékén, 12,834 lélek). A délerdélyi szász nyelvjárások közül (Szeben, Nagy- és Kisküküllő, Brassó, Udvarhely és Hunyad vármegyében, összesen 179,458 lélek) kiválik a barczasági nyelvjárás (Brassó városában és környékén, 29,827 lélek), meg az ú. n. j-községek (egynéhány köz-

ség a Kisküküllő mentén, Szénaverős, Czikmántor, Zágor, stb.) nyelv-járása. Ezen különböző nyelvjárások egy néhány ismertető jelét már korábbi cikkemben (Nyelvtud. 1. köt. 2. f., v. ö. Scheiner András czikke ugyanott 1. köt. 3. f.) tettem közzé.

2. A betűsoros berendezés.

Az egyes jelszavak az újfelnémet jelszó szerinti betűrendben következnek egymásután. Abban az esetben, ha az újfelnémetben nincsen a tájszólási szónak megfelelő kifejezés, a tájszólási szó az úfn. betűsorban van beiktatva. Kivált a magánhangzókkal kezdődő szavakra nézve, a hol az egyes nyelvjárások annyira szétágaznak, bajos volna egy bizonyos nyelvjárásnak kiválasztása. A német «achten» ige p. o. a különböző erdélyi szász nyelvjárásokban így hangzik: u^echten, ä^echten, ö^echten, ô^echten, °^echten, ô^echten, ô^echten, a^hchtn, u^achtn, o^achten stb. Melyik magánhangzó betűsorában kellene hát ezeket bejegyeznünk? az a, u, o, ö, alatt? A legegyszerűbb eljárás, ezeket az úfn. jelszó alatt egyesíteni, de a legcélszerűbb is, mert a tájszólási szavaknak újfelnémetben megfelelő alakját mindenki ismeri. Ezen betűsoros berendezésnek az az előnye is van, hogy ily módon azonnal szembetűnik, melyik úfn. kifejezés hiányzik a tájszólásban, mert már régóta beismert tény, hogy az egyes nyelvjárások kiképzésére nézve jellemző nem csak az, hogy mely kifejezésekkel él, hanem az is, hogy mely és miféle a műveltebb úfn. nyelvben szokásos szavak hiányzanak a nyelvjárásban, vagy hogy más, konkrétabb kifejezések által ki vannak-e pótolva.

3. A helyesírás.

Miután a szótár nem csak tudományos, hanem gyakorlati céloknak is szolgál, nem használható a szigorúan phonetikus írás, hanem olyan helyesírást kellett választani, a melyet a közönség is könnyen megért. A szótárbizottság eziránti határozata folytán a helyesírás a jelszavak és a példaként közölt beszédfordulatokra vonatkozólag az úfn. helyesírás szerint van választva, a hol pedig kívánatos, a szónak hangtani történetét vagy etymologiai eredetét kimutatni, a tudományos phonetikus írás használandó. Szembetűnő, hogy ily módon a nyelvjárás hangtanára nézve a szigorúbb tudományos követelményeknek elegendő tenni nem lehet, de az erdélyi honismereti egyeslet már elhatározta, hogy szakértők által községenként tudományosan fel fogja véteni az egyes helyi nyelvjárások hangtanát, avval a szándékkal, hogy ennek az alapján azután elkészíteti a Fischer Hermann Geographie der schwäbischen Mundarten című művének mintájára az

erdélyi szász nyelvjárás térképét. Míg ebben a műben remélhetőleg a nyelvjárás a legszigorúbb, az érdekes hangsúlyviszonyokra is kiterjedő pontossággal szakértők által lesz felvéve, legyen szabad a szótárban, a melybe sok laicus munkatárs közleményei is beillesztendőek és inkább a szavak fogalmi tartalma kifejtendő, általában véve szigorúbb fonetikus helyesírástól eltekintünk.

4. Források.

Az esz. tsz. főforrása az élő beszéd. Ennek az élő beszédből felvett szókincsnek gyűjtése már több mint száz év előtt kezdődött, a hogy a «Die Vorgeschichte des siebenbürgisch-deutschen Wörterbuchs» című értekezésemben (Nagyszeben 1895) kimutattam. Az e módon összegyűjtött szóanyagot Wolff János († 1893-ban) a nagyérdemű szász nyelvtudós, a nyomtatott forrásokból merített szóanyaggal együtt 25 mappában egyenkint feljegyezte. De miután ezen gyűjtés többnyire csak egyes szavakból áll és ezeken kívül csak az érdekesebb, szembe-tűnőbb, szűkebb értelemben véve tájszólási kifejezéseket foglalja magában, a köznapi, de tudományos, kivált néppszichológiai szempontból sokszor sokkal fontosabb szavakat mellőzi, de azonkívül is szükséges volt, a 18-adik századból feljegyzéseket az élő nyelv által ellenőrizni, 1893 óta dr. Scheiner Andrással együtt kidolgozott kérdő íveim alapján új gyűjtéshez fogtunk, mely gazdag eredményre vezetett. Kivált falusi lelkészek és feleségük, tanítók, orvosok stb. vettek részt a gyűjtésben, míg én az általam szerkesztett «Korrespondenzblatt für siebenbürgische Landeskunde» című havi folyóiratban kiválogatott szemelvények által serkenteni igyekeztem a gyűjtőmunkát. De mégis fenmarad a kidolgozóknak az élő beszédre nézve is a főmunka, a mennyiben a saját anyanyelvbeni jártasságukból a legjavát hozzá kell tenniök. Régi feljegyzésekben az erdélyi szász nyelvjárás igen szegény. De vannak a szász városok, kivált Brassó és Nagyszeben a XV. és XVI. századból származó számadásai, azonkívül a czéhiratok, a melyeknek többnyire latin szövegébe az érdemes könyvelő mesteremberek sokszor, ha a latin tudásuk kifogyott, a 'vulgo' szó segítségével becsempészték a szokott tájszólási kifejezést. — A nyelvjárásban való költészet csak a 19-edik században kapott szárnyra. De ezeket a költeményeket vagy prózai elbeszéléseket csak óvatosan használhatjuk; a leghíresebb szász tájszólási költő (Kästner, † 1857) minduntalan összekeveri költeményeiben a fent jellemzett lendületesebb szólásmódot a valódi parasztnyelvből kifejezésekkel, míg az ú. n. népköltemények [Siebenbürgisch-sächsische Volkslieder . . . Herausgegeben v. Fried. Wilh. Schuster, Nagyszeben 1865; az erdélyi szász népköltemények nagyobbterjedelmű

kiadása készülöben van] részben csak a régibb felnémet nyelvből a nyelv-járásba átültetett versek és ilyformán nem igen tükröztetik vissza a nyelv-járás valódi szellemét. Jó, valódi tájszólás található egynéhány tájszólási elbeszélésekben és népies színművekben, a melyek az utolsó két-három évtizedben folyóiratokban és kalendáriumokban láttak napvilágot.

5. Az egyes czikkek kidolgozása.

A kidolgozás jó mintaképeket követ, kiváltkép a Fischer Hermann-féle sváb tájszótárt. Feladatának tekinti, hogy egyrészt a szónak tényleges alakja és használata derüljön ki lehetőleg bő induktív alapon, másrészt rövidebbre fogott fogalmazásban az alaki és tartalmi kifejlődés. Míg tehát egyrészt véve a szótár a most élő nyelvnek keresztmetszete, mindegyik cikk annak hosszmeteszetévé igyekszik válni. A cikk élén az úfn. jelszó áll, azt követi a tájszólási kifejezés, lehetőleg mindig nagyszabeni és besztercei tájszólásban, ha szükséges más helyi nyelvjárásbeli adatok is. Vajjon a szó használata csak vidékenként dívik-e, e helyen kiemelendő. Következik a szó használatának kifejtése elegendő adat alapján s lehetőleg történelmi sorrendben, végül pedig a rokonértelmű szavak jegyzéke meg netaláni etymologiai fejtegetések.

6. Három cikk a készülöben levő második füzetből.

~, **ameritich** (◡ ◡ ◡), nös. *ameritich*, adj. und adv. elend, 'schwach'. Besonders von Kindern und jungem Vieh (Pflanzen), die im Wachstum zurückgeblieben sind. *En a. Kängd, Henkeln, Färkelchen; a. Intcher. Gqsker, Bincher.* Auch von Erwachsenen: *Dqt se gor a. Lekt*, 'armseliges Volk'. Als adv. *Ich bän hejd esu ameritich, ed äs mer esu a.* 'fühle mich elend', 'schwach' (Schbg.). — Aus rum. amărit in der Bedeutung 'elend, verkrüppelt' (Şai. 29). — Echte Ma.: *Hänzper, mattertällich, rickel, rop-pich, schmuqgrizich, spinzich, triuplich, verhangsäldert, verkruppt, verroppt.*

amen, ämän (⁻ ~). nös. *amen*. Indekl. und als n. *det Ämän*. 1. 'Das letzte Wort im Gebet' und übertragen 'das Letzte überhaupt'. Als Gegen-gruss beim letzten der drei Pulsschläge der Abendglocke. *De Bietklök schlach nöch zem drättemöl un, wê der Misch hîme kâm. Ämän sôt det Zsiga Trenj en trät mät dem Schöchtert* (Milchkübel) *ous dem Hous* (Wedm. 3). *E huat ded Ämen nöch net geseot*, 'er hat noch nicht sein letztes Wort gesagt' (Wallendorf). *Wonn de Adjuwanten* (Schulchor) *un't Ämen kun, derniu g'ed et* (nämlich beim 'Kyrie eleison', Katzendf.). *Ech hun Ämän gesuet*, 'dabei bleibts' (Birth.). *Ich wil dij uch nöch än de Schuul göhn, awer ich mosst de Ställ fejen, ämän, Frit* ('Fried' und 'Amen', Gr.-Sch.). In der Geh. Spr. als feierlicher Schluss einer Rede. *E* (sc. der Kranke) *huud et* (sc. die Krankheit) *halt ned iwersti'n kennen, ämän*, 'da ist eben nichts zu machen' (Schbg.). Ebenso auch beim 'Hochdeutsch' reden. *Gerch* (Georg): *Nq*

*geni*ach! Von Euch brauch ich nix, ich will nur auf meinem Willen bestehn, Amen (Zw. Krez. 13). Daher: *amän sön* ‚zu Ende gehn‘, *ä. mächen* (ein Ende machen). Der Gerch (Georg) stoppt (tupfte) *det Gläs af den Däsch*, *dad et gleich na Amän söt* ‚beinahe in Scherben ging (S. Volksfr. 1892, 145). *Ech hat nemich Zekt ze stöhn en mächet schniel Amän* (Hstdt.). *Wonn ed emöel* (einmal) *zem Ömen kém!* ‚wenns einmal nur ein Ende nähme!‘ (mit einer Krankheit oder einer verdriesslichen Arbeit, Schirkonjen). Schulpruch: *Amen dixi, Kanter (Schmaider) fixi* (Gr.-Sch., Hstdt.). — 2. ‚Kurzes Wort, sehr wenig‘. *Wod äs et mäd Oich Gerch, ir schwecht än* (immer) *wê der Mummes, ir riet hotj och ned en Amen* ‚nicht ein Wörtchen‘ (Stein). Besonders in der Wendung: *En Eamen lang* ‚sehr kurz‘, solange nur als man ein Amen spricht (Binder Coll., Umgebung von, Schässbg.). Köln. Amelang ‚kurze Zeit, wie Amen in der Kirche (HÖNIG² 4), eifl. amelank ‚Augenblick‘ (HECKING 16). Vgl. dazu die mit *Ödem* zusammengesetzten Formen: *Iwer emlenk* unter ‚Atem‘.

ander, ânder, nös. qnder. 1. Ordinalzahl. In älterer Zeit vielfach auch im Schriftdeutschen, gegenwärtig durch *zweit* verdrängt und nur in einzelnen Wendungen noch gebräuchlich. «Denen Musikanten, so auf der Hochzeit die Music gemacht, deren 2 von Schässburg, 2 aus Hermanstadt und 3 aus Mediasch gewesen, habe folgendes gezahlt, als erstern fl. 8·16, anderten fl. 9·08, denen Mediaschern fl. 9» (1758, Med. V.-A. 24, 334). «Ein weiber kirchen stell vor der Tauffbid, vom gang die andre» (Ebda. 24, 326). «Und seyn da gewest bis yn das ander jar» (1534, Qu. Kr. 382). «Dy ander czyl» (1526, Ebda. 2, 17). «Crestes sein ander haws, ... sein dritt haws» (1541, Qu. Kr. 3, 130). «Dy man in dem ander jar (im verflossenen) schuldich yst pliben» (1503, Qu. Gesch. S. 1, 373). «im nechsten oder andern Monat» (E. L. R., 65). «Begeben sie sich aber zur andern ehe» (E. L. R., 70). «Das ander dritteil des Rebels hauss lasse ich den schwarzen Nonnen und auch den halben weier, welches ander halbteil das spital hat» (1505, Test. d. Frau Ursula). — *Um qndern* (nächsten) *Dqch; än der qndrer Wöch; bäs än'd qnder Jöhr.* Syn. *Ä gener* (jener Woche), *ge Jöhr.* Dagegen auch: «in dem ander jar» (im verflossenen Jahr, 1503, Qu. Gesch. S. 373). Sprw. *Ind än'd qnder näst ämsonst.* *Aw qndert gin* ‚borgen‘ (Geld, Korn, Brod gegen Ersatz in der selben Güte geben; G. BINDER Coll.). *Äi* (ein) *Deoch lihrt den qndern (Weisskirch).* *Jeden qndern Dqch* jeden zweiten Tag.

Den qnderte Morje glech än aller Fröh.

KÄST. 8.

und öjnt dem oändern den Öd öfzeliöjen.

SCHUSTER, Volksl. 79.

In der Abdankung nach dem Begräbnis: *Änd wô e gelich* (jährlich, vielleicht) *hoet geföhlt bai inem quer ba'm undern, hōld em qles ze gät* (Mettersdf., GASSNER, 93). *Ich dqnkn ij qch zem qndermall* (Kl.-Bistritz, BERTLEFF, 21). In der Werberede: ... *ünd huet sa gät begët mat Lävewarue,*

änna Vüeter mad am Sann, n undern Vüeter mad a Diächter (Birk). İnt kâm zem ândern ‚es vereinigte sich vieles (mehreres nacheinander), um...‘. *Et kâm ind aft ânder* ‚Schlag auf Schlag‘. *İnt heng um ândern* (Verkettung widriger Umstände, die ein unerfreuliches Resultat bewirkten). *Et kâm ind iwer't ânder* ‚vieles, dieses und jenes, das mich hinderte, oder die Sache beschleunigte, oder verhinderte, verzögerte‘. *İnd âmd ânder* ‚Dienst um Dienst, Gefälligkeit um Gefälligkeit‘, zumeist in diesem guten Sinne gebraucht; doch auch in entgegengesetzter Anwendung als ‚dies für die mir von dir zugefügte Beleidigung, Kränkung, Schmähung, Schädigung‘. *İnt mât dem ândern* ‚vieles vereinigte sich, um...‘, auch ‚das Geringere geht mit dem Bessern mit‘ (bei Verkauf von Obst usw.). — In Fl. N. *än der ânderer Gewint* (zurückweisend auf ehemalige Zweifelderwirtschaft, Neithausen). — 2. ‚alius‘. Den Übergang von 1 bilden Wendungen wie: *«Wer den andern an das maul wirtt schlön, den sol man auch büssen»* (1556, Hstdt. V.-A. 16, 403). *«Keiner sol spielen mitt dem anderen wm gelt»* (Ebda. 16, 404). a) Der Quantität nach andre: ‚ceteri‘, vielfach verdrängt durch *gen* (jene). *Dâ kâ* (kann) *mih wâ ândern* (d. i. sie kann hexen). *De ândren wârdent'schi* (schon) *mâchen* (Sprw. von einem lässigen, uninteressirten Menschen). *Ech wäll, nor des ândere selle wällen*, beliebte achselzuckende Wendung, wenn eine missliebige Forderung gestellt wird (Schbg.) Andererseits: *Ech wäll dich net, nor de ândern!* worauf in Gr.-Sch. die unfehlbare Antw. *Net kammer de emdern!*, kümme dich nicht um die andern! Sprw. *Fun es ândere senjem Röss mess em uch än der Muer uestejen* (Blutrot). *Wi än enem äst äs, äs ed uch äm ândern* ‚der Tüchtige ist überall tüchtig‘ (Ebda.). *Wiör hangder dem Uwen gewiest as, diör seckt uch en ohndern do* (Plattd. Kr. Ra.). — *En ândert* ‚ein ander‘ (das Neutr., wenn nicht genau bestimmt werden soll, ob dieser andre Mann, Frau oder Kind ist). Tadelnd oder selbstgefällig, je nachdem, ob es die erste oder zweite Person betrifft. *En ândert* (ein anderer Mensch als ich, du) *hât na det net gedôn* (scil. ‚du aber ja‘, ‚ich aber‘). Scheltend, wenn ein Kind etwas angestellt hat: *Ho*st te emdert na weder net ze dâ ge*het und he*st ded ugestâlt?* (Gr.-Sch.). *Wänn e gleich nâst ândert ze dâ gehuet hâf* (Sch. T. 1881, 65). *E sil em nor de zwelf Gâlde gin, äm ândert kënt e dernô râch derhîm ble*wen* Sch. T. 1880, 43). *Ed äs mer dich ned äm ândert* ‚es ist mir nur darum so daran gelegen‘ (Schbg.); *äm ândert äs et mer allendînt, et wôr mer nor äm det ze dän*. Bei der Aussaat des Korns werden die drei ersten Würfe rückwärts geworfen mit den Worten: *Det vu*er de Mäschen* (Spatzen), *det ou*nder vu*er mech* (Belleschdf.). *E Kängt hatt ded ânder* ‚eine sehr junge Mutter‘. — b) Qualitativ. *Ded äs na schîn äst ândert* ‚von der Seite habe ich die Sache allerdings nicht angesehen‘. *Ded äs na en ânder Sach*. *Det sen ânder Birn!* *Bräng et* (das unwillige Kind) *af ânder Gedâken, aw äst ândert!* *Ed äs wâ wonn e en ânder Mängsch wër* ‚ganz verändert‘. *Mer messen des Sach vun er emderer Sejt nin, et goid esu net fuir* (Gr.-Sch.). *Um ândern Ängd* ‚am entgegengesetzten Ende anpacken‘. *Sâk* (suche) *der (zwe di*em) en ândere Narren* (Iesel, İfält) ‚ich tue da nicht

mit, lasse mich nicht fangen, zu keinem Werkzeug gebrauchen'. *Dät stihd aw em qndere Bliet* ist dunkel, ungewiss, unentschieden'. *Mer wärden (messen) ná qnder Siten afzêhn* ,anders vorgehn in der Sache, eine andere (strengere) Behandlung beginnen'. *Wist te nâst qndert virzebrângen?* ,keine bessere Entschuldigung, Ausrede, Erklärung? *Dâd âs en qnder Riêd* ,das lässt sich hören, auf der Grundlage können wir schon weiter verhandeln, Ironisch: *Huêst te nichen qnder Schmârzen* ,nur das verlangst du, nichts anderes, nicht mehr?'. — *Ândert* wird oft in Verbindung mit *en* (ein) gebraucht und bedeutet ,nicht dieses, sondern ein besseres, geeigneteres von der betreffenden Art, Gattung, Sorte'. *Gâf mer en Dâppchen! Net dât, en qndert (e gresseret, en êserânet, nor e gestirptet)* ,Ein neues'. *Ech hun des Bâjer alle gelêsen, gîst te mer en qndert?* ,ein neues, das ich noch nicht gelesen'. *Motter, me Klîd âs zerrâssen, kîft er mer ned en qndert?* — *Te messt en qnder Drechdach* (Handtuch) *erous nîn, ed âs Zekt* (das bisher gebrauchte ist schon hinlänglich schmutzig). *Fê en qnder Liêwen un* ,fange an dich zu bessern, den bisherigen Leichtsinn abzulegen'. *Sich aw qndert verlîejen* ,von einer Beschäftigung, der man nicht gewachsen ist, oder die austräglich ist, ablassen und eine andere ergreifen'. — *Ech hun enzî undert âm Hift* ,ich habe anders zu tun, lass mich damit in Ruhe' (Schbg.). *Diâm stâcht undert âm Schâdel* ,der hat ganz andre Pläne in seinem (eigen-sinnigen) Kopfe' (Ebga.). *Cha, daê hun ned âser Sorjen, daê hun undert âm Sânn* ,die denken nicht mehr an uns, die haben andre Heiratspläne, (Ebda.). *E âs ûndersch Sânnes worden* ,hat seine Meinung ganz geändert'. (Ebda.). *Ed âs neê en under Zeit kun mäd qllem* ,eine andersgeartete Zeit' (Ebda.). — Euphemisch für etwas aus Schicklichkeits- oder Gefühlsgründen nicht Genanntes: *De ânder* (die Stiefmutter, Schwiegermutter). — *Ân qndern Âmstânden* ,schwanger' [Städt. Halbma.]. Echte Ma.: *ân der Hoffnung, se âs blive gôhn, ned ellîn, af schwêrem Foss*. Andre Wendungen HILLNER 9.

Zusammensetzungen: *Nemest qndert* ,kein anderer, niemand anderer'. *Em wôr mer hengt iwer de Biren âm Guerten. Dât wôr nemest qndert, als des Nôber senj blêsch Knîecht*. — *Nichen qnderer* ,kein anderer'. *Ir Hangs-brêden, wîer huêd ous dem Rundâppen genascht? Gewâss, nichen qnderer als des Zamîerte* (Martin Zai) *senjer, diêr sich giêstern ril âm Hous bâ âs ze dâ mâcht*. — *Ichen qnderer m.* ,irgend ein anderer', *ichen qnder fem.* ,irgend eine andere', *ichen andert n.* ,irgend ein anderes'. *Bestâll de Lîtzu fir moren zem Plachdreîwer; wô diêr villicht net kân, wît jo ichen qnderer ze beku senj. Ed âs mer ze wuerm angder der Loslenk* (dicke wollene Decke); *huêd er ned ichen qnder (laichter, dünner) Dâk?* — *Det Brît âs verschâmmelt, huêd er ichen qndert?* — *Nichen qnderer m.* ,kein anderer' *nichen qnder fem.* ,keine andere'. *Nichen qnderer hât sich dât gefalle lossen. Nemest qndert* ,Niemand anderer, kein anderer'. *De Wuêner Nit* (Agnethe Wagner) *huêt den qlden schiêlen Falten* (Valentin) *genun, nemest qndert frôcht ent sâch nô em*. — Lautt. 2. mhd. ander. Die urkundlichen und städtisch (Küst., Med., Birth.) bezeugten Formen mit epithet. -t, den *ûnderten Dôch* (Birth.) sind Analogieformen nach *zuiet, drätt, virt* usw. Ähnlich auch im

Schwäbischen. Schwäb. Wb. 1, 188. Das Wort wird regelmässig adjektivisch flektiert. Einen alten Genitiv starker Flexion zeigen Wendungen wie: *Âs Maichen* (Marie) *wûl dich den Honz* (Hans) *nîn* (heiraten), *qwer ne° âs ed ûndersch Sânnes worden* (Schbg.).

SCHULLERUS ADOLF.

A fönt közölt ismertetést úgy vettem föl, a mint tisztelt barátom, dr. Schullerus Adolf nagyszebeni lelkész elküldte nekem. Egyideig haboztam, vajjon az *ander* cikket szinte lenyomassam-e, de annyira jellemző a szótárra nézve, hogy érett megfontolás után helyt adtam neki. Igaz, az ilyen hosszú czikk a ritkaságok közé tartozik — az első füzetben mindössze két ilyen van, de az azután még hosszabb: az *alt* czikk majdnem kétakkora, az *all* czikk pedig több mint háromakkora! — de a lelkesen végzett anyaggyűjtésről, a mely hullámcsapásait nem egyszer közvetetlen közélről volt alkalmam észlelni, épen az ilyen hosszabb czikk ad némi fogalmat és mennyi élet lüktet épen ezekben a cikkekben! Mégis azt hiszem, az ilyen hosszabb cikkek hovatovább egyre ritkábbak lesznek, a szótár kerete nem fogja végig kibírni; én ezekben az első, nagyon is tiszteletreméltó lelkesedésnek bizonyos túltengését látom, bár gyönyörűséggel olvasom. E csinos kis monographiáknál mégis csak fontosabb a nagy cél, hogy a munka szaporán haladjon, és hogy azok a férfiak, a kik nagy lelkesedéssel és annyi szakavatottsággal kezdték a munka szerkesztését, azt a mennyire csak lehetséges, be is fejezzék, mert csak úgy várhatunk egységes egészet és csak úgy remélhetjük, hogy e nagy mű egyfolytában, nagyobb fönakadás nélkül meg fog jelenni. Ha pedig meglesz, ha a mostani szellemben befejezésre jut, pompás emlékül fog az utókorra maradni: élni fog benne a multnak öröme, bánatja, számtalan apró vonásban meg fognak elevenedni az olvasó előtt egy eltűnt idő, hisz egy egész népnek eszejárása tárul föl itt előttünk a legnagyobb közvetlenséggel, úgy hogy a tanúságos megfigyeléseknek nem lesz se szere, se száma, a melyeket majd meríteni lehet e kincses bányából.

ASBÓTH OSZKÁR.

Const. C. Diclescu: Originile limbii române. Studii critice-Rezultate nouă (Prefață. Priviri generale. Vocalismul). *Analele Academiei române. Seria II.* — Tomul XXIX. 1906–1907. 513—673. 1.

Ez alatt a sokat ígérő czím alatt egy eddig a román philologia terén ismeretlen szerzőtől egy nem minden érdemben szűkölködő munka jelent meg, habár nem adja meg mindazt, a mit ígér. Ugyanis, ha csak a czím után ítélünk, mely új, kritikailag megállapított eredményeket

ígér a román nyelv kezdeteire vonatkozólag — a mi tulajdonképen fölösleges, mert természetes, hogy minden tudós ember, mikor kiad valami munkát, valószínűen azért adja ki, mert azt hiszi, hogy új eredményeket szolgáltat a tudománynak és nem tartja szükségesnek, hogy ezt kijelentse még a címbe is — azt várnók, hogy ez a munka a román nyelv alakulása korszakát, annak keletkezési helyének és módjának, a régi román fonetikai jelenségeknek jelentkezési idejének megállapítását adja meg. Mindazonáltal nem egyéb több — különben nagy tudományosságról tanuskodó — etymologiai tanulmány sorozatánál, mely mint előszó, általános áttekintések és vocalismus jelenik meg előttünk. Hiányzik belőle a módszer és, a mint maga a szerző is bevallja az előszóban, mint kezdőnek nincs elég stilisztikai és technikai gyakorlata olyan «nehéz és rengeteg anyag» kezelésében, mely által magához vonzza az olvasót, a ki különben is legtöbbször ellenmondásra kész, különösen, ha olyan szerzővel van dolga, kinek még nincs elismert tekintélye.

Eltételezve azonban ettől az alaki hibától, melynek kisebb a jelentősége, nagyobb hibája, hogy minden áron eredeti akar lenni, újat akar adni és nem riad vissza attól sem, hogy éppen az ellenkezőjébe essék annak a szélsőségnek, a szlávomaniának, melyet ЦИНАК-nak szemrehány, — a latinomaniába. Azok közé a szerzők közé tartozik, kik mindenre akarnak és találnak magyarázatot a maguk szempontjából, pedig ennél nincs nagyobb hiba a szófejtés terén. Szerző abból a helyes, de egyes eseteknél nehezen alkalmazható elvből indul ki, hogy nemcsak a román nyelvben vannak ó-szlovén elemek, hanem az ó-szlovén nyelvben is román elemek, mert az összes szomszéd nyelveknek vannak bizonyos egymástól kölcsönzött és közös szavaik. A román és ó-szlovén nyelv közös szavait két csoportra oszthatjuk.

1. Szavak, melyeknek latin eredete világos és el van ismerve. csakhogy azt állítják róluk, hogy az ó-szlovén a latinból vette át, a román pedig az ó-szlovénből, ámbár nem mindig helyes ez az állítás, mert az ó-szlovén a románból, illetőleg az ennek megfelelő latina rustica-ból vehette át, sőt át is vette. Ilyen p. o. a rom. *cuminecare*, mely pontosan visszaadja a lat. *commenicare*-t. A megfelelő ó-szlovén *komkati kominikati* helyett, tehát két középső magánhangzó sincopálásával jelentkezik. Ismeretes, hogy a csonka alakok keletkeznek a teljesebbekből és soha ellenkezőleg, tehát *komkati* származik *cuminecare*-ből, melynek régebbi alakja *cominecare* volt, és nem *cuminecare komkati*-ből. A másik ó-szlovén alak pedig, *komerkati*, betűről betűre adja vissza a román rotacizált alakot, *cumerecare*-t, mely elő is fordul a régebbi román nyelvmélekekben (*Codex Voronetzanus*, *Psal-*

tirca scheiană, stb.). ЦИНАC nem veszi tekintetbe ezeket az igen egyszerű és ezembeőtő igazságokat és ex ab-rupto állítja «le mot roumain (*cuminecare*) comme terme d'église a été introduit du vsl. *komkati*». Pedig elég, ha meg tudjuk állapítani, hogy valamely ó-szlóven szó hangtana és jelentése idegen az ó-szlóven és általában a szláv szellemtől és jellemző vonásai a román szellemnek, hogy világosan következtethessük, hogy az illető román szó, melynek etymológiáját könnyen magyarázhatjuk ki a latinból, az etymonja az ó-szlóven szónak és nem valami *classicus* latin szó, mert az ó-szlóvenek a legszorosabb viszonyokban voltak annak a népnek a tagjaival, kik azt a latina *rustica*-t beszélték, melyből a román nyelv keletkezett.

Hasonlóan okoskodik nemcsak az ó-szlóven nyelvre vonatkozólag, hanem a többi szláv nyelvre is és ezen eljárás útján bizonyítja, hogy nemcsak vallásbeli kifejezések, hanem más szavak is a románból mentek át a szlávba, így az ó-szl. *paunъ* «pavo», bg. *paun*, szb. *paun*, stb. a rom. *păun*-ból (< lat. *pavo*, -onis, olasz *pagone* — > alb. *pagua* — sic. *pauni*, eng. *pavun*, pv. *pau*, fr. *paon*, sp. *pavon*, pg. *pavão*, új-gör. *παβόνι* és *παρόνι*) származik; ó-szl. *drumъ* «Strasse, Weg» < rom. *drum*, ez pedig < lat. r. *dromus* «via, callis» (Duc.); ó-szl. *matorъ* «senex» < rom. *mator*, *matur*, ez pedig < lat. *maturus*, melynek hangsúlyváltozása a román nyelv terén, az -ur-ban végződő szavak (*măscur* < *masculus*, *făgur* < *favulus*) analógiája útján történt; ó-szl. *vapa* «stagnum», új szl. *vapa*, szb. *vapa* «folyó» < istro-rom. *qpa* (ejtsd ki *ɣapa*), dr. *apā* (< lat. *aqua*). Ismételten foglaljuk ebből a szempontból *popă* szóval és elég meggyőzőleg igyekszik bebizonyítani, hogy a románból ment át a szomszéd nyelvekbe és így keletkezett az ó-szl. *popъ* «presbiter», or. *popъ*, bg., cseh, lgy., horv., szerb, alb. *pop*, magy. *pap*, még abban az esetben is, ha elfogadjuk MIKLOSICH és ЦИНАC véleményét, hogy etymonja a lat. *papa* (v. ö. *quādrum* > *codru*) és nem *popa* volna. De sokkal valószínűbb szerinte, hogy a lat. *popa*-ból «áldozár» származik. Az az ellenvetés, hogy *popa*-ból *poapă*-t kaptunk volna, magától elesik, mert az a hangtani törvény, hogy hasonló körülmények között *o oa*-ba megy át, nem abszolút érvényű, p. o. *vorbă*, *roibă*, *plouă*, stb. Külömben is *oa* a nőnemű szavaknak jellemző vonása: *toamnă*, *doamnă*, stb., a hímneműek elidegenednek tőle, p. o. voc. *socre!* *corbe!* *codre!* és nem *soacre*, *coarbe!* stb., a mint volna a hangtannak megfelelően. Ezt bizonyítják a tulajdonnevek is: *F'lorea*, nőnemű azonban *F'loarea*, stb., és számtalan szólás, mely előfordul úgy a románban, mint a latinban, mint: «pîntece (burtă) de popă», lat. «*venter popæ*» (Persius, Sat. 5), «*pîlea*, *limba*, *ortul* . . . *popii*», stb. Az ó-szlóvenből nem mehetett át

a románba, mert a román *ъ*-t mindig néma, illetőleg rövid *u*-nak tekintette: *ракъ* > *rac*, *образъ* > *obraz*, *околъ* > *ocol*, *врѣхъ* > *vîrf*, *лакомъ* > *lacom*, stb., tehát ennek a hangtörvénynek megfelelőleg az ó-szl. *popъ*-ból a románban *pop* lett volna és semmi esetre sem *popă*. Egy *popa* alak, melyből a román *popă* keletkezhetett volna, pedig hiányzik a szlávból. Csakhogy van egy kis baj; a példák, melyekkel be akarja bizonyítani az ellenkezőt, t. i. hogy a román *ă* sokszor ment át a szláv *ъ*-ba, némileg sántikálnak: *lebadă* (< lat. *albida* sc. *avis*) > *lebedъ*; *racă* (< lat. *arcula*) > *rakъ*; *marmoră* (< lat. *marmora*) > *mramorъ*, stb. Semmi esetre sem fogadhatjuk el p. o. azt az állítást, hogy az ó-szl. *lebedъ* «cygnus», új-szl., bg. *lebed*, or. *lebedъ*, szerb. *labud*, stb. tényleg a románból vétetett át az illető nyelvektől, mikor még nincs kézzelfoghatólag bebizonyítva előttünk, hogy a rom. *lebadă* etymonja csakugyan *albida* (sc. *avis*). Sőt hajlandóbbak vagyunk elfogadni az ellenkezőt, t. i. hogy a szlávból ment át a románba, annál is inkább, mert hasonló szó a többi román nyelvben nem fordul elő, a mit különben *popă*-ról is constatálhatunk.)*

2. A román és szláv nyelvek közös szavainak második csoportját alkotják azok a szavak, melyek általában szláv eredetűeknek tekintetnek, mert a classicus latinságban nem fordulnak elő, de előfordulnak a latina rustica-ban, csak hogy nem tanulmányozták eléggé ennek emlékeit. Így latin, illetőleg román eredetű volna *plată* < lat. r. «*plata*, vectigalis species, tributum», *plătire* pedig ennek derivatuma és nem szláv (*platiti*), a mint MIKLOSICH, CIHAC, DIEZ (*Diet. et.* 232. l.) és DENSUȘIANU O. (*Hist. de la langue roumaine*, 257. l.) állítják. Latin volna még *nevastă* is, melynek két derivatuma is van a román nyelvben: *nevastă* (*nevastă* deminutivuma) és *nevăstuică* (menyét). MIKLOSICH *nevastă*-t szláv eredetűnek tekinti és *viděti*-vel («*videre*») hozza kapcsolatba, CIHAC pedig *vesti-vedă*-ból («*ducere*») származtatja le. Szerző véleménye szerint nem választhatjuk el *νομφεύομαι* és *nubere* igéktől. Ugyanis *nubere* csak metonymia útján jutott «férjhez menni» jelentéséhez, tulajdonképeni jelentése «befelhőzni, eltakarni»; de mint-hogy a menyegzőn a menyasszony, mikor férjének átadják, betakarja magát, a «férjhez menni» jelentést is kapta, később pedig csak ezt jelentette. Gyöke tehát *nub*, mely rokon *nubes* és *nubilus* gyökével, és ennek igazi alakja *neb* (v. ő. lat. *nebula*, *nimbus* — *nem-bus* — *m* közbeékelésével, ném. *Nebel*, ó-szl. *nebes* «ég», gör. *νεφέλη*,

*) Megjegyzem, hogy DICULESCU állítása, mintha a szláv nyelvekben nem volna *popa* alak, tévedésen alapul; a szerb nyelvben a *pōp* mellett sűrűn járja a *pōpa* becéző.

stb.). Neb gyökből származott a *nebestris — nebestra mellék-név is, mely annyit jelentett mint «házassághoz tartozó, vonatkozó». *Nebestra alakból származott volna a román *nevastă* éppen úgy, mint *fenestra*-ból *fereastă*, *b* pedig átment *v*-be éppen úgy, mint *habère* > *avere*-ban *scribere* > *scriere*-vel szemben. A románból átment volna *nevastă* az összes szláv nyelvekbe. — Az etymológiát nem fogadhatjuk el már ennél az állításnál fogva sem és, ha itten bővebben foglalkoztunk vele, csak azért tettük, hogy bemutassuk szerzőnk okoskodási módját, mely nagy találgatásról tesz tanúságot, de nem riad vissza a szélsőségtől sem, csakhogy célját elérhesse.

A mi pedig a román nyelv szótárának a szomszéd nyelvek szótáraihoz való viszonyát illeti, a nélkül, hogy először bebizonyítaná latin, illetőleg román ősvoltukat, csak azért, mert pásztorkifejezések, románból kölcsönözteknek tekinti a következő szavakat: *bearcă, mancă, măgar, glugă, traistă, ciomag, cîmpoiu, mămăligă, vatră, urdă, maiă, baligă, gâlbează* és általában olyanokat, melyeknek DICULESCU részéről adott etymológiája, mint p. o. *toiag* < *talea ca, şiştar* és *şuştar* < *sixtarius, sextarius*-ból, stb., melyekkel ő később részletesebben foglalkozik, nem jó.

Szerző nem tesz különbséget a latina rustica-ból maradt és a középkori latinságból bevándorolt elemek között (*darda* > *dardă* és *durdă*, stb.). Ennélfogva kénytelen elfogadni olyan hangtani kivételeket, melyek a valóságban nem léteznek és melyeket úgy magyaráz, hogy a régi közös román nyelvben több dialectus létezését engedi meg. Mihelyt megtalálta a kulcsot, számtalan lehetetlen etymológiát ad. Így p. o. mikor meg akarja magyarázni azon eseteket, melyekben *ă + n* változatlanul maradt meg a román nyelvben, azokkal szemben, melyekben *î + n*-ba ment át, DICULESCU azt mondja, hogy a román nyelvben is, mint az olaszban és a többi neolatin nyelvben, kellett léteznie egy dialectusnak, melyben *ă + n* változatlanul maradt meg és aztán oly etymológiákat talál ki, mint: *blană* (= ablakpárkány; *blană* = bunda, más eredetű volna) < *plana*, *manc* < *mancus*, *ţandără* < *scandala* (*scandula* > *scîndură*-val szemben), melyben *sc* *ţ*-vé való változása szintén dialectalis eredetű volna, stb. Sőt még *an* < -anus (*junc-an, ţăr-an, grosol-an* pag-anus > *păg-înnal* szemben!) és *andru* < -anulus — nem pedig görög eredetű, mint általában állítják — (*căţelandru, viţelandru*) képzők is így származtak volna.

DICULESCU könyvében nem tesz különbséget az örökölt és maga a román nyelv terén fejlett elemek között, valódi hangtani jelenségek és analogia, contaminatio útján keletkezett jelenségek között. P. o. szerinte a hosszú és hangsúlyos *o u*-vá vált, p. o. *mōra* > *mură*, *mōrsico* > *mursec*, *cōgito* > *cuget*, *cōrs*, *cōrtem* > *curte*, *cōl*-

loco > *culc*, quōmodo > *cum*, tōtus > mr. *tut*, nōmen > *nume*, posca > mr. *puscă*, torta > *turtă*, hōrrior > *ură*, stb. E közül a sok példa közül azonban kevés talál, p. o. *mură*, *curte*, *nume* és még egypár, de ezekben is csak egy különös oknál fogva ment át *ō u*-ba. Posca és torta helyett már a latinságban találunk pusca-t és turtat; *ură* *urăsc* ige postverbalis főneve; *mursec*, *cuget*, *culc* azoknak az alakoknak az analogiája útján keletkeztek, melyekben *ō* hangsúlytalan, p. o. *cōgitamus* > *cugetăm*; éppen így vagyunk a mr. *tut*-tal is, v. ö. dr. *tot*, de *tūturor* *tuturor*-ból, *tus-trei*; *cum* pedig olyan quōmodo-ból keletkezett, melynek nem volt mondattani hangsúlya. Eufonicus *r* közébeekelését tételezi föl *u* és *a* között olyan szavakban, hol ilyesmire folyamodni fölösleges, mert *fluturare* és *flusturare* < *flutūlo, és pedig *fluto*-ból (v. ö. CANDREA-HECHT, *Romania* XXXI, 310—311; PUŞCARIU, *Etym. Wört.* 54. l.) származik és nem *fluctuare* — *flucturare*-ból; *păcurar* < *pecorarius* (v. ö. DENSUŞIANU O.: *Hist. de la langue roumaine*, 159. l.) és nem *pecuarius* — *pecurarius*; *statoresc* pedig a román nyelv terén alakult egy participiumból éppen úgy, mint *statornic* és nem származik *statuare* — *statorare*-ból. De talán rövidebben végezhetjük ismertetésünket, mely úgys hosszúra nyúlt, ha felsorolunk egy csomó helytelen etymológiát, mely világos tanúságot tesz DICULESCU túlzásairól és latinomaniájáról; ilyen p. o. *răvaş* dem. *răvăşel* < *reverseum és *reversellus*, *hol-teiu* < *holtellu* — *fetilius, *imaş* < *ermassius «*ager incultus* vel etiam qui coli non potest» (DuC) (magy. *nyomás* pedig ebből volna!), *chepeneag*, *căpeneag* < *capaniculum*, *bedreag* < *pătreag* — *petrecu* — *perticulum, *citură*, *cetură*, *cîotură*, *cîutură* < *situla*, *alac* < *aleacu* — *alliculus*, *holdă* < *culta*, *artig* < *articulus*, *catâr* < *cantherius*, *sanie* > *sagnia* «*navis species*» (DuC), *islaz* < *eslagium, *bulgăr* < *blocculus*, *colb* «*pulbere*» < *polbu* — lat. *polvis* pro *pulvis* (Forcell.), *obor* < *emporium*, *geană* < *cila*, *geantă* < *cincta*, *dop* < *tappus*, *rufă* < *racha*, *tron* < *strunnus*, *sobă* < *stuba*, *ghiolbană* < *glabraria*, *copil* < *pupillus*, *còpil* < *copulum*, *of-tică* < *ectica*, *doară* < *doveret* — *deberet*, *prepeleac* < *perpen-niculum*, *pisălug* < *pistilliculum*, *sponcă* < *spincula*, *condeiu* < *contilius*, *întîmpin* < *anteambulo*, *cîmpina* < *campula*, *ţarină* < *terrula*, *codină* < *codula* (*u*-nak *i*-vé való átváltozásával, v. ö. *maximus* < *maxumus*, és «*netacismus*»-sal, *r* illetőleg *l* *n*-né való átváltozásával, *aseamăn* < *assimilo* analogiája útján, mely azonban nem talál), *burcă* < *bracca*, *curpăn* < *colberus = *coluber* «*kígyó*», *ţandură* < *scandala*, *manc* < *mancus*, *blană* < *plana*, *ridicare* — *urducare* < *erecticare*, stb., stb.

A mint láthatni még ebből a kevés példából is, ilyen furcsaságokkal rég nem találkoztunk a román philologia terén. S ha most hozzáadjuk, hogy DICULESCU rendesen nem idézi sem a rossz, sem a helyes etymológiákat, melyeket másoktól kölcsönzött, csodálkoznunk kell, hogy munkája ebben az alakjában helyet talált a román akadémia kiadványai között. Elég, ha csak egy-két ilyen etymológiát említünk: *cicală* < cicada, *lictar* < electuarium (CIHAC), *mied* < medus (ŞAINEAN), *ariciu* < ericius, *conciu* < comtus (PHILIPPIDE), *mîndru* < mundulus, *porcină* < porcina, a hol, igaz, újat is ad (PASCU, v. ö. *Viața românească*, III, 148. l.), *fin* < *filianus és azonkívül DENSUŞIANU, PUŞCARIU, CANDREA-HECHT még egy pár etymológiája.

Az index nagyon hiányos. Nem találunk benne egy csomó szót, mint *corîltir*, *cută*, *dezmetic*, *fluer*, *fulg*, *măzgă*, *moacă*, stb.; *obornak* az 568-ik lapon kellene lennie, pedig nincs ott, hanem az 598-ik lapon; *amûţire*, *copil*, *imaş*-ról és más szavakról is, nemcsak azon a lapon van szó, a melyre utal, hanem máshol is.

A sok hiány daczára is DICULESCU munkájának van értéke és érdeme. A sok furcsaság között sok jót, sok érdekes dolgot is közöl. Így helyesek, vagy legalább érdekesek a következő etymológiák: *brânză* < alb. blëndze = «tömlő, gyomor», mely latin eredetű volna, *gingină* < gingina, *moare* < mos, moris, *topsic* < toxicare, *măros* < morosus, *sorb* < sorbus, *soarbă* < sorbum, *florinte* < florens, *florantis*, *sicreată* < secreta, *căţână* < catinus nemváltozással, *stat*, *statură* < status, *statura* (v. ö. PUŞCARIU, *Etym. Wört.*, 150. l.), *brăcinar* < brachionarium (v. ö. CANDREA-DENSUŞIANU: *Dicţ. et. al limbei romîne*, 25. l.), *amûţesc* < emutire, *scol* < *excollevare PUŞCARIU szerint < *excub[u]lare, v. ö. *Et. Wört.*, 140. l.), *platoşă* < *plătuşa, *platusia* plata-ból, *turcheaz* «kék» < turchesus, *craidon* < craiû + domn, a *ne-* præfixum latin eredetéről szóló rész, *pedestru* < pedester, *cătră*, *contră* < contra, *întărit* < *ante-irrito, *mr. mutresc*, *muntresc*, *dr. mutră* < ó-ném. muntran, *brîgle* < ném. Britle (Bridle) = «ein Werkzeug der Weber» (Grimm), *fleortă* < Flätze, Flötze «femina impudens» (Grimm), stb.

Jó majdnem mindaz, a mit a neologismusokról mond, és talán jobbat is adhatott volna, ha a körülmények nem gátolták volna. Ugyanis a szerző három év óta semmit sem vagy nagyon keveset javíthatott munkáján, pedig azóta a román philologia terén nagyon sokat dolgoztak és haladtak is: «Szerkezeti szempontból jelen munkának bizonyára nincsenek meg az összes kellékei, melyekkel bírt volna, ha más körülmények között jelent volna meg. Ebben az alakjában a kézirat — nevezetesen az a rész, mely jelen kötetet teszi — kész volt

három év óta. Az utolsó évben az akadémiánál volt, hogy vizsgálhas-sák, mely idő alatt nem is láthattam, hogy fokozatosan javításokat eszközölhessek rajta. Mindjárt a jóváhagyás után a könyvnyomdába küldték, úgy, hogy csak nagyon kevés időm maradt az engedett javításokra. Több részt át szerettem volna dolgozni és különösen részle-tesebben akartam volna kifejtetni néhány hangtani törvényt, melyről itt esett először szó. Ezt annál is inkább, mert ma rendelkezésemre áll egy gazdag, a nyugati román nyelvek dialectusainak és a legújabb kutatásoknak és tanulmányoknak tanulmányozására alapított össze-hasonlító nyelvészeti anyaggyűjtemény. Ezek a javítások maradnak egy új kiadás számára. A szerkezeten kívül munkámnak tárgyi fogyat-kozásai is lesznek, melyek ma elkerülik figyelmemet. A kritika meg fogja mutatni hiányait, de érdemeit is» (530—531. l.).

(Naszód.)

DRĂGANU MIKLÓS.

Raoul de la Grasserie. De la Catégorie du Genre. Paris. Leroux. 1908. 256. l.

E könyv szerzője egyik legszorgalmasabb munkása az általános nyelvtudománynak. Munkáinak hosszú sorozatában legnagyobb részt olyan kérdésekkel foglalkozik, melyek szükségessé teszik a legkülön-bözőbb nyelvekkel való foglalkozást. Ilyenek, hogy csak egy-két mun-káját említem, pl. a következők: *De la conjugaison objective. De la catégorie des modes. De la catégorie des cas. De la fonction concrète du pronom. De la conjugaison négative*, stb. Az ily általános kérdések vizsgálatához nem elég a művelt vagy nyelvészeti szempontból már fel-dolgozott nyelvek vizsgálata, hanem foglalkoznia kellett a kevésbé ismert nyelvekkel is. Grasserie ezek közül főleg az amerikai nyelveket tanulmá-nyozta, melyek közül többel egy-egy külön tanulmányban is foglalkozott.

Ez a könyve, melyet ismertetni akarok, a nemek kérdésével fog-lalkozik. S előre kell bocsátanom, mielőtt a könyv részletes ismerte-tésébe fognék, hogy Grasserie sokkal általánosabban fogja fel a nem fogalmát a nyelvekben, mint rendszeren szokás. Szerinte a nem oly grammatikai fogalom, mely csakis a főnévvel alkalmazható s ezt közelebbről meghatározza, amennyiben egy általáno-sabb osztályhoz kapcsolja. Ennek az általános nem-fogalomnak csak egyik fajtája a szexuális nem (*genre sexuel*), midőn az élő lények nemi különbsége szolgál az általánosabb osztályba sorozás alapjául. Mivel az egyes nyelvekben ez az osztályozás a leggyakoribb s a leg-könnyebben felfogható, a nyelvtani munkákban rendszeren csakis a szexuális különbségek feltűntetését nevezzük nemnek, míg másféle osztályozásokat (mint pl. élő és nem élő, ember és nem ember, stb.) nem

szoktunk figyelembe venni. S Grasserie széles körű s a nyelvek nagy számára kiterjedő kutatásának nagy érdemét látom abban, hogy a szexuális nem fogalmát belehelyezte a nyelvi felfogásnak egy általánosabb körébe s így keletkezését és jelentőségét sokkal világosabbá tudta tenni.

A mű két részre oszlik. Az első az elméleti rész, míg a második az anyaggyűjteményt tartalmazza ezekhez az elméleti fejtegetésekhez. Az elméleti rész a nem fogalmát fejti ki s a nemek jelentkezésének módjait tárgyalja az egyes nyelvekben. A nem — Grasserie felfogása szerint — a különböző lényeknek egy bizonyos osztályozása, s ez osztályozás többféle módon és többféle szempontból történhetik a különböző nyelvekben. Ez az osztályozás kezdetben megfelel a dolgok természetes rajztságainak, pl. az élő lények közé csak a valóban élők, a hímneműek közé csak a hímek tartoznak, stb. A nyelvek fejlődésével azonban a szavak gyakran áttörik ezeket a természetes határokat, s egyes dolgok nevei átmennek az alsóbb osztályokból a felsőbbekbe; pl. az életteleneket élőknél fogják fel, a nem nélkülieket hímneműnek vagy nőneműnek stb. Ez már nem természetes nem (*genre naturel*), hanem mesterséges (*genre artificiel*). S az erők között, melyek a nyelvet ily irányban fejlesztik, legerősebbek az *animismus* és az *anthropomorphismus*, vagyis az emberi fantáziának olyan működése, hogy élő lénynek, embernek tudja tekinteni az élettelen dolgokat is. Egyes nyelvekben az ellenkező fejlődést is láthatjuk, azt t. i., hogy a nyelv megfosztja az élő lényt az ő természetes nemétől. Így pl. gyakori dolog, hogy egyik állat csak hímnemű (*le serpent; der Igel, der Fuchs*), a másik csak nőnemű (*la fourmi: die Mücke, die Gemse*) vagy semleges (*das Krokodil, das Kalb, das Wiesel*). Tehát meg kell különböztetnünk természetes és mesterséges nemet s a fejlődés iránya az egyes nyelvek életében vagy emelkedő (*ascendant*) vagy hanyatló (*descendant*). Megjegyzendő még, hogy a legfejlettebb nyelvek s a legműveltebb népek körében a legtágabb körű a mesterséges nem használata. Másrészt azt is ki kell emelni, hogy a nemi különbség, még pedig sem a természetes, sem a mesterséges, nem tartozik a nélkülözhetetlen nyelvtani kategóriák közé. Igen sok nyelv egyáltalán nem ismeri, vagy csak igen kis mértékben használja a nemi különbségeket.

A nemek fejlődésében első a természetes nem, midőn a nyelvi osztályozás megfelel a dolgok természetének, ez pedig kétféle lehet: subjectív és objectív. Az emberi szellem ugyanis vagy önmagát osztályozza vagy pedig a külső világot. Az ember egoizmusa önmagából indul ki, s természetes, hogy primitív nyelvekben a subjectív nem az első. A feltűnő különbség a férfi és nő között hozza létre az első nemi osztályozást hímnemű és nőnemű között, a gyermeket pedig

úgy fogták fel, hogy nincs neme, tehát semleges. A többi lényeknek egyelőre semmi közük az osztályozáshoz; az állatok közül is előbb csak a házi állatok nemi különbségét vették figyelembe, a többi állatok neme nagyrészt még ma is közömbös még a nemi különbséggel bíró nyelvek körében is. A nemek használata lassanként terjed az egyes nyelvek körében s idővel mind nagyobb fontossághoz juthat a nyelvtanban a szavak neme. Az ember anthropomorphistikus felfogása az élettelen dolgokat is belesorozza a nemi csoportokba s így alakul át a természetes nem mesterséges nemmé.

A természetes nem első nyilvánulása a subjectiv nem, midőn maga az ember az osztályozás alapja. Ide azok az esetek tartoznak, midőn a nyelv különbséget tesz a szavak között a szerint, hogy férfi-e vagy nő a beszélő, vagy az a kihez beszél, vagy az a kiről beszél. S erre példákat is említ a szerző egyes amerikai nyelvekből. Ide tartoznak azok az esetek is, midőn pl. az atyát vagy anyát másképp nevezi a fiú, mint a leány. Egyes nyelvekben még változatosabb ez a nemi különbség s a szó használatában figyelembe veszik azt is, a ki beszél s azt is, a kiről szó van. Pl. másképp nevezik a férfi fiútestvérét s másképp a nőt s ismét másképp a férfi, ill. a nő leánytestvérét; sőt említ oly esetet is, hogy nyolczféle elnevezése van testvérem gyermekének, a szerint hogy férfi vagy nő beszél-e, s másrészt hogy a testvér vagy pedig a gyermeke férfi-e vagy nő.

A természetes nem másik nyilvánulása az objectiv nem, midőn az osztályozás a külvilágból indul ki, s itt már nem a sexualis nem az osztályozás egyedüli alapja. Ide tartoznak azok az esetek, midőn a nyelv különbséget tesz élő és élettelen dolgok közt, az élők között viszont különbséget lehet tenni eszes és nem eszes lény, vagyis ember és állat között. Sőt olyan felfogás is van, midőn az egyik csoportba a férfi s a másikba minden egyéb lény tartozik (*andrique et métandrique*). A tárgyak között is különbséget tehet a nyelv pl. nagyságuk szerint; így keletkeznek a nagyító és kicsinyítő jelentőségű szók. Igen érdekes példákkal világítja meg ezt a csoportosítást a szerző. Az élő és nem élő lények megkülönböztetésének nyomát látjuk azokban a nyelvekben, melyek más névmással jelölik a személyt, mással a tárgyat (pl. az ural-altái nyelvekben); vagy pedig midőn egyes szláv nyelvek másképp declinálják az élő lényeket, mint az életteleneket.

A természetes nemből fejlődik a mesterséges nem. Ez akkor kezdődik, ha egy tárgynak oly nemet tulajdonítanak, mely valósággal nem illeti meg; ennek alapja az analogia, vagyis a besorozás valamely nemi csoportba egy valóságos vagy képzelt hasonlatosság szerint történik. Az átvitel vagy úgy történik, hogy lelketlen dolgot lelkesnek

fog fel a nyelv, vagy — amint az ismertebb nyelvekben gyakori — hogy a lelketlen, élettelen dolog hímnemű, nőnemű vagy semleges lesz. A dolgokat a különböző nemi csoportokba vagy jelentésük, vagy végzetük, vagy esetleg képzőjük szerint sorozza be a nyelv. A leg-erősebben ható erő, mint már említettük, az anthropomorphismus, midőn előbb az isteneket, majd pedig az élettelen dolgokat nemi sajátossággal ruházza fel a nyelv. Ehhez járul azután a nyelv célyszerűségre törekvő ösztöne (*instinct téléologique*), mely a szavak nemét is fel akarja használni bizonyos grammaticai célra s a szavak egyezése nem tekintetében mondatbeli összefüggésüknek igen fontos eszközévé lesz. Egyes nyelvekben bizonyos jelentésbeli különbség is fejlődhetik a különböző nemű szavak között; pl. a francziában a nőnem határozatlan, általános vagy tágabb jelentést fejez ki, míg a hímnem határozottabb, egyénibb, concretebb. — A mesterséges nem fejlődése is különböző egyes nyelvekben. A latin nyelvben három nem volt, ebből a francziában, olaszban, portugálban csak kettő lett, a semleges eltűnt, csak a spanyol nyelv őrizte meg igen kis mértékben a semleges nem nyomát. A germán nyelvek három nemét a német megőrzi, az angol csak a névmásokban tartja meg, különben elhagyta a nemi különbséget; a dánban a névmásokon kívül csak semleges és nem-semleges szó van, tehát a him és nőnem közti különbség eltűnt.

A nemi különbség kifejezésére három eszköz szolgálhat a nyelvben: vagy a fő teljes változása, vagy a fő módosítása (hangváltozás), vagy pedig képző hozzájárulása (*préfixe ou suffixe*),

A könyv második része (*observation et induction*) a most ismertetett elvek alapján csoportosítja a nyelveket s tárgyalja, hogy melyekben van természetes nem s melyekben és mily mértékben érvényesül a mesterséges nem. Ez érdekes összeállítást már nem ismerethetem részletesen, hisz ép az adatok bősége s a megvilágítás módja teszi könyvének ezt a részét érdekessé.

A szerző néhány függelék is csatol a könyvhöz. Ezekben többek közt összeállítja a német nyelvnek azon szavait, melyek különböző nemből különböző jelentésűek; tárgyalja a nemre és számra vonatkozó megkülönböztetés összefüggését egyes nyelvekben (*des rapports entre le genre et le nombre*), a sexualis nem kifejezésére szolgáló különböző módokat stb.

Külön kell megemlítenem a függelék utolsó pontját, melyben a grammatikai nem jövőjéről van szó. A grammatikai nem eredetileg nem volt meg minden nyelvben; egyik az objectív, másik a subjectív nemet fejlesztette ki. A nyelvek fejlődése folyamán, amint láttuk, a nemek használata gyakran változik, egyik vagy másik nem hasz-

nálata elvész, sőt a nemi megkülönböztetés egész kis körre is korlátozható mint az angolban. Láthatjuk tehát, hogy a nem kifejezése a nyelvekben igen finom és ingadozó (amint a szerző mondja: *Le genre est un concept qui a une expression délicate et fragile*), tehát használata is könnyen változik. Megvan mindamellett a maga haszna is a nyelv szerkezetében, ami főleg a névmások használatában és a szavak egyezésében jelentkezik. Arra a kérdésre, vajjon szükséges-e a nemi különbség fentartása az egyes nyelvekben, nem is felelhetünk, mert hisz az élő nyelvek élnek és fejlődnek tovább a maguk útján, szó sem lehet sem a nemi különbség megszüntetéséről, sem erőszakos fejlesztéséről. Ezt a kérdést csak a mesterséges nyelvek szempontjából vethetjük fel, s Grasserie ez elől sem tér ki. Összevetve a legismertebb mesterséges nyelvek eljárását a józan czélszerűséggel, arra az eredményre jut, hogy egy nemzetközi, logikus nyelvben semmi szükség sincs a mesterséges nemre, a természetes nem is csak a legszűkebb korlátok között vehető figyelembe.

BALASSA JÓZSEF.

Kisch Gusztáv: *Nordsiebenbürgisches Namenbuch.* [Archiv d. Vereins für siebenbürgische Landeskunde 34. kötet, 5—153. l.]

Már Keintzel Györgynek a »Spuren erloschenen Deutschtums im nordöstlichen Siebenbürgen« című becses értekezésében (Korrespondenzblatt d. Ver. f. siebenb. Landeskunde, 1891-dik évfolyamban) sikerült volt, okiratokból, hely- és határnevekből oly észak-erdélyi vidékeken, a hol a szász (német) szó már régóta elnémult, egykori szász telepítéseket kimutatni. Most már Kisch Gusztáv elismert pontossággal és beható alapossággal közzéteszi az e vidéken élt és még élő szász fajnak egész okmánytárát. Összegyűjti a beszterczei és észak-erdélyi vidékek összes német hely-, határ-, család- és személyneveket, kimutatja azoknak a régibb, okirati alakjukat és kifejti az etymologiai eredetüket. E módon számos jelenleg egészen elmagyarosodott vagy eloláhosodott községről azt bizonyítja be, hogy ezeket régibb korban szászok alapították vagy lakták. Hozzájárul a nyelvbeli bizonyítékokhoz az a tény is, hogy régi papjegyzékekben, kivált a Monumenta Vatic. Hung.-ban valódi ó-németnevű lelkészek találhatók mint az illető községek plebanusai. P. o. Szász-Bányicza, rom. Baita, erdélyi szász tájszólásban: Gaisdref vagy Gäntsdref. Régi okiratokban előfordul (Mon. Vat. Hung. I, 93) Gindusdorf, melyhez hasonlítható a mőzelfr. Gindorf, Ginderich, Gundenstdorph, stbi helyneve. [Hozzá tartozik a mőzelfr. Gind, Gindt féle családnév, < ófeln. Gunth-]. 1332—37 a községnek volt német nevű lelkésze: Hermannus Sacerdos de Gindusdorf. — Szász-Nyíres, rom. Nirişu, erdélyi szász *Nirəsch*. Az első

ismert lelkésze Perchtoldus (Berchtold) Sacerdos de Niris volt (1333—37). [v. ö. mőzelfr. Nirschbäch]. Jellemző ezen névgyűjteményre nézve a dús anyagon kívül főképen a biztos tudományossággal keresztülvitt etymologiai fejtegetés. A szerző szigorú pontossággal arra fekteti a fősúlyt, vajjon emez vagy amaz az etymologiai származtatás hangtanilag lehet-e vagy nem. Persze a hangtanilag *lehető* kifejlődés nem mindig a történelmileg *valódi* is. A Mänges, Mineges, Mennenk, Mangesius-féle családi nevet p. o. a szerző az ó-felnémet Magin tövéből származtatja. Hangtanilag nem is kételkedni, hogy ily fejlődés ó-feln. Magino > Meino, újf. Meines, erdélyi szász Mänges lehetséges. Ha pedig összevetjük a régibb 14-dik és 15-dik századbeli feljegyzéseket: Dominikus, Minicus, Mynukes, Menges, Maynges, Maines stb., mégis sokkal valószínűbb, hogy az idézett családi név épen a szent Dominikus népies átalakítása. [V. ö. Bartholomäus: Bartmes; Servatius: Zerbes; Vincentius: Zenn; Ambrosius: Brüs; Mathis: Tis, Teis stb. Általában véve feltűnő, hogy a beszczerzei családi nevekben a régi szentek nevei nem annyira szerepelnek, mint a dél-erdélyi szász nyelvjárásokban.]

A szerző oly dús anyaggyűjtése szemben nem igen czélszerű, egyes észrevételekkel előállani, különösen miután az épen megjelenő erdélyi szász tájszólásnak lesz feladata, az egyes czikkekkal szemben állást foglalni, azért csak azt legyen szabad megjegyeznem, hogy a szerző a Mon. Vat. Hung.-án kívül még a 13-dik századbeli Regestrum Varadinensében (váradi tüzes vaspróba-lajstrom, kiadja a váradi káptalan, Budapest 1903) egynehány idevágó személynevet találhatott volna. Itt föltalálható az 1229-dik évben egy Olbertus meg egy Gotfredus nevű egyén, a kik a castrum Clus egynehány szántóföldét jogtalanul elfoglalták, itt előfordulnak a «Flandrenses de Batar», meg más ó felnémet nevű személyek: Dietmar, Guthmar, Dietmar, Horricus, Reynold stb. Előfordulnak okiratilag a Gyndus meg az Echy (olvasd Etš. vagy Aetš) nevei is, a melyeket a szerző a Gyndusdorf és Etschdorf helynevek fejtegetésében csak nyelvbizonyítékok által következtet ki.

A Kisch-féle gyűjtemény legérdekesebb cikke kétséggel Klän-gesuir, egy nagydemeteri szőlőhegynek neve. A szerző megjegyzi, hogy ebben a kifejezésben (v. ö. középeln. klingesære ,lantos', ,hegedüs') rejlik a híres «Meister Klinsor úz Ungerlant» neve. Köztudomású, hogy ez a mondabeli alak középelnémet költeményekben, különösen a Wartburgkriegben, mint bűvész szerepel. Érdekes most már, hogy az erdélyi szász néphitben meg van egy dämonikus hegedüs, a ki főleg a szőlőhegyeken muzsikálván ijeszti az embereket. [A neve: Gejer ,hegedüs', vagy: der Affich, affich ,örült'; v. ö. az erdélyi szász szőlőhegyneveket: geijer ,hegedüs', am Klanjkal, Klängendual. Két

mondát a *Trudegejer*-ről, ,varázshagedűs'-ről közöl a Korrespondenzblatt, 1893 évf. 50. l.j. Így tehát nem valószínűtlen, hogy a híres Klinckornak némi történelmi vagy legalább néphit alapja van.

SCHULLERUS ADOLF.

E. N. Setälä: Zur herkunft und chronologie der älteren germanischen lehnwörter in den ostfinnischen sprachen. Journal de la Société Finno-ougrienne, 23 : 1—50. Helsingfors.

A Journal de la Société Finno-ougrienne 23. kötetéből (Donneremlékkönyv) különösen egy cikk érdekelheti közelebről a nem finn-ugor nyelvészeket is, t. i. Setälä Emil cikke a balti finnség régebbi germán jövevényszavairól.

Ismeretes dolog, hogy Thomsen klasszikus munkájában *«Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske»* (a mely már a következő esztendőben megjelent Sjövers fordításában német nyelven is: *«Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen, Halle 1870»*) arra az eredményre jut, hogy a finnségre másfelvagy két évezreddel ezelőtt különféle, bár egymáshoz közel álló germán nyelvalakulatok hatottak: egy gót, a mely azonban a Vulfila-féle gót nyelvnél régebbi fokon állott, egy északi, sőt talán egy még régebbi, még nem differenciálódott gót-északi is.

Újabban Thomsen következtetéseinek helyességét, különösen a mi a finnség gót jövevényszavait illeti, többen kétségbe vonták. A vita főképpen az ősgerm. hosszú $\bar{a}$ (= indogerm. $\bar{e}$) körül forgott, a mely hangsúlyos szótagban már a legrégebbi óészaki feliratokban $\bar{a}$ -vá vált, míg a góthban $\bar{e}$ -be ment át. Thomsen az eredetileg hosszú $\bar{e}$ -vel való finn szavakat: *mieksa* ,kard' $\sim$ gót *mēksis*, *nieksa* (*neula*) ,tű' $\sim$ gót *nēpla* (óizl. *nāl*) stb. a gót hatás legfontosabb kriteriumainak tartotta. Ezzel szemben Wimmer és Noreen a finn *mieksa*, *nieksa*-féle alakokban annak a bizonyítékát látták, hogy Krisztus születése táján az őseészakiban az $\bar{a} > \bar{e}$ hangváltozás még nem ment végbe. Ehhez a nézethez csatlakozott legutóbb Wiklund Károly is 1901-ben megjelent *«När kommo svenskarne till Finland»* című vitairatában. Valószínűleg ez utóbbi értekezés indította Setälät arra, hogy az egész anyagot még egyszer tüzetesen átvizsgálva, a jövevényszavak korának és eredetének kérdését revízió alá vegye. Fejtegetéseinek eredménye, röviden összefoglalva, a következő.

A finnség régi germán jövevényszavai határozottan három csoportra oszlanak. A viszonylag legfiatalabb rétegbe az őseészaki hang-sajátságokkal bíró jövevényszavak tartoznak. A legfontosabb kriteriumok a következők: 1. $\bar{a} < \bar{e}$, pl. finn *saatto* ,szénaboglya' < őseészaki

*sātōⁿ; 2. -*u* < *ō* (fem.), pl. f. *panku* 'fibula'; 3. *r* < *r* < *z*, pl. f. *kaira* 'terebra' < ősz. *gaira (vö. óizl. *geirr* 'hasta').

A gót réteg legfontosabb ismertetőjelei: 1. a nőnemű -*ō*-tövek a végződése, pl. finn *akana* 'polyva' ∼ gót *ahana*; finn *kauta* 'a cipő felső bőre' ∼ gót *skauda* stb.; 2. *i* az ősgermán *e* helyén, pl. finn *mitta* 'mérték', *mittaan*, inf. *mitata* 'mérni' ∼ gót *mitan* 'mérni' (deóizl. *meta* 'schätzen'); finn *virka* 'hivatal' ∼ *virka (vö. ói. *verk* 'tat, werk'). A hosszú *ē*-vel való szavak közül is egy, *niekla* (*neula*), kétségkívül gót eredetű.

A legrégibb rétegbe tartoznak végre azok a jövevényszavak, a melyek ősgermán hangsajátságokat tükröztetnek vissza. Ilyenek többek közt: 1. finn *o* = ősgerm. *o* másodhangsúlyos szótagban (= indogerm. *o*), pl. *juusto* 'sajt' ∼ *jūsta < germ. *jūsto (= ősz. *ostr*, vö. óind. *yūš*, lat. *jūs*); finn *pelto* 'acker' ∼ germ. *felpo (ófn. *fēld*); 2. az eredetibb *e* megőrzése az ilyenféle szavakban, mint finn *rengas*, gen. *renkaan* 'gyűrű' ∼ germ. *hrengaz (vö. óizl. *hringr*); finn *teljo* 'evezőpad' ∼ germ. *feljōⁿ (vö. óizl. *filja*); 3. finn -*as* = germ. -*az* < indogerm. -*os*; finn *e(s)* = germ. -*iz* = indog. -*es* neutr., pl. finn *porras*, *portaan* 'bürü, lépcső' ∼ germ. *bordaz (vö. gót *-baúrd*, óizl. *bord* stb.); finn *lammas*, gen. *lampaan* 'bárány' ∼ gót *lamb* etc.; észt *purres*, gen. *purre* 'bürü' ∼ germ. *burðiz.

Igaz ugyan, hogy e jövevényszavak eloszlása a finn nyelvjárások között nem teljesen egyenletes (legtöbbet a szuomi-finn dialektusok őriztek meg), mindamellett sokkal nagyobb a közös, a valamennyi nyelvjárásban meglevő jövevényszavak száma, mintsem a nyelvjárások mai földrajzi elhelyezkedése mellett érthető s várható volna. Figyelembe veendő továbbá, hogy a germán jövevényszavak részt vettek a finn *z* > *h*, sőt a legrégiebbek az *š* > *h* hangváltozásban is. Mivel pedig mindkét hangváltozás az ősfinn, vagyis a mai finn nyelvjárások differenciálódását megelőző korszakban ment végbe, a finn-germán érintkezéseknek is a *korai-ősfinn* korszakban kellett megtörténniök. Az ősfinn periodus pedig *összefüggő lakóhely*, *finn őshaza* nélkül alig képzelhető el. Tekintetbe véve mármost a finnség szoros kapcsolatát a mordvinokkal, valamint azt a körülményt, hogy ez a kapocs még a finn-balti érintkezések korában sem szűnt meg teljesen (vö. W. Thomsen, Beröringer melle de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog. Kobenhavn, 1890, p. 152), Setälä, visszatérve Thomsen álláspontjára, a finnség őshazáját a Finn öböltől délre keresi.

A finn őshaza szomszédságában vagy talán a finnség közt mint uralkodó osztály élhetett az a germán törzs, a melynek nyelvéből a finnség legrégibb, ősgermán jellegű jövevényszavai valók. Hogy az ősfinnben ezenkívül gót jövevényszavak is vannak, azt Setälä szerint

nem kell úgy értelmeznünk, hogy a régibb germán finn érintkezések megszakadtak, s a finnség egy új, gót nyelvű germán törzs hatása alá került. Ellenkezőleg, a topographiai viszonyok és a chronologia is a mellett szólnak, hogy a jövevényszavak két rétege egy és ugyanazon néppel való huzamosabb érintkezés emléke, vagyis hogy az a gót nyelv-alak, a melyre a finnség gót jellegű jövevényszavai utalnak, egyenes folytatása annak az ősgermán vagy pontosabban «keleti ősgermán» (urostgermanisch) nyelvalknak, a melyből a finnek legrégibb germán elemei valók.

Az óészaki jövevényszavak általában valamivel fiatalabbak, a mai Finnland gyarmatosításának egykorúak. A századokig tartó lassú gyarmatosítás alatt, a mely nem szárazföldi úton, a Ladoga és a Finn-öböl közti földszoroson, hanem vízi úton, a Finn-öblön keresztül történt (vö. Alfred Hackmann, *Die ältere eisenzeit in Finnland*, p. 316—359), kétségkívül élénk kapcsolat volt a tulajdonképeni Finnország s a keleti balticum finnjei között. Ez magyarázza meg, hogy bár az óészaki jövevényszavak Finnland területén kerültek át a skandináv őslakosság nyelvéből a bevándorló finnség nyelvébe, egynehányuk a gyarmatosítással ellenkező irányban, délfelé is elterjedhetett.

Végül Setälä, bővebb megokolás nélkül, ama meggyőződésének ad kifejezést, hogy a mai finnországi svéd dialektusok nem egyenes folytatásai az őslakosság nyelvének, a melynek egyetlen emlékei tehát a finnség óészaki jövevényszavai volnának. GOMBOCZ ZOLTÁN.

Synkretismus. Ein Beitrag zur germanischen Kasuslehre. Von B. Delbrück Strassburg, Trübner, 1907. 276 l. 7 M.

A mű adalék a germán dialektusok összehasonlító syntaxisához s tárgya a casus obliquusok synkretismusa. A három első fejezetben az alphabetikus sorrendben felsorolt ősgermán verbumok, adjectivumok és praepositiók constructiója van tárgyalva, különös tekintettel az úgynevezett függő casushasználatra; a 4. fejezet a germánban megmaradt (főleg nyugati germán) instrumentalis alakjával, használatával és sorsával foglalkozik; erre következik az ősgermán instr.-lok., dat. és gen. használati körének és sorsának fejtegetése a fönnebbi anyag alapján, majd az eredmények összefoglalása, végül az index. — A munka legfontosabb momentuma kétségkívül DELBRÜCKNEK az idg. abl. sorsára vonatkozó új felfogása: míg korábban úgy vélekedett, hogy az idg. abl. részint az instrumentalisal, részint a genitivussal egyesült [v. ö. BRUGMANN, *Kvgl Gr.* 420.], most azt hiszi, hogy egészen a dativusba olvadt bele. E jelenség fő motivumát bizonyos igék, nevezetesen az *af-* verba constructiójában látja, a mely egyidejűleg dativikus és abla-

tivikus lehetett: *af nimipi immai és *af immöt nimipi, 'er nimmt ihm weg' [cf. ói. *asmāi vājinam na-apa-chidyatē*, 'dem wird die Manneskraft nicht abgeschnitten' és *āpa vrtrūd atiṣṭhan*, 'sie kehrten sich von V. ab']. Ez a két egyenértékű kifejezés egy ideig versenyzett egymással, míg nem az ablativikus mint ritkább — itt és egyebütt is — feledésbe merült s a dativus egyeduralomra jutott. Ezt a folyamatot valószínűleg előmozdította az is, a mint STREITBERG (GE.² 164.) szerint egyedül az hozta létre, hogy a pluralisban a dat. és abl. számára ősidőktől fogva egy alak volt. Ugyancsak a dativusba olvadt bele az idg. instr. és lok., legkorábban a gótban és nordban, valamint későbbben a nyugati germánágban. — A többit illetőleg részint hely szűkében, részint kellő autopsia hiányában magára a munkára kell utalnom, a mely minden tekintetben mestermű, méltó az összehasonlító syntaxis atyjához.

SCHMIDT JÓZSEF.

Das Dalmatische. Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-Balkanischen Romania. Von Dr. Matteo Giulio Bartoli. I—II. (Schriften der Balkan-kommission der kais. Akademie der Wissenschaften. Linguistische Abteilung IV—V.) Wien, Holder, 1906.

A jelen mű kiegészíti és folytatja Havass Rezső *Dalmáciá* ját. Míg Havass Dalmáciát különösen történeti és művészeti szempontból tárgyalja, Bartoli művének tárgyát a nyelvészet képezi.

Ez utóbbi könyv rendkívül fontos, mert összegyűjti Dalmácia kihalt román nyelvének maradványait. *) Bartolinak kedvezett a szerencse, a mennyiben idejekorán megismerkedett az utolsó aggastyánal, a ki még beszélt a *Veglioto*-t. Másrészt a bécsi akadémia is szerencsés volt, hogy a meginduló kutatás számára a legjobban felkészült tudóst találta B.-ban.

*) Bartoli előtt foglalkoztak dalmát tanulmányokkal: 1840-ben *Biondelli* (az *Atlante linguistico* szerzője), *Cubich* (1861-ben a l'Istriano» című folyóiratban), *Ascoli* (Archivio glottol. ital. I. 436—446.), *Schuchardt* (Vokal. d. Vulg. Lat. III. 1868 és Kuhn's Zeitschr. XX. 1871-ben), v. ö. Slawo-Deutsches und Slawo-Ital., 1884; *Bidermann*: Die Romanen und ihre Verbreitung in Österreich, 1877; *Budmani*: Dubrovački dijalekat 1883; *Musafia*: Zur Präsensbildung in Roman. (Sitzungsb. d. Wiener Akad. IV. 3.); L'antico dialetto di Veglia (Archivio glottol. ital. 115.) *Meyer-Lübke* (Gröbers Zeitschrift X. és nyelvtanaiban). Továbbá a szlavisták közül *Mate Milas*: Današnji trpaški dijalekat, 1891; *Kušar*: Rapski dijalekat, 1894; *Zore*: Dubrovačke tudjinke, 1899 és *Žic*: Vrbnik na otoku Krku, 1889). Bartoli munkáját ismertette Gartner Gröber Zeitschrift-jében XXXI. k. 619. l.

Lássuk mindenekelőtt a munka szerkezetét. A bevezetésben felsorolja a dalmát nyelv két dialectusának, a vegliainak és a ragusainak, fennmaradt emlékeit. Az első fejezetben a régi *Illyricum* provinciának néprajzát tanulmányozza, súlyt helyezve a különböző nyelvek pontos határainak megvonására (dalmát, velencei, szerb-horvát) s a hatás kimutatására, melyet e nyelvek egymásra gyakoroltak. A második rész a szorosan vett philologiai tanulmányt tartalmazza, a dalmát nyelvet hang-, alak- és mondattanában tekintve.

Még annak is, a ki nem érdeklődik éppen a dalmát philologia iránt, vonzó és gondolatébresztő olvasmány Bartoli műve. Ha fogalmat akarunk alkotni tudományos érdemeiről, olvassunk el bárhol néhány sort munkájának két kötetéből.

A címtől kezdve Bartoli nyomatékosan ismételi, hogy a dalmát nyelvben egy román nyelvet, szóval a közlatin nyelv egy sajátos elváltozását kell látnunk, nem pedig, a mint sokan egészen a legutóbbi évekig gondolták, valamely nyelv dialectalis változatát,*) pl. a velencei olaszét. A dalmát valóban önálló és a többi újlatin nyelvektől független nyelvet képez. Az apennino-balkán csoport tagja (szemben a pireneo-alpesi csoporttal), de nem tartozik szorosan sem az olaszhoz, sem az oláhhoz.

Nagy nehézségekbe ütköznék bármily nézetet alkotni a dalmát nyelv sajátosságairól és függetlensége fokáról, ha nem volnának emlékeink, a melyekből róluk ítélhetnénk. Láttuk már, hogy Bartoli nagy érdeme, hogy a dalmát nyelvből (szóbeli) emlékeket összegyűjtött, a melyek nélküle örökre elvesztek volna. Mert, a mit e munka előtt megjelent közlemények adnak, nagyon kevés: Petri gyűjteménye, Adelman, Ive, Celebrini és Burada gyűjtése csak morzsákat adnak a dalmát nyelvből; egy fiumei iskolásfiú, Mate Carabaich, 1848-ból való feljegyzései, az idegen nyelvek dalmát jövevényszavai, egypár szójegyzék bizony alig bír értékkel. A mit pontosabban tudunk a dalmátról, az mind Bartoli saját gyűjtése és személyes átirása.

Ügyszólván exhumálta Udina Burbúrt, Veglia sekrestyését — az utolsót, a ki még tudott dalmátul beszélni. Persze nem mondhatjuk, hogy ez az aggastyán tökéletes forrás: tekintve nagy korát, már régen túlélte az utolsó nemzedéket, a mely még beszélte a «*veglioto*»-t (dalmátul: «*veklisún*») és így anyanyelvének nagy részét elfelejthette. — A vállalkozás veszélyei tehát nagyok voltak. Bartoli velencei nyelvjárásban kérdezte ki Udinát; a két román nyelv nagy hasonlósága

---

*) Istria köznépe a dalmátot délszláv nyelvnek tekinti vagyis inkább tekintette.

zavart hozhatott az öreg beszédébe és velencei kifejezések használata bírhatta. *) Hogy ezt a veszélyt kikerülje, ezután szerb-horvátul kérdezgette. — Végre is Udina meglehetősen számú mondatot és kis elbeszélést közölt vele veglioto nyelven.

A dalmát nyelv tanulmányozásának egy második forrását a szomszédnyelvekben levő jövevényszavak alkotják. Furcsa keverékét találjuk a szerb-horvát és a dalmát nyelvnek *Marinus Marina de Dersa* (vagy Držić) XVI. századbéli író vígjátékaiban. Különben Bartoli egy különös levelet közöl, melyet Ragusából írtak hozzá s a mely érdekes módon keveri a román elemeket a szláv mondatba.

Bartoli azt is kutatja, vajjon a *magyar****) nyelvben vannak-e dalmát jövevényszavak. A román kölcsönvétel egy részénél *i*, *u*-t találunk a magyarban a latin *e*, *o* helyett: ez a változás mutatkozik a dalmátban is, de ez még nem bizonyítja szükségképen, hogy a magyar-román szavak valóban illyro-román eredetűek: Bartoli általában skeptikus a magyar nyelv dalmát elemeinek létezése iránt. Schuchardt szerint az egyetlen valószínű eset (Zeitschr. 1900. 571. l.) a magyar *füllér* szó, a mely pénz a római császárság keleti provinciáiban volt forgalomban (régí alakjai: *föllér*, *füllér*), a mely Ragusából került Magyarországra. A mi az *angyal*, *duga*, *dupla*, *fátyol*, *furma*, *gúny*, *kanarász*, *szimpla*, *trombita*, *paizs*, *uzsora* szavakat illeti, semmi sem bizonyítja, hogy dalmát eredetűek. Éppoly jól lehetnének észak- vagy délolaszországiak.

Ideje, hogy néhány szót szóljunk a dalmát nyelv *hangtanáról*. Ebben a nyelvben a hangsúlyos magánhangzók nagyon gazdagon fejlődnek és a diphthongizálódásra hajlanak. Ellenben a hangsúlytalan magánhangzók gyengülnek, megrövidülnek vagy eltűnnek. Azt lehet tehát mondani, hogy a dalmát nyelv vocalismusa nagyon hajlik a változásra, de consonantismusa állandó.

A hangsúly törvénye a dalmátban ugyanaz, a mi a közlatinban. Udina Burbúr kiejtésének alapja különben azonos volt a velenceivel, kivéve egy sajátos hangját: *uq* (B. fejtegetése szerint: kettőshang, a melynek második eleme nagyon zárt *q*). Ez a hang a latin szabad *á*

---

*) Bartolinak lassankint kellett a vén sekrestyét a helyes nyomra vezetnie s újra megtanítani őt gyermekkori nyelvére. — A többi személyek, a kik útbaigazítással szolgáltak neki, mindenestre tudtak még néhány dalmát szót, de sohasem beszélték e nyelvvél.

**) L.: Schuchardt: *Romano-Magyarisches* (Gröber's Zeitschr. 1891); Kőrösi: *A magyar nyelvbeli olasz elemek* (Fiume 1892). L. egyúttal Alexics munkáit.

dalmát tükrözése: *casa* > *kūza*, *grani* > *grūŋi*. A kötött latin *á* a dalmátban *ua*-vá lesz: *albus* > *jualb*. É a dalmátban különös fejlődésen megy át: *i*-vé lesz: *bene* > *bin*, *decem* > *dik*. Szabad *é* *ai*, *au*-vá lesz: *catena* > *kataina*; kötött *é* *á*-vá: *directum* > *drat*; *stella* > *stale* — kötött *ū* megmarad: *buka*, *ultra*. De a klasszikus latin *í* és *ú*, a mely pedig a román nyelvek legnagyobb részében megmarad, a dalmátban, ha szabad *ai*, *oi*-vá, ha kötött *e*, *o*-vá lesz, pl. *dico* > *daik*, *lucet* > *loik*; és *mille* > *mel*, *manduc* > *manonka*.

Láttuk, hogy a hangsúlytalan hangzók, kivéve az *a*-t, eltűnésre hajlanak. Ennek folytán rengeteg összevonás keletkezik s így a dalmát szók sokkal kevésbé zengzetes hangzásúak, mint pl. a megfelelő olasz szavak. V. ö. *dodko*, *uaklo*, *sanglo* az olasz *dodici*, *occhio*, *singolo* mellett.

Alaktani szempontból a legkülönösebb jelenség az *-ej-* (veglioto), *-esc-* (ragusai) infixum, a mely minden ragozásbeli igéhez járul: *studejo* tanulok; *cantaja* hogy énekeljek; *distribuesca*, *constituesco* stb. Figyelemreméltó a szövegi *t* megmaradása is a *sunt*-ban (*sant*) és az indic. impf. alakja: *cantabam* ∞ *kantua*, úgy mint a *cantavero* és *cantaveram* alakok megmaradása, a melyek *kantu(o)ra*-vá fejlődtek.

Jegyezzük meg végül, hogy a tíz sorszámnév a dalmátban következőképen hangzik: *jōin*, *doi*, *tra*, *kūatro*, *čēnik*, *si*, *sapto*, *guapto*, *nu*, *dik*.

A mi a *mondattant* illeti, csak a jövő idő kifejezését mutató s jellemző *volo cantare* használatát említjük meg.

Ennyi is elég annak a kimutatására, hogy a dalmát nyelv a közletinnak egy valóban *sui generis* továbbfejlődése a régi Illyriában. B. két kötetét olvasva, kedvet kapunk e rideg tanulmányhoz; mintha barátjaivá lennénk a tiszteletreméltó *Udina Burbúr*nak, bizonyos melancoliával hallgatjuk bucsuját a szerzőtől s ennek folyamán az utolsó dalmáttól ejtett utolsó veglioto szavakat: «*Non dementikūte el vetrún Udqina*» = «Ne felejtse el az öreg Udinát.»)

BEZARD LUCIEN.

Die distributiven und die kollektiven Numeralia der indogermanischen Sprachen. Von K. Brugmann. Mit einem Anhang von E. Sievers. Leipzig, Teubner, 1907. 80 l. 3-60 M.

A distributiva nevet a grammatika össze nem tartozó dolgokra alkalmazza. Így a lat. distributiva nem csupán ebben az értelemben szerepelnek (v. ö. *binī boves* 'ein Paar Ochsen', *binā castra* 'zwei Lager'); a litv. *dvejī*, ónord *tuennēr* meg éppen jogtalanul viselik a

*) Szerencsétlenség következtében meghalt 1898 jun. 10-én.

distributivum nevet, mert ilyen értelmük egyáltalában nincs. Az egész kategória két csoportra oszlik: az egyik a valóságos distributivumokat foglalja magában, a másik a collectivumokat. A tulajdonképpeni *distributiva* típusai a következők: a) *cardinale*+*cardinale*, pl. ói. *ēka-ēkas* 'je einer'; b) *cardinale*+ 'jeder' értelmű *adjectivum* vagy 'jedesmal, je' értelmű *adverbium*, pl. lat. *unus quisque*, ufn. *je einer*; c) *cardinale*+*præpositio*, pl. gör. *καθ' ἑνα, ἀνὰ δύο*. — A *collectiva* alapjelentése kollektív, a mely azonban olykor distributív jelentéssel párosulhat. A *collectiva* formansai: -ó-, -no- és -go-. A) -ó- formans: a) idg. **dueiō-* **duoiō-*, **treiō-* **troiō-*, **bheiō-* **bhoiō-* [pl. ói. *drayās trayās ubhāyas*, litv. pl. *drėjì trejì abėjì*, ószl. *dvojь trojь obojь*; egyebütt csak maradványok: lat. *bēs* < **be[i]-essis*, gót *bajōps* etc.] és b) idg. **q*etuerō-* **q*etuorō-* [pl. ószl. *četrerъ четворъ*, litv. pl. *ketverì*; v. ó. még o. u. **pomperīā*]. B) -no- formans: idg. **duisno-* [lat. *bīnī*, óisl. *tuennr*], **dueino-*, **duino-* [lat. *bīnī*, litv. *drynū*]. C) -go- formans: idg. **duisgo-* [ahd. *zwise*], **duīgo-*, **dueigo-* [ói. *dvikam*, gót *tweihnai* etc.]. — A *collectiva* *functiója*: 1. általában összefoglalás, pl. ói. *gō-dvayam*, lat. *boves bīnī* 'Rinderpaar'; 2. pluralitás fogalmával bíró egységek összefoglalása, pl. ói. *ubhāyā amītrāh* 'die beiderseitigen Feinde', nevezetesen plur. tantum mellett, pl. lat. *binæ litterae* 'zwei Briefe', azaz 'zwei Gruppen von Buchstaben' (holott *duæ litterae* 'zwei Buchstaben'); 3. különböző és ellentétes egységek összefoglalása, pl. óisl. *þrennom iarteinom* 'durch dreierlei Wunder'; 4. a distributív használat, a mely azonban csak a latinban kiterjedtebb, egyebütt szórványos.

E szegényes vázlat csak halvány fogalmat nyújthat az értekezés gazdag tartalmáról. Becses részletei közül fölemlíték még két etymont. Az egyik szerint az ói. -*śās* [*ēka-śās* 'einzelnweise', gör. -*xas* [*é-xás*] formans a lat. *cēnseo*, ói. *śāsati* etc. szavak *kēns-* gyökeréből való. A másik szerint a '2' *cardinale* germ. gen. pluralisainak [gót *twaddjē*, óisl. *tueggia*, ahd. *zweiio* etc.] ősgerm. alapalakja: **tuaijōn* (**tuaijēn*), a mely alak úgy jött létre, hogy ősgerm. **tuaijōn* (**tuaijēn*) < idg. **duoijōm*, a **duoiō-* *collectivum* gen. pluralisa, a *cardinale* és a *collectivum* közötti különbség korai elenyészte után a *cardinale* szerepét vette föl s az *ai-* tartalmú casusok [gót *twaim*, óisl. *tueim*, ahd. *zweim* etc.] hatása alatt ezt a diphthongust az első szótagba átvette. — A függelékben E. SIEVERS kimutatja, hogy óisl. *tvennir* és társai nem distributív értelműek. A művet tárgymutató rekeszti be. Kiállítása is mintaszerű.

SCHMIDT JÓZSEF.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangszólás a szláv nyelvekben.....	1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálmik dana hangjegye.....	—40
— Kazani-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
Hallaql Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.....	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.....	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat.....	—60
— A mondat dualismusa.....	1.20
— A neo- és palaeológia ügyében.....	—60
— Commentator commentatus. Törzsszók Horatius szatiráinak magyarázóit után.....	—80
— Paraleipomena kai diorthomena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneis II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra.....	—80
— Szórend és accentus.....	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről.....	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet.....	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére.....	—40
— Erdei- és hegyi-cseremiszt szótár. (Vocabularium cseremicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremiszt szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremiszt fordításából.....	1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugricis comparatae.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasználtása.....	—20
Fábián István. Finn nyelvtan.....	1.—
Finály Henrik. A besztercei szószerdet. Latin-magyar nyelvmű a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szövegmutatókat készített hozzá.....	4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez.....	—40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metenzéfi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból.....	—40
Goldziher Ignác dr. A buddhizmus hatása az iszlámra.....	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről.....	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya.....	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval.....	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten.....	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben.....	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta.....	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szó-jegyzékkel.....	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok.....	—60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság.....	—40
— A számlálás módja és az év hónapjai.....	—40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről.....	—30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve.....	1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről.....	—80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez.....	—60
— Ertük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében).....	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész.....	—60
— Ugyanaz..... II. rész.....	—80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté.....	12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal.....	—90
— Tanulmányok az újabbkori perzsa irodalom történetéből.....	3.—
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék.....	2.—
— Kis-Azsia török dialektusairól.....	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta.....	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet.....	10.20
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban.....	1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	—80
— A sémi magánhangzókrol	—75
— Adatok Krim történetéhez	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbaszi német nyelvjárás	—90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában	—20
Mayr Auélf dr. A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-indben	1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével)	1.20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	—60
Molnár Albert. (Szeneci)-naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medvénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medvéünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Saját alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
I. kötet: Bécsi-codex. — Münchener-codex	4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex	4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál	4.—
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex	4.—
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex	4.—
IX. és X. kötet: Ersekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Cseh-codex	4.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.

II. kötet.

1908.

2. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1908.

TARTALOM.

	Lap
SCHMIDT JÓZSEF: Az ú. n. determinativumok eredete	81
GOMBOCZ ZOLTÁN: A magyar hangok időtartamáról	93
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Szerencse</i>	101
BALASSA JÓZSEF: Fonétikai kérdések 3. Beszédhibák és hangtörvények	116

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: Vatroslav von Jagić, Die slavischen Sprachen ...	129
SCHMIDT HENRIK: Hermann Hirt, Die Indogermanen	133
SCHMIDT JÓZSEF: A Meillet: Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes. Deuxième édition	139
ASBÓTH OSZKÁR: Dr. Wenzel Vondrák: Vergleichende slavische Grammatik	145
DRĂGANU MIKLÓS: J. A. Candrea și Ov. Densusianu: Dicționarul etimologic al limbii române	150

Kisebb közlemények:

ALEXICS GYÖRGY: Pogheáz	125
R. M. Novilatin	160
A szláv philologia encyclopaediája	128

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 öttéves füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához címezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztőség felelős.

AZ Ú. N. DETERMINATIVUMOK EREDETE.

A gyökereknek elnevezett nyelvelemek között vannak tudvalévőleg olyanok, a melyek tovább elemezhetők. Egy ilyen «secundarius» gyökér analysisének eredménye egy tovább végképpen elemezhetetlen «primarius» gyökér és egy «továbbképző» elem, sonans vagy consonans, a mely CURTIUS óta a «gyökérhatározó» (wurzel-determinativ) nevet viseli.

E nyelvelemeknek két karakteristikus vonásuk van. Az egyik az, hogy etymologiailag összetartozó szavakban a gyökér mögött jelentkeznek, éppen úgy mint az ú. n. formativ elemek, pl.

*men-ē: gör. μανῆναι, litv. minėti «erwähnen»
*men-ā: gör. dór μέμνᾱται, ói. mnātas «erwähnt»
*men-eu: ói. manutē «denkt», lat. monui

(a primarius gyökér: *men, cf. ói. mánma «sinn», gör. μέμνη, lat. meminī, litv. menù «erwähne»; az ē, ā, eu elemek sonantikus determinativumok); vagy pl.

*kleu-s: ói. śruṣṭiś, av. sruštiš «willfährigkeit», óisl. hlust «ohr», ószl. sluchъ «gehör»

(a primarius gyökér: *kleu, cf. ói. śrútiś «das hören», av. fra-srūtiš «recitation», óisl. hlið «gehör, ton», ószl. sluti «nominari»; az s elem consonantikus determinativum).

A determinativumok másik bélyegző vonása az, hogy ellentétben a formativumokkal határozottan kimutatható functiójuk nincsen. Így pl. a *ter gyökér (cf. ói. taralás «zitternd») a legkülömbözőbb determinativumokkal ellátva jelentkezik, cf.

- *tres: ói. trāsāmi, gör. τρέ(σ)ω
- *trem: gör. τρέμω, lat. tremo, litv. trimù
- *trep: lat. trepidus, ószl. trepeti, «zittern»

de az *s m p* determinativumokkal ellátott secundarius gyökök semmiféle értelmi különbséget nem tüntetnek föl. A «determinativum» terminus technikus tehát valóságos *lucus a non lucendo*, mert semmit sem determinál.

Mi e problematikus nyelvelem eredete?

Előre kell bocsátani, hogy a kialakult nyelvtények pszichológiai analysise alapján két kategóriája vehető fel csak a nyelvelemeknek: az egyik a *constans* alapfogalom hordozója (az ú. n. «gyökér» vagy *basis*), a másik ez alapfogalom specialis modificatiójának *exponense* (az ú. n. «suffixum» és «infixum» = *formans* vagy *formativum*) — ez a kettő, csakis ez a kettő: egy harmadik kategória felvételének semmiféle pszichológiai alapja nincs. Más kérdés persze, hogy mi értéke van e két kategóriának *morphogenetikus* szempontból. Gyökér és *formativum* analysisünk *határfogalmi*, melyek *genetikus* szempontból sokkal *homályosabbak*, semhogy számukra az *agglutinációs* theoria *dogmatismusával* *realis* *existentiát* lehetne követelni. A *nyelvtörténeti* *analysis* persze csak e *határfogalmak* segítségével képes úgy a hogy a nyelv szerkezetébe behatolni, de semmi sem jogosít föl arra a föltevésre, hogy az illetén *analytikus* *regressus* *genetikus* *processusnak* képe. Ellenkezőleg: ha *exacte* nem is bizonyítható, mégis elutasíthatatlan *postulatum*, hogy a mióta az ember beszél, mindig *mondatokban* és *kész szavakban* beszélt, nem pedig *gyökerekben*, s hogy tehát a *gyökér* csak *ideális jelentés-centrum*, pusztá *abstractio* velejében; a *formativumok* jó része szintén soha sem létezett *izoláltan*, hanem *kész szavak* testéből *differentiálódott* ki. — Bármint dőljön el tehát a *determinativum* *eredetének* kérdése, a «*determinativum*» terminus csakis *pszichológiai* értelemben használható.

A *fontebbiek* *értelmében* tehát a *determinativum* semmi esetre sem lehet a *gyökértől* és *formativumtól* független s *önálló* *existentiával* bíró *nyelvkategória* — annál inkább nem, mert *functiója* *sincs*. Mert az *igenis* *képzeltető* s minden pillanatban *konstatálható* is, hogy *psychikai* *folyamatok* *külsőleg* nem jutnak

kifejezésre, de ha a nyelv csakugyan kifejező mozgás (ausdrucksbewegung — mint WUNDT mondja), akkor egy pszichikai alapot nélkülöző önálló nyelvkategória contradictio in adjecto, nyilvánvaló sideroxylon, fából-vaskarika. És tényleg soha senkinek sem jutott eszébe a determinativumot gyökértől és formativumtól független harmadik nyelvkategóriának nézni, hanem disjunctive vagy radikális vagy formativ elemnek fogták föl. Így némely autoritások, mint J. GRIMM, M. MÜLLER stb., azt hitték, hogy a determinativumos gyökéralak az eredeti, a melyből «csonkulás», «szétmállás» (verstümmelung, verwitterung) útján jött létre az egyszerűbb gyökéralak; mások, mint CURTIUS, PER PERSSON stb., azt tételezték föl, hogy az egyszerűbb gyökéralak az eredetibb, a mely «gyökérbővülés» (wurzelerweiterung) útján nyerte a teljesebb alakot.

Arra a kérdésre már most, hogy melyik föltevés az igaz, ez a felelet: mind a kettő és egyik sem, illetőleg félig mind a kettő, egészen egyik sem — és pedig azért, mert a determinativum hol radikális, hol formativ jellegű elem. Ennek kimutatására csak kevés számú instructiv esetet választok ki, szélesebb körű illusztrálásra már hely szűkében sem törekedhettem.

I. A determinativum radikális elem.

Hogy a determinativum bizonyos esetekben fogalomhordozó elem alkotórésze volt, ez az idg. nyelvek általános fejlődési viszonyaiból szinte magától következik. A hanganyag leromlása, a sorvadás a legközönségesebb nyelvtörténeti jelenségek közé tartozik. Nyomban szembe tűnik ez a sorvadás, mihelyt bármely idg. különnyelv mai hangállományát egy korábbi stadiumának hanganyagával vetjük össze (pl. a modern görögöt a régivel, egy román nyelvet a latinnal etc.), s még inkább, ha az «alapnyelvi» viszonyokat vizsgáljuk, ha tehát az idg. nyelvek divergáló fejlődésvonalait visszafelé követjük odáig, a hol azok egy pontban látszanak összefutni; sőt a mint a quantitativ ablaut jelenségeiből kitűnik, már a rekonstruálható idg. «alapnyelv» hangállapota is csak egy még teljesebb hangállapot leromlott residuuma: az expiratorikus accentus sorvasztó hatásainak jelentkezése előtt létezett idg. alapnyelv, az ú. n. protoidg. nyelv-

stadium, a hanganyagnak olyan teljességével és bőséggel tűnt ki, a melynek a rekonstruálható alapnyelvben már csak gyér nyomai maradtak. Bizonyos körülmények között (hangsúlyviszonyok, consonans-torlódások etc.) bármely hang elenyészhetik s így a priori feltehető, hogy a hol determinativumos és «primary» gyökek állanak egymás mellett, a determinativumos gyökér lehet az eredetibb.

Ez a föltevés minden kívánható evidenciával a posteriori is verifikálható.

A *dhē gyökér mellett az azonos jelentésű *dhēi áll:

- *dhē { ói. *ádhāt* «sog», *dhārúṣ* «saugend», gör. *ῥήσατο*, *ῥήλυσ*,
lat. *fēlāre*, *fēmina*, litv. *delē* «blutigel», ószl. *dēte* «infans»
- *dhēi { ói. *dhāyas* «nährend», *dhāyúṣ* «durstig», ahd. *tāju*, lett
dēju «saugē»

Hogy a *dhēi eredetibb lehet, mint a vele concurráló *dhē, mutatja a következő declinációs paradigma:

- { nom. pl. ói. *rāyas*, lat. *rēs* < *rējes: idg. *rējes
{ nom. sg. ói. *rās*, lat. *rēs*: idg. *rēs*

Hogy pedig csakugyan eredetibb, bizonyítja az, hogy a *dhēi gyökér apophonikus (ablaut-) basis, cf.

ói. pp. *dhītás*, ger. *dhītā*, lat. *filius*, lett *dīle* «saugendes kalb» etc.

A *dhēi gyökér *i* determinativuma tehát radikális elem.

Hasonló eset a következő:

- *dō { ói. *dādāmi*, *dānam*, gör. *δίδομι*, *δῶρον*, lat. *dōs*, *dōnum*,
inf. litv. *dāti*, ószl. *dati*
- *dōu { ói. perf. *dadāu*, inf. *dāvānē*, litv. *dovanà*, lett *dāvana*
«Gabe»

A *dōu relativ eredetiségét mutatja a következő declinációs paradigma:

{ ói. *gāúš*, gör. βῶς: idg. **gʷōús*
 | ói. *gām*, gör. δῶν: idg. **gʷōm*

valamint az ablaut is, cf. kypr. ὀόφεναι, ólat. *luim*, litv. *præt. daviaũ*.

A **dōu* gyökér *u* determinativuma tehát a gyökérhez tartozik.

Lássunk még néhány példát a consonantikus determinativumokra.

A lat. *vēr*, óisl. *vār* «frühling» gyökere látszólag **wē*, az ói. *vasantás* «frühling», gör. ἔαρ < **fεσαρ* gyökere pedig **wes*. Úgy látszik tehát mintha *s* determinativummal volna dolgunk. Azonban a lat. *vēr*, óisl. *vār* alapalakja: **wēs* s ennek *s* eleme hosszú hangzó után *r* előtt már az indogermán alapnyelvben eltűnt, cf. lat. *vērus*, ahd. *wār* < **wēsros* [v. ö. ahd. *wesan*, óisl. *vesa*, *vera* «sein»]; ahd. *ūr* «auerochs» < **ūsros* [v. ö. ói. *usrás* «stier»].

Az ói. *nádbhyas* dat. abl. pl. és a gót *niþjis* «verwandter», ószl. *netijr* «geschwistersohn» alapalakjai **neptbhjos*, resp. **neptjos*; az előbbi alakokból a *p* már az indogermánban eltűnt, cf. ói. *nápāt* «nachkomme, enkel», av. *naptiya-* «verwandter».

Az ói. *prcchāti*, lat. *posco*, ahd. *forscōm* alapalakja **prskēti*, a mely azonban voltaképpen **prk-skēti*, cf. ói. *praśnás* «frage», lat. *precor*, *procus*, ahd. *fergōn* «fordern». A *k* elem már az indogermánban elenyészett.

Consonansok gyökér elején is elenyészhetnek [v. ö. ói. *śatām*, lat. *centum* < **dkmtóm*: ói. *dāśa*, lat. *decem* < **dekṃ*; gör. κτεís < **pktens*: gör. πέκτω, lat. *pecten*, *pecto*; ói. *ásru* «thrāne» < **ódkru*: gör. δάκρυ < **dákru* etc.]. Gyökér elején senki sem kereshet determinativumot s így a fönnebbi esetekben nem kereshet a gyökér végén sem.

Bizonyos esetekben tehát éppen a determinativumos gyökér az eredeti idg. formatio, a melyből sorvadás útján jött létre a «primarius» gyökér. A «gyökérbővülés» tehát itt csak látszat: a determinativum a gyökér integráló része. Ebből minden további szószaporítás nélkül érthető, hogy a determinativum magában semmit sem jelent.

II. A determinativum formativ jellegű.

Bizonyos esetekben a «gyökérbővülés» valóságos genetikus folyamat fogalmát fűdi s a determinativumok a formativumok kategóriájába tartoznak. Ez abból világos, hogy egy és ugyanazon nyelvelem egyszer mint determinativum, másszor mint formativum szerepel. Ime néhány instructiv példa.

A *q* elem *a*) nominalis formans, cf. ói. *dhākās* «behälter», gör. *θήκη*; — *b*) determinativum, cf. *ἐθήκη*, phryg. *αδδακετ*, *αδακετ*, lat. *fēcī* (gyökér: *dhē, cf. ói. *dādihāmi*, gör. *τίθημι*).

A *t* elem *a*) adjectivum-formans, cf. av. *θraotō-stāt-* «in flüssen befindlich», lat. *anti-stit-* (nom. *anti-stes*); — *b*) determinativum, cf. gót *standan*, *stōþ*, ahd. *stantan*, *stuont* (gyökér: *stā, cf. av. *hištaiti*, lat. *sisto*, *stāre*, ahd. *stān*, *stēn*).

Az *sḱ* elem *a*) præsensformans, cf. ói. *prcchāti*, lat. *posco*, ahd. *forscōn* «fragen»; ói. *icchāti* «sucht, wünscht», ahd. *eiscōn* «fragen, fordern»; ói. *vāñchati* «wünscht», ahd. *wunsken*; — *b*) determinativum, cf. ói. *prcchā*, ahd. *forsca* «frage»; ói. *icchā*, ahd. *eisca* «forderung»; ói. *vāñchā*, ahd. *wunsc* «wunsch» (gyökök: *prek, *eis, *wen, cf. ói. *praśnās* «frage»; ói. *iṣāti*, *ēṣāti* «sucht», *vānati* «wünscht»).

Ilyen még a *p* elem (l. alább).

A determinativumok és formativumok tehát teljesen egy színvonalon állanak s ennél fogva azonos eredetűek is. A formativumok pedig eredetüket illetőleg két csoportra oszlanak. Az egyik csoport valamikor fogalomhordozó elem volt — önálló szó, basis vagy gyökér [v. ö. ói. *ḍīrgha-rūpas* «lang»: *rūpām* «gestalt, form»; — ói. *śvitīcī* f. «glänzend», *ghṛtācī* f. «fett», gör. *αἶθος*, *μῆλοϛ*, lat. *ferōx*, *atrōx*: ói. *prātīkam* «antlitz» < idg. *proti+*kwom*, gör. *πρός-ωπον*, *ἐν-ωπή*, *γλαυκ-ωπης*, *ὥφ*, *ὄσσε*, lat. *oculus*, ószl. *oči*; — gör. *πitu-ώδης*, *ἀνθεμ-ώδης*: *εὐ-ώδης*, *ὄζω*; — lat. *nāvigo*, *lītigo*: *ago*; *breviter*: *iter*; — német *mann-bar*, *mannheit*, *männlich*: ahd. *danc-bāri* «gratias referens» (*beran* «ferre»), *heit* «persona, sexus, rang, stand», *lih* «aussehen, äusseres, leib» etc. etc.]. A másik csoport fogalomhordozó nyelvelemek testéből differentiálódott rész, ab ovo jelentés nélkül való szó-roncs [így pl. az *ā*-töví femininumok tőhangzója eredetileg kéttagú nehéz basisok záró vokalisa volt, cf. gör. *μεσό-*

δη: δέ-δη-κα, τομή: τέ-τμη-κα; hasonló eredetű a gör. ű. n. erős pass. aor. ē hangzója, cf. μανῆ-ναι: litv. *minēti* «erwähnen»: a jod-præsensek *j* eleme kéttagú nehéz ēi basisok második componense, cf. ói. *mānyatē* «denkt», gör. μάνομαι, ószl. *mānjā*: ói. *manīšā* «nachdenken, verstand, einsicht», gör. μάνομαι, μανία, ószl. *mānēti* etc.]. — Ennélfogva a priori valószínű, hogy a determinativumok is 1. részben fogalomhordozó nyelvelemek voltak, 2. részben jelentés nélkül való szódarabok. A bizonyítás itt a dolog természetéhez képest exact nem lehet, be kell érünk az approximativ valószínűséggel.

1. A determinativum fogalomhordozó elem.

Annak illusztrálására, hogy a determinativum (és formativum) eredetileg fogalomhordozó nyelvelem volt, vizsgáljuk meg a *dh*, *d*, *bh* és *p* elemek szerepkörét és eredetét. A determinans és formans szerepkör elválasztása igen nehéz, olykor lehetetlen.

A *dh* elem determinativum oly szavakban mint gör. πλῆθω, πλῆθος, πλῆθός (cf. πίπλημι, πλῆτο), gör. πῶθω, litv. *pūdu* «mache faulen» (πύον «eiter»), gót *garēda* «bin bedacht auf», ahd. *rātu* «rate», ói. *irādlhat* «machte zurecht» (lat. *rēri*) — de formativum a gör. ű. n. gyöngé aoristusban (ἐπλήσθη, ἐφύληθη), a germ. ű. n. gyöngé praeteritumban (gót *nasila*, ahd. *nerita*) és valószínűleg a litv. imperfectumban is (*sūklavau* «pflegte zu drehen», inf. *sūkti*). — Ez a *dh* elem általános megegyezés szerint nem más mint a *dhē «helyezni, tenni» gyökér maga. A jelentést illetőleg v. ö. vulg. német *ich thue füllen*: *ich fülle*, angol *I do fill*: *I fill*.

A *d* elem determinativum oly szavakban mint ói. *mṛdāti* «ist gnädig, verzeiht» < *idg. *mṛḡ-dēti* (cf. ói. *mṛjāti* «wischt ab» < idg. *mṛjēti), gör. μέλδομαι (cf. μαλακός), lat. *sallo* < *salbō (cf. *sāl*) etc. — de formativum oly szavakban mint ói. *śābhas* «laut, wort, rede» (cf. *śāpatē* «beteuert»), gör. χρομαδός, κέλαδος (cf. χρεμετάω, καλέω), lat. *imbridus*, *lucidus* (cf. *imber*, *lūx*) etc. — Ez a *d* elem eredetileg nyilván nem más, mint a *dō «adni» gyökér. A jelentés kitünően egyezik, mert ói. *mṛdāti* «megbocsát» = «bocsánatot ad», lat. *sallo* «sóz» = «sót ad (az ételre)», ói. *śābhas* «beszéd» = «hang-adás», lat. *imbridus* «esős»

= «eső-adó» (a hasonló structurájú ói. *jala-das* «wassergebend» szóban a **dō* gyökér még nem is vált formativummá, hanem a compositio második tagja!). V. ö. még ói. *jhampam dawlāti*, lat. *saltum dat* «ugrik».

A *p* elem determinans vagy formans szerepkörének szétválasztása úgyszólván önkényes. Determinativum lehet oly alakokban mint ahd. *stab*, litv. *stapyti-s* «still stehen» (cf. ahd. *stān*, litv. *stōti*), gör. *ῥάπτω*, *ῥαπνάω*, lat. *daps*, *dapino* (cf. gör. *δαίς*, *δαίωμα*, *δατέωμα*), lat. *Neptūnus* (cf. *nāre*) etc. — és formativum oly szavakban mint ói. *dīpas* «leuchte, lampe» (cf. ói. *dīdēti* «scheint, leuchtet»), valamint oly ói. causativumokban mint *sthāpāyati*, *dāpayatē*, *snāpāyati* (cf. ói. *tīṣṭhati* «steht», *dāti* «teilt», *snāti* «wascht sich, badet»). — Ez a *p* elem talán az ói. *āpas* «werk, handlung», lat. *opus*, óisl. *afl* «kraft» etc. szavakban lappangó idg. **op* «hatni, működni» gyökér. A jelentést illetőleg ói. *dīpas* a. m. «a mi megvilágít», *sthāpāyati* «állat, állít» etc.

A *bh* elem determinativum vagy formativum oly szavakban mint ói. *vṛṣabhās* «stier» (cf. *vṛṣan-* «mann, stier»), gör. *ἔλαφος* (cf. ószl. *jelenъ* «hirsch»), lat. *albus* (cf. ahd. *elo* «gelb») etc. — Ez a *bh* elem evidenter nem más mint az ói. *bhāti* «scheint, erscheint», gör. *πεφύσεται* «meg fog jelenni» (P 155) etc. szavakban lévő **bhā* «látszani, megjelenni, tűnni» gyökér. A mi a jelentést illeti, a gör. *ἔλαφος* < **elḡ-bhos* voltaképpen értelme ez volna: «a mi szarvasnak látszik, oly külsejű mint a szarvas» (ószl. *jelenъ* «szarvas»).

Exact bizonyítás, sajnos, nem lehetséges, de a dolog magában véve rendkívül valószínű, úgyhogy hasonló föltevésektől óvatos kutatók sem idegenkednek. De itt még egy kérdésre kell megfelelni. Ha ezek a determinativumok valamikor fogalomhordozó elemek voltak, éppen úgy mint a formativumok, honnan van az, hogy ezekkel ellentétben nem jelentenek semmit? Az imént tárgyalt esetekben kétségkívül ahhoz a föltevéshez lehetne folyamodni, hogy a combinatioba bevont gyökök igen általános értelmüknél fogva semmi modificatorius befolyást sem gyakorolhattak azon fogalomhordozó elemek értelmére, a melyekhez járultak. Ámde ez természetesen az összes idevágó esetekben nem lehet kielégítő magyarázat, a dolognak sokkal mélyebben fekvő és rejtettebb oka van. Tudnivaló mindenekelőtt,

hogy a formativumoknak nincsen mindig egységes és prægnaſs functiójuk; így pl. az *s* elem majd nominalis formans (ói. *śrāvas*, gör. κλέος), majd præsensképző (ói. *śrōṣati* «hört, horcht»), futurumképző (ói. *śrōṣyāmi*, gör. κλευσόμεθα Hes.), aoristusképző (ói. *īśrāuṣam*, ószl. *po-sluchъ*), desiderativumképző (ói. *śuśrūṣatē*) s hozzá még determinativum is (ói. *śruṣtīṣ*). Sőt egyik-másik formativumnak néha van functiója, néha egyáltalában nincs, így pl. az *n* formativumos ói. *rājān-* épp úgy «király», mint a formativum nélküli lat. *rēx* gyökérszó, a *mi* formativumos ói. *bhūmiṣ* épp úgy «föld», mint az ói. *bhūṣ* gyökérszó, a *k* elemmel bővült lat. *genetrīx* éppen annyi mint az ói. *jānitrī*, az *n* elemmel bővült lat. *statio* gen. *statiōn-is* éppen annyi mint a gör. στασις etc. Betű szerinti értelemben igaz az, a mit a ma már jóformán elfelejtett LUDWIG, az adaptationalis theoria szellemes atyja, réges-régen kimondott és hangsúlyozni soha meg nem szűnt, hogy t. i. a «suffixum» a jelentést eredetileg nem modifikálja. Egészen kétségtelen, hogy a functio hystergen phænomen s morphogenetikus kérdésekben számba sem jöhet; így a gör. ἐνερπόμεν és ἐνερνόμεν morphologiai identitások s az egyik mégis imperfectum, a másik aoristus; a gör. ἄγω az *aġ gyökér futuruma (cf. lat. *ago*), de az egészen analog képzésű gör. αἰῶ az *aug gyökér præsense (cf. lat. *augeo*) stb. Ezt mind tekintetbe véve a dolog csak a következőképpen állhat: a protoidg. alapszavakban a szóképzés megindulása előtt az egyedül disponibilis fogalomhordozó anyag még nem lehetett differentiálódva, s miután ez a processus megindult, a mindenféle egymást keresztező associatiók hatása alatt nem mehetett végbe consequenter, minnek következtében egy és ugyanazon hangelem vagy hangcsoport egyszer jutott valamilyen functióhoz (helyesebben: éreztek bele valamilyen functiót), máskor nem. A functiohordozó hangelem vagy hangcsoport a «formativum», a másik a «determinativum», de a secundarius eredetű functiótól eltekintve a két kategória között eredetileg semmi különbség.

2. A determinativum gyökér-roncs.

Bizonyos esetekben végül, és pedig az esetek óriási többségében, a determinativum (és formativum) fogalomhordozó

hangesoportok integráló elemeire megy vissza, a melyek az associativ távolbahatás pszichológiai törvénye alapján más fogalomhordozó hangesoportokhoz függedtek, illetőleg ezeket analogikusan befolyásolták. Analogikus hatások tudvalévőleg az egyes idg. nyelvek életének minden fázisában lépten-nyomon jelentkeznek és exacte kimutathatók. Ime néhány példa: az ahd. *dēs hanen*, *dēs fater* (gót *hanins*, *faihrs*) oly szavak hatása alatt mint *dēs tages*, *dēs wolfes* (gót *lagis*, *wulfis*) a mai németben mint *des hahnes*, *des vaters* jelentkezik; oly ősgörög *ā*-töví femininum mint *veāvíā, gen. *veāvíās az o-töví masculinumok, pl. *ἀνδρῶπος*, *ἀνδρώπου*, befolyása alatt mint *veāvíās*, *veāvíου* lép föl; a lat. *jecur* várható genitivusa *jecinis (cf. gen. *jecin-oris* és ói. nom. *yákrt*, gen. *yáknas*) a *rōbur*, *rōboris* etc. paradigma analogiájára *jecoris* alakban jelen meg etc. — Különösen erős az ilyen associativ hatás, ha egyidejűleg fogalmi ellentet vagy hasonlóság is forog fönn. Így az ói. *nápāt* (idg. *nepōt-: lat. *nepōs*, ahd. *nefo*) a többi rokonságnevek (idg. *patér-, *mātér-, *bhrātor- etc.: ói. *pitar*-, *mātār*-, *bhrātar*- etc.) analogiájára a *naptār*-alakot vette föl; épp így gör. *ἀρόω* + *ἀρόςσω* «meríték» < *ἀρόςσω*, és *φάρωξ* + *λάρωξ* < *φάρωξ* etc. A szabálytalan német *nachts* s ragja a fogalmilag ellentétes *tags* hatása; a dialektikus német *morgen* az *abend* d elemét tünteti föl, megfordítva az agsz. *arfen* a *morzen* hatása alatt vesztette el dentalisát stb.

Hogy ilyen associativ távolbahatások, illetőleg analogikus képzések az idg. alapnyelvben s még korábban is voltak, az egészen kétségtelen, csak hogy persze a fejlődés régibb és legrégibb étapejai ismeretlenek levén előttünk, nem igen vagyunk abban a helyzetben, hogy a folyamat kezdőpontját kimutassuk. De csak az analogikus inductort illetőleg van bizonytalanság, a gyökérvégződés egyformasága maga kétségtelenül associatió alapuló jelenség.

Fogalmi rokonságon alapul az egyformaság pl. a következő esetben:

1. lat. *plecto*, ófn. *flihtu*, ószl. *pletā* «flechte»

[cf. gör. *πλεκτός*: gör. *πλέκω*, lat. *plico*, *duplex*]

2. gót *falpa*, ahd. *faltu* «falte»

[cf. gör. *διπλῆτος*: *διπλός*, lat. *duplus*]

3. gót *ga-wida*, ahd. *witu* «binde»

[cf. ói. *vītás* «eingewickelt»: *váyāmi* «webe»]

4. ói. *kṛṇātti* «spinnt», ószl. *krenq* < *kṛetnq «deflecto»

[cf. ói. *kātas* < *kārtas «geflecht»: lat. *curvus*]

5. lat. *necto*.

Ez igék gyökerei mind hasonló értelműek s a *t* determinativumot tüntetik föl, a mely egyúttal evidens formativum is. Úgyszólván biztosra vehető, hogy ezen *t* elem és a gyökerek fogalmi rokonsága között összefüggés van s hogy a *t* elem egy pontból indult ki. Ez a kiindulópont talán a *qert gyökér (és pedig azért, mert közidg. cf. ói. *kṛṇātti*, gör. *κάρταλος*, lat. *crūtēs*, óír *certle* «knäuel», gót *haúrdz* «hürde», ószl. *krenq* etc.), ha ez nem, hát más, ez egészen irrelevans, de maga az analogikus hatás kézzel fogható és a lat. *necto* szóra nézve minden kívánható exactsággal kimutatható. E szó rokona az ói. *náhyati* «bindet, knüpf» s gyökere (az ói. pp. *nađlđhás* útmutatása alapján) *nedlh, a melyből azonban a lat. *necto* alak intern hangváltozás fölvétele mellett sehogy sem magyarázható (*nedh-tō < *nestō volna); föl kell tehát tenni, hogy a *nedh gyökér még a *t* elemmel bővülése előtt egy rokonértelmű *k*-végű gyökérrel (minő *plek: gör. *πλέκω*, lat. *plico*, *du-plex*) asszociálódva a *nek alakot vette föl vagy pedig közvetlenül a *plecto* ige *kt* elemeinek hatása alá került. --- A **k̂leus* (ói. *šróžati* «hört», óisl. *hlusta* «aufhören», ószl. *sluchъ* «gehör») és **k̂ous* (gör. *ἀκούω*, gót *hausjan* «hören») gyökerek talán a rokonjelentésű *aus «fül» (av. *uši*, gör. *οὖς*, lat. *auris*, *aus-culto*, gót *ausō*, ószl. *ucho*) hatása alatt jutottak *s* elemükhöz. -- A *ned gyökér (gót *natjan* «benetzen», ahd. *naž*) a *wed «viz» gyökérrel (gót *watō*, ahd. *wazgar* etc.) asszociálódhatott stb.

A fogalmi ellentétén alapuló asszociációnak bizonyynyal szintén volt szerepe. Az ói. *švētás* «weiss», ószl. *svētъ* «licht, helle» szavak gyökere **k̂weít*, ellenben a velük fogalmi rokonságban álló ói. *švínlatē* «glänzt, leuchtet», gót *lveits* «weiss» szavaké **k̂weid*. Honnan ez a consonans-alternatio? Mivel a «fehér» conträr fogalma a «fekete», nem valószínűtlen, hogy a **k̂weít* gyökér az ellentétes fogalmat kifejező *swerd (gót *swarts*, lat. *sordeo*) hatása alatt nyerte a **k̂weid* alakot. -- Az idg. *ghejem «tél» (av. gen. *zimō*, lat. *hiems* etc.) az *m* elemet valószínűleg az idg. *sem «nyár» (av. *ham-*, óír *sam*, ahd. *sum-ar*) hatása

alatt nyerte s bizonyos, hogy e conträr fogalmak az egyes nyelvekben hatottak egymásra (cf. óír *gam* : *sam*, ahd. *wintar* : *sumar*). — V. ö. még idg. *mrtós «holt» (óí. *mrtás*, gör. *βροτός*) + idg. *gwiwos «élő» (lat. *vīvos*, ószl. *živъ*) < idg. *mrtwos (lat. *mortuus*, ószl. *mrъtvъ*). — Épp így idg. *deksios «dexter» (gör. *δεξιός* etc.) + idg. *slaiwos «sinister» (gör. *λαίος*, lat. *laevos*, ahd. *slēo*) < idg. *dekswos (óír *dess*, ócymr. *dehou*, gót *taíhsva*) etc.

Megjegyzendő még, hogy mivel az ide tartozó esetek egy részében meglévő elem helyébe lép egy másik, a «gyökérbővülés» itt nem veendő szó szerinti értelemben.

Az itt vázolt folyamatból minden további fejtegetés nélkül világos, hogy miért jelenhetik meg bármely sonans vagy consonans mint determinativum s hogy ez esetben miért nincs semmi jelentése.

* * *

A végeredmény tehát az, hogy a determinativum némelykor a gyökérhez tartozik s fölvétele helytelen analysisen alapul, máskor önálló gyökér vagy ilyennek integráló része, a mely más gyökekhez járul vagy ezeknek végződésére analogikus hatást gyakorol. Ez a genetikus folyamat nagyban és egészben tisztán áll előttünk, de a pszichológiai causalitás sokfélesége s a nyelvviszonyoknak ebből eredő komplikáltsága folytán természetesen szó sem lehet róla, hogy minden egyes adott specialis esetben kellő vagy csak némi biztossággal is határozhatnók meg a determinativum genetikus jellegét. Mint minden glottogonikus kérdésben, itt is be kell érünk azzal, hogy regulatív principiumot állíthattunk föl. A ki a concretumokat szereti, esalódásában talán hajlandó lesz ezt az eredményt lekicsinyelni. De nincs igaza: concretebb eredmény a dolog természetéből folyólag lehetetlenség, de éppen ez a lehetetlenség egy hamis irányzatnak, a pszichológiai factorok elhanyagolásával operáló nyelvtörténeti analysisnek csődjét vonja maga után s viszi rá az embert arra, hogy dogmatikus álmából fölriadva gyökeret és ragot, a régibb nyelvtudomány egész armatúráját a lomtárba dobja — illetőleg ne morphologico-etymologiai, hanem csak pszichológiai értelemben használja. Est quadam prodire tenus, si non datur ultra.

SCHMIDT JÓZSEF.

A MAGYAR HANGOK IDOTARTAMAROL.

A Nyelvtudomány első évfolyamában (69—71. l.) ismerttettem ERNST A. MEYER két kísérleti-fonétikai dolgozatát, a melyek közül az egyik a délangol hangok, a másik az északnémet magánhangzók időtartamával foglalkozik, s leírtam röviden azt az eljárási módot is, a melyet MEYER vizsgálódásaiban követett.

1904. tavaszán, Uppsalában, alkalmam volt MEYER módszerével közelebbről is megismerkednem; az együtt töltött néhány hetet arra használtuk fel, hogy az időtartam szempontjából a magyar hangokat, illetőleg az én magyar beszédem hangjait is vizsgálat alá vegyük. A mérések eredményeit magyarázó szöveg kíséretében *«Ernst A. Meyer und Zoltán Gombocz, Zur phonetik der ungarischen sprache»* czímen a K. F. JOHANSSON, K. B. WIKLUND, J. A. LUNDELL és K. V. ZETTERSTEN szerkesztésében megjelenő *Le Monde Oriental* utóbbi évfolyamában közzé is tettük. Mivel azonban e folyóirat nálunk a szorosabban vett szakembereken kívül csak igen kevés ember kezén fordul meg, talán nem lesz felesleges, ha említett értekezésünk főbb eredményeit, néhány kiegészítő megjegyzés kíséretében, a Nyelvtudomány olvasói számára is összefoglalom.

A kísérleti módszer leírását — idézett ismertetésemben szóltam róla — ez alkalommal mellőzhetem, csupán a feldolgozott szóanyagra kell néhány megjegyzést tennem.

Az egyes szavakat egyszerű kijelentő hangsúlylyal és hangmenettel mondtam bele a készülékbe, mintha pl. egy szótár czimszavait olvastam volna fel. Mivel pedig a szókezdő hangok időtartamának lemérése bajos (a zöngétlen explosiváké lehetetlen), a szavakat rendszerint egy hangsúlytalan *de* szócskával együtt ejtettem, ilyenformán: *de-tűr*, *de-gonddál*. A megvizsgált szavak nagyobb része egytagú, kisebb része kéttagú szó volt; a többtagú szavak, szólamok és mondatok quantitativ viszonyainak vizsgálatát más alkalomra kellett halasztanunk. A hangsorok (szók) jelentése a mi szempontunkból mellékes volt: tö-

szavakat, ragos és képzős szavakat, köz- és tulajdonneveket vegyesen vettünk föl lajstromainkba; sőt mivel a magán- és a mássalhangzók kölcsönös hatásának vizsgálatában fontos volt, hogy lehetőleg minden magánhangzó minden mássalhangzóval kapcsolatban szerepeljen, néhány esetben (de csak kivételkép) a teljesség kedvéért fictiv (de lehetséges) hangsorokat is megvizsgáltunk (pl. *kāul*, *kāt*, *gāt*, fictiv: *gād*). Hogy a kísérleti hibákat lehetőleg kiküszöböljük, minden szót háromszor vettünk fel és mértünk ki; különben is, hogy az a lélektani zavar («l'appréhension psychologique»), a melyre a kísérleti fonétika ellenségei hivatkozni szeretnek, kis gyakorlat mellett mennyire minimális, a nagyobb időközben végzett mérések pontos egyezése eléggé bizonyítja.

1. Magánhangzók.

Az első tétel, a melyet MEYER idézett munkájában az angol magánhangzók időtartamára megállapított, a következő: a magánhangzók időtartama függ a nyelv feszültségétől; különben egyenlő feltételek mellett a széles ejtésűek (ungespannt) rövidebbek, mint a megfelelő szűk ejtésűek (gespannt).

E tétel, a melynek nyelvtörténeti értéke szembeszökő, természetesen nem vonatkozik a magyarra, a melyben a szűk és széles ejtés összeesett a két etymologiai (belső) quantitással, olyanformán, hogy a rövid magánhangzók mind széles, a hosszú magánhangzók mind szűk ejtésűek.

Ha már most a rövid és a hosszú magánhangzók átlagos időtartamuk szerint rendezzük el, a következő két sorozatot kapjuk:

<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>ö</i>	<i>ε</i>	<i>ä</i>
11·8	13·4	14·0	14·1	14·4	16·0	16·1	17·0
<i>ĩ</i>	<i>ũ</i>	<i>ÿ</i>	<i>ū</i>	<i>ō</i>	<i>õ</i>	<i>ā</i>	
24·9	27·1	27·3	27·6	28·8	29·8	30·3	

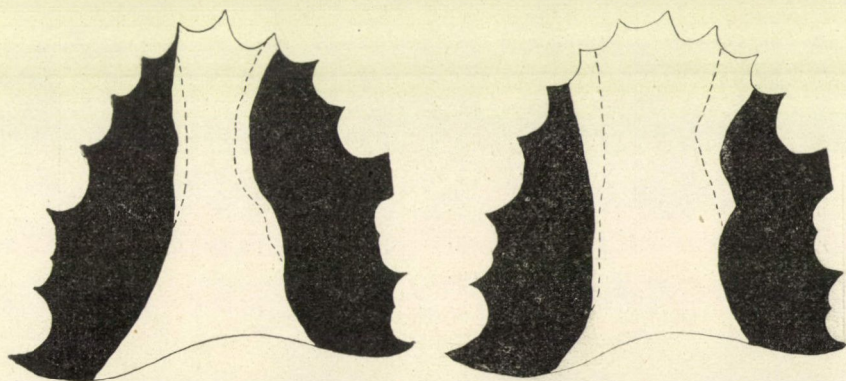
E sorozatok több szempontból tanulságosak.

1. Nyilvánvaló mindenekelőtt, hogy az a laikus felfogás, hogy valamennyi rövid, úgyszintén valamennyi hosszú magánhangzó körülbelül egyforma hosszú, mennyire nem felel meg a valóságnak. A legrövidebb és a leghosszabb rövid magánhangzó viszonya ugyanaz, mint a leghosszabb rövid és a legrövidebb hosszú magánhangzóé, körülbelül 2 : 3.

2. Szembeszökő másodsor az időtartam kapcsolata a magánhangzó jellemző nyelvállásával: legrövidebb a legmagasabb nyelvállású magánhangzó (i , $\bar{i}$) időtartama, leghosszabb a legalacsonyabb nyelvállásúé ($\bar{a}$, $\bar{a}$). A többi magánhangzó, nyelvállásuk viszonylagos magassága szerint, e két véglet közé sorakozik. E jelenség nem csak a magyarra jellemző, hanem az összes eddig megvizsgált nyelvekre is, s így e megfigyelésnek általános beszédfiziológiai értéke is van. Az összehasonlítás kedvéért csak néhány — e célra összeválogatott — német szó-sorozatot iktatok ide. A hangsúlyos magánhangzó időtartama az alábbi szavakban a következő volt:

<i>bit</i>	7·9	<i>bis</i>	11·9	<i>bīda</i>	25·2
<i>but</i>	8·7	<i>bus</i>	11·8	<i>būda</i>	26·2
<i>bet</i>	9·6	<i>bes</i>	12·6	<i>bēda</i>	26·6
<i>bot</i>	10·0	<i>bos</i>	13·1	<i>bōda</i>	28·2
<i>bat</i>	10·9	<i>bas</i>	13·1	<i>bāda</i>	29·0

3. Feltűnő a magyar magánhangzók sorozatában, hogy a labiális magánhangzók időtartama lényegesen hosszabb a megfelelő illabiálisokénál ($\bar{u}$, $\bar{u}$ az i és $\bar{i}$ -nél, $\bar{o}$, $\bar{o}$ az e és $\bar{e}$ -nél), a miből az előbb mondottakat figyelembe véve, az következne, hogy az illabiális magánhangzókat magasabb nyelvállással képezzük, mint a megfelelő labiálisokat. Hogy az időtartambeli különbségnek ez az értelmezése csakugyan helyes, a mellékelt palatogrammok szemmeláthatólag bizonyítják.

(m) i (n) i [Mimi]; a pontozott vonal $\bar{i}(m)$ [ím].

$\bar{u}$; a pontozott vonal (b) $\bar{u}$ [bű].

4. A rövid és a hosszú magánhangzók sorrendje között csak egy különbség van: a hosszú $\bar{e}$ az $\bar{u}$ és az $\bar{ü}$ között, a rövid e ellenben az o és az $ö$ között foglal helyet. Nem tartom valószínűnek, hogy e sorrendi eltérés nyelvválásbeli különbséget tükröztetne, olyanformán t. i., hogy az e nyelvválása alacsonyabb volna az $\bar{ü}$ -énél és az o -énál, az $\bar{e}$ -é ellenben magasabb az $\bar{u}$ -énél és az $\bar{o}$ -énál. Nem teszik e feltevést az illető magánhangzókról nyert palatogrammok sem valószínűvé (Nyelv. Közl. 38:194—5). Talán inkább nyelvkeveredésre gondolhatnánk. Anyanyelvjárásomban (a nyugati nyelvjárásban) egytagú szavakban a hosszú $\bar{u}$ szinte ismeretlen, az efféle alakok tehát, mint $t\bar{u}r$, $s\bar{u}r$ stb. eltanult, az irodalmi nyelvből kölcsönvett adatok; nem csoda, ha magánhangzójuk az időtartam szempontjából nem illeszkedik bele a többi hangzók rendszerébe.

A 2. és 3. pontban a magánhangzó tartamának *belső feltételeit* állapítottuk meg; vannak azonban *külső feltételek* is. A vocalis quantitása — különben egyenlő feltételek mellett — függ a szótagzáró mássalhangzó kvalitásától. E kapcsolatot a következő két táblázat tünteti fel:

A rövid magánhangzók átlagos időtartama.

	i	u	$\bar{ü}$	o	e	$\bar{o}$	ε	$\bar{a}$
p, t, k előtt	9·1	9·5	7·7	11·2	12·1	11·8	13·0	12·6
b, d, g „	10·9	10·8	—	13·0	13·2	14·9	14·6	13·9
$f, s, \acute{s}$ „	12·9	13·8	14·6	15·3	14·5	13·7	15·5	17·3
$v, z, \acute{z}, j$ „	11·7	13·6	14·3	16·3	14·1	16·1	15·4	18·4
l „	—	13·7	14·6	15·6	—	19·2	17·2	19·5
m, n „	12·9	15·6	15·7	14·9	16·6	16·4	18·0	17·2
r „	—	16·6	19·2	12·3	19·1	19·9	19·7	19·2
Szó végén	13·0	—	12·9	—	11·5	—	15·3	17·3

A hosszú magánhangzók átlagos időtartama.

	$\bar{e}$	$\bar{u}$	$\bar{e}$	$\bar{u}$	$\bar{o}$	$\bar{o}$	$\bar{a}$
<i>p, t, k</i> előtt _ _ _ _	21·1	23·2	24·9	24·0	27·0	26·7	26·4
<i>b, d, g</i> „ _ _ _ _	23·0	25·5	24·3	—	27·2	27·4	29·6
<i>f, s, ſ</i> „ _ _ _ _	25·0	28·9	28·7	—	29·3	29·7	30·0
<i>v, z, ž, j</i> „ _ _ _ _	26·4	27·7	26·9	27·7	31·2	29·1	31·0
<i>l</i> „ _ _ _ _	22·4	28·2	26·4	29·4	27·9	32·9	—
<i>m, n</i> „ _ _ _ _	25·3	31·3	27·2	27·5	29·7	32·2	31·5
<i>r</i> „ _ _ _ _	29·8	25·9	31·9	26·7	30·6	32·1	29·9
Szó végén _ _ _ _	26·1	26·1	27·7	30·3	27·8	27·9	33·9

A magyar magánhangzók tehát legrövidebbek explosiva előtt, hosszabbak spirans és leghosszabbak liquida és nasalis előtt. Az összes magánhangzók átlagos időtartamát véve, a röviddek tartama explosiva előtt 11·0, a hosszúaké 24·4; spirans előtt 14·8, illetőleg 28·6, nasalis és liquida előtt 17·3, ill. 29·0.

E csoportokon belül media explosiva előtt hosszabbak, mint tenuis explosiva előtt (11·2 : 10·9, illetőleg a hosszúaknál 26·1 : 24·7), lenis spirans előtt valamivel hosszabbak, mint fortis spirans előtt (14·9 : 14·7, ill. 28·7 : 28·6); a harmadik csoportban szembeötlő az *r* nyújtó hatása.

A két és többtagú szavakra aránylag csekélyebb anyag állott rendelkezésünkre; annyi azonban ebből is kiderült, hogy az egytagú szavak magánhangzói átlag hosszabbak a kéttagúakéinál, a kéttagú szavakéi a háromtagúakéinál stb., vagyis hogy a vocalis tartama fokozatosan fogy az egy beszédütembe foglalt szótagok számával.

2. Mássalhangzók.

A szókezdő és szóközépi mássalhangzók időtartamait a következő táblázat tünteti fel:

A magyar mássalhangzók időtartama:

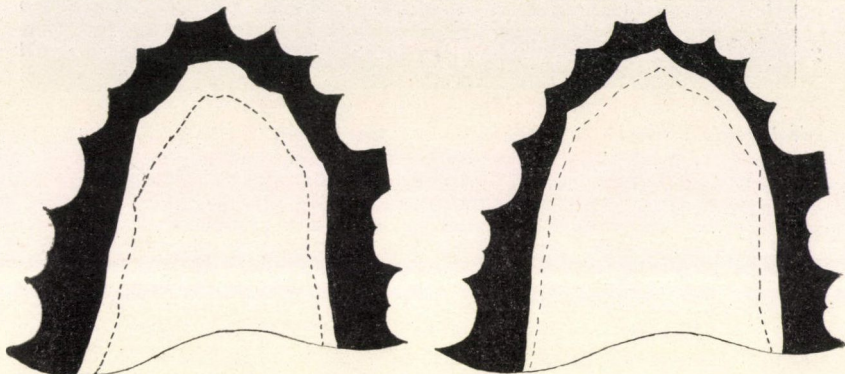
	Szó kezdetén		S z ó v é g é n		Átlagos érték			
			hosszú (szűk)	rövid (széles)				
			magánhangzó után					
<i>p</i>	10·5	9·3	12·3	10·7	11·4	11·3	11·4	10·4
<i>k</i>	9·0		9·9		11·7		10·2	
<i>t</i>	8·4		9·8		10·8		9·7	
<i>b</i>	9·4	8·2	9·4	8·3	10·5	9·2	9·8	8·6
<i>g</i>	8·3		8·8		9·6		8·9	
<i>d</i>	7·0		6·8		7·5		7·1	
<i>f</i>	9·6	10·4	12·3	11·5	12·9	12·6	11·6	11·5
<i>s</i>	11·1		11·6		12·8		11·8	
<i>š</i>	10·4		10·7		12·1		11·1	
<i>j</i>	7·0	8·0	8·3	9·0	8·6	10·4	8·1	9·4
<i>v</i>	7·5						9·8	
<i>z</i>	9·0						(8·8)	
<i>ž</i>	9·6	9·0	9·0	10·6	9·4	10·2	9·1	8·9
<i>l</i>	7·6		7·7				7·4	
<i>r</i>	5·2		10·8				10·9	
<i>m</i>	9·7	8·2	8·2					
<i>n</i>	7·6							

E táblázat több tekintetben tanulságos. Látnivaló, hogy a réshangok általában valamivel hosszabbak, mint a pillanatnyi hangok. E csoportokon belül a zöngétlen (tenuis) explosivák és zöngétlen (fortis) spiránsok hosszabbak, mint a zöngés (media) explosivák ill. zöngés (lenis) spiránsok. A pillanatnyi hangok közül leghosszabbak az ajakhangok (*p*, *b*), rövidebbek az inghangok (*k*, *g*), legrövidebbek a foghangok (*t*, *d*).

Valamennyi mássalhangzó, kivétel nélkül, legrövidebb szó kezdetén, hosszabb szó végen hosszú magánhangzó után és leghosszabb szó végen rövid magánhangzó után; illetőleg, mivel a megvizsgált szavakat *dε* szócskával ejtettem (l. fentebb), pontosabban azt kellene mondanunk: intervocalis helyzetben rövidebb, mint szóvégen. Absolut szókezdeten, különösen a tenuis

explosiváknál, kétségkívül nagyobb értékeket kapnánk, mint a táblázat első oszlopának adatai. Az a szembeszökő különbség, a mely az alább közölt palatogrammok szerint a *tab* és az *áta* szavak *t*-je közt van (a szókezdő tenuis explosiva articulációja energikusabb), érthetetlen volna, ha egyszersmind quantitásbeli különbségben is nem tükröződnék.

($\bar{a}$)*t*($\bar{a}$) [áta]; a pontozott vonal
t($\bar{a}$)b [Tab].

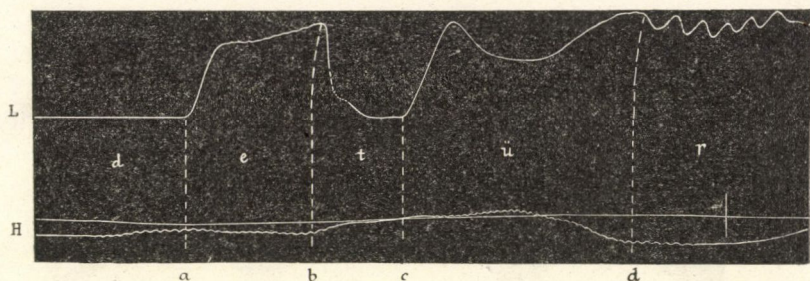
($\bar{a}$)*d*($\bar{a}$) [Ada]; *n*($\bar{a}$)*p* [nap]; a pon-
 tozott vonal a *d*($\bar{a}$)b [dáb] határa.

A hangzóközi és szóvégi mássalhangzók palatogrammjai között szembeszökő és állandó különbséget nem találtam.

A magyar *p*, *t*, *k*-t eddig tiszta (nem aspirált) explosiváknak tartottuk. Ha azonban a tiszta explosiva jellemző vonásának azt tartjuk, hogy a hangszalagok a zár felpattanásának pillanatában (vagy vmivel előbb) kezdenek rezegni, kétségtelen, hogy a magyar pillanatnyi hangokat olyan értelemben, mint a román vagy szláv nyelvekéit, 'tisztáknak' nem tekinthetjük.

A zöngétlen 'glide' időtartama — az az idő, a mely a zár megszűnte és zöngé megkezdődése között eltelik, a mely alatt tehát a légáram szabadon tódulhat ki a szájon ('aspiratio'), — elég tekintélyes: *p* után 1·7, *t* után 2·6, *k* után 2·2 századmásodperc, tehát nem sokkal rövidebb, mint a németben vagy az angolban. Hogy a magyar *p*, *t*, *k* mind a mellett a tiszta, nem aspirált explosiva benyomását teszi, csak úgy magyarázható, hogy a hangszalagok már a pillanatnyi hangok ejtése közben is kisebb szöveget alkotnak ('hauchen' JESPERSEN), mint az angolban vagy a németben ('blasen', JESPERSEN).

de tür; L a légáram («souffle phonateur») görbéje, H a hangszalagok rezgését mutatja; *a*-nál van a *d* exploziója (a hangszalagok rezgése természetesen már korábban megindult — blählaut); *a—b* az *e* hang tartama; *b* a *t* implosziója, *b—c* a *t* hang tartama; *c*-nél a *t* exploziója, *c—d* az *ü* időtartama; *d*-nél kezdődik az *r*, amelynek a vége zöngétlen.

A magyar praepalatalis explosivákról már WICHMANN GYÖRGY megjegyezte (magánbeszélgetés közben), hogy megfigyelése szerint nem egyszerű hangok, hanem hogy a szorosan vett explosivát praep. (homorgán) spirans követi nyomon s kapcsolja a következő magánhangzóhoz. Ennek megfelelően csángó tanulmányaiban a csángó *ty* és *gy* hangot már így is jeleli: *biñdjǎ*, *hadǵ*, *gǵrǵǵǵn* stb. Méréseink kétségtelenné teszik WICHMANN megfigyelésének helyességét. A spirantikus kapocs (glide) időtartama rendszerint jóval meghaladja a tulajdonképeni zárhang tartamát (pl. a *tǵuk* szónál a viszony 5·8 : 10·1 volt).

A következő összeállítás végre tanulságosan szemlélteti, hogy az egy beszédütembe foglalt szótagok számával nem csak a magánhangzók, hanem a mássalhangzók időtartama is fokozatosan csökken.

	<i>t</i>	<i>ǵ</i>	<i>t</i>	<i>o</i>	<i>g</i>	<i>ǎ</i>	<i>t</i>	<i>ǵ</i>	<i>k</i>	<i>n</i>	<i>ǎ</i>	<i>k</i>
<i>tǵt</i>	9·5	27·2	—									
<i>tǵtog</i>	8·2	24·2	—	11·8	8·3							
<i>tǵtogǎt</i>	6·9	20·9	—	9·4	7·1	10·9	9·5					
<i>tǵtogǎtǵk</i>	6·5	19·0	—	7·9	7·0	8·7	8·1	22·1	5·1			
<i>tǵtogǎtǵknǎk</i>	6·5	18·2	—	7·9	6·3	8·6	6·8	17·2	9·0	—	—	—

GOMBOCZ ZOLTÁN.

SZERENCSE.

Szláv jövevényszavaink cz. értekezésemben nem szóltam a *szerencse* szóról, mert ott nem fejthettem volna ki apróra a kicsit bonyolult tényállást a nélkül, hogy nagyon is megszakítottam volna az összefüggést. De a szóhoz fűzött sok combinatio kíváncsiságot teszi, hogy végre tisztába jöjjünk vele.

A szó fejtegetésének már egész kis története van. JAGIĆ 1876-ban a *szerencse* és *lencse* szóról, no meg tévesen az olasz eredetű *lácna* szavunkról is, azt állította, hogy *cs*-jök miatt szlovén eredetűnek kell lenniök; én 1893-ban a *Szláv szók a magy. nyelvben* cz. akadémiai értekezésemben, 13. és 15. l. azt vitattam, hogy a *szerencse cs*-je igenis keletkezhett a magyar nyelvben magában *st*-ből, minthogy a magyarnak nehezebb eshetett szótag elején *st*-t ejteni — a szó tehát lehet bolgár eredetű; ugyanabban az évben ismételte a tehetséges fiatal OBLAK mesterének állítását, átvéve tőle mindent, a *lácna* hibás magyarázatát és még a *szerencze* tollhibát is, l. Arch. 15: 366. l.; 1900-ban megint kétszer bukkant föl a *szerencse* specialis szlovén eredetéről szóló tanítás, JAGIĆ-nál Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslaw. Spr. II. 41. l. és VONDRÁK Altkirchenslaw. Gr. cz. művében 9. l.; JAGIĆ ezúttal az én magyarázatomat is említi, de sok más kérdéssel kapcsolja össze, még pedig olyan módon, hogy semmikép sem érthettem egyet vele, ezekre feleltem még ugyan abban az évben a *lencse-szerencse* cikkemben, Nyr. 29: 494—503, de bővebben kifejtettem nézetemet egy 1903-ban megjelent orosz értekezésemben, *Něskolko zaměčanij na sočiněnie V. J. Jagića ob istorii proischoždenii cerkovnoslavjanskago jazyka*, a melynek első része «a bolgár *št* és a magyarba átment szláv szavak» címet visel — a *szerencse* szóról a 6. s k. lapon szölok (= *Izvěstija otdělenija russkago jazyka* VII. kn. 4: 251. s k. l.).

Orosz értekezésem még meg sem jelent, mikor MELICH 1902-ben (a Ny.-K. 32. kötetében) egészen új állítást vetett a vitába. Addig azt hittük, hogy az tisztán hangtani kérdés, bolgár vagy szlovén eredetű-e a magyar *szerencse* szó, én tehát csak arra kerestem feleletet, elképzelhető-e, hogy egy *szerenste-féle szó *szerencs*-évé vedlik át a magyar nyelvben, másrészt rámutattam azokra a nehézségekre, a melyek épen hangtani okokból a szlovénből való származtatás ellen látszanak szólni, rámutattam ugyanis arra, hogy a szlovén nyelvben régebben alig hangzott *č* a megfelelő szóban, hogy tehát épen a legbiztosabbnak vélt alap, a melyre JAGIĆ és mások építettek, inog. Arra, hogy a magyar *szerencse* nem lehet bolgár, mert a bolgárban a szó legalább a kívánt jelentésben nincs is meg, bizony addig álmomban sem gondoltam, MELICH mégis épen ebből indul ki. No de lássuk apróra, mit mond.

Minthogy M. sok idegen elemet vegyít fejtegetésébe, nagyon nehéz belőle idézni, mégis kiválasztok belőle egy pár jellemző mondat, egyébiránt pedig föl kell szólítanom olvasóimat, hogy olvassák el az egész fejtegetést az eredetiben, MELICH *Szláv. jöv.* I: 1: 6—10. l. M. egyebek közt azt mondja: «Jellemző e tekintetben a *szerencse* szó is, a hol a kutatók nem a történeti fejlődés szemüvegén nézték a kérdést, nem azt vizsgálták, lehet-e a szó hangtana mellett jelentéstanilag bolgár eredetű. Hangtani tekintetben a *szerencse* szóban levő *cs* (= óbolg. *št*) csakis szlovén lehet (az orosz, a hol az óbolg. *št*-nek *č* a megfelelője, eleve is kizárható e szónál; ASBÓTH legutóbb egy tanulmányos cikkben (Nyr. XXIX. 494.) foglalkozott e szóval s tisztán hangtani úton próbálta az óbolg.-ból, illetve az *št*-nek *šč* dialektusos ejtéséből magyarázni)» i. h. 6. l.

Itt meg kell egy kicsit állnunk. M. azzal kezdi: «Hangtani tekintetben a *szerencse* szóban levő *cs* csakis szlovén lehet», mégis úgy folytatja: «ASBÓTH . . . tisztán hangtani úton próbálta az óbolg.-ból, illetve az *št*-nek *šč* dialektusos ejtéséből magyarázni.» A logika legelemibb törvényei azt kívánták volna, hogy M. most fejtsen ki, miért nem lehet még tisztán hangtani okoknál fogva sem helyes az én magyarázatom, a mely abból indul ki, hogy a magyar *szerencse* egy a bolgárból átvett *szerenste-ből keletkezett. Igaz, hogy erre csak úgy vállalkozhatott volna

M., ha magyarázatomat ismerte, de a különös épen az, hogy ámbár egyenesen ellene fordul, még csak nem is ismeri, mert nekem soha eszem ágába sem jutott sem előbb, sem utóbb sem abban a M.-től idézett értekezésemben a *szerencse* szót egy bolgár *sręšća ejtésű alakból magyarázni. Azt a kérdést tehát, hogy «hangtani tekintetben a *szerencse* szóban levő *cs* csakis szlovén lehet», M. még meg sem kísérelte bebizonyítani, ezt tehát egyelőre nyílt kérdésnek kell tartanom.

De mit ér a hangtani fejlődés lehetősége, ha kimutatható, hogy a bolgár nyelvben az a szó, a melyből véleményem szerint a magyar *szerencse* hangalakja keletkezhetett volna, soha sem jelenthetett szerencse-félét. Nézzük csak, mikép bizonyítja M., hogy az óbolgár *sręšta* soha sem jelentett szerencsét. Hát rop-rant egyszerű módon, a szó mindössze — egyszer fordul elő az emlékekben*) és ekkor nem jelent szerencsét, tehát, úgy-e, kétségtelen, hogy a bolgár *sręšta* jelentésénél fogva nem lehetett a magyar *szerencse* alapja?! M. legalább már ebből az egy helyből levonja a következtetést: «Ez idézetből világosan kitetszik, hogy az óbolg. *срѣшта* «incursus»-t és nem «fortuna, sors»-ot jelent» u. o. De a teljesség kedvéért mégis előveszi sok bibliafordítását és így szól magához: «Az a kérdés már most, mi volt az óbolgárban a m. *szerencsé*-nek az egyértékese. A kutatást a zsoltafordításokon fogom megkezdeni s úgy térek át az evangéliomfordításokra» u. o. 7. s k. l. Nem zavarja egy cseppet sem az a körülmény, hogy a magyar textusokban mindjárt három kifejezés váltakozik, *nyíl*, *sors* és *szerencse*, elég neki, hogy az óbolg. bibliafordításokban a megfelelő helyeken nem találja a *sręšta* szót és most már szentül hiszi, hogy a bolgár nyelvben ez a szó soha nem is jelenthetett szerencsét és hogy ő ezt be is bizonyította. Én e roppant unalmas idézetekre ép olyan unalmas idézetekkel felelhetnék és M. recipéje szerint, bizonyosan nagy meglepetésére, a napnál is világosabban be tudnám bizonyítani, hogy a szlovén nyelvben sem jelenti a megfelelő szó azt, mint a magyarban. Hogy ez a bizonyítás

---

*) Az természetesen csak a gyors munka következménye, ha M. ezt így fejezi ki: «Az óbolgár és a magyar párhuzamos nyelvemlékekben a *срѣшта* alak egyszer kerül elő»! L. 7. l.

egészen képtelen volna, azt nem tagadom, de tény, a mi tény, azokon a helyeken, a melyeken M. a *szerencse* szó mását kereste az óbolgár zsoldár- és evangeliumfordításokban, én a szlovén fordításban sem találtam, sem Küzmicsnek a hazai szlovéneink számára készült fordításában, sem a Bécsben 1885-ben a szlovének irodalmi nyelvén kiadott fordításban, nem találtam meg azon az egyetlen egy helyen sem a 90. (ill. 91.) zsoldár. 6. versében sem, a melyből M. az óbolg. *sręsta*-t idézi. Ez tehát nem bizonyítás, e helyett sokkal okosabb lett volna beérni azzal, hogy a *sręsta* mindössze egy helyen található és ott mást jelent, mint a magyar *szerencse*. M. mégis, mint a ki jól végezte dolgát, ez idézetek és egy pár a *szerencsés* szóra vonatkozó, részben igen különös idézet után így folytatja:

«E hosszú kitéréssel már most bebizonyítottam, hogy az óbolg. *sręsta* jelentése nem «szerencse» volt, hanem az, a mi ma is: «találkozás» (v. ö. Duvernois szót.), s hogy a «szerencsé»-nek az óbolgárban egészen más neve van. De ügyet kell vetnünk arra is, hogy a szerencsét csakis a szlovén-horvát-szerb hívja hasonló hangalakú szóval (*sreća, sreća, srića* Mon. IV. stat. pol.), ellenben a többi szlávtság a «glück, fortuna»-ra ma is egészen más szót használ (v. ö. *čes* 'glück' CANKOF, *čestb*: DUVERNOIS, középbolg. *čestib* és *ръзкъ*, LAVROV: *Obzor, prilož. 149*; or. *чѣстѣ*, kisor. *чѣстѣ*, lengy. *szczeście*, cseh *štěstí*, t. *šťastie*). — Az összes bizonyítékok tehát a mellett szólhatnak, hogy a m. *szerencse* nem bolgár, hanem szlovén eredetű szó» i. h. 10. l.

Nézzük csak egyenként a dolgokat. Az óbolg. *sręsta* jelentése nem az volt, hogy «szerencse», mondja M. Honnan tudja azt, ha mindössze egyetlen egy helyen találta a szót?! Hogy az óbolg. *sręsta* alapjelentése az, hogy «találkozás», «Begegnis» — v. ö. *sręsti* præs. *sręstja* «találkozni, találkozom» — és hogy innen a vak szerencsééhez, a jó és balszerencsééhez csak egy lépés választ el, az nyilván való. Semmikép sem állíthatjuk olyan bátran, hogy ez a természetes jelentésfejlődés nem ment végbe a bolgárban is vagy, a mint én igen valószínűnek tartom, már a közös délszlávban; egyetlen egy helyből, a hol még egy eredetibb jelentésben találjuk a szót, nem lehet semmit sem következtetni. A szó jelentése a bolgárban ma is az, hogy «találkozás», mondja továbbá M. De hát ha a mai bolgárban a szó

nem csak «találkozás»-t jelent? Hát ha M. ezúttal is az épen-séggel még nem eléggé ismert bolgár nyelvre csak ráfogja, hogy más jelentése nincs is a szónak. MIKLOSICH szófejtő szótárában az ide vágó cikkben azt olvassuk, hogy a bolgár «*srešta* be-
gegung, *dobra*, *loša srešta* glück, unglück»! l. Et. Wtb. 278. l. MELICH ezt nem olvasta, vagy inkább hitt DUVERNOISnak? De mióta idézett szavait leírta, megjelent (1904-ben) GEROV nagy bolgár szótárának 5-ik része is és GEROV is, a született bolgár, a népnyelvnek nagy ismerője, azt állítja, hogy a *srešta* szó, a melyet *srěšta*-nak ír, de bizony jelent szerencsét is!! No de erről M. igazán nem tudhatott, a mikor értekezésének ezt a helyét írta, beszéljünk tehát olyanokról, a miket már akkor is tudhatott volna, tudhatta volna akár MIKLOSICH szófejtő szótárából. Ott ugyanis az épen idézett helyen a megfelelő szláv szavak alatt ott találhatta volna a magyar *szerencse* szomszéd-ságában a sokat mondó oláh *strînște* szót.

Megengedem, hogy nem könnyű dolog az épen említett szó történetét követni, ha az ember nem foglalkozott oláh nyelvészettel, de ez nem mentség. A ki olyan bátran szól nem is arról, hogy mi van, volt és lehetett a bolgár nyelvben, hanem arról, hogy mi nincs, nem volt és nem is lehetett soha sem a bolgár nyelvben, mint azt MELICH teszi, az foglalkozott bizonyára, ha nem is az oláh nyelvvel, de legalább is az oláh nyelvbe került szláv szavakkal, hisz tudva levő dolog, hogy épen a bolgár nyelv az, a mely valamennyi szláv nyelv közül a legmélyebb nyomokat hagyta hátra az oláh nyelvben. Nézzük tehát, mennyire juthatott M., ha az oláh nyelvvel soha nem is foglalkozott, ha tisztán csak azt a nyomot követi, a melyet MIKLOSICH szófejtő szótárában talált. Itt a *szerencse* szláv megfelelői után azt olvashatta: «*rm. strînște, streăște* loos», tehát megtudhatta volna, hogy egy az óbolg. *srěšta* szónak megfelelő, abból lett oláh szó nem pusztán «találkozás»-t jelent, hanem «sors»-ot, már pedig «sors» és «szerencse», a mint maga a biblia különböző helyeiből megállapítja, folyton váltakozik egymással. Minthogy pedig az óbolg. szót mindössze egyszer találta és ezen a helyen nem jelent sorsot-szerencsét («Ez idézetből világosan kitetszik, hogy az óbolg. *чрпашта* «incursus»-t és nem «fortuna, sors»-ot jelent.»), M. nem nyughatott, míg az oláh *strînște*-vel tisztába nem jött, hisz

ő annak a bebizonyítására vállalkozott, «hogy az óbolg. *sъręšta* jelentése nem «szerencse» volt, hanem az, a mi ma is: találkozás, s hogy a «szerencsé»-nek az óbolgárban egészen más neve volt». Ez a lelkiismeretes M. tehát, tudva, hogy MIKLOSICH sokat foglalkozott az oláh nyelvvel, hogy nem csak az oláh nyelvbe került szláv elemekről írt értekezést, hanem egész oláh hangtánt is, a melyben egyebek közt arról is szól, hogy a szláv hangoknak mi felel meg az oláh nyelvben, fölkeresi első sorban a *Die slav. Elem. im Rumänischen* cz. értekezésében a *сърашта* cikket. Ott pedig azt olvassa:

сърашта occursus: nsl. *sreča*, bulg. *sreštъ*,*) serb. *среша*; magy. szerencse. — *съркнше* indecl. fortuna. Lex. 677. vergleicht lat. *strena*.

M. nyomban megnézi a Budán 1825-ben megjelent *Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum*-ot is, a melyre MIKLOSICH hivatkozik és ott azt olvassa: «*Stre'nšte. Съркнше* [sajtóhiba *съркнше* h.] indecl.: adeq. norocu: fortuna: szerencse: das Glück.» M. még ezzel sem elégszik meg, hanem MIKLOSICH-nak az oláh hangtanról írt munkáját is előveszi és ott azt találja: «*sъręšta: stręnšte*, magy. szerencse, Glück; genauer wohl *strînšte*». Beiträge z. Lautlehre der rum. Dialekte. Sitz.-Ber. hist. phil. Cl. C. Bd.: 248. l. Nem követelhetjük, hogy M. tovább is kövesse a szó történetét, megelégszünk azzal, hogy ő egy oláh *strînšte* szót talált, a mely MIKLOSICH szerint óbolg. *sъręšta*-ból lett és a mely azt jelenti, hogy «fortuna», «Glück»! MELICH ismereteinek ez olyan kibővítése, hogy nem kérdezzük tőle, hogy MIKLOSICH szófejtő szótárában mit jelent az az érthetetlen *streašte*, a mely itt a különben egyedül álló *strînšte* után olvasható, és kimondhatjuk immár, hogy az oláh *strînšte* egészen kétségtelenné teszi, hogy az óbolg. *sъręšta* nem csak pusztá találkozást, hanem bizony-bizony szerencse-félét is tesz és hogy M. magára olvas, mikor azzal kezdi, hogy «a kutatók nem a történeti fej-

---

*) A bolgár *srešta*-t ír ugyan, de tényleg *sreštъ*-t ejt, a mi a régi accusativus-alak (= óbolg. *съраштѣ*), a mely a nominativust fölváltotta; ezt a kiejtést jelzi MIKLOSICH a *sreštъ* írással, a melyben -ъ egészen mást jelent, mint a mai orosz és bolgár helyesírásban, a hol a mássalhangzókon végződő sz. vak végén már pusztá írásjel.

lódés szemüvegén nézték a kérdést, nem azt vizsgálták, lehet-e a szó hangtana mellett jelentéstanilag bolgár eredetű» és azzal végzi, hogy «nézetem szerint a kutatók a magyar nyelv szláv jövevényeinek kérdését nem vizsgálták a történeti fejlődés szempontjából».

Azt teljes lehetetlenségnek tartom, hogy M. tagadni merné, hogy az oláh *strînște* bolgár *strešta-ból lett, de a szláv nyelvek hangfejlődését kevesebb ismerő olvasóim kedvéért erről is szólok egy pár szót. Az élő szláv nyelvekből idézett alakokból is könnyen következtetheti mindenki, hogy az óbolg. *sręšta*-ban az *ɾ*-vel jelzett hang olyan tökéletlenül képezett hang volt, a mely később az összes szláv nyelvekben nyom nélkül eltűnt: bg. *srešta*, szerb *sreća*, szlov. *sreča*, or. *strěca*. Hogy az oláh nyelvbe átment szláv szavakban a *съ*- szókezdetnek rendesen pusztá *s*- felel meg, arról akár MIKLOSICH *Die slav. El. im Rum. cz. értekezéséből* is meggyőződhetünk, de minthogy az oláh nyelvbe később mégis kerültek más szláv nyelvből is szavak, egy kétségtelenül bolgár szót akarok fölemlíteni annak bizonyosságául, hogy *sręšta*-val szemben az oláhban igenis olyan alakot várhatunk, a melyben a *съ*- igekező helyén pusztá *s* hangzik: az óbolg. *sręvętrъ* «tanács»-nak az oláhban *sfat* felel meg. Hogy a *t* *s* és *r* közt mikép fejlődött, azt már a fönt idézett orosz *strěca* sejteti: *sr* hangcsoportból más szláv nyelvek és a bolgár nyelv tájsházolásaiban is gyakran *str* fejlődik; mihelyt tehát az *s* és *r* közt eltűnt az *ɾ*, a mi a bolgárban minden esetre, csakúgy mint a többi szláv nyelvekben, elég korán történt, köztük dentalis zár képződött. CONEV a nyelvjárások tanulmányozására összeállított programmban a 103. kérdőpontban egyebek közt azt kérdi, halani-e a megfigyelendő nyelvjárásban *stebro*-t *srebro* h., *stramota*-t *sramota* h., l. *Programa za izučvane bęlgarskitę narodni govori* 19. l. és v. ö. még MILETIĆ *Das Ostbulgarische* 98. l. «*str* für *sr*» alatt meg LAVROV *Obzor zvukovych i formalnych osobennostej bolgarskago jazyka* 113. l. Az ób. *а* (*ę*)-nek az oláhban rendesen *in* felel meg, a melyből később *in* is fejlődhetik, v. ö. *rędъ* «rend» > *rind*, *sręvętrъ* «szent» > *sfint*; *sręšta* és *strînște* tehát e tekintetben is tökéletesen megfelelnek egymásnak. Most pedig következik az a specialis bolgár *št* (*št*), a mely miatt az oláh *strînște* semmikép sem kerülhetett más szláv nyelvből, mint

csak is a bolgárból, hisz csak is ebben lesz *tj*-ből (a *sṛešta* *sṛetja-ból keletkezett) *št*. Ha valami biztos, hát biztos az, hogy az oláh *strînște* az ób. *sṛešta*, ill. egy belőle korán keletkezett *sṛešta-*strešta*-ból lett; hogy pedig a bolgár szó, csak úgy mint ma, már akkor is «szerencsé»-t is jelentett, abban az oláh nyelv tanúságával szemben, kételkedni nem is lehet. Ezzel el is bucsuzhatnánk az oláh szótól, mert teljesen beérhetjük azzal a becses szolgálattal, melyet nekünk *szerencse* szavunk kérdésében tett, de valaki, a ki mindennek a végére szeret járni, fölvehetné azt a kérdést, hogy hát mi az a «*streaște*», a melyet MIKLOSICH szófejtő szótárában idéz és, a mi ennél jóval fontosabb, miért nem találjuk sehol sem a *strînște* szót a mai oláh szótárakban?!

A MIKLOSICHNÁL talált *streaște*-val könnyen elbánhatunk, attól ugyan nincs miért megijednünk, mert az nem is eleven szó, hanem csak árnyék — egy föltett és hozzá egészen ok nélkül föltett alak, a melyet MIKLOSICH CIHAC-ban talált, a hol azt olvassuk: *Strănște, triște* (pour *streaște*) s. sort, bonheur; *răstriște* (pour *răstreaște*) s. malencontre, traverse (fig.), malheur, adversité, l. *Dictionnaire d'étymologie daco-romane éléments slaves* stb. 372. l. C. hibásan tesz föl az *e*-es alak mellett («vsl. *sṛešta*») egy *ê*-s alakot is («bulg. *srěstŭ*» a második *s* sajtóhiba s h.)* és minthogy az ób. *ē* ill. *ě* (cyr. *k)-nek első sorban *ea* szokott megfelelni, egy soha nem létezett *streaște alakot farag, a melyből a *triște*, a melyet belőle magyarázni kíván, soha sem keletkezhethetett volna, és a mely a bolgár tradícióval is éles ellentétben áll. De C. összeállításának még is valami hasznát vehetjük; abból megtudjuk, a minek MIKLOSICHNÁL semmi nyomát sem találtuk, mert M. sokat foglalkozott ugyan az oláh nyelvvel, de annak igazi eleven tudásához soha sem jutott, mondom CIHAC-ból megtudjuk, hogy a *strînște* szóval összefüggnek egy *triște* és *răstriște* is. És most egyszerre beszédesebbek lesznek az újabb

---

*) GEROV nagy bolgár szótárában, igaz szintén *срѣща*-nak írja a bolgár szó mai alakját, de G., a milyen alaposan ismerte az élő nyelvet, olyan bogaras és nem tudományos helyesírásában. Az óbolg. *сѣрѣштѣ*, a mely eredetileg «találkozás»-t jelentett, igaz egy *сѣрѣкѣштѣ* találkozni igével függ össze, de ennek is a praesense *n* infigalással képződött: *сѣрѣштѣ*.

oláh szótárak is, ezt a két szót ők is ismerik: *triște* BĂRCIANU szótára szerint annyi, mint Schicksal, Geschick, Glück, *răstriște* pedig annyi, mint Schicksal, Unglück, Unfall. A *triște* természetesen nem áll **streăște* h., «(pour *streăște*)», a hogy CIHAC mondja, hanem a régibb *striște*-t váltotta föl, a melyet DAMĂ szótára COSTIN MIKLÓS krónikájából idéz: *striște*: sort, chance. N'aũ avut *striște* sã domnească mult (Nicolae Costin) azaz «nem volt szerencséje sokáig uralkodni». TIKTIN szíves volt nekem más forrásból is adatot közölni rá: «*striște* kommt, írja nekem 1908 okt. 25-ikén, ausser bei Nic. Costin Let² II 33 u. 36 auch noch in einer in Siebb. gedruckten Alexandria s. l. et a. Seite 18 vor. Hier sagt Alexander zu Philipp: Filipe! sã mã lasi sã mã duc la ostrovul Dalfionului sã'-mã ispitesc *striștea* și norocul [«hogy szerencsét próbálják»]. Das Wort entspricht also auch hier, wie bei Costin, etwa dem franz. «chance». Von den heute gebräuchlichen *triște* u. *răstriște* bedeutet ersteres «Geschick» überhaupt, im engeren Sinn «gutes Geschick, Glück», letzteres nur «böses, Missgeschick», wozu ich Ihnen nötigenfalls zahlreiche Belege liefern kann.» A *striste* régibb **strinște*-ből lett (ebből való továbbfejlődés a *strinște* is), úgy mint *gînscă* (= óbolg. *gaska*) mellett szokottabb a *gîscă* «lúd», míg a *gînsac* (= óbolg. *gaskakъ*) «gúnár» mindig megőrizte az *n*-t, mert nem torlódott annyi mássalhangzó össze, v. ö. magy. *ponty* de *potyka* és a kétségtelenül régibb *roncskú*-ból lett *rocska* szavunkat, l. JAGIÓ Festschrift 244. s k. l.*) A *triște* újabb, a gyakrabban használt *răstriște*-ből elvont alak, a *răstriște*-t ugyanis a pejorativ *răz-*, ill. *răs-* (= óbolg. *raz-*, ill. *ras-*) és *triște* összetételének kezdték érezni.

Ha tehát a magyar *szerencse* szó tisztán magyar hangtani fejlődés alapján **szerensté*-ből magyarázható, és én azt hiszem, hogy bajos volna azt kimutatni, hogy így nem magyarázható, akkor ezt a magyarázatot nyugodtan elfogadhatjuk annak, a minek én odaállítottam, a szó megfejtésének egyik lehetőségének, olyan lehetőségnek, a mely sok más jelenséggel a legszebb összehangzásban van. Azt mondani, hogy az óbolg. *sręšta* nem

---

*) A 244. l. álló 1. jegyz.-ben Nyelvtudomány I. után 15. helyett 14. olvasandó!

jelenthetett soha sem szerencsét, igazán csak az itt tekintetbe jövő tények igen fölületes ismerete mellett lehet. Ezzel tehát el volna a dolog intézve, ha én nem állítottam volna, hogy a szlovénből való magyarázat, a mely első pillanatra hangtani tekintetben olyan egyszerűnek, szinte kézzelfoghatónak látszik, épen nem olyan egyszerű, és ha MELICH nem czélzott volna e megjegyzésemre. Így hát a kérdésnek ezt az oldalát is meg akarom még egy kicsit világítani, és minthogy a dolog ugyancsak bonyolult, kénytelen leszek apró részletekbe is bocsátkozni, hogy kimutassam, hogy a magyar *szerencse* nyakába annyit akasztottak, a mennyit ez a kis szócska talán el nem bír.

Hogy a kérdés megértését megkönnyítsem, rá kell mutatnom a *tj* és *dj* kapcsolatokból keletkezett szláv hangokra. Többször ismételt és a magyar nyelvészre is nagyon érdekes tény, hogy az egyes szláv nyelvekben e kapcsolatokból más-más hangok fejlődtek, érdekes a magyar nyelvészre és nemcsak arra, hanem a magyar történetíróra is, mert csak is e hangfejlődés ismeretével állapíthatjuk meg egészen kétségtelenül, hogy a magyar nyelvre a bolgár nyelv hatott, hogy a magyarok valaha húzamosabb ideig bolgárokkal, a mai értelemben vett szláv bolgárokkal érintkeztek: a *mostoha*, *pest-Pest*,*) *rozsa*, *mesgye* nem magyarázhatók más nyelvből, mint csak is a bolgár nyelvből. Hogy a szlovén nyelvben a *tj*-nek ma megfelelő *č* csak későbbi átalakulás eredménye, arra az a körülmény vall, hogy a szlovénben a *tj* fejlődése nem tünteti föl azt a párhuzamosságot, a melyet különben végig valamennyi szláv nyelven a *tj* és *dj* fejlődésében észlelhetünk: a *dj*-ből lett hang minden szláv nyelvben, az egy szlovént kivéve, a *tj*-ből fejlődött hang zöngés párja, csak hogy a zöngés hang articulatioja gyöngébb lévén, a dentalis zár az ejtett hang elején könnyen elveszhet. Vessük csak össze a *matjecha «*mostoha*» (tőszava *mati* «*anya*») és a *medja «*közép, köz*» *mesgye*» (v. ö. lat. *medius*, *media*) szavaknak viszonyát az egyes szláv nyelvekben:

*) Megemlítettem e helyen a *pest* szót is, noha az óbolg. *pešť* «*kályhá*»-nak *št*-je nem *tj*-re vezetendő vissza, hanem egy a szláv nyelvekben ezzel a hangkapcsolattal csak teljesen azonos fejlődést mutató, ámbár eredetre nézve eltérő kapcsolatra: ób. *pešť* utolsó sorban *pekt-ből keletkezett.

bolg. *mašteha*, horv. szb. *mačeha*, l. *macocha*, t. *macocha*, cs. *macecha*,
mežda, *međa*, *miedza*, *medza*, *meze*.

Az ób. *št* zöngés párja *žd*, a horv. szb. *č-é đ*,*) a lengyel-tót *c-é dz*, a csehben, és hozzátehetjük, a lauziczi szorbban a *c*-nek egy a dentalis zár elveszése következtében már gyöngült *z* felel meg (szorb *macocha*: felső szorb *měza*, alsó szorb *mjaza*). Mint-hogy most már valamennyi szláv nyelvben, a szlovént sem véve ki, a *k*-ból lett *č*-nek zöngés párja (a *g*-ból lett) *ž*,**) *tj*-ből lett *č*-vel szemben is *ž*-t kellene várnunk, és az orosz nyelvben tényleg ezt is találjuk, *mačicha*: *meža*. Egészen mást tapasztalunk a szlovén nyelvben, ott a *tj*-ből keletkezett *č*-vel szemben *j*-t találunk, *mačeha*: *meja*! Nagyon közel fekszik tehát az a föltevés, hogy a *tj*-ből lett szlovén *č* helyén régebben más hang hallatszott, még pedig a palatalis *t* egy olyan, a horv. szb. *č*-hez valószínűleg nagyon közel álló válfaja, a melynek a dentalis zár elveszésével zöngés párja azután természetesen *j* lehetett (v. ö. a horv. szb. *ča*-nyelvjárásban: *mačeha* de szintén *meja*!). Ezt a föltevést támogatja az a körülmény, hogy olyan *č*-s kiejtés még ma is él egyes szlovén nyelvjárásokban és hogy a freisingeni töredékek is arra vallanak, hogy írói nyelvében nem hangzott *č* a *sreča*-féle szavakban. Éppen JAGIĆ, a ki *szerencse* szavunk szlovén voltát állította, többször igen határozottan rámutatott, hogy a *tj*-ből keletkezett *č* helyén a szlovének hajdanában inkább a horv. szb. *č*-hez hasonló hangot ejtettek. E tekintetben utalhatnánk a Nyrben megjelent cikkemre, l. 29 : 496. s k. l. és orosz értekezésemre, l. *Něskol'ko zaměčanj* 6. l., a hol még két nyilatkozatára mutattam rá, Arch. 18 : 600 és 23 : 559, de egyszerűbb, ha J. szavait egyenesen szembe állítom M.-éivel.

M. azt mondja: «A Freisingeni nyelvemlékekben az óbolg. *št*, szlovén *č* helyén *k* betűt találunk írva (az eseteket l. Arch. XVII. 52); ebből JAGIĆ azt következtette, hogy a X. században a pannoniai szlovénnek egy nyelvjárásában az óbolg. *št* meg-

*) A *č* és *đ* (*gj*) itt olyan hangokat jelölnek, a melyek még elég közel állanak a mi *ty* és *gy* hangokhoz, ámbár már az affricatákká való fejlődés útján vannak.

**) V. ö. óbolg. *člověkn* «ember», voc. *človeče*, bog, «isten», vor. *bože*, szlov. *pek* többől *pečē* «süt», *strig* többől *striže* «ő nyír».

felelője *č*-nek hangzott. Nekem az a meggyőződése, hogy ilyen szlovén nyelvjárás sohasem volt.» L. *Szláv. jöv.* I: 1: 76. l. Hát igaz, JAGIĆ, a mikor egy bizonyos időről szól, nyelvjárást, ill. nyelvjárásokat említ, nemcsak itt, hanem más helyen is, v. ö. p. Arch. 18: 600, a hol azt mondja: «was hindert uns zu glauben, dass damals in jenem Dialect (oder Dialecten), der (oder die) sich in den Freis. Frag. abspiegelt(en), der Unterschied zwischen *č* und *ĉ* noch wahrnehmbar war?» De különben J. fölfogása határozottan az, hogy a *č*-s ejtés valamikor az összes szlovéniséget jellemezte: «Dasselbe gilt für den Laut *č*, der auch heute noch im Istrianischen, Görzischen und Režjanischen gleich dem serbokroatischen *č* fortlebt und wenn man die Freisinger Fragmente hinzunimmt, so liegt sehr nahe der Gedanke, dass das heutige sloveno-horvatische *č* für *č* ein Produkt historischer Zeiten ist.» Arch. 17: 80. Míg tehát JAGIĆ azt tartja, hogy a *tj*-ből lett *č* a szlovénben egyáltalában csak később keletkezett egy a horv. szb. *č*-hez hasonló hangból, addig MELICH még olyan szlovén nyelvjárásról sem akar hallani, a melyben a *tj*-ből keletkezett hang a *k*-ből keletkezett, közös szláv *č*-től különbözött. A fönt kifejtett okokat, a melyeken ez a föltevés első sorban alapul, meg sem említi, hanem csak is a freisingeni töredékekre gondol, mintha bizony csak is ezek adtak volna okot ilyen föltevésre, és igazán játszva — már úgy érteve, hogy czáfolata nem vehető komolyan — megezáfolja JAGIĆOT, VONDRÁKOT, MIKLOSICHOT és mindazokat, a kik csak valaha azt találták, hogy a freisingeni töredékek arra vallanak, hogy a *tj*-ből keletkezett hang e töredékek íróinak nyelvében még nem hangzott *č*-nek. M. azt mondja: «az óbolg. *šĭ* itt [értsd: a hazai szlovénben] a X. században is *č* volt. Ezt bizonyítja a freisingeni töredékek *poronjo*: parancsol, *vuenjich* (olv. *venčih* «több») adata is», u. o. Hogy ezt a különös bizonyítást kellő világításba helyezhessem, kénytelen vagyok elmondani, hogy miből következtették a slavisták, hogy a *tj*-ből keletkezett hang a freisingeni töredékek nyelvében nem *č*-nek hangzott.

Ha a két, eredetre nézve különböző szlovén *č* a freisingeni töredékek nyelvében már is egy hanggá olvadt volna össze, azt várnók, hogy ezt az egységes hangot, eredetére való tekintet nélkül, egészben véve egységes módon is jelölték volna. Nem

szabad ez ellen azt fölhozni, hogy e töredékek helyesírása annyira tarka, hogy itt egységes jelzésről egyáltalában szólni sem lehet, mert e tarkaságnál is föltűnő, hogy a *tj*-ből lett specialis szlovén hangot soha, de soha sem írják */*-sel, holott a közös szláv *k*-ból lett *č*-t az esetek csaknem felerészében (36 v. 37 eset közül 16-ban) igenis */*-sel jelzik és hogy egy jel sem szolgál olyan gyakran a *č* jelzésére, mint épen ez, és megfordítva, hogy a régi *č*-t soha, de soha sem írják *k*-val, holott a *tj*-ből keletkezett hangnak ez csaknem egyetlen jele (12-szer *k*, 1-szer *ck*, 2-szer *c*).*) Igaz, hogy kivételesen (2-szer) *c*-vel is jelölik a *tj*-ből lett hangot (*lepocam*, *chocu*) és hogy a *c* kivételesen a régi *č*-t is jelzi (*vuecera*, *cisto*, *znicitve*), de még e kivételes írásek sem állithatók egy sorba; hisz ha a *večera*, *cisto* (a homályos *znicitve*-t, l. VONDRÁK Fris. Památky 75. l. *siničstro* a.) szavakban *e* és *i* előtt *c*-vel jelölik a *č* hangot, ez az olaszos írás magyarázatra nem szorul, de a *tj*-ből keletkezett hangot csak is mély hangzók előtt írják *c*-vel a külföldben ilyenkor rendszeren használt *k* helyett (a *chocu* mellett tényleg előfordul a *choku* írás is!), a találkozás tehát még itt is csak látszatos. Kimondhatjuk tehát, hogy a *tj*-ből keletkezett hangot a freisingeni töredékek egyetlen egyszer sem írják úgy, mint a *k*-ból lett régi *č*-t. Minthogy pedig a freisingeni töredékeket semmi esetre sem írták elsőrendű slavisták, a kik számot tudtak volna maguknak arról adni, hogy az egyik esetben a MELICH szerint ejtett *č* eredeti *tj*-ből, a másik esetben magas hang vagy *j* előtt álló *k*-ból keletkezett, minthogy két hangzásra nézve tökéletesen azonos, csak eredetre nézve különböző hang szándékos megkülömböztetésről természetesen szó sem lehet, a talált tényállásból józan észszel csak azt lehet következtetni, hogy a *tj*-ből keletkezett hang, a melynek az óbolgárban *št* felel meg, akkor az írók nyelvében nem hangzott *č*-nek; még VONDRÁK föltevése is képtelenség, hogy épen ezekben az esetekben, még pedig valamennyi ilyen esetben — horvátszerb hatás érvényesült

*) A mindenképen homályos *ecce* természetesen nem jöhet tekintetbe, v. ö. BERNEKER Slav. etym. Wtb. 34. l. *at'e* a.: „Schwierig ist die Beurteilung von sl. alt (Freis.) *eche ecce* ‚wann‘; heute *čē* ‚wenn, ob‘: mhg. *če* ‚wenn‘. Erklärungsversuche bei Vondrák Sl. Gr. II, 493. Mit *at'e* können diese Wörter jedenfalls nicht verbunden werden.“

volna. De mit is mondott MELICH? «... az óbolg. *št* itt a X. században is *č* volt. Ezt bizonyítja a Freisingeni töredékek *poronjo*; *paraucsol*, *vuenjich* (olv. *venčih* «több») adata is.» Nem értem, sehogy sem értem. Hiába forgatom M. könyvét, e találós mesének nyitjára nem talállok sehol sem. Igaz, beszél más helyen is erről a *vuenjich*-ről, de ebből sem lesz okosabb az ember, sőt! «A XI. századi ó-szlovén Freisingeni nyelvemlékekben, mondja, *venčih* (= *vuenjih*, v. ö. óbolg. *veštii* «majorum», s itt *j* = *cs* és nem *č*; u. o. *malomogonča* «ægrotus») alak fordul elő», l. 6. s k. l. Most borul csak igazán mélységes homály elmémre, bár csak el sem olvastam volna ezt a helyet! Akkor talán még csak megértettem volna valahogy a 76. lapon mondottakat. Ott M. azt mondta, hogy a freisingeni töredékek írásszokásából «JAGIČ azt következtette, hogy a X. században a pannóniai szlovénnek egy nyelvjárásában az óbolg. *št* megfelelője *č*-nek hangzott», és nyomban rá kijelenti: «Nekem az a meggyőződése, hogy ilyen szlovén nyelvjárás sohasem volt.» Ennek bizonyosságául a freisingeni töredékek két szavára hivatkozik: *poronjo* és *vuenjich*. Ha ezt úgy érti, hogy *poronjo* = ób. *poracu* olyan szó, a melyben minden szláv nyelvben *č* hangzik, *vuenjich* pedig olyan, a melyben az *j*-sel jelölt *č* helyén JAGIČ elmélete szerint *k*-val írt *č*-t kellene várnunk; mondom, ha M. ezt úgy érti, ez nagy tévedés, de legalább érthető tévedés. De íme kitűnik, hogy M. csak a 76. lapon tagadja a régi szlovén *č*-s ejtést, a 6. s k. lapon pedig szó nélkül elfogadja; ott ugyanis egészen helyesen azt mondja, hogy *vuenjich* *č*-vel olvasandó, míg a kéziratban *malomogoncka*-nak írt szót JAGIČ-tyal és VONDRÁK-kal együtt igenis *č*-vel olvassa: *malomogonča*!!! De tegyük, hogy ez sajtóhiba, ha nem is könnyen érthető sajtóhiba, vagy mondjuk, hogy M. a 7-ik lapon még nem tudta, hogy mit fog a 76-ik lapon állítani, hisz ilyesmi megesik vele, maradjunk tehát a 76-ik lapnál és tegyünk kísérletet, hát ha ki lehetne találni, hogy M. voltaképp mire gondolt, mikor a *vuenjich* írásra hivatkozott. A freisingeni töredék *vuenjich* alakjának, a melyet mindenki, JAGIČ és VONDRÁK is, úgy mint MELICH, *č*-vel olvas, a mai horv. szb.-ben *večih* felel meg, M. tehát azt hihette, hogy a freisingeni töredékekben, a melyekben a horv. szb. *hoču*-val szemben egy JAGIČ és VONDRÁK szerint ugyancsak *č*-vel olvasandó *choku-chocu*-t találunk, ennek a horv. szb. *večih*-nek JAGIČ föl-

tevése szerint egy **venčih*-nek olvasható **vuenkich* volna várható, hogy tehát a *vuenfich* írás, a mely csakis *č*-vel olvasható, azt bizonyítja, hogy tényleg már *č*-nek ejtették azt a hangot, a mely a horv. szb.-ben még ma is *č*. M.-et megerősíthette e hiedelemben VONDRÁKnak egy nem eléggé megfontolt nyilatkozata, a melyet a szómutatóban, épen azon a helyen, a melyre M. hivatkozik, a *venčich* szó alatt tett: «itt, azt mondja VONDRÁK, a többi esetekben észlelhető helyesírás szerint *vuenkich*-et váránk, a hol $k = č$, l. 32. l.»*) Ezt neveztem én fönt M. részéről elkövetett nagy, de mégis érthető tévedésnek, érthető, mert van a dologban magában is valami, a mi tévedésbe ejtheti a nemszlavistát, VONDRÁK is nem elég szabatosan fejti ki itt a dolgot, *nagy*, mert a szláv nyelvek pontosabb ismeretével könnyen el volt e botlás kerülhető és VONDRÁK maga is utal arra a helyre, a hol M. a kérdés nyitját megtalálhatta volna. A freisingeni töredékekben olvasható *vuenfich* (olv. *večich*) ugyanis nem felel meg a modern horv. szb. *večih* alaknak, hanem, a mint VONDRÁK is a 32. l.-on mondja, az óbolg. *vēstŕŕŕichŕ*-nek, csak úgy, mint a freisingeni töredékekben található *minfich* (= *menšich*) korántsem felel meg a modern horv. szb. *mañih* alaknak, hanem az óbolg. *мѣнѣŕŕichŕ*-nek. Az ób. *vēstŕŕŕichŕ*-nek pedig a freisingeni töredékekben, a melyek nyelvében helyesírásának tanúsága szerint a *tj*-ből lett, tehát az ób. *št*-nek megfelelő hang semmikép sem lehetett még *č*, körülbelül **vēčŕŕih* felelt volna meg; ha ebben a *č* JAGIĆ fölfogása szerint egy horv. szb. *č*-hez hasonló, a magyar *ty*-től nem nagyon távol eső hang volt, a *čš* csaknem tökéletesen megfelel a hajdanában mindig palatalis szláv *č*-nek (v. ö. VONDRÁK Vgl. sl. Gr. I. 370. l.), úgy hogy senki sem csodálkozhatik azon, hogy ez a kapcsolat *č*-vé vált. Elfoszlik tehát M. egyetlen ellenvetése, mint a buborék, JAGIĆ elméletének komolyan veendő czáfolatáról nála amúgy sem lehet szó, szabad tehát, sőt kell ezentúl is arra az ellenmondásra rámutatnunk, a mely JAGIĆ állítása közt, hogy a magyar *szerepcse* régi időben a szlovénektől átvett szó, és egy sokkal megfontoltabb és igen erős okokkal támogatott, többször ismételt állítása közt fönforog, hogy a szlovének a *szerepcse*-féle szavakban régebben nem is ejtették *č*-t!

ASBÓTH OSZKÁR.

*) «očekávali bychom zde dle pravopisu v jiných případech: vuenkich, kde $k = č$, viz str. 32.» l. 77. l.

FONÉTIKAI KÉRDÉSEK.

3. Beszédhibák és hangtörvények.*)

Ezúttal a fonétikai kérdések fejtegetése során nem az élőbeszéd elemzésének egy részletével akarunk foglalkozni, hanem az általános fonétika körébe vágó oly kérdést óhajtunk közelebb-ről megvilágítani, melyet a nyelvek fejlődésének, változásának megértése szempontjából kiválóan fontosnak tartunk. Arra az összefüggésre akarunk rámutatni, melyet az egyén beszédműködésének rendellenességei, fogyatkozásai és az egyes nyelvek fejlődése folyamán fellépő hangváltozások között megfigyelhetünk.

Tudjuk, hogy a hangos beszédet a fiziológiai és pszichológiai működések összefüggő, bonyodalmas sorozata hozza létre, mely a gondolat alakulásával kezdődik s a beszélő szervek egyes részeinek czélszerű működése által jut a hallgatónak tudomására. Maga a beszélés automatikus működés, vagyis hosszú gyakorlás által annyira tökéletesedett idegműködések sorozata, hogy az egyén tudatos ellenőrzése nélkül megy végbe. A megelőző lelki működés, t. i. az, hogy az egyén mondani akar valamit, tudatos, a mód azonban, a mint a gondolat hangos beszéddé alakul, vagyis a beszélő szervek egyes részeinek működése, már tudattalan. Ezt az automatikus beszélő képességet az egyén évek hosszú során át tartó gyakorlással szerzi meg. Ez a gyakorlás a születés első perczének sírásával, vagyis a tüdő működésének gyakorlásával kezdődik, a gyermek gögicselésével s kezdetben sikertelen, később mind ügyesebbé váló utánzó próbáival folytatódik, majd tovább halad az önálló beszélés megkezdésekor s a nyelvi készség folytonos gazdagodásával töké-

---

*) Az 1. és 2. cikket l. Nyelvtudomány J. 98. és 175.

letesedik. Ezt a beszélő készséget a tapasztalás, olvasás és tanulás folyton tökéletesebbé teszi, másrészt meg betegség vagy az aggkor következtében gyengülhet is a beszélő képesség, fogyatékosabbá lehet, sőt egyes súlyosabb esetekben egészen el is veszhet.

Tehát a beszéd fejlődése az egyénben együtt jár a lelki élet fejlődésével. A gyermek nem értheti a beszédet, még kevésbé kezdhet el beszélni, a míg a központi idegrendszer megfelelő részei ki nem fejlődtek. Ez a fejlődés lassan történik s az agykéreg beszédmegértő és beszédmozgató központjainak előbb alkalmazkodik arra, hogy egyrészt a külső hatásokat felfogják, másrészt, hogy a beszélő szerveket célszerű mozgásokra bírják.*) A míg a központi idegrendszer anyaga e működések elvégzésére nem alkalmas, vagy pedig a szükséges gyakorlás hiányzik, a gyermek beszéde tökéletlen. Még pedig nemcsak a kiejtése tökéletlen, hanem a beszéd tartalma s a kifejezés módja is. Ha tehát a gyermek beszédhibáiról szólnunk, nemcsak a közönségesen beszédhibáknak nevezett kiejtésbeli hibákra kell gondolnunk, hanem a szavak jelentését eltévesztő botlásokat s a nyelv megszokott szerkezete ellen vétő ú. n. nyelvtani hibákat is figyelembe kell vennünk. Érdekes megfigyelés, hogy a gyermek nyelvi fejlődése közben fellépő s később rendesen elmúló beszédhibák ugyanazok, mint a melyek a nem nagyon súlyos lelki betegségek következtében lépnek fel, vagy a melyeket az aggkorban figyelhetünk meg. Vagyis ugyanoly módon nyilvánul az egyén beszédében a központi idegrendszer hiányos működése, ha az idegrendszer még, vagy ha már nem alkalmas a beszéléssel összefüggő működések pontos elvégzésére.

A beszédhibákat többféleképp szokták osztályozni. A *Magyar Fonétikában* a beszédhibáknak két csoportját különböztettem meg: a központi eredetű (centralis) és a szervi eredetű beszédhibákat. GUTZMANN**) három csoportba osztja a beszéd hibáit: 1. *peripher-impressive*, 2. *zentrale*, 3. *peripher-expressive Sprachstörungen*. Vagyis a szervi beszédhibák közt különbséget tesz azon az alapon, hogy a halló képesség hiánya vagy fogyatékos-

*) A gyermeki agy fejlődését érdekesen tárgyalja a következő mű: Probst, Gehirn und Seele des Kindes. Berlin, 1904.

**) Zur vergleichenden Psychologie der Sprachstörungen. (Zschr. für pädagogische Psychologie. V.)

sága az oka-e a beszédhibának (peripher-impessiv), vagy pedig a beszélő szervek működésében van a hiba (peripher-expressiv). Azonban szoros határvonalat a centralis és szervi beszédhibák közt vonni nem lehet. A szervi hibának látszó fogyatékos beszéd oka igen gyakran a beidegzés tökéletlensége; s a centralis beszédhiba oka sem mindig az agykéreg beszédmozgató központjának megbetegedésében keresendő, mert gyakran az agy belső részeinek (híd, nyúlt agy) megbetegedései is lehetnek beszédhibák okai. Másrészt meg az egyénben megállapodott szervi beszédhibák visszahatnak a központi idegrendszer működésére.

WUNDT, a ki már rámutat arra, hogy a beszédhibák is figyelembe veendőek, ha a hangváltozások okait keressük, a kiejtés hibái (Lauterschwerungen, Dyslalien) mellett figyelembe veszi az élőbeszéd egyéb hibáit is, t. i. a hangkeveredéseket (Lautvermengungen, Paralalien) és a szókeveredéseket (Wortvermengungen, Onomatomixien). Hogy a beszédnek ez utóbbi hibái, midőn a szónak egyes hangjai vagy a mondat egyes szavai hatnak egymásra és rontják meg az összefüggő beszéd tökéletességét vagy okoznak egy-egy alkalmi beszédhibát, mikép függnek össze a nyelv fejlődésével, érdekesen világították meg MERINGER és MEYER *Versprechen und Verlesen* cz. munkájukban.*) WUNDT is csak ezekben látja a beszédnek olyan hibáit, melyeket figyelembe kell venni a hangváltozások magyarázatában, míg a kiejtés hibáit csak egyénieknek tekinti. Szerinte a «dyslaliák» az egyéni kiejtésbeli hibáknak olyan határesetei, melyek természetüknél fogva egyéniek maradnak. «Mert a mennyiben azok a különös centralis vagy peripherikus körülmények, melyek a hangképzésnek ilyen hibáit okozzák, a pszicho-fizikai szervezet egyes feltételeiből származnak, általában azzal az egyénnel együtt el is vesznek, a melyiknél azok a feltételek megvoltak. Ebben különböznek lényegileg a következő beszédhibáktól (t. i. a hang- és szókeveredésektől), melyeknél minden egyénileg fellépő eltérés sok más egyénben hasonló feltételekre talál, úgy hogy legalább néhány, így egyénileg keletkezett hangeltérés általános elterjedéshez juthat.» (Völkerpsychologie¹ I : 370.)

---

*) Ismertetését l. NyK. 26:364. V. ö. még MERINGER, Aus dem Leben der Sprache. 1908.

Ezúttal mi a beszédhibáknak főleg csakis az első csoportjával, a kiejtés hibáival akarunk foglalkozni, mert rá akarunk mutatni arra a fontos körülményre, hogy ezeket sem szabad figyelmen kívül hagynunk, ha a nyelvek fejlődését, a hangok és szavak változását meg akarjuk érteni. Rá akarunk mutatni arra, hogy az egyéni beszédhibákhoz teljesen hasonló jelenségeket láthatunk a nyelvek fejlődése folyamán a hangváltozásokban, valamint az egyes nyelvjárások jellemző hangsajátságaiban. Tehát nem állíthatjuk ezeket a beszédhibákat WUNDT másik két csoportjával oly módon ellentétbe, hogy a kiejtés hibái mindig egyéniek maradnak, míg a hang- és szókeveredések általánosakká válhatnak. Ha a nyelvek fejlődését, változását meg akarjuk érteni, figyelemmel kell lennünk az egyénben jelentkező beszédhibák minden fajtájára.

A központi eredetű beszédhibák között igen fontosak azok, melyek rendszeren a lelki élet zavaraival járnak együtt. Az ú. n. aphasiák és dysphasiák a szóemlékezet súlyosabb vagy enyhébb zavarai; ezeket a szavak jelentésének változásaival vethetjük össze. Mivel azonban ezúttal a nyelvnek csakis hangalaki fejlődéséről akarunk szólni, ezekről a beszédhibákról nem szólunk bővebben.

A központi eredetű kiejtésbeli hibák a dadogás, a szótagugratás s a beszéd tempójának hibái: a nagyon is gyors beszéd, vagyis a hadarás s ennek ellentéte: a lassú vagy akadozó beszéd. A dadogás oka az, hogy az illető egyén, a kinek beszédműködése egyébként teljesen normális, nem képes bizonyos esetekben a beszélő szervek működését úgy koordinálni, hogy minden egyes rész pontosan végezze a maga feladatát. Ez a nehézség a szó, illetőleg szólam elején szokott fellépni, midőn a nehezebb szókezdet, rendszeren bizonyos fajta mássalhangzó, akasztja meg a beszéd rendes menetét. Ez a nehezebb szókezdet vagy a kezdő mássalhangzó görcsös, többszöri ismétlését okozza, vagy pedig a beszélő úgy segít magán, hogy valami könnyítéssel kerüli el a nehézséget. Mint ehhez hasonló jelenséget említhetjük egyes indogermán nyelvek reduplicatióját, midőn a mult idő kifejezésére a tö kezdő mássalhangzóját egy magánhangzóval együtt ismétlik. Másrészt gyakran tapasztaljuk az egyes nyelvek története folyamán, hogy leginkább az idegen nyelvekből átvett

szavak szókezdetének nehézségein könnyítéssel igyekszik segíteni az átvevő nyelv. A magyarban a két mássalhangzós szókezdet okoz nehézséget s ezen a beszélő vagy úgy segített, hogy az egyik mássalhangzót elhagyta: *font*, *flaszter*; vagy pedig egy magánhangzó közé vagy elébe szúrásával kerüli el a nehézséget okozó szókezdetet: *salak*, *szekrény*, *selejtes*, *cövek*, népies: *goróf*, *karajcár*; *istráng*, *istálló*. — Szótagugratásnak nevezzük azt a beszédhibát, midőn a beszélő egyes szótagokat elhagy beszéd közben vagy a szótagok sorrendjét összekeveri. Mind a kettő gyakori jelenség, akár a nyelvek történetét, akár a nyelvjárásokat figyeljük meg. Ime néhány példája a szótagkihagyásnak a magyarban: *gazdasszony*, *asszonyám* (e h. asszony-anyám), *kántram* (e h. kántor uram), *acziide* (addsa ide), a népnyelvben: *vettem*, *futtam* (e h. vetettem, futottam), a régi nyelvben: *meggyek* (e h. mit tegyek). Erre a jelenségre számos példát idézhetnénk bármely nyelv történetéből.

A hadarás és a lassú beszéd egyéni sajátságok ugyan, azonban jellemző sajátságai is lehetnek egy-egy nyelvnek vagy nyelvjárásnak más nyelvekkel vagy nyelvjárásokkal szemben. S a beszéd tempójának változásától függnek bizonyos esetekben a hangok vagy a szavak alakjának változásai. BRUGMANN (*Grundriss der vergl. Gram.*² I: 62) utal rá, hogy az egyes hangok és szótagok időmértéke a beszéd tempója szerint változik: minél gyorsabb a tempó, annál rövidebb a hang és a szótag időtartama és viszont. S ha ugyanaz a szó valamely nyelvben két alakban maradt meg, ennek okát minden valószínűség szerint a beszéd tempójának különbözőségében kell keresni. Az ugrászerű hangváltozásokat magyarázva szintén fontos szerepet tulajdonít a beszéd tempójának. «Grade bei diesen sprunghaften Veränderungen spielt eine Bedingungsverschiedenheit eine wichtige Rolle, die bei allem Lautwandel zu beachten ist und uns «Ausnahmen» erklären hilft, der schon oben berührte Unterschied im Tempo der Rede. Metathesen u. dgl. stellen sich um so leichter ein, je schneller das Tempo ist, und es gibt genug Fälle, wo augenscheinlich grössere Sprechgeschwindigkeit unter die speciellen Bedingungen für das Zustandekommen der Neuerung aufzunehmen ist.» (U. o. 70. l.)

A beszélő szervek hibáiban keresik rendesen azoknak a

beszedhibáknak az okait, melyeket közös néven *selypítésnek* vagy *selypes beszédnek* (Stammeln) nevezünk*) s melyek abban nyilvánulnak, hogy a beszélő egyes hangokat vagy nem tud kiejteni vagy helytelenül ejt. Már említettük, hogy az ide tartozó beszédhibáknak okát is gyakran a központi idegrendszer működésében kell keresnünk, máskor meg a beszélő szervek olyan elváltozása az oka a selypes beszédnek, mely bizonyos hangok helyes képzését lehetetlenné teszi. Ha a selypítésnek gyakoribb esetein végig tekintünk, az egyes hangok felcserélődésének ugyanazon jelenségeivel találkozunk, melyeket egyik vagy másik nyelv történetéből, mint hangváltozásokat ismerünk.

A selypítésnek egyik ismert esete a magánhangzók helytelen ejtése, midőn a beszélő *a* helyett *o*-t, *o* helyett *u*-t, *é* helyett *ê*-t ejt vagy viszont, továbbá ha az ajakkal képzett magánhangzók helyett ajak nélkül képzetteket ejt; *ü* helyett *i*-t, *ö* helyett *ê*-t, stb. A gyermek beszédének fejlődése csaknem mindig keresztül megy a selypítésnek ilyen formáján s egyes esetekben, ha a kiejtés javítására nem fordítunk elég gondot, ez a hiba állandóvá lehet. Ilyen hangváltozás minden nyelv történetében gyakori; a magánhangzók nyiltabbá vagy zártabbá válása az egyik iránya a fejlődésnek, az ajakműködés változása a másik, szintén gyakori fejlődés, melyekre példákat felsorolni felesleges.

Az állandóvá lett beszédhibák között gyakoribb a mássalhangzók helytelen ejtése, midőn a beszélő egyén valamely mássalhangzót vagy nem tud kiejteni, vagy nem helyesen, nem a megszokott módon képezi. A leggyakoribb ilyen hibáknak külön nevet is adtak. A *k*, *g* hangok helytelen ejtését nevezik *gammacismusnak* vagy *paragammacismusnak*. E gutturalis hangok helyett vagy *χ*, *j*-t ejtenek, vagy pedig, a mi gyakoribb, *t*, *d*-t, vagyis vagy az explosiva képzése okoz a beszélőnek nehézséget, vagy pedig a nyelv nem tud a szájüreg hátsó részében helyesen működni. A *k*, *g* hangok spiranssá változása igen gyakori hangváltozás; ismerjük az ugor nyelvek köréből, s tudjuk, hogy az első Lautverschiebung egyik jelensége a zöngétlen explosivák átmenete

*) Sarbó Artur, *A beszéd összes vonatkozásaiban* című könyvében a *pöszbeszédet* használja e beszédhibák összefoglaló nevéül s a sziszegő hangok helytelen ejtését nevezi *selypítésnek*.

bizonyos helyzetben zöngétlen spirans hanggá; s ugyanez ismétlődik a második Lautverschiebung körében, midőn a *k*-ból magánhangzó után *hh* lesz. A másik hangcsere (*k* > *t*, *g* > *d*), mint hangváltozás csak egyes, kivételes esetekben fordul elő; így pl. a görögben a velaris gutturalisok helyébe bizonyos helyzetekben *t* hangok lépnek.

Gyakori beszédhiba az *sz* és *s*-féle hangok helytelen képzése (*sigmatismus* és *parasigmatismus*). Ez egyike a legváltozatosabb beszédhibáknak: a hibásan beszélő majd az *sz*, majd az *s*-féle hangokat nem tudja ejteni s a másik félével pótolja; majd különböző módon jésített *s*^h, *z*^h (*ś*, *ź*)-t ejt mind a kétféle hang helyett. Előfordul, mint beszédhiba az *sz*, *z* interdentalis képzése is. E hangcserekben ismét oly jelenségeket látunk, melyek elég gyakoriak akár egyes nyelvek történetét, akár egyes nyelvjárások jellemző hangtani sajátosságait nézzük. A magyar nyelvjárások közül a szlavóniai magyarok és a csángók nyelvében figyeltek meg jésített *s*^h és *ś*-féle hangokat, melyek az *sz*, *z* vagy *s*, *zs* hangok változatai. S a sziszegő hangok kölcsönös változásait megfigyelhetjük mind a finnugor, mind a különböző indogermán nyelvek körében.

A *rhotacismus* (rácsolás, Schnarren) és *pararhotacismus* az *r*-nek helytelen ejtése, midőn az alveolaris *r* helyett uvularis *ρ* (*ρ*)-t vagy gutturalis spiranst (*χ* vagy *γ*) ejtenek. Még feltűnőbb ez a hiba, ha az illető egyáltalán nem tud *r*-féle hangot ejteni s *l*-t, *j*-t vagy néha *v*-t mond helyette. Az *r*-nek ilyen eltérő ejtése egyes német nyelvjárások jellemző sajátossága s a mai francia kiejtésben az uvularis *ρ* csaknem teljesen kiszorította a régi alveolaris *r*-t. Ismeretes dolog, hogy a kínaiak nem ejtenek *r*-t s mindig *l*-lel pótolják. Az angol és a japán *r* rezgés nélkül képződik, tehát tulajdonképen spirans hang.

Az *l* hibás ejtését *lambdacismus* és *paralambdacismus* névvel jelöljük s ez a beszédhiba is elég változatos, mert sokféleképp módosulhat az *l* képzése, vagy pedig egészen más hangot ejtenek helyette, leggyakrabban *j*-t vagy *n*-t. Az *l* > *ly* > *j* változást megfigyelhetjük a magyar és a francia nyelv fejlődésében. Az *l*, illetőleg a lengyel *ł* helyett ejtett *uo* is előfordul, mint beszédhiba. (Oltuszewski, Abriss der Lehre von den Sprachstörungen. Medizinisch-päd. Monatsschrift, XVIII: 102). Ez az *l* > *u* hang-

változás szótag végén igen fontos a francia nyelv történetében s tudjuk, hogy a magyar nyelvterületen is, különösen a nyugati nyelvjárásokban az *l* labializáló hatással volt az előtte álló magánhangzóra s így változtak meg az *al*, *ol*, *el*, *öl* szótagok.

A magyarul beszélők körében azt a beszédhibát is megfigyelhetjük, hogy a *gy*, *ty* hangokat helytelenül ejtve *dzs*, *cs*, vagy ehhez hasonló mássalhangzó hangzik helyettük, a minek oka, hogy a nyelv háta helyett a nyelv eleje vagy hegye működik. Ezt a jelenséget láthatjuk a magyar nyelvtörténetben, midőn az igék felszólító módjában *tj*-ből *cs* lett: *tartsa*, *tartson*, *taníts* stb. S megemlíthetjük a román nyelvek körében a *k > t > č (š)* és *g > d' > ž* hangok változását.

Mint beszédhiba lép fel a zöngés hangok helytelen képzése is, midőn a hangszalagok helytelen működése miatt a zöngé képzése vagy tökéletlen, vagy egészen elmarad s a *g*, *d*, *b*-ből *k*, *t*, *p* lesz, a mint ezt az első Lautverschiebung jelenségei közt is megfigyelhetjük. A spirans hangok helytelen ejtése következtében lesz az *sz*, *s*-ből *h*, a mihez hasonló jelenséget szintén ismerünk egyes finnugor és indogermán nyelvek történetéből.

Az eléggé elterjedt beszédhibák közé tartozik az orrhangú beszéd. Ennek két fajtája van: 1. *rhinolalia aperta*, midőn az orrüreg nyitva marad s a tiszta szájhangokat is orrhang kíséri; 2. *rhinolalia clausa*, midőn az orrüreg zárva marad s az orrhangú mássalhangzók helyett a megfelelő zöngés explosiva hangzik: *m > b*, *n > d*, *ŋ > g*. Az első fajta beszédhibát összehavehetjük az orrhangú magánhangzók keletkezésével a francia nyelvben és egyes magyar nyelvjárásokban. E hangok mindig úgy keletkeznek, hogy a szótagzáró orrhangú mássalhangzó képzése már az előző magánhangzó ejtése közben megkezdődik s a francia *on*, *un*, *um*, *in*, *an*, *en* szótagokból *o*, *ö*, *ä*, *a* lesz. A másik jelenséget, hogy az orrüreg zárva marad, láthatjuk az olyan esetekben, midőn az *mb*, *nd*, *ŋg* hangkapcsolatokból a magyarban *b*, *d*, *g* lett.

A beszédhibákat és az egyes nyelvek körében fellépő hangváltozásokat egymás mellé állítva, az volt a célunk, hogy e két nyelvi jelenség okainak kutatására fordítsuk a figyelmet. Első sorban azt akartuk megmutatni, hogy nincs igaza WUNDT-nak, midőn a kiejtésbeli hibákat (Dyslalien) csakis egyénieknek

tekinti, melyek általánossá nem válhatnak s szembe állítja a hang- és szókeveredésből eredő beszédhibákkal, melyek több egyénben is felléphetnek s általánosakká is válhatnak. Csakis azok a beszédhibák maradnak egyéniek, melyeknek oka a beszélő szervek valamely hibája, mondhatjuk valamely testi hiba, mint pl. a fogak hiánya, nyúlajk, farkastorok, adenoid vegetációk, a hangszalagok vagy egyes izmok bénulása. Még az így keletkező beszédhibák is hathatnak a legközelebbi környezetre s egyesek utánózhathják a hibás beszédet, de általánosakká nem válnak. Azonban minden olyan beszédhiba, melynek okát legalább részben a központi idegrendszer működésében kell keresnünk, egyformán s egyidőben felléphet több egyénben is. A míg egy-két egyén a maga eltérő kiejtésével szemben áll az őt környező egyének nagy számának «normális» kiejtésével, ez az eltérés beszédhiba marad, melyről az egyén lassanként le is szokhatik vagy leszoktatható. Ha azonban ugyanaz a kiejtésbeli eltérés az egyének nagyobb számában lép fel, vagy elterjed egy egész közösségben (falu, vidék), már hangváltozással, illetőleg nyelvjárási sajátsággal van dolgunk. Tehát ugyanaz a jelenség, a mit az egyénben beszédhibának tekintünk, ha egy nagyobb közösségben lép fel, hangváltozás lehet.

Talán felesleges is e fejtegetések befejezéseül megemlíteni, hogy e tételt megfordítani nem szabad s nem lehet minden hangváltozást beszédhibából magyarázni, vagyis nem szabad úgy fogni fel a dolgot, hogy minden hangváltozás eredetileg beszédhiba volt. A nyelv fejlődésének, változásának nagyon sok oka van s a hangváltozások és hangcserék megértésére figyelemmel kell lennünk a nyelv életével összefüggő minden lelki és testi működésre. S ez összevetéssel csak azt akartuk kimutatni, hogy ha a hangváltozások okait keressük, ismernünk kell a központi idegrendszernek azt a működését is, mely az egyéni beszédhibákat okozza s a nyelv fejlődésének megvilágításában ezt a működést sem szabad figyelmen kívül hagynunk.

BALASSA JÓZSEF.

POGHEÁZ.

A. CIHAC: Dictionnaire d'étymologie daco-romane cz. munkájában az oláh *podgheáz*, *potgheáz*, *pogheáz* szót a magyarból átkerült elemek közé iktatja (a «poggyász»-ból) s «bagage» egyértékessel magyarázza. A Nyelvtörténeti Szótárban egyetlen adatot se találunk a «poggyász» jelenlétére s a Tájszótár is csak ennyit tud mondani: *poggyász* (*padgyász*, Vas-m. Őrség): mindenféle házi bútor, eszköz, holmi, ruhanemű, lim-lom (Balaton mell., Vas-m. Őrség). Ámde kétségtelen, hogy a «poggyász» népies szó, ha nem is általános keletű, a mely a nyelvújítás révén vált irodalmivá. Előfordul Baróti Szabó Dávidnál (1792): «tzele-tzula, reteputa, bútyor, holmi egyet-más» és ST.-nál: «bulga, sarcina, res convasatæ» jelentésben (vö. SZILY K.: A magyar nyelvújítás szótára). A «poggyász» szó eredete mind a mai napig ismeretlen; a mit DANKOVSKY ír szótárában «ὀπόθησις: fasciculus: bündel», komoly számba nem mehet. Soraimnak nem is az a céljuk, hogy világosságot derítsenek a kérdésben; tisztán csak azt akarom bebizonyítani, hogy a Cihac összegezte eredmény nem helyes, mert az oláh *pogheáz* egészen mást jelent, mint a magyar «poggyász».

Ime az adatok a régi oláh irodalomból: «Petričeico vodă aŭ orînduit 3 steaguri de leași și pucezînd *podîazul* . . . Ducă vodă luînd veaste de venirea lui Petričeico vodă în Jași și de *podîaz*, s'aŭ sfătuit cu boierii ce ar face . . . *podîazul* ce vine sînt niște tâlharii». (Egy 1662—1730 közt írt moldvai krónikából): Petričeico vajda odarendelt három zászlóalja lengyelt s megindulván a *csapat* . . . Ducă vajda hírt vevén Petričeico vajda és a *csapat* jöttéről Jașiba, tanácskozott boeireivel mitevő legyen . . . a *csapat*, a mely jön, holmi tolvaj nép (A. TREB.

LAURIANU és N. BALCESCU: Magazin istoric pentru Dacia, Bukarest, 1846. III. 46. l.); Era să margă Hatmanul Buhuș în tâmpinarea *podîazuluî* . . . . *podîazul* era sosit în Domnești fără veaste: úgy volt, hogy Buhuș hetmán megyen a *csapat* elébe . . . a *csapat* hirtelen Domneștibe érkezett (47. l.); Hatman era Velićco . . . ișit-au odată înaintea unui *podîaz* preste Jijiea: hetmán volt Velićco . . . kiment egyszer egy *csapat* elébe a Jijian (olv. Zsiszián) túlra (55. l.); Și s'au întors *podîazul* den Jași fără de nice o sminteală: visszatért a *csapat* Jașiból bántódás nélkül (56. l.), De pre acolo să slobozia *podîazul* la drumul Cameniței: onnan a *csapat* a camenițai (olv. kámeniczai) útra ereszkedett (57. l.); Aű trimes după noi un *pogheaz* (Ghica Gergely, moldvai vajda oklevele, 7249 év): küldének utánunk egy *csapatot* (TH. CODRESCU: Uricarul [Oklevélgyűjtemény], II. 29. l.); S'au ridicat cu *podgheazurî* de aű lovit prin țară și un *podgheaz* aű venit și asupra noastră (Racovița Mihály, moldvai vajda oklevele, 1718 év): *csapatokkal* fölkerekedtek s pusztítottak az országban, az egyik *csapat* ránk is tört (55. l.); Tălharește năbuși în țara noastră multă mulțime de *pogheazurî* tătarești (Vasilie, moldvai vajda oklevele): tolvaj módra tört országunkba nagy számú tatár *csapat* (X. 47. l.); Aű adus *poghîazurî* de ungurî, împreună cu căpitanul lor Franțe (Racovița M., moldvai vajda oklevele): magyar *csapatokat* hozának, kapitányukkal, Ferenczcel egyetemben (XIV. 332. l.); Aű trimis ei două *podîazurî* . . . cu alt *podîaz* s'au pornit Franțoz căpitanul de aű venit asupra noastră aici în Jași să ne ie pe noi în robie (ugyanazon vajda oklevele, 1718 év): küldének két *csapatot*, a másik *csapattal* megindult Ferencz kapitány s jött reánk ide Jașiba, hogy rabul ejtsen bennünket («Convorbiri Literare» folyóirat, XIX. 763. l.); Trimitea *poghîazurî* acest începătoriu de reale (1716-iki moldvai oklevél): e gonoszságokat kezdeményező *csapatokat* küldött (769. l.); Intîmplîndu-ne noi în sat în Roșieci și înțelegînd c'au trimes după noi un *pogheaz* (Ghica G., moldvai vajda oklevele, 1741 év): Roșieci (olv. Roșięcs) falvában lévén s megtudván, hogy utánunk küldött egy *csapatot* (TH. CODRESCU: «Buciumul Român» folyóirat, Jași, 1877. II. 405. l.); Intrînd leșii și cazaciî și moldoveniî, aű luat pe Ducă vodă și pre alți boeri pre toți; desbrăcîndu-î, î-aű lăsat

cu peile goale și s'aũ întors *podgheazul* cu dobindă (moldvai eseményekről van szó): betörvén a lengyelek, a kozákok s a moldvaiak, magukkal vették Ducă vajdát és valamennyi boért; levetköztetvén őket, meztelenül hagyták s nagy zsákmánynyal tért vissza a *csapat* (V. CIREȘ: Studiũ, Jași, 1899. 39. l.); *Pogheazul*, a lor lovire, mult n'aũ putut prelungi (Beldiman [moldvai ember] «Eterie» cz. művéből, Jași, 1861): a *csapat*, támadásukat (t. i. a törökét) sokáig nem tarthatta föl (apud M. GASTER: Chrestomatie romînă, Leipzig-Bukurest, 1891. II. 244. l.), stb. stb.

A fõlsorolt s egyéb adatok kettõs tanúságot tesznek: 1. az oláh *pogheáz* szó csak Moldvában járatos; 2. a régiségben nem jelent annyit mint a magy. «poggyász». Cihac megtalálván valamelyik magyar szótárban a «poggyász» szót, minden meggondolás nélkül azzal magyarázza az oláh *pogheáz*-t s egyúttal az oláh nyelv magyar elemei közé sorozza. Gaster meg, a ki csak a Beldimannál elforduló adatot ismeri, Cihac nyomán könyvének szótári részében a *pogheáz*-t szintén «bagage» egyértékessel fordítja.*) Ez a tévedés belekerült egy iskolai könyvbe is. A bukuresti SOCEC és társa könyvkereskedõ czégnél megjelent több kötetben, iskolai használatra, a következõ czimû munka: Autoriĩ rominĩ vechĩ și contimporani; ezt a kiadást a román közoktatásügyi kormány aztán approbálta. Egyik kötete JON NECULCEA (1662—1743) «Letopiseșul țarei Moldovei» (Moldvaország krónikája). A könyv 58. lapján a *podgheaz* ugyancsak «bagage»-nak van magyarázva (elfordul még a 75, 86, 88. és 89. lapon). Nyilvánvaló a fõntebb közzétett példákból, ugyanazt vallják a Neculceanál található adatok, hogy az oláh *pogheáz* nem jelent «bagage»-t, hanem szedett-vedett *csapatot*, kiváltképpen «fosztogató lengyel lovascsapatot».

Moldvának évszázados kapcsolatai Lengyelországgal nem maradtak nyom nélkül e fejedelemség társadalmi viszonyaiban, de visszatükrõzõdnek a moldvai oláhság nyelvében is. Az oláh *pogheáz* lengyel kölcsönvétel a *podiazd*-ból: streifpartie, streif-

---

*) 1888-ban «Magyar elemek az oláh nyelvben» cz. munkámban, mikor még az adatokat nem ismertem, Cihacot követve, magam is a magyar kölcsönszók közé iktattam az oláh *pod'as-t*.

zug: detachment envoie à la petite guerre, a melynek jelentése teljesen fedi az oláh szót is.

Csak még annyit jegyzek meg, hogy a moldvai oláhban még élő szó *pogheazurî* (több. sz.) alakban. A Fălticeni-ben megjelent «Şezătoarea» cz. folyóirat (1903. VIII.) kiadta JON CREANGA kéziratban megmaradt szómagyarázatait. A *pogheazurî* alakot Creangă így magyarázza: «grupuri de oameni ce umblă după pradă» (embercsoportok, melyek préda után járnak). Creangă példát is csatol a mindennapi nyelvből: «umblă 'n *pogheazurî*: umblă derbedei» (160. l., szanaszét kóborol).

A szónak helyes jelentését FR. DAMÉNÁL (Nouveau Dictionnaire romain-français, Bukarest, 1894) találjuk, a ki három formáját is felsorolja: «*poghîaz*: maraude; *podghîaz*, *potghîaz*: bande de courageurs Polonais, qui entraient en Moldavie, pillaient et repassaient la frontière».

ALEXICS GYÖRGY.

A szláv philologia encyclopædiája.*)

Megjelent végre e régen tervezett, annyi akadályba ütközött munkának első füzeté vagyis jobban mondva — 12-dik füzeté! JAGIĆ, a szerkesztésével megbízott nagy tudós, a ki e hatalmas műnek alapját 14 évvel ezelőtt kezdte lerakni, rendkívüli szívósságával keresztülvitte, hogy végre testet kezd ölteni a régen kész terv. A füzetek abban a sorrendben fognak megjelenni, a mint elkészülnek, a 12-ik után reményljük — az első, a szláv philologia története JAGIĆ tollából. — A most megjelent füzet az orosz irodalmi nyelv kialakulásáról szól; témája nagyon is speciális, a tárgyalás benne kicsit elnyújtott és nehézkes; így is eseményszámba megy. Tiszta szívből kívánom, hogy a többi füzet tudományunk nagy hasznára és az ősz szerkesztő örömére gyors egymásutánban napvilágot lássanak.

A. O.

*) Enciklopedija slavjanskoj filologii. Vypusk 12. Szentpétervár 1908. 132. l.

ISMERTETÉSEK.

Vatroslav von Jagić: Die slavischen Sprachen. (Die osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen von A. Bezzenberger, A. Brückner, V. v. Jagić, J. Máchal, M. Murko, F. Riedl, E. Setälä, G. Suits, A. Thumb, A. Wesselovsky, E. Wolter. 1908.)

Nem egy egész könyvről kívánok ezúttal szólni, ámbár az egész könyv, a melynek élén a fönt kiírt tanulmány megjelent, számot tarthat érdeklődésünkre, hisz, hogy egyebet ne említsek, benne a magyar irodalomtörténetről is olvashatunk szellemes áttekintést, csak egy könyv bevezető részéről, egy kis értekezésről szólok, ez is egészen más csapáson halad, mint a rendes nyelvészeti kutatások. Nem sok szó esik hangokról, nyelvtani alakokról épenséggel csak elvétve történik említés, de igenis összeforr szemünk előtt a nyelv a nép múltjával, politikájával, vallásával, társadalmi életével. Az ősz tudós ünnepi ruhát öltött, nem szól a nyelvészeknek, hanem mindenkinek, a ki a népek fejlődése, irodalmak keletkezése és fölvirágzása iránt érdeklődik, szól magas álláspontból, messze csengő hangon; igazán alig lehetett volna a szláv irodalom történetét ebben az előkelő vállalatban — a könyv a Hinneberg-féle *Die Kultur der Gegenwart* egy kötete — szebben bevezetni. JAGIĆ gyönyörű cikke annak az egész hosszú, munkás életén át vallott idealis követelésnek legszebb hirdetője, hogy a slavistának nem szabad csak nyelvészettel foglalkoznia, hanem egyaránt kell a szláv népek irodalmával, történetével, jelenével és múltjával is foglalkoznia. E szép tanulmányból, a melyet minden művelt ember élvezettel fog olvasni, de a mely a nyelvészeknek egyúttal tanulságos mintául szolgálhat, csak egy pár részletet akarok kiragadni, vagy mert különösen fontosaknak tartom, vagy mert világot vetnek az értekezés egész eszmemenetére.

Ismeretes dolog, hogy a szláv nyelvek összetartozása első pillanatra szembe ötlük: «Der gemeinsame Wortvorrat aller slawischen Sprachen, mondja J., ist noch heute so umfangreich, so tief ein- greifend in alle Sphären des Volkslebens, dass das trennende Einzel-

sprachige dagegen fast ganz in den Hintergrund tritt. Ein sprechender Beweis für die lange Dauer des gemeinsamen Lebens aller Slawen, der engen Beziehungen der Gesamtheit zu ihren Teilen und der gemeinsamen Arbeit an der fortschreitenden Kultur.» De a nagy hasonlatosság mellett van a finomabb részletekben elég eltérés is, a mellett az idegen hatás itt is, ott is más-más volt és nem egy közös vonást törült ki. Ne csodálkozzunk tehát, ha J. cikke végén ezt olvassuk: «Das gegenseitige Verwandtschaftsverhältnis unter allen slawischen Sprachen ist allerdings viel inniger als bei den germanischen und romanischen Sprachen. Dennoch können sich die Gebildeten, deren Gedanken über die Grenzen der täglichen Lebensbedürfnisse hinausgreifen, nur zur Not untereinander verständigen, mit der grössten Anspannung der ganzen Aufmerksamkeit.»

Nagyon szép, a mit J. az óbolgár («egyházi szláv») nyelv nagy fontosságáról mond. «Seit dem Bestand der slawischen Philologie (d. h. seit dem Ende des 18 Jahrhunderts), mondja, gibt diese Sprache die Grundlage des gesamten sprachwissenschaftlichen Studiums ab als der älteste Repräsentant des slawischen Sprachtypus überhaupt, ausgestattet mit feinen Lauteigentümlichkeiten und beachtenswertem Formenreichtum, die sowohl der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen zugute kommen, wie sie auch die Einsicht in den grammatischen Organismus aller slawischen Einzelsprachen wesentlich fördern. Viele Erscheinungen der slawischen Einzelsprachen, die sich als kümmerliche Überreste eines früheren Zustandes der genauen Analyse nahezu entziehen, bekommen erwünschte Beleuchtung durch die reichen, von jenem alten Dialekt erhaltenen Parallelen, deren grosse Anschaulichkeit Tatsachen erschliesst, die sonst nur durch theoretische Kombinationen und Hypothesen erreichbar wären.»

Nagy szeretettel rajzolja a szerző az orosz irodalmi nyelv kialakulását; az a lelkesedés, a melylyel róla szól, nem kis részben az orosz irodalom hatalmas alkotásainak is szól. Miután az irodalmi nyelv fejlődésében három kimagasló pontra, LOMONOSOV, KARAMZIN és PUŠKIN alakjára rámutatott, így folytatja: «Auch die späteren, nach Puschkin folgenden Vertreter der russischen Literatur in Versen und Prosa, deren Werke jetzt schon zumeist das Gemeingut der ganzen Kulturwelt bilden, gelten zugleich als weitere Etappen für die herrliche Entfaltung der russischen Sprache. Reichtum und Kraft des Ausdrucks, Originalität des Stiles, gepaart mit der Plastik und Eleganz des geläuterten Geschmacks — das sind die sprachlichen Vorzüge der Werke eines Krylov, Gribojedov, Lermontov, Nekrasov, A. Majkov, Fet u. a. in Versen, eines Aksakov, Turgenjev, Gončarov, Tolstoj und

Čechov in Prosa — um nur die bekanntesten Namen zu nennen. Ihrer bedeutenden literarischen Wirksamkeit verdankt die heutige russische Sprache nicht bloss den weiten Umfang eines reichen Wortschatzes, sondern auch die Präzision des Ausdrucks und grosse Schmiegsamkeit an den behandelten Stoff, mag es sich um die Schilderung der Natur und menschlicher Arbeit, um die Analyse psychischer Prozesse oder um philosophische Betrachtungen handeln.»

E hatalmasan kifejlődött nagyorosz nyelv mellett J. röviden megemlékszik elnyomott mostohatestvéréről is, az Oroszországban az iskolákból és könyvekből törvény által kitiltott kisorosz (rutén) nyelvről, a mely csak Ausztriában mozog szabadon, a mi az irodalmi nyelvet sok természetes tápláléktól megfosztja. «Gegenwärtig, mondja J., durchlebt die ruthenische Sprache in Galizien eine wahre Sturm- und Drangperiode. Die mit fast fieberhafter Hast betriebene Pflege derselben, selbst unter Anwendung auf die entlegensten Gebiete der praktischen Wissenschaften bevor noch bedeutende Talente für die einzelnen Fächer vorhanden sind, wirft Fragen auf, deren gelungene Lösung nicht immer leicht ist. Die Sprache wird zu eilig mit unzähligen Neologismen belastet, sie läuft Gefahr, ihre Natürlichkeit und Volkstümlichkeit einzubüssen. Sie entfernt sich immer mehr von den mustergiltigen ukrainischen Vorbildern.»

A bolgár nyelvben észlelhető sajátos bomlást — a főnevek ragozása jóformán eltűnt és a főnevek végéhez tapadó articulus olyan különös, nem szlávos arczulatot adott a nyelvnek — MIKLOSICH csodálatos módon thrák hatásnak tartotta. Újabban joggal rámutattak, maga JAGIĆ is több ízben, hogy sokkal közelebb fekszik az a föltevés, hogy a bolgár nyelvben található föltűnő jelenségek, a melyekhez az infinitivus elveszése is járul, a szomszédos oláh nyelv hatásának tudandó be, VONDRÁK is nagy összehasonlító szláv nyelvtanában e fölfogás felé hajlik, l. II: 305, 370. k. és 422. l., J. most is, mintha az oláh hatásra gondolna, de czéloz arra is, hogy a bolgár tudósok, különösen legkiválóbb nyelvészük, MILETIĆ ebben a bolgár nyelv önálló fejlődését látják.

Szép az a fejezet, a melyben J., a született horvát, a horvát-szerb nyelvről beszél — «horvátszerb»-ről, mert mindenki, a kinek csak némi sejtelve van a dologról, tudja, hogy a horvátok és szerbek irodalmi nyelve egy, ámbár itt is gondoskodva van róla: «dass die Bäume nicht in den Himmel wachsen»; a vallási különbség, egy ostoba külső, teljesen véletlen különbség — a horvátok latin betűvel írnak, a szerbek cyrill betűvel — más-más tradíciók, más-más a jövőbe vetett remények olyan alaposan kettéválasztják a nyelv szerint egy-

séges irodalmat, hogy mindegyik halad a maga útján, nem törődve a másikkal.

Azok a horvátok, a kik egy nagy délszláv («illir») egységről álmodoztak, mikor határozottan a szerb irodalmi nyelv felé terelték saját irodalmukat, jórészt olyan nyelvjáráson beszéltek és írtak is régebben, a mely közelebb állott a szlovén nyelvhez; ez a kapcsolat most már megszakadt, a szlovének maguk pedig rövid ingadozás után nem csatlakoztak az «illir» mozgalomhoz, hanem ragaszkodtak anyanyelvükhöz, a mit J. PREŠEREN, a lángeszű költőnek tudja be — talán bűnül, mert J. mindenütt és mindenkor azt hirdeti, hogy a szláv népek szerencsétlensége, hogy minden apró néptörődék, ha nyelve még annyira közel áll is egy erősebb törzshöz, önálló irodalmat akar alapítani.

J. ez álláspontja, a melynek jogosultságát bizonyos szempontból természetesen nem lehet tagadni, beleseng már a cseh nyelvről írt magvas fejezetbe, a mely most következik, de leghatározottabb kifejezést a tótokról szóló rövidke pár sorban talál, melyek így kezdődnek: «Die der slawischen Rasse angeborene Zersplitterungssucht brachte im Laufe des 19. Jahrhunderts auf dem farbenreichen Sprachenteppich einige neue Figuren zum Vorschein, darunter auch die slowakische Literatursprache. In dem von den Slowaken bewohnten nordungarischen Gebirgsland geht es allerdings dialektisch recht bunt zu, doch alle Mundarten der Slowaken werden durch Ostmähren als das Verbindungsglied mit Böhmen zu einer grossen Sprachgruppe verbunden, die unter normalen Verhältnissen, nach dem Beispiel anderer Völker und Länder (Deutschlands, Frankreichs, Italiens) ganz gut und vernünftig mit einer Literatursprache sich hätte begnügen können. Und doch kam es anders.»

Érdekes, hogy itt is a vallás irányította, igaz csak rövid ideig, a fejlődést: az evangélikusok eleinte ragaszkodtak az egyházukban is divó cseh nyelvhez, míg a katolikusok, a kiket ilyen kapocs nem fűzött a cseh nyelvhez, korábban kezdenek a nép nyelvéhez folyamodni. Ma a vallásfelekezeti nem választja már el a tót írókat, a cseh irodalmi nyelvnek pedig híve már nincs is. És ez érthető dolog. Ha a tót író népére akar hatni és népével szoros kapcsolatban akar maradni, csak is ennek a nyelven szólhat hozzá. Igaz, hogy a tót nyelvet a legszorosabb rokonság fűzi a csehhez, de a tót nyelv megmaradt a fejlődés egy régibb stadiumában, míg a cseh nyelv olyan sajátosságos, az egész nyelvet alapjában megtámadó hangtani változásokon ment át, hogy hangzása erősen idegenszerű a tót fülnek. A mi pedig a cseh irodalmat illeti, senki sem tagadhatja gazdag,

universalis voltát, de abban vajmi kevés a tót népnek való táplálék található.

Most már visszatérve a cseh nyelvre, a melyet J. a tót előtt tárgyal, hadd álljon itt az a találó jellemzés, a melyet J. róla ad: «Die Sprache, mondja, gewann dadurch allmählich einen hohen Grad der Ausdrucksfähigkeit für alle Bedürfnisse des modernen Kulturlebens, doch die Originalität des Stils nahm nicht in gleichem Grade zu. Die moderne böhmische Sprache ist sehr reich, aber etwas farblos geworden. Sie kann sich in der Urwüchsigkeit der Ausdrucksweise weder mit der russischen oder polnischen noch mit der serbischen messen.»

Következnek a szorbok, a hajdan hatalmas szorbok — «In diesem Gebiete liegt die Wiege so bedeutender Städte, wie Leipzig, Dresden, Meissen u. a., deren Namen slawischen Ursprungs sind» — ma mindössze egy pár ezer lélek Felső- és Alsó-Lauzitzban, a kik, mert véletlenül az egyik tartományban katolikusok, a másikban pedig evangélikusok, az irodalomban is kettéváltak és két egymáshoz közel álló nyelvjárásban két külön irodalmocskát fejlesztettek.

A szláv nyelvek leírása a lengyel nyelvről szóló fejezettel végződik, a melyben a szorosabban vett nyelvészeti szempont kicsit jobban előtérbe lép, mint a többi nyelvek tárgyalásánál, de J. közbe-közbe itt is magasra fölemelkedik a pusztá hangok fölé és beleszövi tárgyalásába a reformatiót, a humanizmust, a lengyel országgyűlést, a romanticizmust.

J. remek kis tanulmányának legvégén még egy pár szót szól mindegyik nyelvről és a bennök élő irodalmakra várható sorsról.

ASBÓTH OSZKÁR.

Herman Hirt: Die Indogermanen. Ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur. Strassburg, Trübner 1905 és 1907. VII, 771 l.

Az idg. régiségtan modern képviselőjének és legalaposabb művelőjének a köztudat Schradert tartja, s az ő «Sprachvergleichung und Urgeschichte» és «Reallexikon der idg. Altertumskunde» cz. műveit joggal szokás az idg. régiségtan eredményei legjobb összefoglalásának tekinteni. Hirt, mint könyvének előszavában maga mondja, két czélt akar szolgálni: egyrészt rendszeres munkában akar rámutatni arra, hogy Schradernek az idg. népek ethnographiai viszonyaira vonatkozó felfogását «a nyelvtudomány» művelői nem fogadják el minden tekintetben, hogy ezen ethnographiai viszonyokra vonatkozó felfogás tehát nem oly egyöntetű, mint Schrader munkái után gondolni lehetne,

másrészt hogy az idg. régiségtanra vonatkozó s részben már ismeretes nézeteit rendszeresen megokolja. Felfogása különösen két tekintetben tér el Schraderétől; egyrészt sokkal magasabb műveltséget tulajdonít az idg.-oknak, másrészt Európa egész más részeiben keresi az idg. népek ősi tartózkodási helyeit, mint Schrader. Utóbbi, mint ismeretes, az idg.-okat nomádoknak tartja, kik azonban már megismerkedtek a földművelés elemeivel; ezzel szemben Hirt azt vitatja, hogy az idg. aránylag magas műveltségű, állandó lakóhelylyel bíró és határozottan földművelésből élő nép volt. Schrader az idg.-ok őshazáját a Fekete-tengertől északra és nyugatra elterülő síkságon, Hirt a Keleti tenger déli partvidékein keresi. A két író egyetért azonban arra nézve, illetőleg Hirt is, ki egyébként sokkal többet köszönhet Schrader alapos munkásságának, mint a mennyire elismeri, kénytelen elfogadni Schrader azon régi s általánosan helyeselt nézetét, hogy az idg. népek együttélésének utolsó ideje a késői kőkorszakba esik, mikor valamilyen nyers ércznek, valószínűleg a vörös réznek, a használatára éppen elterjedni kezdett (v. ö. óind *áyas* ércz, vas, av. *ayanh*, lat. *aes*, gót *aiz*, ózl. *eir*, ó-angol *ár*, ófn. *ēr* «érez»: idg. *aíes*).

Az a kérdés azonban, mi a tulajdonképeni célja az idg. régiségtannak és minő eszközök és módok állnak rendelkezésére, hogy célját elérhesse? A nyelvtudománynak sikerült megállapítania, hogy bizonyos nyelveknek közös az eredetök; ez azonban nem azt jelenti, hogy az ezen rokon nyelveket beszélő népek ősei valamikor együtt éltek, mert bizonyos, hogy a rendkívül nagy területen szétágazó idg. nép számtalanszor vegyült a legkülömbözőbb eredetű fajokkal, s idegen fajok vették át nem egyszer egy-egy idg. törzs nyelvét. A művelődés-történelem tehát nem járhat azon az úton, mint a nyelvtudomány, hogy az idg. nyelvcsalád kötelékébe tartozó népek történelmileg megismerhető legrégibb állapotaiból az ősi közös viszonyokra következtetést vonhatna. Hirt már könyvének címében jelzi, hogy az idg. népek őshazájáról, elterjedéséről, vándorlásairól és műveltségéről akar képet nyújtani. Az őshaza meddő kérdése azonban alig érdemli meg a reá-pazarolt szellemi munkát; e kérdés feszegetése — tulajdonkép a furcsa, bizonytalan és phantastikus találgatások mezeje — csak annyiban indokolt, mert az őshaza hozzávetőleges ismerete főkép archaéologiai szempontból szolgálhatna alapul az idg. ősi műveltség rekonstruálásánál. Ezen az úgynevezett «műveltségen» pedig tulajdonkép nem kell mást érteni, mint egy bizonyos, aránylag rövid korszak ethnographiai viszonyait, azon korszakait t. i., a mely az idg. népek szétszakadását közvetlenül megelőzte. Hogy ezen, aránylag rövid időt mi előzte meg, ahhoz a nyelvészet alapján álló philologus nem szólhat hozzá, mert

az összehasonlító nyelvészet alapján a közös együttélés legutolsó phasisait megelőző időről semmiféle tekintetben megbízható vagy komolyan vehető következtetést vonni nem lehet. De hogy az idg. népek szétválása után mi történt velök, hogyan fejlődtek tovább, ha esetleg keveredés nélkül más népektől elkülönítve maradtak, az viszont már nem érdekli az indogermanistát, kinek tekintete a legrégebbi idők felé irányul. De lehetséges-e egy művelődési állapot megismerése, melyről nem tudjuk, hogy honnan származik, hogyan alakult ki s hogy mivé fejlődött bizonyos idő múlva? Világos, hogy itt az idg. philológiának más tudományokra, nevezetesen az archæológiára kell támaszkodnia. Az archæologia azonban nem oly tudomány, melyet laikusok autodidaxis útján hamarosan elsajátíthatnának. S itt van Hirt munkájának gyenge oldala. Schraderrel szemben hangsúlyozza, hogy az archæologia eredményeit az eddiginél nagyobb mértékben kell felhasználni és értékesíteni, de könyvének éppen az archæologiai részei a legmegbízhatatlanabbak. Az indogermánok műveltségét a neolith kor kultúrájával teljesen azonosítja. »Die Kultur der Indogermanen ist die des prähistorischen Europas überhaupt, da sich auf diesem Gebiet Grenzen zwischen ihnen und den übrigen Völkern nicht ziehen lassen« (V. I.) Minthogy tehát szerinte nem lehet határt vonni az idg.-ok és Európa más őslakói közt, Hirt feladatául azt tekinti, hogy a késői kőkorszak műveltségének képét az archæologiai és prähistoriai tudományok eredményei alapján rajzolja meg. Az összehasonlító nyelvtudomány e részben csak mint »segédtudomány« szerepel, vagyis eredményei esetleg megerősítik a prähistoria következtetéseit, melyek azonban e megerősítés nélkül is hitelt érdemelnének. Az összehasonlító nyelvtudománynak döntő szerepe csakis az idg. népek rokonsági viszonyai és vándorlásai megállapításánál van.

Már ezen elvek leszűréséből is látható, hogy Hirt könyvének tudományos értéket alig lehet tulajdonítani. Mert ha a neolith kor kultúrájával akarunk megismerkedni, nem fogunk e másodkézből vett bizonytalan tudásból meríteni, hanem az eredeti, friss és még nem zavaros forrásokat fogjuk felkeresni. Az archæologia pedig másrészt nem mondhat le arról a czélról, hogy az idg. műveltség maradványait elkülönítse és elhatárolja térben és időben egyaránt Európa többi ősi lakói kultúrájának emlékeitől, s ha e czélt egyelőre még nem érheti is el, már is történnek kísérletek e tekintetben, s az idő nem késheik, mikor nemcsak kísérletekről, hanem komoly eredményekről lehet majd beszámolni. Csakhogy a kutatás útja nem az lesz, hogy az ősidőkben kezdjük, tehát a távolabbi és nehezebben megközelíthető ponton, hanem az egyes idg. népek történelmi korszakaiból,

mikor már minden tekintetben biztos ismereteink vannak róluk, fogunk iparkodni visszafelé menni, s lassanként, főkép az archæologiai emlékek segítségével mind régibb és régibb időkbe hatolva, talán sikerülni fog a még közös területen élő indogermánságról is minél több megbízható ismeretet szerezni. Ezt a felfogást és módszert látjuk Much M., Kossinna és Hoops törekvéseiben, a kik munkásságukkal újabb időben leginkább vitték előre a germán és idg. régiségtant.

Nem akarunk itt Hirt könyvének részleteivel foglalkozni, a melyek ellen a német kritika bőven megtette észrevételeit. E helyett megkíséreljük az idg. őskorra vonatkozó azon következtetések vázlatos áttekintését, a melyeket Hirt fejtegetéseiből mint legvalószínűbbeket fogadhatunk el. Az indogermánok elszaporodása és térfoglalása előtt több különböző néptörzs lakott Európa nyugati, déli, északkeleti és keleti részeiben, melyek közül még a történelmi korszak elején felismerhetők az iberek Spanyolországban, Délfranciaországban és a Spanyolország és Olaszország közti szigeteken, a ligurok Dél- és Közép-Franciaországban, Olaszországban és Korsikában, az etruskok Olaszországban és egyes görög szigeteken, egyes ural-altáji népek Európa keleti és északkeleti részeiben, a præhellenek a Balkán félszigeten. Mind e népek, s ezekkel együtt valószínűleg számos más is, melyeknek híre sem maradt, az iberek és ural-altájiak kivételével az utolsó emberig eltűntek, illetőleg beleolvadtak a kétségtelenül bizonyos fölénynyel terjeszkedő idg. törzsekbe. Ha a baskokat egy iber nyelvjárást beszélő törzs utódainak tartjuk, azt látjuk, hogy az ő nyelvük is, épp úgy, mint később a keltáké, visszaszorult, a meddig csak egyáltalában visszahúzódhatott, egészen az Óceánig, a hol a tenger hullámai a további visszavonulásnak útját vágták. Az ural-altájiaknak talán könnyebb dolguk volt, mert feléjük nem tódult oly áramlat, mint a többi dél- és nyugateurópai nép felé.

Az a szőke népfaj pedig, mely így mindezen népek visszaszorításával egész Európát elárasztotta s Ázsiában is egész Indiáig jutott el, Hirt szerint csak oly területről indulhatott ki, a mely körül most is legsűrűbben és legzártabban laknak az egyes idg. törzsek. Talán az a terület ez, a hol kelták, germánok és szlávok lakóhelyei sokáig összeértek, tehát az északnémetországi erdős síkság. Számos etymologiailag idg.-nak tartható növény- és állatnév valószínűvé teszi, hogy az idg.-ok olyan jellegű területen laktak, a milyen a közép- és északnémetországi erdővidék. A nyugati idg. (vagvis centum-) nyelvekben közös növénynevek közül legfontosabb a bükkfa elnevezése (lat. *fāgus*, óizlandi *bök*, ófn. *buohha* «bükkfa», gót *boka* «betű», dór *φαρός*, gör. *φηγός* «tölgyfa»), mert a bükkfa csak a körülbelül Königsbergtől a

Krim felé húzható vonaltól nyugatra fordul elő: a keletre vonuló idg.-ok a növénynyel együtt annak nevét is elfelejthették. (V. ö. Geiger L. Über die Ursitze der Indogermanen 1871). Hirt elég könnyelműen még meg is szeretné jelölni a *centum* és *satem*-nyelvek határát: szerinte a Visztula vagy az Odera választhatta el a két idg. nyelv-járásterületet egymástól. Ily állítások azonban csak arra valók, hogy a szerző naiv könnyelműségéről győzzék meg az olvasót. Ha a valószínűség a mellett szól is, hogy az idg. őshazát Északnémetországban kell keresnünk, döntő vagy meggyőző, vagy csak új érvet is Hirt e mellett nem tud felhozni, úgy hogy ezt a kérdést ezentúl is nyílnak és elintézetlennek kell tekintenünk. A mit Hirt (a 182. lapon) az egyes idg. törzsek legrégibb elhelyezkedéséről mond, hogy pl. a germánok Északnémetországban és Skandináviában, a kelták tőlük délnyugatra, az illyrek az Odera és Visztula között, az italog a mai Csehországban, a görögök Galicziában, majd Magyarországon laktak volna, mind ez nem több, mint egy nem egészen érdektelen mese.

De milyen lehetett az idg. nép műveltsége? Erre nézve talán elfogadhatjuk, hogy az indogermánok a szétválásukat közvetlenül megelőző időben már nem voltak vadászattal, halászáttal és állattenyésztéssel foglalkozó nomádok, hanem többnyire állandó lakóhelyeken földművelésből éltek. Többi között kölest, árpát, búzát és lent tudtak termesztetni, tehát gondosan kellett megművelniök a földet; kisérijük az állatok közül a kutya, a juh, a szarvasmarha, később talán a kecske. A szarvasmarhát igába fogták, s evvel huzatták ekéjüket, szekerüket (v. ö. ó-ind *yugám*, litván *jūngas*, gör. ζυγόν, lat. *jugum*, óegyházi szláv *igo*, gót *juk*, ófn. *joh*, mely valamennyi «igát» jelent). Földjüket ugarolták, talán trágyázták, mert állataiknak puha galyakkal aljastak, s a len csak jól művelt és trágyázott földben terem meg. Primitív kézi kőmalmaikban összetört árpából vagy búzából sült «kenyerüket» nem ették sőtlanul; tej és méz sem volt ismeretlen előttük, ha nem is laktak tejjel és mézzel folyó országban. Húsételeiket halak és vadak szolgáltatták; szelídített állataik nagyon is értékesek voltak, semhogy azok húásával táplálkozzanak. Nagyszerűen értettek hozzá, hogy kőszerszámaikkal a csontokat széthasítsák s belőlük a velőt kiszedjék. Többi között valamilyen leveses étel általános közkeveltségnek örvendett köztük, v. ö. óind *yús* «Brühe» gör. ζωμός, lat. *jūs*, óegyházi szláv *jucha* «Brühe, Suppe» litv. *júsze* schlechte Suppe, német *Jauche*. Mulatságaikhoz részegítő italt szűrtek össze. Ismertek ugyan már valamilyen érczet, azonkívül valószínűleg az aranyat s talán az ezüstöt is, de szerszámaikat mégis kőből és csontból készítették még. Számos vadászati és harci fegyverük volt;

harczokban fa- vagy bőrpajzsral védekeztek. Ruhájuk nemcsak állati bőrből, hanem házilag ügyesen szőtt és olykor meg is festett vastag szövetekből is készült. Nemcsak barlangokban és üregekben, hanem faházakban is laktak; ezek falát sűrű fonadékból készítették. Ha árterületen laktak vagy állandó veszély fenyegette őket, házaikat cölöpökre, sokszor a vízbe, építették. Fejlett és nagymultú műveltségüknek megfeleltek szokásaik, erkölcsaik, családi életük, jogi és vallási fogalmaik.

Míg családi életükre vonatkozólag Schrader azt vitatja, hogy az idg.-oknál a polygamia volt elterjedve, Hirt szerint ők e tekintetben az ethnographiailag megállapítható fokozatok legmagasabbikára emelkedtek, vagyis a családi élet rendes formája náluk már az egynejűség és egyférjűség. A többférjűség, melyről egyes keleti népfajoknál, pl. a semitáknál, már a görög írók tudnak, előfordul ugyan az ind népnél, de ebben valószínűleg a keleti népektől eltanult újítást kell látnunk, a mit az is bizonyít, hogy a brahmanok állandóan tiltják és üldözik e szokást. A különböző népeknél megmaradt jogszokásokból érdekes következtetéseket lehet vonni a családi élet erkölcsi tisztaságára, a leánykéréssel, eljegyzéssel, házasságkötéssel járó általánosan elterjedt népszokásokra vonatkozólag.

Nagy szerepe volt már az idg.-ok életében a táncznak és költészetnek. Gúnyversek, ráolvasások, hosszabb és rythmikus munkát kísérő munkaversek, vallásos dalok, különösen lakodalmi és halottas énekek általánosan el voltak terjedve köztük.

Legtöbb hypothesis az idg. mythológiára vonatkozólag állítottak fel. De némileg biztosat csak a hitélet egyes egyszerű jelenségeire nézve tudhatunk. A köztudatban kétségtelenül általánosan élt az *istenatya* vagy *tündöklő isten* (*Juppiter*, *Ζεῦ πάτερ*, ind *dyāus pitā*) fogalma. Hitük szerint erdő és mező tele volt jó és gonosz isteni lényekkel, melyeket sokszor áldozatokkal megengesztelni vagy megnyerni kellett. De imádásuk tárgya ily megszemélyesített fogalmakon kívül az égi testek is lehettek. Hittek az élet valamilyen folytatásában a halál után; talán ők voltak a halottégetés terjesztői; halottaiknak nemcsak a túlvilági élethez véleményük szerint szükséges eszközöket, szerszámokat, fegyvereket adták sírjukba, hanem sok törzsnél a halott férffal együtt elégették feleségét, olykor szolgálát is.

Hirt könyvéből megismerhetjük az idg. philologia problémáit s az ezekre vonatkozó főbb irodalmat. Könyve azonban sem munkájának eredetiségével és alaposságával, sem kritikájának elfogulatlanságával, sem eredményeinek megbízhatóságával nem eléghítheti ki az olvasót.

SCHMIDT HENRIK.

A. Meillet: Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes. Deuxième édition corrigée et augmentée. Paris, Hachette, 1908. XXVI+464 l. 10 Fr.

MEILLET, az újabb francia iskola egyik legkiválóbb képviselője, 1903-ban adta ki ezt a munkáját, az első számbavehető francia nyelvű összehasonlító nyelvtant. A második kiadás lényegében nem különbözik az elsőtől: bevezetés a szó legjobb értelmében, mely lehető kevés igényt támaszt a tanulóval szemben, úgyhogy görög nyelvi ismeretek birtokában minden nehézség nélkül hozzá lehet fogni a könyv tanulmányozásához. Détailok tekintetében azonban a könyv physiognomiája meglehetősen megváltozott — és pedig előnyére: alig van lap, a mely az első kiadással összevetve változtatásokat és javításokat nem tüntetne föl.

A mi a felvett anyag mennyiségét illeti, MEILLET beéri az idg. nyelvcsalád bélyegző egyezéseinek feltüntetésével, az egyes idg. nyelvek fejlődését kiküszöböli s a különnyelvi összehasonlító grammatikák feladatának nyilvánítja. Elvileg talán vitatható, de praktikus pædagogiai szempontból igazolt eljárás: a laikus így könnyebben jut hozzá — hogy úgy mondjuk — a dió beléhez s tájékoztatás híján sem marad, mert az intern különnyelvi fejlődés esetről-esetre regisztrálva van.

Módszert és felfogást illetőleg MEILLET meglehetősen konzervatív s idegenkedik általában minden hypothesis-tól, nevezetesen az újabb accentus- és ablaut-hypothesisektől. Azt hiszem mindazáltal, hogy pusztán a tények konstataciója, összehasonlító tabellák felállítása még nem tudomány, csak adatok aggregatuma. «Tudomány» annyi mint ismeretek rendszere, az elégséges okság fonálán összefüggő ismeretek egésze. A causalis nexus fonala természetesen egy bizonyos ponton túl nem követhető, de akkor aztán hypothesisek segítségével kell tovább szólni — *kell*, ha a tudomány megállani nem akar. E szerint minden, még a legrosszabb hypothesis is jobb mint minden hypothesis *elvi* visszaautasítása. A ki különben nyelvanalysissel foglalkozik, nolens-volens úgy is bizonyos hypothesisektől vezeteti magát, ha ezt be nem vallja vagy tiltakozik is ellene. Így van vele MEILLET is, és irtózása az újabb hypothesisektől nézetem szerint nem vált könyvének hasznára.

A könyvhöz fűződő észrevételeim egyébként a következők:

Az I. fejezetben methodikus kérdések (hangtörvény, reconstructio etc.) kerülnek szóba. Szerző annak a felfogásnak a híve, hogy a nyelvfejlődés voltaképpen hordozói a gyermekek. Ez nagyban és egészen igaz, de hogy a felnőttek szellemi felsőbbbsége, a mely egyéb-

ként mindenütt érvényesül, éppen a nyelv terén ne jelentkeznék, nem éppen valószínű.

A restructio kérdésében álláspontja a következő: «Les correspondances supposent une réalité commune, mais cette réalité reste inconnue, et l'on ne peut s'en faire une idée que par des hypothèses, et par des hypothèses invérifiables: la correspondance seule est donc objet de science» (p. 24). «Sans avoir l'illusion que la grammaire comparée puisse rien révéler sur la manière dont s'est constituée une langue, on essaie souvent de donner des formes indo-européennes des explications historiques... Mais les explications de ce genre sont de pures hypothèses et échappent à toute démonstration» (p. 29). Az «indo-européen» s persze még inkább a «pré-indo-européen» explicatioja «pueril» és «absurde» vállalkozás (p. 30). Mind ebben van valami megszívlelendő, de nézetem szerint sok a túlzás is. A nyelvtudomány nem mondott csődöt, ellenkezőleg virulni kezd, a mióta a morfológiai hypothesisek lassan-lassan, de biztosan egyre szélesebb területen érvényesülnek.

A II. fejezetben az idg. nyelvcsalád egyes képviselői vannak ismertetve. Az itáliai és kelta nyelvek itt «italo-kelta» dialektusok néven szerepelnek. Vajjon jogosan-e? Az italo-kelta partialis egyezések nem oly nagy számúak, hogy ezek alapján az italo kelta közösség hypothesisét bebizonyított igazságként lehetne hirdetni — különösen mikor græco-italiai és italo-germán partialis egyezések is vannak.

A III. fejezetben kezdődik a hangtan. A terminologia meglehetősen eltérő attól, a melyhez szokva vagyunk: a *tenuis pl.* «sourdes», a *mediae* «sonores», a *y (=j)*, *w*, *r*, *l*, *m*, *n* hangok a «sonantes» néven szerepelnek — úgy hogy a mikor mi azt mondanók, hogy a *y*, *w* etc. sonor hangok majd mint sonansok, majd mint consonansok jelentkeznek, M. azt mondja, hogy a «sonantes» a «voyelles» és «consonnes» kettős szerepét játszhatják (p. 74).

Az a mód, a hogyan a francia iskola ezeket a sonansokat szerepelteti, a legnagyobb mértékben kihívja a kritikát. Az antevokalikus sonansokról pl. ezt olvassuk: «Il arrive souvent qu'un groupe phonétique constitué par une sonante suivie d'une voyelle forme deux syllabes; alors la sonante est représentée dans toutes les langues indo-européennes par une voyelle brève suivie du phonème qui représente en règle générale la sonante consonne intervocalique. On peut donc désigner ces groupes, par exemple devant la voyelle *e*, de la manière suivante:

*oye, *owe, *ore, *ole, *one, *ome..

Ez a magyarázat mechanikus és képtelen. «Sonante» + «voyelle», tehát pl. $y + e$, $w + e$ etc. sohasem képezhet két szótagot — abból az egyszerű okból nem, mert a kérdéses sonor hangok antevokális helyzetben csak consonansokként léphetnek föl. De fontosabb ennél ez a kérdés: honnan került elő az a bizonyos $\star^o$ jeggyel jelölt «voyelle brève»? Ez a rövid vokális egészen váratlanul ex tripode lép föl, mert az, hogy a ye etc. csoportok elé írható, csak nem ad neki létjogosultságot. Ha M. példáit nézzük (89—91. l.), rájövünk, hogy ez az $\star^o$ nem más mint a rövid vokálisok *reductiója*, a mely természetesen a nem redukált teljes vokálist feltételezi [cf. βίος: βέομαι, δῶω: δεύτερος, πάρος: πέρι, πέρα, βαλεῖν: βέλος, ταμεῖν: τέμνω etc.]. Az a phonetikus csoport tehát, melyből ki kell indulni, nem «sonante» + «voyelle», hanem voc. + sonans. + voc. — Vegyük most ehhez, hogy ezen $\star^o$ MEILLET szerint is «voyelle réduite» (p. 73) «un des aspects du degré zéro» (p. 127)! MEILLET tehát e részben HIRT álláspontján van, de ezen álláspontnak a sonansokra vonatkozó consequentiáit nem vonta le.

Még súlyosabb eset a következő. A 95. lapon ezt olvassuk: «Pour $\star r$, $\star l + a$, on a en sanskrit $\bar{r}$ ou $\bar{u}$ . . . et pour skr. $\star n + a$, $\bar{a}$; . . . On a été conduit ainsi a poser i. e. $\star \bar{r}$, $\star \bar{l}$, $\star \bar{n}$, $\star \bar{n}$ parallèlement à $\star \bar{i}$ et $\star \bar{u}$ ». Megannyi képtelenség! Idg. $r + a$, $n + a$ etc. csoportokból sohasem lehet egyéb mint ói. $\bar{r}$ i, $\bar{n}$ i etc. [cf. ói. $\bar{a}$ ritram: ἄριτμος, $\bar{j}$ anitā: γενετήρ etc.]. Az ói. hosszú vokálisnak megint az a hypothetikus elem az oka, a melyet M. elfogad, de inconsequenter nem alkalmaz — t. i. az idg. redukált vokális, mely az óindben az a eltűnte után megnyúlik [cf. idg. $\star p_e l - n\acute{o}s$: ói. $\bar{p}$ ūrṇás, cf. ved. $\bar{p}$ āpurī-, $\bar{p}$ āṛīman-; idg. $\star j_e n - t\acute{e}r$: ói. $\bar{y}$ ātā < $\star y\acute{a}nt\acute{a}$, cf. εἰνάτερες, ἐνδάτερες etc.]. Az a hangcsoport tehát, a mely az ú. n. hosszú sonansok alapul szolgál, nem «sonante + a», hanem redukált voc. + sonans + a. Hogy FORTUNATOV törvénye a hosszú sonansok hypothesisét megerősíténé, mint M. alább (p. 431) véli, arról szó sincs: a litvánban szintén meghosszabbodott a redukált vokális, a mit az accentus acutus jelez [cf. lit. $\bar{p}$ ūlnas: ói. $\bar{p}$ ūrṇás, lit. $\bar{g}$ irti: ói. $\bar{g}$ ūrtás etc.]. — M. bizonyynyal érezte, hogy zsákutczába jutott, mert ugyanazon a 95. lapon így folytatja: «Dans un certain nombre d'exemples, le grec répond par $\alpha\alpha$, $\alpha\lambda\alpha$, $\alpha\mu\alpha$, $\alpha\nu\alpha$, c'est-à-dire que tout se passe comme si l'on partait de i. e. $\star^o r\alpha$, $\star^o l\alpha$, $\star^o m\alpha$, $\star^o n\alpha$ ». Ingadozása természetes, mert hiszen egyik lábával a régibb, a másikkal az újabb hypothesisek talaján áll. A hosszú sonansok felvétele tekintetében ugyanis M. még mindig F. DE SAUSSURE híve, a kinek mint volt mesterének ezt a művét dedikálta is s a ki Mémoire sur le système primitif des vo-

yelles dans les langues indo-européennes (Leipsick 1879) cz. epochalis művében első utalt a kéttagú basisok jelentőségére s ezek alapján a hosszú sonansok keletkezésének genialis, bár helytelen theoriáját adta (Mém. 239, főleg 247. s k. l.). Ezen elmélet szerint a hosszú sonans megmarad consonans előtt, vokális előtt azonban rövid sonans + homogén consonans lesz belőle, tehát $\bar{r} = rr$ etc. (Mém. 250, 257.) Ezt a theoriát mármost vagy mindenestül kell elfogadni, mint azt BRUGMANN pl. még mindig teszi (KvglGr. 122.), vagy egyetemlegesen elvetni. De az $\bar{r}$ etc. hosszú sonansokhoz ragaszkodni s egyidejűleg rr etc. helyett er etc. kapcsolatot fölvenni, teljes lehetetlenség.

A gutturalis kérdésben M. a kettősség mellett foglal állást. Hypothesisé szerint két sor gutturalis volt: egy præpalatalis és egy postpalatalis, s az előbbi bizonyos környezetben a keleti csoportban mint *k*, *g*, *gh* jelentkezik (p. 65—66). A magam részéről szintén a kettősség mellett volnék, de valószínűbbnek tartom HIRT hypothesisét (BB. 24, 218. és köv. l.), mely szerint a neutralis *k*-sor palatalis vokálisok előtt $\hat{k}$ (k')-sorrá lett.

Az accentust illetőleg ez a nézete: «Quant aux multiples actions du ton sur les voyelles qu'on suppose souvent, tout d'abord, il n'est pas certain que ces actions supposent un élément d'intensité, et en second lieu, elles font partie de ces phénomènes pré-indo-européens, dont l'examen est exclu du présent ouvrage par définition» (117). Csak autoritások nézetét reprodukálom, mikor azt állítom, hogy a quantitativ ablaut jelenségei a szó-accentus expiratorikus jellegének felvétele nélkül megmagyarázhatatlanok.

A IV. fejezetben a morphologia alapelvei vannak fejtegetve. A terminologia kissé ósdi: *racine*, *suffixe*, *désinence*; a két utóbbi kategoria helyett nevezetesen igen ajánlatos volna a *formans* v. *formativum terminus*.

Mivel a «gyökér» sohasem «primitív» elem (p. 123), a gyökök formájára vonatkozó szabályok (p. 146) nézetem szerint fölöslegeseek, illetőleg az ide vágó jelenségek más szempont alá tartoznak.

A suffixumok genesisét illetőleg M. minden analysis elől elzárkózik, visszautasítja nevezetesen azt a különben «plausibilis» jelzővel felruházott föltevést, hogy egyik-másik morphologiai elem, pl. $\bar{e}$ (oly szavakban mint *σπαρῆναι*, *manère*) eredetileg radikális alkatrész volt (p. 121). Ez nála különben föl sem tűnnék, de a dolog érdemes a fölemlítésre, mert valószínűleg e hypothesis visszautasításával függ össze az a tény, hogy a kéttagú nehéz basisok ablaut-viszonyainak tárgyalásánál (p. 133 et seqq.) sehol semmi nyoma az *R* + *V* formationnak, a mely pedig exacte kimutatható [cf. **patē*: lat. *patēre*, cf.

πετάννυμι; *sk₂rē: χαρῆναι, cf. σκέραφος; *t₂lē: gót *fulains*, cf. τελαμών; *k₂nō: lat. *canōrus*, cf. χόναβος; *t₂mā: ószl. *tyma*, cf. ói. *támitōš*; *g₂w₂jā: βεῖα, cf. ói. *jayitā*; *kr₂wō: lat. *cruor*, gen. *cruōris*, cf. ói. *kravīš* etc.].

Az ablaut tárgyalásánál M. ismét SAUSSURE nyomdokain haladva azt hiszi, hogy az *a* vokális nem szerepel a szabályos alternációkban (p. 127, s így már fönnebb p. 70. is). Ennek megfelelőleg folytatólág azt mondja, hogy az *initialis a*: *zero* alternationak semmi morphologiai értéke (p. 140) s az *initialis a* vokálist alább protheticusnak nyilvánítja (p. 278—279). Azonban az *a*:*o*:*zero* alternatio tény, ha magyarázni nem is tudjuk [v. ö. egyrészt lat. *arceo*: *orcus*, gör. ἄρκος: ὄρκος, lat. *acuō acies*: *ocris* *Ocriculum* etc., másrészt lat. *arceo*: ahd. *rigil*, gör. ἄργυρος: ói. *rajatám*, ói. *ájman*:- *pari-jman*-etc.]. A «protheticus» *a* természetesen két- és háromtagú basisok kezdő vokálisa [cf. lat. *augeo*: *vegeo* < *aweg; lat. *arceo*: ahd. *rigil* < *areq etc.]. Tény továbbá az *ai*:*i* alternatio suffixumokban [pl. -*mai*:-*mi*,-*sai*:-*si*,-*tai*:-*ti*,-*ntai*:-*nti*; dat. sg. -*ai*: loc. sg. -*i* etc.].

Az V. fejezet tárgya a verbum, a verbalis tőképzés és a conjugatio. Szép és jó minden, csak a túlságos óvatosság ellen lehetne kifogás. Az *s-aor.* tárgyalásánál pl. (p. 179) MEILLET minden analogia daczára sem meri egyenesen kijelenteni, hogy az ἔδειξα typusába tartozó alakok dipthongusa idg. *ēi* volt, a mely csak görög földön rövidült meg. — A nasalis praesenseknél (p. 183) megint SAUSSURE hypothesisét követi (Mém. 239 et seqq.), mely szerint a basisba a *ne* szótag van beszúrva. Pedig semmi kétség benne, hogy a jelenségek sokkal egyszerűbben és jobban magyarázhatók meg a nasalis infixum felvételével [cf. ói. *šr-n-ō-ti*: *á-šrō-t*, *šr-n-u-más*: *šru-dhi*; gör. δάμν-η-μι: lat. *domā-re*, δάμν-α-μεν: *δαμά-σαι*; ói. *pr-n-ā-ti*: *á-prā-t*, *pr-n-ī-más* e h. *pr-n-i-más: *pa-pri*, *pa-pri-tumas* etc.].

Az accentus helyének tárgyalásánál (209.) természetesen egy szó sem esik arról, hogy a verbalis ablaut és az accentus között valami összefüggés volna. De az accentuált példák minden hallgatás daczára ékesen szólnak.

A VI. fejezet tartalma a nomen (pronomen, adverbium, partikula), a tőképzés és declinatio. Az egész magas színvonalú, de a morphologiai alapvetés ingatag volta itt is megérzik. Így pl. a *yo*, *iyō* suffixum tárgyalásánál azt halljuk, hogy a thematikus vokális nem marad meg a suffixum előtt (230. l.). A dolog pedig ezúttal úgy áll, hogy e suffixum *i* eleme nem más, mint a redukált thematikus vokális, a mely SIEVERS törvénye szerint (PBrB. V, 129 et seqq.) rövid szótag után eltűnik, hosszú szótag után megmarad [cf. πρῶτος <

*p_ede-jos (v. ö. ποδό s < *p_edó-s), ellenben πάτριος < *p_atre-jos (v. ö. πατρό-s < *p_atró-s)].

A casus-formansok tárgyalásánál feltűnő az a föltevés, hogy a dat. sg. formansa *ei* (p. 260). De mi lesz akkor az olyan alakokkal, mint gör. χαμαί, δόμεναι etc.? — Nem sokkal valószínűbb az a föltevés sem, hogy az instr. sg. formansa talán *ē*, cf. ói. *pitrā*, lat. *patre*. Egyszerűbb és érthetőbb a régi föltevés, hogy a lat. *patre* és az idg. dativusnál említett gör. πατρί locativusok. — Végképpen elfogadhatatlan az a hypothesis, hogy a ved. *nāmā* «les noms» végső -ā eleme «i.-e. -ī, c'est-à-dire *nə» és hogy zd. *manā* «esprits» árja -ās eleme = idg. -ōs-a (p. 261—62). Az említett alakok egyszerűen ektatikus formák: idg. *nōmēn, *menōs [gör. *χάων*: ói. *śvā* = av. *dāmgn*: ói. *dhāmā*]. — Azért, hogy az -*m*-végű formansok csak az árában és az italiaiban -*m*-végűek, nincs jogunk -*m*- és -*n*-végű formansokat fölvenni, mint ezt M. az acc. sg. és gen. pl. esetében teszi (p. 259, 262).

A VII. fejezet syntaxis dióhéjban. A mondat definitiója minden logikai és pszichológiai tekintetektől menten tisztán linguistikai jellegű: «un ensemble d'articulations liées entre elles par des rapports grammaticaux d'aucun autre ensemble, se suffisent à elles-mêmes» (p. 320). Egészen elfogadható.

A VIII. fejezet az idg. szókinés tárgyalásának van szentelve. Az elvekkel teljesen egyetértek, csak azt szerettem volna még hangsúlyozva látni, hogy közös szavak hiányából magának a dolognak hiányára következtetni nem lehet. MEILLET óvatossága itt is szembe ötlő, így pl. az ói. *sahásram* etc. és aol *χέλλιοι* etc. viszonyáról még nem hallottam, hogy nem volna világos (p. 378).

A IX. fejezet egészen új s az idg. dialektusok kifejlődéséről szól, a mely thémának MEILLET legújabbán külön művet szentelt (Les dialectes indo-européens. Paris 1908). A tárgy kezelése mesteri.

A függelékek egyike az összehasonlító nyelvtudomány történetéről nyújt rövid, de alapos tájékoztatást; a másik bibliographia, a melynek adatai persze a tudomány rohamos haladása miatt már is kiegészítésre szorúlnak. Így SCHRADER Sprachvergl. u. Urg. művének 3. kiadása be van fejezve, megjelent MEILLET imént idézett munkája, VENDRYES óir grammatikája, megkezdődött BOISACQ görög és BERNEKER szláv etymológiai szótárának kiadása etc.

Indexre nagy szükség volna.

Mindent összevéve M. műve felkarol mindent, a mi az indogermanisztikába való bevezetésre elégséges és alkalmas, a mellett rendszeres, alapos és a modern tudomány színvonalán áll. Ha egészen

új eszmék és tények nincsenek is benne, a tények csoportosítása és más világításban való feltűntetése minden elismerésre méltó. Stílusa világos és szabatos s azonkívül — a mi ritkaság — könnyen folyó, elegáns és élvezetes. Szóval: a könyv nagy tudású és szellemes ember munkája, egyaránt érdemes a beavatandók és a beavatottak figyelmére.

SCHMIDT JÓZSEF.

Dr. Wenzel Vondrák: Vergleichende slavische Grammatik.

I. Band. Lautlehre und Stammbildungslehre. Göttingen, 1906. 532 l.;

II. Band. Formenlehre und Syntax u. o. 1908. 548 l.

Ha régebben valamelyik hallgatóm azt kérdezte tőlem, hogy miből készüljön a vizsgálatra — akár az egész slavisticából kívánt doctoratust tenni, akár csak a szerb nyelvből és irodalomból tanári vizsgálatot — nagyon kínos helyzetben voltam. Nem utalhattam az egész szakirodalomra, a mely minálunk nehezen hozzáférhető és azonkívül nagyjából folyóiratokban szerte-széjjel van szórva, kénytelen-kelletlen megneveztem MIKLOSICH nagy összehasonlító nyelvtanát, mint főforrást, különösen I. kötetének első, külön is megjelent részét (Altslovenische Lautlehre. Dritte Bearbeitung. Wien, 1878. 310. l.), hogy nyomban rá óva intsem a kezdőt, hogy az ott előadottakat valahogy ne tekintse a tudomány mai álláspontjának, hisz épen a valamennyi indogermán nyelvre nézve főfontosságú hangzórendszer itt olyan módon van tárgyalva, hogy teljes lehetetlenség a hangzók fejlődéséről és az egyes hangzóknak egymáshoz való viszonyáról olyan képet nyerni, a mely csak némileg is bele volna illeszthető a mai tudományos kutatások eredményeibe. A helyzet lényegesen javult LESKIEN óbolgár nyelvtanának második, teljesen átdolgozott kiadásának megjelenésével (A. Leskien, Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Zweite völlig umgearbeitete Auflage. Weimar, 1886 — a legújabb, 4. kiadása 1905-ben jelent meg). A kezdőnek most már módjában volt aránylag kevés erőmegfeszítéssel épen a legfontosabb, minden élő szláv nyelvre annyi világot vető, szláv nyelvvel szigorúan tudományos tárgyalás alapján megismerkedni. E classicus munka mellé sorakozott újabban VONDRAK Altkirchenslavische Grammatik cz. munkája, a mely 1900-ban jelent meg és szerencsésen kiegészítette LESKIEN néha kicsit szűkszavú és a kezdővel nem mindig számoló tárgyalását. (L. a hangtannak 60 lapot, V. 148-at szentel!) De hány fontos kérdés maradt még, a melyekben a kezdő itt a dolog természeténél fogva nem találhatott feleletet! Egy új, a tudomány mai állásának megfelelő összehasonlító szláv nyelvtanra valóban már égető szükség volt.

VONDRÁK roppant szívóssággal és szorgalommal és bátran hozzátehetjük, nagy tudománynyal oldotta meg a nehéz feladatot és azzal mindazoknak őszinte háláját érdemelte ki, a kiknek kötelességük a szláv nyelvészetbe bevezetni az egyetemi ifjúságot. Hogy e nagy munkának vannak fogyatkozásai, hogy vannak olyan fogyatkozásai is, a melyeket a szerző nagyobb gonddal és főleg lassúbb munka mellett könnyen elkerülhetett volna, az a nagy, egészben véve sikerült vállalkozásnál igazán nem esik túlságosan latba; hogy így is sokáig a tudomány nagy hasznára alapvető munkául fog szolgálhatni, azt nem lehet elvitatni, azt olyan bíráló sem tagadja, a ki, mint a berlini BRÜCKNER, nem ítélt mindig egészen méltányosan e műről.

«Die Anlage des Werkes, kezdi Br. az I. k. bírálatát, bereitet eine willkommene Überraschung; es ist wirklich eine vergleichende Grammatik und nicht, wie bei Miklosich oder Florinskij, eine Sammlung von Einzelgrammatiken mit den unvermeidlichen Wiederholungen. Allerdings ist es im Grunde kirchenslavische Grammatik, mit Einschaltung von Exkursen über den Wandel von *e*, *q*, *ě* u. s. w. in den lebenden Sprachen: für die Laut- und Formenlehre, sogar für Syntax, ist dies die einzig mögliche, wissenschaftliche, einheitliche Behandlung des spröden Stoffes. Er ist kritisch und erschöpfend (bis auf wenig s. u.) dargestellt und die Zwecke eines Handbuches sind trefflich erfüllt; äusserst übersichtlich ist zusammengefasst, was bisher erreicht ist; ja, der Verf. gewährt hie und da weitere Ausblicke; das Buch ist wohl angethan, slavistische Studien zu fördern, ihnen neue Freunde zu werben.» Arch. f. slav. Phil. 29: 110. BRÜCKNER egy másik helyen azt mondja: «ich bekenne dankbar, aus seinem Buche vielen Gewinn gezogen zu haben», u. o. 116. l.

VONDRÁK nagy érdeme még sokkal inkább kidomborodik, ha nem absolut mértéket alkalmazunk, hanem munkáját összemérjük MIKLOSICH hasonló munkájával, a melyet egész nagy részletekben teljesen nélkülözhetővé tett, és melyet különösen hangtani részében messze túlszárnyalt. M. összehasonlító nyelvtanának egy végzetes hibája, hogy a hangsúlyozást és, a hol a szokott írás azt ki nem fejezi, a hangzók quantitását egyenesen semmibe sem veszi. Mivel a cseh-től a hosszú hangzót a rövidtől a mindennapos írásban is megkülönbözteti, természetesen M. is föltünteti ezt a különbséget; mivel a horvát-szerb meg a szlovén «helyesírásban» a hangzók quantitása nem tükröződik, rendesen M. sem vesz tudomást róla! És ugyanaz illik, mutatis mutandis, a hangsúlyra is. A ki az élő nyelvek szavait nem petrefactáknak tekinti, hanem egy csodálatos szervezetnek élő részecskéinek, az nem olvashatja bosszankodás nélkül MIKLOSICH nyelvtanát, annyira híján

van az életnek sok könnyen jelezhető vonásának. Nézzük p. o. összehasonlító nyelvtanának III. kötetében az orosz *selo* ragozását: nom. *selo*, gen. *sela* stb. több. nom. *sela* stb., stb., pedig hát tudvalevő dolog, hogy a kéttagú köznemű szavakban a hangsúly helye a többesben rendszerint változik, már pedig az orosz hangzók kiejtése igen erősen változik a szerint, hogy hangsúlyosak-e vagy nem. A mit M. szintelen *sela* írással ad vissza, az egyszer (az egy. gen.-ban) *selà* nak hangzik, máskor pedig (a több. nom. acc.-ban) *sòlę*-nak. M. műve olvasójának sejtelve sem lehet erről, ha nem tudja máshonnet, már pedig nem lehet, nem szabad elvárni, hogy a nyelvtan olvasója, ha mindjárt elsőrendű slavista is, minden szláv nyelv minden szavának, alakjának hangsúlyát, esetleg — olyan nyelvekben, a hol az intonatio különböző lehet és a hangzók quantitása is kétféle — a hanghordozását és benne előforduló hangzók quantitását is ismerje. Ezt, mondom, nem lehet és nem szabad követelni, mikor egészen nyilván való, hogy maga MIKLOSICH sem rendelkezik ez ismeretekkel olyan szabadon és biztosan, hogy belőlük a szükséges következtetéseket levonhassa. Hogy csak egy példát említsek, M. az ő idejében is már jól ismert és eléggé átkutatott orosz nyelv egy aránylag igen egyszerű jelenségét így írja le: «Vom dual gibt es nur spärliche überreste; hieher rechne ich die auf *a* auslautenden formen der masc. nach *dva*, *tri*, *četyre*: *dva rublja*, *tri časa*, *četyre dnja*; im fem. und neutr. steht nach diesen numeralia der pl.: *dva pera*, *tri knigi*.» Verg. Gram. d. slav. Spr. III. 287. l. A ki csak egy kicsit ismeri az élő orosz nyelvet, tudja, hogy ez állításnak a nőnemű és köznemű szavakra vonatkozó része merőben téves, hogy pedig az, azt M. is nyomban átláthatta volna, ha következetesen tekintetbe vette volna a hangsúlyozást is. A főt említett köznemű *selò* egyes gen.-a, a mint hallottuk *selà*, míg a többes nom. acc. *sèla* (ejtsd *sòlę*), már pedig azt mondják, hogy *dva selà* «két falú», nem pedig a mint M. tanításából következtetnünk kellene: *dva *sèla*. Ha nem ezt a példát választjuk, hanem azt, a melyet maga M. választott, a baj, a botlás még sokkal nagyobb, mert *dva pera*-nál még a hangsúly helyét sem kell tudnunk, hogy M. tévedését átlássuk, hisz *peró* «toll»-nak több. nom. acc.-a még a papiroson sem azonos az egyes genitivusával, az, a mint maga M. is nyolcz lappal később tanítja, *peręja*: «Derevo, dno, zveno, krylo, *pero*, poléno, pomelo, šilo bilden den pl. auf *ęja*», i. h. 294. l. A *dva pera*-ból tehát, akár hogy forgatjuk a dolgot ide is, oda is, lehetetlen többes számú alakot kihámozni. — Hogy milyen óriási haladást jelent az épen említett szempontból VONDRÁK könyve, azt csak az tudja kellően méltányolni, a kinek némi sejtelve van

arról, milyen roppant munkába kerülhetett a szerzőnek az élő nyelvekből vett példákön következetesen és pontosan jelölni a hangsúly helyét, az intonatio módját és a hangzók quantitását. De V.-nak nemcsak arra van gondja, hogy az egyes szavak, alakok helyes kiejtését így megkönnyítse az olvasónak, hanem nagy összefoglaló tanulmányt is ír e fontos kérdésről, a melynek folytonos, gondos szemmel-tartása művének valóságos dísze. Ha az ember összehasonlítja azt a pár, rendesen semmit mondó sort, a melyekkel MIKLOSICH a hangtani részben a hangsúlyt és quantitást az egyes nyelvek alatt elintézi, hogy soha többé rá se gondoljon, a mikor a mondottak alkalmazására került volna a szó, mondom, ha az ember ezt a fölületes tárgyalást összehasonlítja azzal a komoly kísérlettel, a melylyel VONDRÁK iparkodik e bonyolult kérdésekről föllebbenteni a fátvot, az csak a legnagyobb tisztelettel adózhatik neki. Hogy némi fogalmat adjak arról, hogy mit talál nemcsak a kezdő, hanem a haladottabb kutató is abban a fejezetben, a mely az *Akzent und Quantität* fölirotot viseli és 64 lapra terjed, ide iktatom a tartalomjegyzékből a tárgyalat kérdések sorozatát: Intonation (Silbenakzent, Tonqualität). Ursprung der gest. Int. Ursprung der geschleiften Int. Durch Intonation bedingte Akzentgesetze. Das Verhältnis der slav. Int. zur lit. Mutmassliche Begründung ihrer Einwirkung auf den Akzent. Intonation kurzer Vokale. Quantitätserscheinungen allgemeineren Charakters. Einzelsprachliche Dehnungen: Serbokroatisch (11 lap, jóval több, mint a mennyit MIKLOSICH összevissza az összes szláv nyelvek szóban forgó jelenségeinek tárgyalására szentel, és maga a tárgyalása milyen egészen más!), Slovenisch, Bulgarisch, Russisch, Polnisch, Polabisch, Böhmisch. Az előtt, a ki előbb csak MIKLOSICH összehasonlító szláv nyelvtanát olvasta, itt egy egészen új világ tárul föl, a mely azonban a legszorosabban összefügg a szláv nyelvek törzsökös sajátságaival, a szláv nyelvek sok-sok finom vonásával. Hogy V. egy második kiadásban munkájának e részében is fog javítani valót találni, az e kérdések új és bonyolult voltánál egészen természetes; nagyon kíváncs voltam p. o., ha a szlovén hangsúlynál tekintetbe venné a hazai szlovéneink nyelvjárását, a mely épen e tekintetben sok régi vonást megőrzött, a melyek az irodalmi nyelv alapjául szolgáló krajnai nyelvjárásból kivesztek. Hogy ezt nem tette már eddig, az nagyon is érthető és azért meg is bocsátható: hazai szlovéneink nyelve eddig valóságos terra incognita volt.

A helyett, hogy sok apró részlethez helyreigazító megjegyzést tennék, a mi könnyen az egész műről táplált nézetemet hamis világításba helyezhetné, bemutatok inkább egy a magyar nyelvészekre is érdekes összefüggő részt, hogy nyomatékosan rámutassak arra, hogy

a magyar nyelvészet művelőire is mennyire fontos és érdekes ez a munka.

A *vlah*-ból lett *oláh* szavunk tárgyalása közben nem rég, l. Szláv jöv. I: 87. k. l., rámutattam arra, hogy bilabialis *u* hallható bizony még egyes bolgár vidékeken is; hadd világítsanak be VONDRÁK fejtegetései az egész, ránk nézve is érdekes kérdésbe: «Das labiodentale *v* (eine Spirans), kezdi V., geht auf das urspr. bilabiale *u* zurück, woraus es sich unter bestimmten Bedingungen entwickelt hat»; azután apró, sűrű szedéssel, a melylyel a helylyel takarékoskodó szerzőnél annyiszor találkozunk, folytatja:

«Allerdings muss man auf Grund verschiedener Erscheinungen annehmen, dass sich das *u* im Slav., insbesondere in einzelnen Dialekten, dann auch in bestimmten Stellungen, lange behauptet hat. Dafür sprechen verschiedene lautliche Resultate, die wir in einzelnen slav. Sprachen finden und die leichter aus einem *u* als *v* erklärt werden können. Also noch nach der Trennung der slav. Sprachen gab es ein *u*. ŠACHMATOV suchte nachzuweisen, dass sich nur in den südslav. Sprachen, dann im Russ. das *u* erhalten hätte, während in den westslav. Sprachen darans ein *v* geworden wäre. (Izvěstija Otděl. russk. jaz. Bd. 8. Hft. 2, S. 325 f.) Allein KUL'BAKIN hat mit Recht darauf hingewiesen, dass sich auch noch in den westslav. Sprachen deutliche Spuren des *u* zeigen (Sbornikъ statej v čest M. C. Drinova, S. 221—236.). Man denke an das ab. [olv. altböhmische] *u rodě*, aksl. *ръ rodě*, *u pomoc*, aksl. *ръ pomoštъ* (vgl. Gebauer I. S. 247 f.), neub. noch dial. *Čuznouc* st. *Čuznovic* (südwestl. Dialekte), slovak. Dial. *pranda* st. *pravda*, Gen. Plur. *Čechou* u. s. w. Nach BELIĆ findet sich das *u* jetzt noch in den östl. Gebieten von Serbien (l. c. S. 205, Anm. 1), nach MILETIĆ («Das Ostbulg.» Schriften der Balkankomm. 1903, S. 82, 89, 155) in den östl. Gebieten Bulgariens, schliesslich im Oberkrainischen des slov. Sprachgebietes. In r. Dialekten äusserst selten (ugroruss. Dial. von UBLJA). K. gibt nur zu, dass die Verdrängung des *u* vielleicht in den westslav. Sprachen rascher vor sich ging. Bei diesem Prozesse ist überhaupt im Slav. ein *v* geworden. l. I: 282. k. l.

V. azután részletesen foglalkozik azokkal az esetekkel, a melyekben az eredetileg mindig bilabialis hangból a dentolabialis *v* keletkezett és másokkal, a melyekben a bilabialis *u* eltűnt, még mielőtt belőle a dentolabialis hang keletkezhett volna; de ezek a fejtegetések már nem érdeklik a magyar nyelvészt közvetlenül.

Rövid, legalább a nagy mű fontosságához és sok mondani valóhoz képest nagyon is rövid ismertetésemet azzal a kijelentéssel fejezem be, hogy, ha a tanuló ifjúságot és egyáltalában a szláv nyelvészetbe behatolni kívánó kezdőt tartjuk szem előtt, bátran állíthatjuk, hogy a slavistica terén évtizedek óta nem jelent meg annyira fontos és

mindenben tájékoztató könyv, a mivel világért sem kívánom azt mondani, hogy nem tanulhatnának azok is, a kik évek hosszú során át foglalkoztak a szláv nyelvészettel, igen sokat ebből a könyvből.

ASBÓTH OSZKÁR.

I. A. Candrea și Ov. Densusianu: Dicționarul etimologic al limbei române. Elementele latine. 1. és 2. füzet (*A—fin*), București, 1907.

A román szójegyző irodalom az utóbbi időben nagy lendületet vett. Eltekintve a nagyszámban levő tisztán anyaggyűjtő munkáktól, elég, ha csak egy rövid pillantást is vetünk azokra a czikkekre, melyek különböző folyóiratokban láttak napvilágot CIHAC szójegyző szótárának megjelenése óta, és a rendszeres munkákra, melyekben az azokban helyeseknek bizonyult etymológiák össze vannak foglalva, hogy meggyőződhesünk ezen állítás igazságáról és azon rengeteg és eredményekben is gazdag munkásságról, melyet a román szójegyzők aránylag rövid idő alatt fejtettek ki. 1. Egyes szójegyző czikkek, melyeknek szerzői MEYER G., MEYER-LÜBKE, SCHUCHARDT, WEIGAND, TIKTIN, ȘAINEANU, ASBÓTH, ALEXICS, PHILIPPIDE. DENSUSIANU, PUȘCARIU, CANDREA-HECHT, PAPAHAGI, PASCU, DICULESCU. stb., a következő folyóiratokban jelentek meg: *Zeitschrift für romanische Philologie*, *Indogermanische Forschungen*, *Jahresbericht des rumänischen Instituts* (Leipzig), *Romania*, *Budapesti Szemle*, *Nyelvőr*, *Nyelvtudományi Közlemények*, *Nyelvtudomány*, *Buletinul societății filologice*, *Convorbiri literare*, *Viata românească*, *Arhiva Analele Academiei române* (Jassi). stb. 2. Rendszeres munkák, de a román szótárt csak bizonyos irányokban dolgozták fel: BORCIA, *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen* (X. Jahresbericht des rum. Instituts — Leipzig —); MÎNDRESCU, *Elemente unguerești în limba română*, București, 1892; MÎNDRESCU, *Influența culturii germane asupra noastră*, Jassi 1904; MURNU, *Studiu asupra elementului grec antefanariot în limba română*, București, 1894; Dr. SEXTIL PUȘCARIU, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. Lateinisches Element, Heidelberg, 1905; RUDOW, *Neue Belege zu türkischen Lehnwörtern im Rumänischen* (Zeitschrift für rom. Philologie XVII, 368; XVIII. 74; XIX, 383); L. ȘAINEANU: *Elementele turcești în limba română* (TOCILESCU, *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* cz. folyóiratának IV. és V. évfolyamában) és *Influența orientală asupra limbii și culturii romine*, București, 1900. I. A. CANDREA és Ov. DENSUSIANU: *Dicționarul etimologic al limbei române. Elementele latine*: 1. és 2. füzet (*A—fin*), București, 1907. 3. Mint rendszeres és a román nyelv egész szótárát tárgyaló munkákat említhetjük: HASDEU: *Etymologicum magnum Romaniae*, București, 1886—1893, 3 kötet (*A—Bărbat*); TIKTIN, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1895—1908, 1—13. füz. (*A—incribă*). Azonkívül: *Dicționarul limbei române întocmit și publicat după indemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I.* (I. köt., 1. és 2. füz.), București, 1907—1908, melyet a román Akademia megbízásából mostanában PUȘCARIU SEXTIL szerkeszt RĂDULESCU—POGONEANU, GALUȘCĂ és LACEA segítségével. PUȘCARIU előtt PHILIPPIDE volt megbízva az

akadémiai szótár szerkesztésével, de minthogy éppen úgy, mint HASDEU, nagyon széles alapon kezdte meg, kénytelenek voltak a megbízást megint elvenni tőle. Ő azonban most is folytatja szófejtő szótárának kidolgozását és szerkesztését — szemelvényeket belőle láthattunk a *Viața românească* cz. folyóiratnak I. évfolyamának 10. és II. évfolyamának 1., 2. és 3. számában, etymológiákat a *Zeitschrift für romanische Philologie* XXXI. kötetének (1907) 3. füzetében. Bevezetése idejéről maga PHILIPPIDE az utóbbi helyen (286. l. a következőket mondja: «Weil ich, trotz meinen Bemühungen, das Wörterbuch der rumänischen Sprache bisher nur erst bis *de* — (etwas mehr als ein Viertel) anzufertigen vermochte, so dass, bis ich es zu Ende bringen werde, noch ungefähr fünfzehn Jahre verfließen müssen (und dabei ist es ja freilich möglich, dass der Tod mich ereilt, quod omen dii avertant), ich aber keine Abteilungen meines Werkes vor seiner Vollendung drucken lassen will, um das schlimme Schicksal der vorhergehenden Lexikographen zu vermeiden, welche nur Bruchstücke ihrer Werke veröffentlichen konnten und nachher die Unternehmung aufgeben mussten; so hielt ich für gut den Lesern einen Teil meinen etymologischen Forschungen mit zuteilen».

A mint látjuk tehát, egyszerre három szófejtő szótáron is dolgoznak, s a helyett, hogy egy meglehetősen teljes s mindenesetre hivatott emberektől kidolgozott szótárt kapnánk, meg kell elégednünk töredékekkel, milyen HASDEU munkája és milyennek maradni fog minden valószínűség szerint PUȘCARIU *Etymologisches Wörterbuchjában* I. része s még CANDREA és DENSUSIANU munkája is, — ezt különben maga a cím is elárulja, ugyanis nincs szó arról benne, hogy a jelen munka csak első része volna egy teljes szótárnak — vagy szemelvényekkel, milyenek a PHILIPPIDE részéről közöltek. Egy olyan nagy munka véghezviteléhez, milyent Románia királya és a román akadémia eredetileg akart és tervezett, kellenének nemcsak PUȘCARIU elméssége és állhatatossága, hanem PHILIPPIDE páratlan munkaereje, DENSUSIANU készletessége és CANDREA találékonysága is. Egyetértő munkásság helyett azonban a legrútább vetelkedést találjuk meg, melyről, sajnos, tudomást kell venniök nemcsak a románoknak, hanem a külföldnek is. Vagy mást jelentenek-e olyan cikkek, melyekben nyelvészeink lopást hánynak szemre egymásnak, vagy, hogy csak pénzvágtyból vállalkoznak egy munka megírására, — epednek a vele járó díj után, — melyek a jövő számára is meg lesznek őrizve a *Zeitschrift für romanische Philologie*, *Viața românească*, *Convorbiri literare*, *Arhiva* és különösen *Viața nouă* 1907. és 1908. évi némely füzetei illetőleg számaiban.

Ezek után talán áttérhetnénk tulajdonképeni feladatunkra, CANDREA és DENSUSIANU szófejtő szótára eddig megjelent füzeteinek ismertetésére.

Azt a megjegyzést, hogy a román nyelv szótárából csak a latin elemeket választja ki és külön munkában tárgyalja, mit PUȘCARIUNAK is hibául róttunk fel, CANDREA és DENSUSIANU szótárának is meg kell tennünk. Egy olyan munka értéke — legyen az akármilyen jól és pontosan kidolgozva — sokkal kisebb mint egy teljes szótáré, ugyanis nem szolgálhat más célra, mint legföljebb, hogy megállapíthassuk a román nyelv latin eredetű szavainak és alakjainak gazdagságát, pedig hát nem csak ez az egyedüli célja a szófejtő szótáraknak.

Eltekintve azonban ettől a hibától, CANDREA és DENSUSIANU szótára jó és a mint természetes is, PUŞCARIUÉ felülmúlja.

PUŞCARIURÓL tudjuk, hogy szótárában nem terjed ki kellőleg a szavaknak nyelvtani alakjaira, azoknak mondattani szerepére, a jelentésváltozásokra és szóalkotásra, pedig ismeretes a mondat-, jelentés- és szóalkotástan jelentősége egy nép műveltségének nyelvéből való megállapításánál. CANDREA és DENSUSIANU már több gondot fordítanak mindezekre. Ők megértették p. o., hogy egy nyelv egy vagy más eredetű elemeinek gazdagsága és életképessége nem állapíttatik meg csak az illető eredetű gyökök mennyisége után, hanem az azokból képzett szavak után is. Világosan látjuk ezt, ha p. o. az ALB és LACOMBÓL képzett szavakat álllítjuk egymás mellé. Míg *lacomb* alig képezhetünk két-három szót, mint *lăcomie*, *lăcomos*, *a lăcomi*, *alb* rendkívül gazdag ebben a tekintetben, egy igen nagy belőle képzett szócsaláddal rendelkezik: «Der. *albul* (zilei), *alba* ,aube' (rtr. *alca*; it. sard. *alba*; fr. *aube*; prov. cat. sp. *alba*; port. *alba*); *albul* (ochilor) ,blanc de l'œil' (comp. la Celsius album oculi şi rtr. *alv del ôgl*, port. *alvo de olho*); ar. *albu* ,monnaie'; *albe* (ar. ∞, Dalametra), pl. ,habits blancs, linge' (comp. la Ovid *alba* ,vêtements blancs'; vfr. *aubes*); ar. *albile*, pl. ,fées, Parques'; zool. *alb* ,espèce de vermisseau' (Hasdeu, 763) || *dalb* ,blanc, resplendissant, gracieux' || dim. *albior*, *dălbior*; *albişor*; zool. *albişor*, *albişoară*, *albiţă* ,cyprinus alburnus', bot. *albiţă* ,alyssum calycinum'; *albeţ*, *albuleţ* (Cihac) şi ca sb. ,aubier' (Hasdeu, 736); (*d'albuţ*; *albu* (Jipescu, Opinc. 53); *albiu*; + *albîu* (Dosoftei); *allicios* (ar. ∞); *alburîu* (*alburit* ,blanchi'; bucov. *albinîu*, *albineţ* ,blanchâtre, blond', format după *gălbîniu*, *gălbînet* (*alb* şi *galben* s'au influenţat reciproc, v. acesta din urmă) || *alboi* (Tribuna 1890, 46), băn. *alboi*; *alboai* ,chose blanche' (Gorovei, Cimil. 265); băn. zool. *alboi* ,cyprinus alburnus' (Hasdeu, 759) || *albei* ,blanc (en parl. des chiens), aux cheveux blancs, blond' (Şez. II, 126), bot. *albei* ,panicum dactylon' || *albime*, + *albicune* ,blancheur' || *albuş* (ar. ∞) ,blanc d'œuf, blanc de l'œil' (comp. la Celsius album ovi, rtr. *alv d'ör*, sard log. *arbu* ,chiara d'ovo', fr. *aubin*); zool. *albuşău* ,sorte de poisson' (Şez. V, 25); *albuşos* (Polizu) ,glaireux' || zool. *albilită* ,pontia brassicae' (Marian, Ins. 258) || *albină* Vilcea: *se albineză de ziua* ,le jour commence à poindre' (Marian, Ins. 180); cf. Muscel *albin* ,mettre au jour, croître, se développer, être en convalescence', *albineză* ,croissance, convalescence' (Rădulescu-Codin, Cuv. Musc. 6)». ¹⁾ Hozzá kell adnunk még csak *albicet* ²⁾ és *albiet* «bleuâtre» ³⁾ mellékneveket és az *albi* (< *albire = class. *albēre*) igéből képzett szavakat: *albitor*, adj. «qui a la propriété de rendre blanc», sb. «blanchisseur, celui qui prépare la couleur blanche», *albitoare*, *albitorie* (Cihac) «blanchisserie»; *albitură* «blanchissage, blanchissure»; «matière blanchie; monnaie d'argent; blanchaille, blanchet», *albituri*, pl. t. «linge», ar. *albitură* «blanchissure, canutie», *albeală* «fard», *înălb*i, megl. *nălbiri* «blanchir, devenir blanc»; (*i*)*năl-*

¹⁾ I. A. CANDREA şi OV. DENSUSIANU: *Dicţ. et. al limbii române. Elementele latine*. 6. 1.

²⁾ PUŞCARIU: *Dicţionarul academici române*. 98. 1.

³⁾ PUŞCARIU II. O. 101. 1.

beală (Tocilescu, Mat. 67, 503) «fard»; (i)*nălbitor*, adj. «qui blanchit»; *nălbitor* (Coresi, Praxiu, 376) «blanchisseur»; *nălbitoare* (Zanne, Prov. IX, 127) «lavoir» és körülbelül teljes a lajstromunk. Ezek *albă* «Morgenröte», megl. *albă* «Schöne» és *albus* kivételével mind hiányoznak PUSCARIU *Etymologisches Wörterbuch*-jából, megvannak azonban legújabb munkájában és egyet vagy kettőt kivéve CANDREA és DENSUSIANU szójegyző szótárában is. Ezenkívül még egy nagyon hasznos újítást kell emlitenünk, melyet PUSCARIUNÁL csak itt-ott találunk meg, míg CANDREA-DENSUSIANUNÁL rendszeresen van alkalmazva. Ugyanis ők majdnem — s majd meglátjuk, miért mondjuk így — mindenütt felsorolják az idegen nyelvekbe átment latin eredetű román elemeket, s ez nagyon fontos, mert mi nem alkothatunk magunknak teljes képet a román nyelv életéről, ha csak a benne előforduló eredeti és idegen elemeket ismerjük meg, avval pedig, hogy milyen módon, milyen téren, milyen mértékben hatott ő más nyelvekre, nem törődünk. Ez olyan oldala a román nyelv életének, melylyel eddig kevesen és keveset foglalkoztak, éppen ezért célszerűnek tartjuk részletesebb ismertetését. Jelen munkának szerzői szerint a következő szavak és következőleg mentek át idegen nyelvekbe: *albic* > rut. албііка «Trog, Mulde». *amar* > rut. ramapniŭ «sich härmend, kummervoll, trübselig». *noatin* (noaten) «d'un an (agneau, poulain)» > magy. *nótin* (SZINNYEI, *Magyar Tájéztató*). *arc*, ebből *arcus* > rut. szerb аркун. *ard*, innen *ardei* «piment» > magy. *árdéj* (SZINNYEI). *arete* > rut. apetiŭ «Widder». *arm* «cuisse, gigot, flanc (d'un cheval)», ebből *armurar* «maladie bovine, épaulure» > magy. *armurár* (SZINNYEI). *armă*, ebből *armaş* > magy. *ármás* (SZINNYEI). *armăsar* > rut. rapmacap «Hengst». *baier*, *baieră* > bolg. баир. «collier de monnaies antiques» (GEROFF); rut. баир «Schnurband aus Wolle geflochten». *bale* «have» > szerb *bala*, *bale* «Rotz» (> *balaz*, *balazac*, *balavica*, *balarka*, *baleša*, *balo*, *balonja*). *bălt* > rut. батил. *batia* «Kopftuch der Frauen». *bărbat* > magy. *borbát*. *băşică* (*beşică*) > szerb *bešika* «Blase» (> *bešičnik* «Zugpflaster»); rut. бешика «Rotlauf» (> бешичник «chenopodium hybridum» = dr. *buruiană-de-bubă-reu*); bolg. (N. SELO) бешика «glande». *bate* illetőleg ennek következő derivatumaiból: *bătut* «battu»: *lapte-bătut* «babeurre» (friul. *latte batud* «latte da cui si è tratto il burro»), *bătăluu*, ar. *bătaie*, megl. *bătaiu* «moulin à foulon» (v. ö. új-prov. cat. sp. *batan* «moulin à foulon») > bolg. батыл «babeurre»; rut. бателев «Stempel, Schlägel im Butterfass»; új-gör. *ματάρι* «Walkmühle» (MURNU, *Rum. Lehnw.* 34). *blind*, ebből *blindă* (ar. ∞) «fièvre urticaire, éruption de boutons» (tulajdonképpen «éruption bénigne»: v. ö. bolg. добра «érysipèle» < добра «bonne») > rut. бленда, блинда «starker Hautausschlag»; szerb *blanda* «Blase an der Haut». *boar* (*boitar*) > rut. боитар «Rind-, Ochsenhirt» > боитарка «Stallung für Ochsen». *bour* (+ *buir*) > bolg. бучерл «limaçon, escargot», mely jelentése megrvan a dialectalis *bor*-nak és *bourel* kicsinyítőnek (v. ö. sard. camp. *boreri* «lumaca» < *boi* «bue», sic. *vakkareddu*, *krastuni*, *krastuneddu* «lumaca» < *krastu* «moutone»); új-gör. *ἀμπορῶ* «mit den Hörnern stossen» (MURNU, *Rum. Lehnw.* 21). *brăţară* > брѣцарѣ «Hemdmanchetten». *broucă* > új-gör. *μπρόσκα* «Kröte»; szerb *broska* «Meisterwurz». *broatec* > bolg. бопрѣкѣ «alisma plantago» (= rom.

limba broaștei), honnan a kicsinyítő *ботраченъ* «caucalis arvensis». *bucată* > bolg. *буката*, *бората* «Stück, Schnitt des Brodes»; or. (dial.) *букатка*; magy. *bukáta*, *bukáté* (SZINNYEI). *bucium*. *bucin*, ebből *buciniș* > szerb *bučina* «Trompetenkürbiss»; bolg. *бучинишъ* «conium maculatum». *bun*, ebből *bunü*, *bunicü* «grand' mère» > rut. *буна*, *буника* «grand' mère». *bute*, ebből *butoi*, *butoaie*, *butoaică* > magy. *butó*, *butó*jka (SZINNYEI). ar. *cama* < *ca* + *ma* (= *mai*) «plus» > új-gör. *χάμα* «mehr» (MURNÜ, *Rum. Lehnw.* 27). *căcărează*, *căcărez*, *căcăreață* (Lex. Bud.), ar. *gigireată* (Dalamatra) «crotte de brebis, de chèvre» > új-gör. *ζαχαράντζα* «crotte de brebis». *cal*, ebből *căluș*, *scăluș* «baillon, chevalet d'un violon, traverse de joug» > rut. *калуш* «Holzstück in die Speichen eingelegt zum Hemmen (Bremsen) des Wagenrades». *căldare* > új-gör. *χαρδάρι* «Melknopf, Melkgefäß». *scăpăta* > új-gör. *σκαπετώ* «fliehe» (MURNÜ, *Rum. Lehnw.* 42). *căpăstru* > rut. *капестра*, *капаретна* «Halfter, Zaum». *car*, ebből *căruț*, *căruță*, ar. *cărulü*, megl. *cărulu* > magy. *karuca* (SZINNYEI); bolg. *каруца* «charrette» > каруцарь; rut. *кароуча*; szerb *karuce* > karučice «Carrosse, zweirädriger Düngerkarren»; új-gör. *χαρούλι* «Winde, Rolle». *căra*, ebből *cărauș*, *căraușie* > rut. *караушна*. *cărunt*, ar. *cănut* > új-gör. *χανοῦτος* «grau, von einer Ziege» (MURNÜ, *Rum. Lehnw.* 27). *cătel* > magy. *kecel* (SZINNYEI), *ce* > alb. *tšë* (G. MEYER, Alb. Wb. 218). *cercel* > magy. *csercse*, *csercselye* (SZINNYEI); bolg. *чарчалушки* «fuchsia coccinea». *chiag* > rut. *кляг*, *кляг*, *кляг* «Kälberlab als Gärstoff der Schafsmilch»; or. *gljakü* > *glaganyj syrü*; pol. *kłag* > *skłagać się*; mor. *glaga*; szlov. *kłag*. *incheга*; rut. *клягати*, *глягати*, *заклягати* «mit kler einmachen»; pol. *zakłagać*; mor. *glagati*. *chiar* > rut. *тип* «in der That, wahrlich, wohl, auch». *coală*, *codaș* > rut. *кода* «Hutbänder», *кодаш* «Brautführer»; ung. *kóda* (SZINNYEI). *corastă* > rut. *коластра*, *куластра*, *кулрастра*, *кувастра*, *кулейстра* «Biestmilch»; bolg. *коластра*, *куластра*; szlov. *kurastra*; pol. *kułastra*; mor. *ku-rastra*; magy. *gulászt(r)a*, *gujésztra*, *gulesztra*, *gurásztu*, *gurázda*. *kurászló*, *kurásztra* (SZINNYEI); új-gör. *χοιλάστρα* (MURNÜ, *Rum. Lehnw.* 29). *corb* > új-gör. *χόρμπου* «Bezeichnung einer schwarzen Ziege» (MURNÜ, *Rum. Lehnw.* 29). *cornut* > alb. *kërutë* «gehörntes Schaf»; rut. *корнута* «mit Hörnern»; pol. *kurnuty*, *kurnasisty*; mor. *kornuta*, *kurnota* (MIKLOSICH, *Wander.* 23); új-gör. *χοροῦτα* «gehörntes Schaf» (MURNÜ, *Rum. Lehnw.* 29). *crăpătură*, ar. *cripătură* stb. > új-gör. *χριπιτοῦρα* «grosse in den Boden befestigte Steine zwischen denen Lücken klaffen die das Gehen darauf sehr beschwehrlich machen» (MURNÜ, *Rum. Lehnw.* 30). *cruce* > magy. *krucsa*. *cucută* > alb. *kukutë*; magy. *kukuta*; szerb *kukuta*. *cumnat* > rut. *кумнат* «Schwager». *cupa* > bolg. *купа* «écuelle creuse» > *купица*, *купичка*. *curea*, *tbssz.* *curele* > magy. *kurélye* (SZINNYEI). ar. *cusurin* > alb. *kusrí*, *kusríre* (Christophorides, 174). *da*, ebből *dată* > rut. *дата* «Portion Futter für Melkkühe». *domn*, *domnă* > új-gör. *δόμνα* «Geliebte, Herrin» (MURNÜ, *Lehnw.* 25). *dulce*, ebből *dulceață* > rut. *дольчина* «in Zucker eingemachtes Obst». *falcă*, *fulce* > rut. *фальча* «Flächenmass des Ackers», *фальчар* «Bearbeiter einer фальча»; magy. *fálka* (SZINNYEI). *făt*, *fată*, innen *fătărău* > magy. *fataró*, *pataró* (SZINNYEI). *fecior* (*ficior*) > bolg. *фичиоръ* «domestique, aide du fromager»,

финчорь «sorte de danse populaire»; magy. *ficsór*, *ficsúr* > *ficsóros* (SZINNYEI).

A román nyelv ezen hatása a szomszéd nyelvekre igen tanulságos a román nép multjára és jelenére, hajdani és mostani foglalkozásaira, pásztor- és mezei életére nézve. Csakhogy egy kis baj van itten. Ha már rendszerek akarunk lenni valami tekintetben, akkor legyenek is. Hát a cigány és szász nyelvre nem hatott a román nyelv? Hiszen az erdélyi szászok között mindenütt ismeretesek az *abăa*, *ardei*, *aşa*, *aşezân*, *astimperân*, *avere*, *aşun*, stb. Azonkívül némelykor hibás származtatással is találkozunk. Szerzőink szerint a rutén аркуш (*arkuş*) a román *arcuş*-ból származott volna. Igaz, hogy ez a szó németül «Bogen»-t jelent, csakhogy «papírív»-et, éppen úgy, mint a magyar *írkus* is. Tehát nehezen lehet valami közük egymáshoz.¹⁾

Elvetik az összes PUŞCARIU részéről kétesnek elfogadott szavakat (*baie*, *biet*, «eată, bot, brebenei, cărăbuş, caui, cep») kivéve *codru*-t, azonkívül az annak részéről adott vagy elfogadott következő etymológiákat is: *festucă* < *festuca*, mely DENSUSIANU szerint neologismus, mert különben *făstucă* lett volna, *baier*, melynek CANDREA új etymológiát ad, *caier*, *cărăbuş*, ar. *castru*, melynek latin eredetében különben PUŞCARIU is kételkedett és a mely DENSUSIANU szerint < gör. *χάστρον*, *cearcă* < *circinus*, *cunosc* < *conosco, szerintük < *connosco, de valószínűleg PUŞCARIUNÁL sajtóbibával van dolgunk, *dărâm* < *derimo, melyért *ramură*-hoz küldenek bennünket, *depărtez* < *dēquartare, szerintük *departe* derivatuma, *descure* < **de-[ob]scurio*, aztán olyan szavakat, melyet más munkájukban latinnak tekintettek, mint: *abure*, *aburi* < *ab-burire < *bustum*,²⁾ *aripă* < *alipes*,³⁾ melynek latin eredete mindenki előtt világos és melynek MEYER-LÜBKE már megadta igazi etymológiáját (< lat. *alapa*, fr. *aube*, sp. *alabe*, pg. *aba*),⁴⁾ *dafin* < *daphinus < gör. *δάφνη*,⁵⁾ *argea* t.⁶⁾ iselvért DENSUSIANU kifogást emel PUŞCARIU ellen, hogy nem vette föl munkájában,⁷⁾ *chează*-t < *cladea (CANDREA).⁸⁾

Egy szövejtő szótárnak értéke annál nagyobb, minél több új s a mellett megbízható etymológiát ad. Minden romanista előtt ismeretes DENSUSIANU és CANDREA tevékenysége a román nyelv latin elemeinek kutatása és megmagyarázása körül nemcsak rövidebb vagy hosszabb és különböző folyóiratokban (*Romania*, *Convorbiri literare*, *Buletinul societăţii filologice*, stb.) megjelent cikkekből, hanem rendszeres munkákból is, mint a milyen DENSUSIANU *Histoire de la langue roumaine*-je⁹⁾ és CANDREA francia nyelven írt és a román nyelvtan

¹⁾ L. *Convorbiri literare*, XLII. 605. l. (PUŞCARIU: *În jurul dicţionarului limbei române*, CANDREA és DENSUSIANU szövejtő szótárának ismertetése B betűig.)

²⁾ DENSUSIANU, *Romania*, XXV, 130—131. l. *Hist. l. roum.* 37. l.

³⁾ DENSUSIANU, *Hist. l. roum.* 307. l.

⁴⁾ *Zeitschrift für rom. Philologie*, XXXI, 582. és köv. l.

⁵⁾ DENSUSIANU, *Hist. l. roum.* 94. l.

⁶⁾ DENSUSIANU, *Hist. l. roum.* 35., 38., 199. l.

⁷⁾ *Viata nouă*, III, 126. l.

⁸⁾ V. Ö. PUŞCARIU, *Et. Wb.* 29. l.

⁹⁾ Paris, 1901.

körébe vágó munkái, p. o. *Cours complet de grammaire roumaine*-je,¹⁾ *Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme*,²⁾ stb. Jelen munkában mint új etymológiák, melyeket itt közöltek először, a következők szerepelnek:³⁾

1. CANDREA részéről: *aciua* < *accubiliare < cubile, *acó* < *eccum hoc*, *adăpost* < *ad-appos(i)tum* (PUŞCARIUNÁL TIKTIN után < *ad-depōstum* (*postum* = *positum*), PHILIPPIDÉNél *ad* + *depositum*, HASDEU és ŞAINEANUNÁL *adpositum* és ugyanaz a szó volna a román *apus*-szal), *ascuţi* < *exacutire (PUŞCARIUNÁL < *ex-cōtire < cōs), *astruca* < *astruicare < *astruere*, *aṭipi* < *attēpire (= *ad* + *class. tēpere* «languir, être languissant»), *baier* és *baieră* < *bajulus* és *bajula* «porteur, porteuse», melyből először *baiur, -ă, aztán *baior* (Szilágy) lett — jelentésváltozás csak látszatra van, mert olyan kifejezésekben, mint *baierul punghii*, *găleţii bajulus* «porteur d'un fardeau» tényleg nem egyéb, mint «le lacet, l'anse qui supporte le poids de la bourse, du seau» (PUŞCARIUNÁL < *varius* «bunt, färbig»), innen *îmbăiera* < *im-bajulare*, *beṭiv* < *bībītivus, *beṭiṭ* (ó-r. és bán.) «buveur, ivrogne» < *bībīticius, *calce* «caltha palustris, chelidonium majus, ficaria ranunculoides» < *calx*, *calcem* «talon, pied de l'homme et des animaux» — a jelentésváltozás e növény alakja által magyaráztatik meg —, *căsca* < *cascare = *χάσσω*, *căuta*, mely el van választva *căta* < *captare*-tól, < *cautare < *cautum*, *cavere* participiuma (PUŞCARIU szerint *cavito, -are < *caveo*), *cîmpîu «uni, plan; de plaine», *cîmpie* «plaine, pays plat» < *campivus, -a, -um, *cînepiu* «de chanvre, coureur de chanvre, gris» < *canapineus, -a, -um, *cîngă* < *cinga, mely el van választva *chingă* < *elinga, *cîng[u]la* metathesisétől (PUŞCARIUNÁL szintén < *cinga, *chingă* pedig < *clinga, mely *cîng[u]la*-ból metathesis által keletkezett, szerzője azonban nincsen említve), *coaşin* (bán.) «ayant le museau de couleur rougeâtre (en parl. d'une brebis)», megl. ar. *coaṭin* «ayant de taches rougeâtres sur la tête (en parl. des brebis)» < *coccinus* «d'écarlate», *cotor* < *captorius*, -a, -um < *capiō* (> *cător > *cotor*), *cuṭit* < *acutitus < *acutire < *acutus* a *aphairesis*-ével, *cutropi* (*cotropi*) < *contorpire (= *contorpere*), *dăzvoca* (*a să* ∞), ar. *dizrucare* < *disvocare < *dis* + *vocare (= *class. vacare*), *dehoca* (*dihoca*), *deroca* (Erdély) < *de-vocare < *de* + *vocare (= *class. vacare*), *dejghina*. ar. *dizglinare* < *disglut(i)nare*, melyből *disglunnare > *desglünare, > *desglinare, > *deşghinare, > *dejghinare* lett, *deretica* < *dēradicare* (PUŞCARIUNÁL *directicare, TIKTIN szerint [Wb. 523. l.] Wahrsch. lat. *dereetico, -are, vgl. arăt = *arrecto; Mold. an *rădic* angelehnt — 1906-ban!), *drepnă* «grand martinet» (állatt.) < *drăpanella, -am (< *drăpanis* «hirondelle des murailles»), melyből először *drepnă* lett. azután a hangsúlytalan *ă* kiesett.

2. DENSUSIANU részéről, eltekintve azoktól, melyeket *Histoire de la langue roumaine* cz. munkájában fejtett ki először [p. o. *băsi* (*beşi*) < *bissire* (= *visire*), *bătrîn* (ir. *betăr*; megl. *biṭorn*; ar. *biṭârnu*)

¹⁾ Paris, 1900.

²⁾ Paris, 1902.

³⁾ Ez a szerzők [] zárjelben következő neve által van föltüntetve.

< betranus, -a, -um (= class. veteranus), *bute* (*butie*) < buttis, -em, *incălța* < incalciare, *descălța* < discalciare, *caucus* < caucus < καῦχος, *ceată* < cæcia < cæcus, -a, -um, *cerb*, *cearbă* < cērbus, *cērba (= class. cērvus, cērva), *cite* < cata (= gör. xazd), *cinci* < cinque (= class. quinque), *coace* < cocēre (= class. coquēre), *corb* < corbus, -um (= class. corvus), *crepa* < crēpare, *cucută* < *cucuta (= class. cicuta) (v. ö. MEYER-LÜBKE: Zeitschr. für rom. Phil. VIII, 141. l.), *cutez* < *cottizare < χοττίζω, *fierbe* < fērbēre (= class. fervere): az *al*, *a*, *ai*, *ale* articulus *a* (< ad) *-l*, *-le*, *-a* encliticus articulusból való magyarázata, *agura* < *agurare (= class. augurare), *aűă* (*aűăă*), ar., megl. *űă* «ici» < ad-hac, ebből *aa*, aztán *aua* *u* epenthesisével, *bălțat* «bigarré; rayé» < balteatus, -a, -um, ar. *țercău* < cīrc(u)lus, -um. ar. *ntircăre* < in-cīrc(u)lare. Más szerzőknek új és eddig rendszeres munkában ki nem adott etymológiáit is közlik, így *adărare* (ar. megl. *dărari*) «faire travailler, apprêter, orner, bâtir» < adarare (PUȘCARIU), *copleși* < *complexire (v. ö. complexare) < complexus (TIKTIN), ar. *disfindzire* < dis-fīngēre (= class. diffīngere) (PAPAHAĞI), *deștepta* < de-excitare (CRETU, PUȘCARIU), *țereca* < fabricare (CRETU), stb. Azonkívül találunk még több olyan szót, mely PUȘCARIU szótárából hiányzik, etymológiájuk szerzője azonban nincs megadva, így: *apătat* < *apăta < *aquatare, *ageșt* < aggestum, *amăgi* < *amma-gire < gör. μαγεῖω (a görög szó, a mint a *ğ*-vé változott *q* mutatja, korán ment át a balkanikus latinságba), ar. *bărbută* < barbata, ar. *ntirneare* (*ntirnare*) «tamiser, bluter» < incērnēre, ar. *ncrīșteare* (megl. *ncrēștīri*) «croitre, se lever (en parl. du soleil)» < increścēre, aztán *adinca* < aduncare, *albeată* < *albitia (= class. albities), *arător* < aratorius, *arburet* < arburetum. melyek szerzőink szerint nem a megalakult román nyelvben képződtek, hanem a latinban is megvoltak.

Mindazonáltal még mindig messze vagyunk attól, hogy a román nyelv latin elemeinek teljes szótárát bírjuk. Sok kétségtelenül latin eredetű szó hiányzik, egy csomó hibás etymológiát találunk, hiányzanak derivátumok, némelykor meg olyanok vannak adva, melyeknek semmi közük ahhoz a szóhoz, mely alatt fel vannak sorolva.

Kezdjünk az első kifogásunkkal! Hiányzik: *aburcu* < *arboricare < arbor,¹⁾ *abuta* (= *aburca*) < «Wahrscheinlich Kontamination zwischen *aburc* und *ajut*»,²⁾ *acira* < acquirō,³⁾ *adăvăsi* < a+*diviso,⁴⁾ *ademeni* < *adminare (v. ö. fr. amener),⁵⁾ *adepreună* (fn.) < ad+de+per+una,⁶⁾ *agimba* < *(ag)gambare = ad*gambare gamba-ból (v. ö. ol. *gamba* «láb», fr. *jambe*, *enjambe*),⁷⁾

¹⁾ PUȘCARIU, Zeitschr. für rom. Phil. XXXI, 616. és köv. l., *Dict. acad.* 9. l.

²⁾ PHILIPPIDE, Zeitschr. für rom. Phil. XXXI, 287. l.

³⁾ PHILIPPIDE, u. o. 287. l. — HASDEU: a+quaro.

⁴⁾ PHILIPPIDE, u. o. 288. l. — HASDEU: < adversum, TIKTIN: szl. do+vūscīati, σπείρειν, *seminare*.

⁵⁾ PHILIPPIDE, u. o. 289. l. A többiek, kivéve CIHACOT, ki szlávnak tekinti (< maniti «decipere», manōti «innuere»), *manus-ra* vitték vissza.

⁶⁾ PHILIPPIDE, u. o. 289. l.

⁷⁾ VICIU, *Glosar de cuvinte dialectale*, II. kiad.; PHILIPPIDE, u. o. 290. l.; PUȘCARIU, *Dict. acad.* 66. l.

agimbla < «Wahrscheinlich Kontamination zwischen *agimbez* und *imblu*»,¹⁾ *anin* (*arin*) < *alninus v. *alinus < *alnus*, *anina* < ar. *alina* < a+relevare,²⁾ *apări* < *aquarium*,³⁾ *apriat* < ad *privatum*,⁴⁾ *apristuesc* < a+præstare, vagy tán *appræstare,⁵⁾ *arababură* < vera *baburra*,⁶⁾ *aripă* < *alapa*, melyről már szótunk, *armint* < *armentum*,⁷⁾ *arnică* < *arnica,⁸⁾ *ameți* < *ammattire «Jmd. betámben, verwirren, ihm die Besinnung rauben, betören» (v. ö. ol. *ammattire* «toll werden, den Verstand verlieren», engad. *ammattir* «wütend, toll werden», fr. *amatir* < *mattus* «be-trunken» (Petronius),⁹⁾ *aprig* < *apricus*,¹⁰⁾ ar. *arugă* < lat. *rūga*,¹¹⁾ *arădic* < re-dicare, *artut* < *artutus*,¹²⁾ ar. *argîtescu* < *augo < *augeo*,¹³⁾ *biel* < *bellus*,¹⁴⁾ *cărîmb* < *carriumbo*,¹⁵⁾ *ceas* (tehenekről) < *cessa*, *cessare* imperativusa,¹⁶⁾ *cîrpătoriu*,¹⁷⁾ *comîngi* < *commin-gere*,¹⁸⁾ *cintură* < *cintura*,¹⁹⁾ *conciū* < *comtus* + *-iu*,²⁰⁾ *continății* < *contenat* + *-ie* < *contineo*,²¹⁾ *conveîu* < *convallia*,²²⁾ *coroabă* < *coroambă, *columba*, ebből *corobeată*,²³⁾ *cruşesc* < *coruscus*, *scoruscus* derivatuma,²⁴⁾ *cucină* < *coquina*, ebből *cuciniū*,²⁵⁾ *dărimbete* < *dărumb-ete > *delumbis*,²⁶⁾ *dărîn* < *de* + *rînă* < *ren*, ebből *dărînat*,²⁷⁾ *tuplica* (*a se*) «leguggolni» < *duplic < *duplicare*, alulirott etymológiája, azonkívül egy egész sereg szó, melynek latin eredete kevésbé biztos, mint *ateia*, ar. *aruvinedz*, *bălaur*, *bală*, *bălesc*, *bădă-dăesc*, *bădăran*, *becaf*, *berce*, *bilă*, *birlă*, *birlic*, *blucă*, *bot*, *bodaiŭ*, *breabăn*, *breb*, *bulgăr*, *cecădaie*, *ceciliz*, *cetină*, *cinescu*, *coş*, stb.²⁸⁾ Hibás p. o. *aciua* < *accubiliare* etymológiája, mert ebből az utóbbi szóból csak *aciua-t kaphattunk volna. Az igazi etymológiát (< *accel-lare) PHILIPPIDE adta meg.²⁹⁾ *Adia*-ért *iŭe*-hoz küldenek bennünkét,

1) PHILIPPIDE, u. o. 290. l.

2) PHILIPPIDE, u. o. 291. és köv. l. — CIHAC: magy. *nyúl*ni, HASDEU: *allenare; PUŞCARIU, *Et. Wb.*: *an-ninno.

3) PHILIPPIDE, u. o. 292. l.

4) PHILIPPIDE, u. o. 292. l.

5) PHILIPPIDE, u. o. 293. l.

6) PHILIPPIDE, u. o. 293. l.

7) PHILIPPIDE, u. o. 293. l.

8) PHILIPPIDE, u. o. 294. l.

9) PUŞCARIU, *Zeitschr. für rom. Phil.* XXXI, 717. és k. l., *Dict. acad.* 146. l.

10) PUŞCARIU, *Et. Wb.* 9. l.; *Convorbiri literare*, XLII, 604. l.

11) PAPAĞI, *Notiŭe etimologice*, *An. acad.* XXIX, 206. l.; PUŞCARIU, *Convorbiri literare*, XLII, 607. l.

12) PUŞCARIU, *Convorbiri literare*, XLII, 607. és 604. l.

13) G. PASCU, *Arhiva*, XIX, 40. l.

14) PHILIPPIDE, u. o. 299. l.

15) PHILIPPIDE, u. o. 302. l.

16) PHILIPPIDE, u. o. 302. l.

17) PUŞCARIU, *Et. Wb.* 31. l. TIKTIN után: *crepatorium, D. P., *Convorbiri lit.* XLII, 91—92. l.: *coperitorium < *cooperio*; PHILIPPIDE, u. o.: *carp+*ătoriu* < *carpo* «essen».

18) PHILIPPIDE, u. o. 304. l.

19)—27) PHILIPPIDE, u. o. 304. és köv. l.

28) V. ö. PHILIPPIDE, u. o.; G. PASCU, *Arhiva*, utolsó évfolyamai; PUŞCARIU id. művei; PAPAĞI u. o.

29) U. o. 287 l.; v. ö. PUŞCARIU, *Dict. acad.* 19. l.; *Convorbiri lit.* XLII, 602. l.

tehát *adiliare-ból származtatják le, mely *azia-t adna. Igazi etymológiája < *aduliare.¹⁾ *Aiepta* nem < *adjectare* < *aiectare, hanem < *ejectare*, a mint PUŞCARIU bizonyítja (*Lat. Tî und Kî*, 74. l.), *adine* pedig < *adancus, nem *aduncus*. *Ajutorare* föltesz egy *adjutulare latin typut.²⁾ *Conteni* nem áll összefüggésben *ține*-val, hanem *cunctinare-ből (< *cunctor*) származik conjugatio-cserével, ezt bizonyítja az ar. *acumtină* is. *Aia* etymológiája sem valószínű.

Aiept < *allētare* régebbi alakja *alept*, mely a naszdói vidéken most is ismeretes, hiányzik. *Acar* «fabricant d'aguiilles, étui à aguiilles» < *ac(u)arius* mind a két jelentésében inkább román derivatum *ac*-tól, először mert nem tehetjük föl, hogy a románoknál mindig voltak tűgyártók, másodsor mert a második jelentése nincs meg *ac(u)arius*-nak, tárgyneveket *-arium*-mal képezünk, tehát ez a jelentés legföljebb *ac(u)arium*-tól származhatnék. *Aramă* derivatumai között megtaláljuk *arămie*-t «grand chaudron de cuivre», mely nem egyéb mint a dialectalis bolg. *aranija*. A rut. *арку*-ról (*arku*š) már szoltunk. *Ars* nem igehatározó («promptement»), hanem csak *arde* participiuma, *arzu*-nak pedig semmi köze *arde*-hoz, hanem török eredetű < *arzu* «qui désire, verlangend», *arzu* «désir, souhait, convoitise», stb. egyik derivatuma. *Jeşculiţă* *iască*-hoz tartozik, nem pedig *aşchie*-hoz.⁴⁾ *Cerc* derivatumai közül hiányzik *cearcă*, stb. Rossz fordításokat is találunk. *Argintar*-nak nem felel meg a fr. «argenteur», mert az csak «ezüstneműt eladó kereskedő»-t jelent. *Armurar* jelentése («maladie bovine, épaulure») CIHAC és HASDEU után van adva ugyan, de nem felel meg, mert disznóknál is előfordul, a mint maga HASDEU *Etymologicum*-jából is láthatjuk, *épaulure*-t pedig nem találjuk meg a francia szótárakban.⁵⁾

CANDREA és DENSUSIANU szótárának alakjáról is kell szólnunk valamit. A szavak laponként két oszlopban vannak tárgyalva. A szerzők nagy gondot fordítanak a külső alakra, mely általában szép, tetszetős. Eljárásukról könnyen fogalmat alkothatunk magunknak, ha ugyanazt a példát hozzuk fel, melyet PUŞCARIU szófejtő szótárának ismertetése alkalmával is adtunk. 161. *biserică*, sb. f. «église» || ir. *biserike*; megl. *băserică*, *biserică*; ar. *băsear(i)că*, *bisear(i)că*. Lat. *basilica*, -am.

Vegl. *basalka*; rtr. *baselgia*; ticin. Valmaggia *baserga* «casipola», Valtellina *baselga* «chiesa di riformati», Bellinzona *baserga*; (fr. *basoche*). Der.: dim. *bisericuţă* || *bisericaş* «homme d'église» || *bisericos* «dévot» || *bisericesc* «ecclésiastique»; *bisericeşte* «ecclésiastiquement» || *a se beserica* (Dosoftei, Molitv. 44^b, 46^a) «aller à l'église, assister à la messe», *imbiserici* (Marian. Naşt. 285) «porter, conduire à l'église» (format după vs. *văcrăkuviti* «ducere in ecclesiam»).

DRĂGANU MIKLÓS.

¹⁾ PUŞCARIU, *Dicţ. acad.* 42. l. — CIHAC: lengy. *odvriat*; HASDEU: *adillare < *adire*; PASCU: *adhillare; PHILIPPIDE: a(d) + de + hi(c) + illi(c).

²⁾ PUŞCARIU, *Dicţ. acad.* 85. l.

³⁾ PUŞCARIU, *Convorbiri literare*, XLII, 603. l.

⁴⁾ V. ö. PUŞCARIU, *Convorbiri literare*, XLII, 595. és köv. l.

⁵⁾ V. ö. PUŞCARIU, *Convorbiri literare*, XLII, 595. és köv. l.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Novilatin.

E névvel szerzője egy új világnyelvi kísérletet jelölt meg. Ernst BEERMANN német gimnáziumi tanár már 1895-ben közzé tett egy kísérletet, melynek célja volt a latin nyelvet úgy átalakítani, hogy a modern nemzetközi érintkezés megfelelő eszközévé lehessen. (*Novilatin*, Ein Versuch, das Latein zu einer für den internationalen Verkehr unserer Zeit brauchbaren Sprache weiterzuoiden, von Dr. E. BEERMANN, Leipzig 1895.) Újabban ez a BEERMANN rendszerét, mely különben a világnyelvi ábránd komolyabb s épp ezért veszedelmesebb munkálataiból való (vö. beható ismertetését. L. COUTURAT, L. LEAU: Histoire de la Langue universelle, Paris, Hachette, 1907, 457—467), teljesen kidolgozta, megokolta, szótárral (Novilatin-német) ellátta s az egészet: Die internationale Hilfssprache Novilatin. Ein Vorschlag von Dr. Ernst BEERMANN, Leipzig, Dieterich, 1907, 211 lap címmel kiadta.

Ha meg is feledkezünk egy pillanatra arról az egyetlenül helyes alaptételről, a melyen a mesterséges nyelvgyártást illetőleg a nyelvtudomány áll: hogy t. i. mesterségesen új nyelveket készíteni természetellenes, hibás és céltalan fáradozás, mely különben hiábavaló is: ezt a vállalkozást akkor sem tekinthetjük szerencsésnek. Pedig e mű szerzője talán egyetlen a világnyelv munkásai között a tekintetben, hogy igazán nyelvtudományi, vagy legalább is filológiai módszerrel dolgozik. Egy általános jellemző bevezetés után megállapítja, mit vett át az ő Novilatinja a már most nemzetközi nyelvkincsekből. Ha ugyanis valamely latin szónak megfelelő alakjai a hat európai kultur-nyelvben vagy néhányban közülök (ilyeneknek veszi ő a német, angol, francia, olasz, orosz és spanyol nyelvet) más gyökből eredők, mint a latin alak, akkor a Novilatin elejti a régi latin szót, s a modern nemzetközit teszi helyébe. Tehát *utazás* nála nem *iter*, hanem *viaj*, mert fr. *voyage*, ol. *viaggio*, sp. *viaje*. A latint nem *román* elemekkel egészíti ki, ha a legtöbb európai nyelvben nem a román alakok terjedtek el leginkább. Pl. a Novilatinban van névelő, a többeszám ragja -s, a nőnemű főnevek jellemzői -a és -ess, a tárgyeset és az alanyeset megegyezik. A nyelv egész szerkezetének jellemzése után Novilatin szövegeket is közöl a szerző latin, angol, esperanto, francia, olasz, orosz, spanyol, ógörög és német fordításokkal, illetve parallel szövegekkel s kötete végén szótárt is ad, melynek egy betűje már egészen gyakorlati célokra, a Meyer-fele Sprachbücher rendszere szerint van kidolgozva. Hogy milyen haszontalan és káros munkát végez a szorgalom, ha méltatlan ügyhöz szegődik, nyilván láthatjuk, ha e nyelvből néhány sort elolvassunk. Íme mi lett Cicero fenséges soraiból: *Us quu na fi te, Katilina, disusar nostre patincie? Qvam longu adu fi tue furie ludificir nos? Usque exie fi tue effrenat audacie jektar se?* Ha ez így megy tovább, az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének hadjáratot kell indítani a természetes nyelvek e barbár megrontói ellen.

R. M.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálmik dana hangjegye	—40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr	—40
— Baronyai Deesi János és Kis-Viczay Péter közmondásai	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat.....	—60
— A mondat dualismusa	1.20
— A neo- és paleológia ügyében	—60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázóit után	—80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneide II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra	—80
— Szórend és accentus	—80
Budenž József. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alakitana. Három füzet	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére	—40
— Erdei- és hegyi-cseremiszt szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti). Főleg Reguly cseremiszt szógyűjteményéből és az Újtestamentom cseremiszt fordításából	1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugricis comparate.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet	2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasználása.....	—20
Fábián István. Finn nyelvtan.....	1.—
Finály Henrik. A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérté és teljes szömutatókat készített hozzá	4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez	—40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metenzéfi német nyelvjárás hangtana	1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból.....	—40
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szöveggyűjteménnyel	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok	—60
— A M. T. Akadémia és a szüömi irodalmi társaság	—40
— A számlálás módja és az év hónapjai	—40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről	—30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve	1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről	—80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez.....	—60
— Ertünk meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében)	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész	—60
— Ugyanaz	—80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. kötet	12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal	—90
— Tanulmányok az újabbkori perzsa irodalom történetéből	3.—
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék	2.—
— Kis-Azsia török dialektusairól	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta	3.—
— Oszmán-török népkölt. II. gyűjtemény. Két kötet	10.20
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban	1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	—80
— A sémi magánhangzókról	—75
— Adatok Krim történetéhez	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás	—90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában	—20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiráták kiejtéséről a zenében	—20
— Az úgynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-indben	120
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-törödéek. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás terképével)	120
— A brassói latin-magyar szótár-törödéek	—60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással.	9.—
Munkácsi Bernát. Arja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	120
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Eleteképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-törödéek szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
I. kötet: Bécsi-codex. — Münchener-codex	4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex	4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál	4.—
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex	4.—
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apór-codex. — Kulcsár-codex	4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-törödéek	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Cseh-codex	4.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.

II. kötet.

1909.

3. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1909.

TARTALOM.

	Lap
SCHMIDT JÓZSEF: Egy új idg. (az ú. n. «tochár») nyelv.	161
SCHMIDT JÓZSEF: Egy új árja nyelv	182
ASBÓTH OSZKÁR: A horvát <i>plugarina</i> és az oláh <i>plugar</i>	194

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: Dr. Erich Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch	198
SCHULLERUS ADOLF: Richard Huss, Vergleichende Lautlehre des Siebenbürgisch-Moselfränkisch-Ripuarischen	211
ASBÓTH OSZKÁR: Jagić-Festschrift	213
ASBÓTH OSZKÁR: Ilie Bărbulescu, Az oláh nyelv szláv szavainak kora	219
GOMBOCZ ZOLTÁN: G. Körting, Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache	227
GOMBOCZ ZOLTÁN: P. J. Rousselot, Principes de phonétique expérimentale. Tome II.	229
SCHMIDT HENRIK: B. Delbrück, Einleitung in das Studium der indogerm. Sprachen. Fünfte Aufl.	230
GULYÁS PÁL: Nyrop Kr., Grammaire historique de la langue française	234
RUBINYI MÓZES: Ch. Albert Sechehaye, Programme et méthodes de la linguistique théorique	238

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 öttíves füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

EGY ÚJ IDG. (AZ Ú. N. «TOCHÁR») NYELV.

Tájékoztató bevezetés.

A STEIN AURÉL inaugurálta keletturkesztáni archæologia a legkülömbözőbb orientalisták számára nyitott munkateret. A centrális fekvésű *Tarim*-medencze területén kimutathatólag a Kr. előtti második századtól fogva s minden esetre már korábban is a legkülömbözőbb eredetű népek tanyáztak s így nem csoda, hogy e vidéknek legújabbban feltárt kultúrája rendkívül heterogén elemekkel van saturálva. Azok a kutatások, a melyeket STEIN az anglo-ind kormány támogatásával az 1900/901. évben *Chotan* vidékén s GRÜNWEDEL, majd LE COQ a porosz kormány megbízásából az 1902. évtől kezdve több éven át *Turfan* vidékén végeztek, e tényt első sorban nyelvi tekintetben is kétségtelenül igazolják: az írásbeli leletekben árja, sinai, tibeti, török stb. s azonkívül egészen ismeretlen nyelvek kerültek napfényre.

A hyperorius nyelvű leletek között a legérdekesebbek a mi szempontunkból a buddhisták sanskrit kanonjának töredékei, a melyeket PISCHEL fődözött föl, valamint azok a pahlavi nyelvű manichæus fragmentumok, a melyeket F. W. K. MÜLLER fejtett meg s BARTHOLOMÆ értékesített az iranistika számára (Zum Air. Wb. Strassburg 1906.).

Az enchorius nyelvű emlékek, a melyek mind a brāhmī-alfabéta északi-ind típusainak részben erősen alterált válfajait mutatják s a korai középkorból valók, E. LEUMANN szerint két (I. és II. jelzésű) ismeretlen nyelvet tartalmaznak s négy csoportba osztandók; ezek: I. a) buddhista művek töredékei és I. b) egy orvosszer-könyv, II. a) buddhista művek töredékei és II. b) profán jellegű üzleti okmányok (ZDMG. 61. 648—658). Az

I. és II. nyelvű kéziratok alfabétája is különböző: az előbbieké HÖRNLE terminusa szerint a «Central Asian Slanting», az utóbbiaké a «Central Asian Gupta»; amazok lelőhelye főképen *Turfan*, emezeké első sorban *Chotan*.

A II. a) és b) csoport nyelvének HÖRNLE s utána STEIN a «prototibetan», illetőleg «eastern iranian» nevet adták. LEUMANN előbb idézett cikkében kimutatta, hogy a két csoport szorosan összetartozik, s nyelvüket «arische Text-», resp. «Urkundensprache» névvel ruházza fel; valamivel utóbb (ZDMG. 62, 83—110) arra az eredményre jutott, hogy az «arische Textsprache» nem egy ind vagy iráni nyelv variánsa, hanem az írja nyelvágának egészen önálló harmadik tagja.

Az I a) és b) csoportnak LEUMANN régebben a «kaschgarisch», legutóbb az «unarisch» nevet adta s kételkedőleg azon sejtelmének adott kifejezést, hogy ez a nyelv az ó-törökkal (ujgur) áll összefüggésben. Ezzel szemben SIEG és SIEGLING több mint egy évi kutatás után 1908. évi júliusi jelentésükben (Sitzungsberichte der Berl. Akad. 39, 915—932) kimutatták, hogy a nyelv kétségkívül idg. jellegű s ezt a nyelvet MÜLLER és LE COQ nyomán az indoskythák vagy tochárok nyelvével azonosítják.*)

---

*) Az indoskythák nevei különböző népek különböző korú emlékeiben nagyon eltérnek. Egy gyakran előforduló név variánsai: sanskr. *Tukhāra* (MBh. III, 177, 12), gör. *Τόχαροι* (Strabo, Ptolemæus), sin. *Tu-ho-lo* (Hsüen-tsang 630 p. Chr.), arabs *Tokhār* (honnan: *Tokhāristān*); egy másik név változatai: sin. *Ye-tha-li-to* vagy *Ye-tha* (Hwéi-seng és Sung-yun 518 p. Chr.), persarab *Haitāl*, byz. gör. *Ἐφθαλίται* (Procopius) etc.; egy harmadik név variációi: sin. *Kwei šwang*, sanskr. *Kuṣāṇa*, arabs-örm. *Kūsān*; még más nevek: sin. *Yüe-tšü*, (Han-dynasztia Kr. e. 2. sz.), sanskr. *Turuṣka* («török»), gör. *λευκοὶ Ὀβρυοί* (Kosmas 530 p. Chr.). Történetüket illetőleg l. a köv. műveket: LARSEN, IA. I—II². London 1867—74. RICHTHOFEN, China. I. Berlin 1877. JUSTI, Gesch. d. orientalischen Völker im Altertum. Berlin 1884. SCHROEDER, Indiens Literatur u. Cultur. Leipzig 1887. GUTSCHMID, Gesch. Irans. Tübingen 1888. SCHLAGINTWEIT, Indien I—II. Leipzig 1890—91. STEIN, A fehér húnok és rokon törzsek indiai szereplése. Bpest 1897. JUSTI, Gesch. Irans. Grr. der iran. Philologie II. Strassburg 1896—1904. etc.

Ennél az identifikációnál eleve gondolkodóba ejtheti az embert az a körülmény, hogy a *Chotan*-vidéki kéziratok főképen «árja», a *Turfan*-vidéki gyűjtemények főképen «tochár» fragmentumokat tartalmaznak. Ebből a körülményből t. i. azt lehetne következtetni s SIEG és SIEGLING tényleg azt következtették is (l. c. 916), hogy az «árja» nyelvű nép Keletturkesztán déli részében, a tochár nyelvű az északi részében lakott. Ez a következtetés azonban bajosan egyeztethető össze azzal a körülménnyel, hogy Turfan egészen kiesik az indoskythák látóköréből. Az indoskythák ugyanis hiteles történetük kezdetén voltak ugyan Turfan tájékán, de csak a tájékán s csak átvonulóban, a mikor t. i. Kr. e. 157 táján a Hiung-nu nép elől menekülve odahagyták Sina északnyugati határán lévő országukat s a Tiën-san északi oldalán végig vándoroltak. Ettől fogva folyton nyugatnak, majd délnek tartanak hatalmukba ejtven Baktriát, a Kábul völgyét, Kasmírt és a Pandšábot. Mai maradványaik is ezen a területen vannak, így a *dšāt* nép a Pandšábban, a *hazārah* Bamiyān vidékén, a *yeškun* Gilgitben, tehát távol Turfantól s közel Chotanhoz, a mely már a Kr. utáni első század végén Kaniška kezén van s a hatodik sz. elején az óriási ye-tha birodalom keleti határát képezi.

Mivel tehát Chotan vidékén kimutathatólag laktak tochárok, míg Turfan vidékén nem lelhetők, a priori jogosultabb az a következtetés, hogy nem a turfani, hanem a chotani leletek származnak a tochároktól.

Ezt a következtetést MÜLLER és LE COQ tekintélyével szemben aligha mertem volna közölni, ha váratlanul bátorítást nem merítek STAËL-HOLSTEIN báró cikkéből (Bulletin de l'Acad. Imp. des Sciences de St.-Petersbourg 1908, 1367—1372), a melyre ASBÓTH professor úr hívta föl a figyelmemet.

Tudni kell mindenek előtt, hogy a II. nyelvű töredékekben gyakran fordul elő a következő szótagcsoport: *gyastānugyastā*, a melyről STEN KONOW, SIEG és MÜLLER már megállapították, hogy annyit tesz, mint a perzsa *yazdān yazd*, ujjur *tängri täng-risi*, skr. *dēvātīdēva* «der Götter Gott». Ugyanerről a szóról STAËL-HOLSTEIN azt állapítja meg, hogy voltaképen így olvasandó: *gyastānugyasti* és hogy — ez a punctum saliens — olyan képzésű mint a *sāhāpusāhi* «der Könige König» cím; melyet egy

jaina legendában (Kālakācāryakathānakam, l. JACOBI ZDMG. 34, 262 et seqq.) a Saga-kūla ország legfőbb uralkodója visel. Ez a jaina alak szerinte turuska-korú reminiscencia s velejében azonos a kušana-dynastia-beli királyok pénzén olvasható ANO végű címzéssel, a mely különbözőképen olvasható, de a valóságban bizonynyal így hangzott: *śāhānu śāhi*. Bizonyítja ezt Samudragupta király allahabadi oszlopfelirata is, a hol a *śāhi* és *śāhānu-śāhi* címek szintén előfordulnak s tekintélyek szerint a kušana-dynasztia királyainak címei. Már most STAHL-HOLSTEIN szerint biztos, hogy a *sāhi* resp. *śāhi* nom. sg. és *sāhānu* resp. *śāhānu* gen. pl. alakoknak esetragjai ind és iráni nyelvek segítségével nem magyarázhatók, ellenben az id. *gyastānu gyasti* alakok végződéseiben kimutathatók. A «tochar» elnevezés tehát a II. s nem, mint először MÜLLER állította, az I. nyelvet illeti meg.

Ez az okoskodás igen tetszetős és szellemes, bár nem elég kifogástalan. Megvolt-e csakugyan a postulált indoskytha **śāhānu śāhi*, s ha igen, hogyan értelmezendő? Az indoskytha királyok pénzén tényleg ez az alak van: PAONANOPAO (STEIN, Zoroastrian deities on indo-scythian coins, p. 8—10 passim) vagy talán PAOHANOPAO (SALEMANN, Mittelpers. Ir. Grr. I, 1, 269); bármi legyen is ez alakok olvasása [*śā(h)anānō śā(h)ō*, resp. *śāhiānō śāhō* etc.], az előbb postulált alaktól elég jelentékenyen eltérnek. De más baj is van még. Az említett pénz-legenda in fine finali nem más mint az ópera ékiratokban sokszor előforduló *xšāya-θiyānām xšāyaθiya^h* (pl. Dar. Bh. I. Xerx. Pers. a. etc.) «βασιλεὺς βασιλέων» formula, a mely ugyan már a legrégibb pahlavī documentumokban *śāhān śāh* alakban jelentkezik, de a mely okvetlenül keresztülment a **śāhiānō śāhi* vagy ehhez hasonló ejtésű stadiumon. Ez az óp. alak alapján a priori is föltehető, de egyébként is bizonyítható. A mi a **śāhiānō* alakot illeti, ismeretes, hogy az indoskytha pénzekén előforduló iráni istennevek még nem veszítették el eredeti szóvégi hangzójukat (cf. av. *miθra*: indosk. MIOPO: phl. *mihr*, av. *xšaθra vairya*: indosk. PAOPHOPO: phl. *šahrēvar* etc.) és tudni való, hogy phl. inscriptiókon szóvégi consonansok után egy hangzó jegye jelentkezik, a mely hangzó többek közt nagyon jól megfelelhet az indoskytha pénzek szóvégi *O* vokálisának. A mi pedig a **śāhi* alakot illeti, szóvégi *i* hangzójára nézve igen instructív a chal-

dæopersa *šāhipūhar* = óp. *xšāyaθiya-puθra^h* (SALEMANN, l. c. 269. SPIEGEL, Huzvāresch 170.).

A postulált indosk. **šāhānu šāhi* tehát iráni alak lehet minden ízében: hangalkata legalább az iráni nyelvfejlődésből egész könnyen dedukálható s indoskytha jellege exacte nem bizonyítható.

Ennek daczára STAËL-HOLSTEIN gondolatát nézetem szerint nem kell feladni. Olyan typusú gen. pluralisok mint **šāhānu* a II. nyelvű maradványokban elég gyakoriak. Egyikük-másikuk persze megint gyanús, pl. *gyastānu* «der Götter» (cf. av. *yazatanəm*, phl. inscr. *yaztān*, persa *yazdān*), *dātānu* «der Gesetze» (cf. av. *dātanəm*) etc. Ámde a sanskritből való gen. pl. is hasonlóan végződik, pl. skr. *mahōragānām*: II. *mahoratānu* (sic! LEUMANN, ZDMG. 61, 92). Itt persze megint holmi prākrit befolyásokra lehetne gondolni. JACOBI (ZDMG. 34, 262) és STEIN (Zor. deit. 10) a főlebb id. *šāhānu* alakról tényleg azt hiszik, hogy jaina-prākrit gen. pl. (cf. *dēvānuppiya* = pāli *dēvānampriya* = skr. *dēvānām priya* «dear to the Gods», *Aśōka* epithetonja). Ámde a jaina-prākrit *dēvānuppiya* alak egészen izoláltan áll és a gen. plur. végzete compositioban zárt szótag előtt lép föl, úgy hogy bizonyító ereje jóformán semmi. HÖRNLE szerint különben a kérdéses prākrit alak = skr. *dēvānupriya* < *dēva* + *anupriya*, cf. pāli *anuppiya* (PISCHEL, Gr. d. Prākrit-spr. 92). Végképen indokolatlan a kétség olyan alakoknál mint *mārāpyatarānu*, mely a skr. *mātāpitrōḥ* gen. dualis æquivalense (LEUMANN, l. c. 89). Itt már csak azt lehetne mondani, hogy az indoskythák az indo-iráni *a*-tövé szók gen. pluralisának végzetét kölcsönözték és általánosították, a mi ugyan még mindig nem volna képtelenség, de a legnagyobb mértékben valószínűtlen. A **šāhānu* gen. pl. végzetének indoskytha jellege nyugodtan föltételezhető. Alig kell említeni, hogy ez az indosk. *-ānu* < árja *-ānām* s a II. nyelv árja voltának erős bizonyítéka (cf. ói. *vṛkāṇām*, av. *vehrkanəm*, óp. *bagānām*, de gör. *λόων* etc.). A mi a **šāhi* sg. nominativust illeti, *i* hangzója, mint láttuk, phl. reminiscencia lehet. De lehetetlen ez a föltevés az ugyancsak iráni eredetű *gyastā* v. *gyasti* < av. *yazata* etc. kölcsönszónál. STAËL-HOLSTEIN szerint (l. c. 1370) a sanskritből vett *a*-tövé szavak is *ā* v. *i* szóvégi vokálist tüntetnek föl a II. nyelvben, cf. skr. *vraṇaḥ*, *Ānandaḥ* = II. *vraṇā*, *Ānandi*

etc. Igaz, hogy a skr. *a*-töví szók egy ujjur textusban is *i* hangzóval végződnek, cf. *Varuni* = skr. *Varuṇa* etc. Ez az *i* azonban RADLOFF szerint török befolyásra nem vihető vissza s így a kérdéses szók valószínűleg a II. nyelvből kerültek bele az ujjur textusba, még pedig úgy, hogy a szóban forgó buddhista skr. szöveget először a II. nyelvre, aztán ujjurra fordították. Ezek szerint *ṣāhi et consortes szóvégi *ā* v. *i* vokálisa mégis csak indoskytha fejlemény lesz. Megjegyzendő még, hogy ez az *ā* és *i* az I. nyelvben is előfordul, még pedig nem is oly szórványosan s jellegének meg nem felelő módon, mint STAËL-HOLSTEIN hiszi (l. alább; v. ö. egyelőre *yugā*, *arthā*, *sāmudr* = *sāmudrā*, *mahāsamācā* etc.) Hogy itt is a II. nyelv közvetített, aligha lehet föltenni. De ez egyelőre minden esetre közönyös.

Velejében tehát mégis csak helyes lesz STAËL-HOLSTEIN nézete: a II. nyelvű *gyastānu gyasti* és az indoskytha *ṣahānu ṣāhi analog képzések s az indoskytha v. tochar elnevezés a II. nyelvet illeti meg.

Hogy az I. nyelvet identifikálták a tochárral, annak lényegében két (egy ujjur és egy I. nyelvű) kolofon volt az oka. Egy ujjur kolofon, a melyet F. W. K. MÜLLER eredetiben és transcriptióban közölt (Sitzungsberichte der berl. Akad. 1907. 958—60), az ő fordítása szerint arról értesít, hogy egy *Maitrisamit* [= *Maitreya samiti*] című művet *Vaibazaki Ariacintri* [= *Vāibhāṣika Āryacandra*] az ind nyelvből *toxrī* v. *tuxrī* nyelvre «fordított» és *Prataniarakšt ačari* [= *Prajñā-rakṣita Ācārya*] a *toxrī* nyelvből a törökbe ültetett át. Egy SIEG és SIEGLING közölte I. nyelvű kolofon pedig (l. c. 928) arról értesít, hogy [ugyanazon!] *Vāibhāṣika Āryacandra* [ugyanazon!] *Māitreyasamiti-nāṭaka* című művet «fordította». Ha ez a két kolofon csakugyan így fordítandó, érthető az I. nyelvnek a tochárral történt azonosítása.

Ámde ez a fordítás aligha helyes. Már SIEG és SIEGLING megvallották (l. c. 928), hogy az I. nyelvű *rarityunli* csak a MÜLLER-féle fordítás hatása alatt lett nálunk is «übersetzt», holott a kontextus szerintük inkább a «verfasst» v. «zusammengestellt, kompiliert» jelentés mellett szólt. Hogy pedig az ujjur *yaratmīṣ* szintén nem «übersetzt», hanem «bearbeitet» v. «compiliert», azt STAËL-HOLSTEIN RADLOFF tekintélyére hivatkozva határozottan állítja. A dolog tehát szerinte úgy áll, hogy *Vāibhāṣika*

Āryacandra a *Māitreyasamiti-nāṭaka* művet ind források alapján a II. nyelven kompilálta s egy anonymus az I. nyelvre fordította. Azt a nézetét, hogy az említett mű nem indból való fordítás, hanem valamely keletturkesztáni nyelven írt eredeti, támogatja az is, hogy hasonló című munka eddig sem az ind, sem a sinai v. tibeti literatúrában nem ismeretes, valamint az is, hogy az I. nyelvű kolofonban nyelv egyáltalán nincs említve, holott ha *raritywundh* csakugyan a. m. «übersetzt», meg kellene jelölve lennie annak a nyelvnek is, a melyből a szöveg fordítva van.

Ha tehát az I. nyelvű kolofon *raritywundh* szavának szó szerinti fordításához ragaszkodunk, elesik ama föltevésnek leg-erősebb támasza, hogy az I. nyelv a tochár s egyenesen valószínűvé válik, hogy a II. nyelv az. E mellett szól szerintem még a következő körülmény is. Általánosan ismeretes, hogy az indoskythák között a buddhismus igen korán elterjedt, hogy királyaik buzgó buddhisták, nevezetesen Kaniška [a pénzeken: KANHPKI] a legünnepeltebb buddhista királyok egyike (GUTSCHMID l. c. 114, 167. SCHROEDER, l. c. 310. GRÜNWEDEL, Buddh. Kunst in Indien 77 etc.). Hogy ily körülmények között indoskytha buddhisztikus irodalom ne volt volna, elgondolhatatlan. Egyenesen ily irodalom megvoltát bizonyítja az a MÜLLER-féle cikkben felemlített körülmény, hogy egy sinai *Tripitaka*-kiadás katalógusában buddhisztikus művek szerzői és fordítói között a *tši* [= *yü-tši* = indoskytha, tochár] népből való emberek is szerepelnek.

SIEG és SIEGLING az I. nyelvnek a tochárral való azonosítását LE Coq szó- és írásbeli nyilatkozatára is alapították. Hogy mint argumentált LE Coq élő szóval, azt persze nem tudhatjuk. «Bericht über Reisen und Arbeiten in Chinesisch-Turkistan» című cikkében (Zeitschrift für Ethnologie. 1907. p. 509) csak annyit mond, hogy Keletturkesztán lakossága az iráni népcsoport keleti ágához tartozott, de lehet, hogy a lakosok között még más indogermán törzsek is voltak. Ebben semmi egyenes utalás nincs a tochárokra. Részemről minden föntartással csak arra akarok még utalni, hogy sinai jelentések szerint a Kr. előtti 1. és 2. században a Tarim medenczejében gyanúsán allophyl eredetű népségek voltak: így nyugaton s

innen kezdve az északi párkány mentén Turfanig a sinai racetól elütő és az «árja» racera emlékeztető *«hosszú lóképu»* törzsek s délkeleten a Lop-tónál a későbbben észak felé vándorló szökehajú és kékszemű *usunok* (RICHTHOFEN l. c. 51). Tekintettel az I. nyelvnek alább kimutatandó európai jellegére e népek között lehetne talán keresni azt a népet, a mely ezt az I. nyelvet beszélte. Ez a föltevés persze a nyelv és race között fönnálló viszony ingatag voltától eltekintve sem több, mint pusztá sejtetem, de éppen elégséges annak megállapítására, hogy az I. nyelvnek a tochárral való azonosítása ethnologiai szempontból sem kényszerítő szükségesség.

E hosszúra nyúlt vizsgálat alapján indokoltnak látszik a «tochár nyelv» elnevezést egyelőre elejteni, illetőleg továbbra is a LEUMANN-féle «I. nyelv» jelzést használni. Ez az utóbbi kifejezés meglehetősen kényelmetlen s a kutatások menetének ismeretét föltételezi, de ennek fejében félre nem érthető s mutatis mutandis egy másikkal még mindig fölcserélhető. Minden esetre könnyebb egy jó új terminust a köztudatba beleplántálni, mint az elavult régít kiírtani. Még egyszer kimondom tehát, hogy a «tochár» elnevezést legalább is korainak tartom s az alábbiakban helyette az «I. nyelv» kifejezéshez ragaszkodom.

Az I. nyelv bélyegző vonásai.

A LEUMANN-féle I. nyelv *a)* és *b)* csoportjainak nyelve SIEG és SIEGLING kutatásai szerint azonos, de azért a szövegek mégis két más (*A.* és *B.* jelzésű) csoportra osztandók, a melyek vocalismus, consonantismus, flexio s némileg szókincs tekintetében is eltérnek (l. c. 917). Hogy ezek az eltérések dialektikus variación vagy chronologiai különbségen alapulnak-e, még nincs kiderítve. Az összes eddigi HÖRNLE- és LEUMANN-féle publicatiók *B.* nyelvűek, a SIEG és SIEGLING által ismertetett *A.* nyelv idáig teljesen ismeretlen volt. Az alábbi észrevételek mind csak erre az *A.* nyelvre vonatkoznak s természetesen SIEG és SIEGLING eredményeivel állanak vagy esnek; hogy sem elég kimerítőek, sem elég biztosak, az a feldolgozott anyag csekély mennyiségénél s az alább ismertetendő körülményeknél fogva magától értetődik.

I. Phonologia.

A) Vocalismus. A megállapított vokálisok a következők:

a, *ā*, *i* [*ī*], *u* [*ū*], *e*, *o*, [*ai*, *au*] és *ä*.

Az *a—e—o* vokális-trias alapján arra a következtetésre lehetne jutni, hogy az I. nyelv megőrizte az idg. vokális-qualitásokat, cf.

waṣdh «Haus»: gör. *ῥάστω* és ói. *vástu*
señc^a «sunt»: umbr. *sent*, gót *sind*, de ói. *sánti*
okadh «octo»: gör. *ὀκτώ*, lat. *octo*, de ói. *aṣṭāu*

Ámde a dolog nem oly egyszerű. Egy az, hogy *e* és *o* szó belsejében voc. előtt mint *ey* és *oy* (*ow*) lépnek föl (pl. *se* «Sohn», loc. *sey-am*); más az, hogy az I. nyelv az idg. vokális-különbségeket nivellálva sokszor az árja csapásán halad, cf.

mācar: ói. *mātār*-, de gör. *ματήρ* *ματέρα*
kalymām part. præs.: ói. *bhāramāṇas*, de gör. *φερόμενος*
kakmu «gegangen»(?): ói. *jagmúṣ*-, de gör. *βεβαώς*

Egyes esetekben az I. nyelv az összes idg. nyelvektől eltér, cf.

pācar: idg. **pātēr* (ói. *pitā*, gör. *πατήρ*)
chācar: idg. **dhughātēr* (ói. *duhitā*, gör. *θυγάτηρ*)
pracar: idg. **bhrātōr* (ói. *bhrātā*, gör. *φράτωρ*)

Az idg. vocalismus tehát nagy alteratiókon ment át, bár az eredeti viszonyok még felismerhetők. Vocalismus, nevezetesen idg. *e* tekintetében az I. nyelv sajátos középhelyet foglal el az európai és az árja nyelvek között.

Az apophonikus jelenségek között határozottan felismerszik a quantitativ ablaut, nevezetesen vokálisoknak zéróra redukált alakja. Hogy azonban a reductióknak valami közük volna az idg. ablaut-viszonyokhoz, arról úgy látszik szó sem lehet, cf.

śkandh «decimus»: *śāk* «10» — de gör. *δέκατος*: *déka*
nmuk «90»: *ñu* «9» — de ói. *navaka-* «ἐννεάς»: *náva*
pñāk «50»: *pan^a* «5» — de ói. *pañcaka-* «πεντάς»: *pāñca*

Ha e reductiók oka az expiratorikus accentus, akkor in-

tensitás és proteusi mozgékonytság tekintetében nincs hozzá fogható az egész indogermánságban. Másrészt olykor az egész indogermánság reductióival szemben normális vokális-fokozatok jelentkeznek, cf.

$\left\{ \begin{array}{l} \text{\textit{skašdh}} \text{ «sextus»} < *se\acute{k}estos \text{ — holott idg. } *se\acute{k}(s)tos \\ \text{\textit{spadh}} \text{ «7»} < *sepetm \text{ — holott idg. } *septm \\ \text{\textit{okadh}} \text{ «8»} < *oketō \text{ — holott idg. } *oktō. \end{array} \right.$

Hogy ezek a sajátosságos ablaut-viszonyok ősrégiiek (s ez esetben okvetetlenül prótoidg. jellegűek) volnának, a mint ezt nálunk feltették, az több mint kétséges. Egészen izoláltan álló alakokra amúgy sem igen lehet adni, hát még ha oly nyelvben jelentkeznek, a mely világosan a degeneratio és allophyl befolyások symptomáit viseli magán.

A fönnforgó viszonyok között bajos megmondani, mi történt az idg. nasalis és liquida sonansokkal. Nasalis sonans nincsen nyelvünkben s valószínűleg liquida sonans sincs (a skr. *r-*gamó előfordul ugyan, de bizonyosan csak az *r* consonans ligatura-formája, cf. *wṛntu* = *wṛantu* = *wṛantu* l. c. 919, 924); az idg. sonansok tehát mint consonansok folytatódnak. A nasalis sonans kísérő hangja valószínűleg egy megelőző *a* v. *ä*; elég megbízható példák a következők:

$\left\{ \begin{array}{l} \text{\textit{kandh}} \text{ «100»: idg. } *k\acute{m}tóm \\ \text{\textit{škandh}} \text{ «decimus»: idg. } *de\acute{k}mtos \text{ (gör. } \delta\acute{\epsilon}\kappa\alpha\tau\omicron\varsigma \text{ etc.)} \\ \text{\textit{šapdhandh}} \text{ «septimus»: idg. } *septmtos \text{ (ahd. } \textit{sibunto}) \end{array} \right.$

Szó végén a nasalis eltűnik, legalább az írásban, cf.

$\left\{ \begin{array}{l} \text{\textit{sāk}} \text{ «10»: } \text{\textit{škandh}} \text{ «decimus» és idg. } *de\acute{k}m \\ \text{\textit{špadh}} \text{ «7»: } \text{\textit{šapdhandh}} \text{ «septimus» és idg. } *septm \\ \text{\textit{nōm}} \text{ «Name»: idg. } *nōm\text{ (ói. } \textit{nāma} \text{ etc.)} \end{array} \right.$

Az idg. sonans liquidákra már elégséges anyag hiányában is még bajosabb példát keresni. Egyelőre még a legkevésbé kétes a következő eset:

śdhardh «quartus» < **q^wturytos* (cf. gör. *τρά-πεζα* < *πρφα-πεζα), ha ugyan nem < **q^wtwertos* (cf. gör. *ταρτη-μόριον*, lat. *quartus*)

B) C o n s o n a n t i s m u s. A megállapított consonansok ezek:

k (*k*), *ñ*;
c, *ñ*;
t (*dh* = *t*; l. alább), *n* (*n*);
p (*p*), *m* (*m*);
y, *r* (*r*), *l* (*l*), *w*;
ś (*ś*), *ṣ* (*ṣ*), *s* (*s*) és *h*.

[Az aláhúzott betűk nem a brāhmī-alfabétából valók, mint a többiek, hanem idegen eredetűek s a brāhmī-eredetű consonansoknak *ā*-tartalmú dublettjei (v. ö. *śak* = *śāk*).]

1. Első tekintetre feltűnő, hogy az *explosivák* közül csak a *tenues* fordulnak elő [a brāhmī-eredetű *dh* csak a *t* dublettje = *tʰ*], hiányoznak tehát az összes aspiraták és a mediák, cf.

{ *pracar*: idg. *bhrātōr (óí. *bhrātā*)
ekācar: idg. *dhughatēr (gör. *θυγάτηρ*, óí. *duhitā*)
√knān «kennen, wissen»: idg. **ǵnō-* (lat. *gnōsco*, ahd. *knāen*,
 örm. *caneay* «ich kannte»)
√kam «kommen»: idg. **ǵwem-* (óí. *gāmati*, ahd. *queman coman*,
 örm. *ekn* «er kam»)
śūk «10»: idg. *dekm (gör. *δέκα*, gót *taihun*, örm. *tasn*)
śwātsi «Nahrung, Speise»: idg. **swād-* (cf. óí. *svādúṣ*, gör.
ῥόδος, *ῥόος*)

Ép így kölcsönszókban:

{ *putti-śparaṃ*: skr. *buddhi-*
ptā-ñkadh, *pattā-ñkadh*: skr. *buddha-*

A mediáknak tenuisokra változása előfordul még, mint ismeretes, az örményben és a germánban, azonkívül kisebb-nagyobb intenzitással egyes közép- és újind dialektusokban; nevezetesen a cūlikā-paiśācīban az összes mediák és mediális aspiraták mint *tenues* jelentkeznek (PISCHEL, Gr. der Prākrit-Sprachen p. 138—139) — ép úgy mint a mi nyelvünkben. Ez a már PISCHEL által konstataált vonás genetikus szempontból persze

semmit sem jelent: a prākritok consonantismusa egyébként egészen eltérő.

2. LEUMANN óta mindenkinek feltűnt a nyelvünkben igen gyakori palatalizáció. A palatalizált consonansok közül a *c* magában véve az árja nyelvekre emlékeztet. De ez csak látszat: az árja *c* idg. velaris és labiovelaris alteratiója, az I. nyelvű *c* ellenben idg. dentalis folytatása, cf.

{ *pācar, mācar* etc. < **pātar, *mātar*: idg. **pātér, *mātér*
 { *ṣeñcā* < *ṣentā: idg. **sēnti, *sōnti*
 { *kucā* < *kutā: idg. **q^wod, *q^wid*

Nagyon bajos a *stwar* «4» hangalkatának magyarázata. Ez alak előző stadiuma alig lehet más mint *ctwar (cf. cseh *čtyři*: tót *štyri*, orosz *čto*: *čjtsd što*); ez a *ctwar pedig vagy árja kölcsönszó (óí. *catvāras*, av. *čaθwārō*), vagy pedig úgy jött létre, hogy idg. **q^wetwor*- regressiv assimilációval mint *tetwor lépett be nyelvünkbe (cf. lat. *quīque*, ír *cōic*: idg. **penq^we*). — Végreképpen érthetetlen a *šāk* «10» szó hangalkata. A várható *cāk [< *tāk, cf. gör. *δέκα*] helyett jelentkező *šāk* úgy volna magyarázható, hogy *tk* bizonyos körülmények között mint *šk* folytatódik (cf. *škandh* < **dekm̐tos*) s az ordinale szókezdő *ś* hangja aztán a numerale *c* hangja helyébe lépett (cf. litv. *devyni* e helyett: *newyni a *devintas* < idg. *nwēntōs ordinale hatása alatt, l. WIEDEMANN, Hb. d. lit. Spr. 27).

A palatalis mellett megjelent a dentalis explosiva is. E jelenség ratiója valószínűleg az, hogy a dentalis csak antesonantikus helyzetben palatalizálódik, postvokalikus helyzetben nem (*wādh, triḥ, oḱadh*), valamint ante- v. postconsonantikus helyzetben sem (*triḥ, śwātsi, ṣaptuḱ, oktuḱ, kandh* etc.). De azért *cmol, yālci* etc.! A consequentia nem «tochár» vonás.

Dentalis explosivák palatalizációja a prākritokban is előfordul, de igen sporadikus (PISCHEL, l. c. § 216), annál gyakoribb a szláv nyelvekben. De valamennyin túltesz a mi nyelvünk, a mennyiben a palatalizáció a hangkörnyezettől függetlenül egészen spontán módon következik be.

A dentalis *n* jobbra mint palatalis *ñ* lép föl (holott a prākritokban cerebrealis *ṇ* a szabály, l. PISCHEL, l. c. § 224), cf.

{ *ñu* «9»: *nmuk* «90», ói. *náva*
 { *mañ* «Mond»: gót *mēna*
 { *ñom* «Name»: ói. *nāma*

kölcsönszókban is, cf. *ñare*: ói. *naraka-* etc.

Az *l* palatalizált formája: *ly*, cf.

{ *kaklyu* «śruta»: κλυτός
 { *puklyi*: *puklā*

A dentalis *s* palatalizált formája, úgy látszik, a cerebra-
 lis *š*, cf.

{ *señc*^a: ói. *sánti*
 { *špadh*: ói. *saptā*
 { *ša* «1»: ói. *sa-kṛt*

Consequentia azonban itt sincs: dentalis és cerebralis sibi-
 lans minden raison nélkül egymás mellett jelentkeznek (cf. *ša*
 «1»: *saš* «primus», *šak* «sex»: *šakšak* «60», *wlesandh*: *wlešādh*
 «ausübte» etc.), sőt a palatalis sibilans is előkerül (cf. *šwātsi*
 «Nahrung, Speise»: gör. ἡδός < *svādos). Ebből egyelőre nem
 lehet kiokosodni.

3. Egy harmadik bélyegző vonása nyelvünknek az, hogy
 csak egyetlen gutturális explosívája van. Az I. nyelv
 tehát centum-nyelv, de olyan, a melyben mind a három guttu-
 rális sor az egyetlen *k* hanggal van repräsentálva. E hang-
 törvény jól kimutatható:

{ *kandh* «100»: lat. *centum* + av. *satəm*, ói. *šatām*
 { *šāk* «10»: lat. *decem* + av. *dasa*, ói. *dāša*
 { *okadh* «8»: lat. *octō* + av. *ašta*, ói. *aštāu*
 { *wiki* «20»: lat. *vīgintī* + av. *vīšaiti*, ói. *višatiš*
 { *yuk* (B. *yakwe*): lat. *equos* + av. *aspō*, ói. *dšvas?*
 { *ku* (B.): gör. κῶν + av. *spā* (gen. *sūnō*), ói. *švā* (gen. *šūnas*)
 { *√knān* «kennen, wissen»: lat. *gnōsco* + ószl. *znati*
 { *kaklyu* «śruta»: gör. κλυτός + av. *srūtō*, ói. *śrutās*
 { *okso* (B.): ahd. *ohso* + av. *uxša*, ói. *ukšā*
 { *√kam* «kommen»: ahd. *queman coman* + av. *jamaiti*, ói. *gāmati*
 { *kus*, *kuc*^a: lat. *quis, quod, quid* + ói. *kás, kád, cid* etc.

4. Egyéb szembetűnő sajátosságok a consonantismus terén nincsenek. Említést érdemel még az a körülmény, hogy a rendelkezésre álló anyagban az *r* és *l* liquidák úgy osztódnak el mint az európai nyelvekben, cf.

{ *por*: gör. πῶρ
 { *pācar*: gör. πατήρ
 { v. ö. még alább a mediopassiv *r*-ragokat!

{ *kaklyu* «śruta»: gör. κέκλυθι — de ói. *śrutás*
 { *lyalyipuraş* «gelebt habend»(?): germ. *libēn — de ói. *riptás* *liptas*
 { v. ö. még alább az *l*-participiumokat!

II. Flexio.

A) Declinatio.

a) Nomina. Vannak vokalikus (*a, e, i, o, u*) és consonantikus tövek, a mely utóbbiaknál gyakran a radikálisnak sajátyszerű ablautja lép föl (pl. nom. sg. *ñkadh* «Gott», cas. obl. *ñäkt*). Van három nem, két szám és kilencz casus, t. i. a hét idg. casuson kívül comitativus s egy olyan, a mely úgy látszik az «auf Grund von» viszony kifejezésére szolgál (tehát — mondjuk — «causalis»), egy tizedik casus (végzete: *-āśśi*) csak a pluralisban fordul elő s a gen. part. külön alakjának látszik. A legérdekesebb, hogy a plurális számára külön töv készül s ehhez függednek a casus obliquusokban a singuláris ragjai (instr. *-o*, dat. *-ac^ä*, abl. *-äş*, gen. *-is*, loc. *-am*, comit. *-aśśäl*, causalis *-ā*), pl.

{ sg. nom. *yāmlune*, causal. *yāmluney-ā*
 { pl. nom. *yāmluney-äntu*, causal. *yāmluney-äntw-ā*

{ sg. nom. *ñkadh*, abl. *ñäkt-äş*
 { pl. nom. *ñäktañ^ä*, abl. *ñäktas-aş*

A sg. és pl. casusformansok tehát egyenlők, mint pl. a finnugorban, törökben, az idg. nyelvek közül a cigányban és más neoind dialektusokban (Pott, Die Zigeuner in Europa u. Asien I. 152). A B. csoportban éppen csak postpositiók vannak (l. c. 917). Ily körülmények közt egyes casusoknak (gen., abl., causalis) idg. jellege valószínűleg csak látszat s igaz lesz

az, a mit már PISCHEL (l. c. 934) kimondott, hogy a «tochár» declinatiós végzetek idegenek. Ez a jelenség az I. nyelv egész organismusával kombinálva erős nyelvkeveredésre mutat.

b) Pronomina. Ezekről ma még nem sokat tudunk. De már most is megállapítható, hogy nyelvünkben az indo-germántól eltérőleg nominalis és pronominalis declinatio között semmi eltérés nincs.

α) Personalia. A 1. sg. *naṣ* «ego» nyilván öi. *nas*, lat. *nōs* etc. alakokkal kombinálandó, tehát singularizált plurális (a mint megfordítva pāli *mayam*, lit. *mēs*, ószl. *my* pluralizált singuláris). — A 2. sg. *tu* = idg. **tū*.

β) Possessiva. A *ñi*, *tñi*, *ṣñi* «meus, tuus, suus» alakok gyanúsan idegen hangzásúak. Nincs-e itt valami finn-ugor hatás? A *ñi* alaknál tekintetbe jöhetne a finn prön. aff. 1. sg. *-ni* (pl. *talo-ni* «mein Haus»), a *tñi*, *ṣñi* alakoknál a radikális nasalis miatt finn *sinä*, *hän*, mordvin *ton*, *son* «te, ő». A lehetséges magyarázatok között minden esetre ez volna még a leg-egyszerűbb.

γ) Demonstrativa. A *saṣ sām sam* pronomen talán az idg. **sō *sā *tod*; a neutrum ez esetben a masc. és fem. után igazodott (mint fordítva litv. *tās tā*, ószl. *tr ta* a neutr. **tod* alak után). — A *dhām* alaknál feltűnő az antesonantikus helyzete daczára nem-palatalizált dentalis; a várható *cam* tényleg megvan, de hogy mily viszonyban van az előbbivel, ez idő szerint homályos. Mind a két pronomen *m* eleme az egész singularisban megvan, úgyhogy radikális elem lesz, a mely esetben megint idegen hatásra lehetne gondolni. Tekintetbe jöhetne pl. a finn *tämä* «dieser» (nom. acc. *tämä*, gen. acc. *tämän*, de part. *tätä* etc.).

δ) Interrogativum. A masc. *kus*, neutr. *kuc*^a nyilván az idg. **q^wo- *q^wi- *q^wu-* tövel függ össze. A casus obliquusokban mindenütt jelentkező *c* elem esetleg az ószl. *k̥-to č̥-to* névmások *to* partikulájával kombinálandó, a mely a mi nyelvünkben radikálissá lett, vagy talán a neutr. nominativusból széthurezolt idg. *-d* elem.

ε) Relativum. Ez a pronomen az interrogativumból keletkezik a *ne* partikula segélyével: *kus ne*, *kuc ne*. Partikulák segélyével más névmásokból keletkezett relativumok elég gya-

koriak az idg. nyelvekben (cf. lat. *quī* < *quo-ī*, óizl. *sá en*, ószl. *i-že*). A *ne* partikula talán < idg. *nē, mely szívesen függed különböző névmásokhoz (cf. av. *kas-nā*, thess. *ō-vē*, lat. *ego-ne tu-ne* etc.).

c) Numeralia. A számnevek — hála a buddhismus pedantériájának! — igen jól vannak hagyományozva s a leg-evidensebb módon tanúskodnak az idg. rokonság mellett. Mivel egyébként is érdekesek, valamennyin végigmegyek.

α) Cardinalia.

1. *sa som*: idg. **sm̐* *sem (óí. *sa-kṛt*, gör. *εἷς ἅπασι*, lat. *sem-per*, *sem-el*, *sim-plex*, gót *sin-teins* etc.).

2. *we*: idg. *we *wi (cf. óí. *u-bhāu* «beide», lat. *u-ter*, ószl. *vǫ-torr* «alter»; v. ö. még a *wiki* «20» számnevet).

3. *tri*: idg. *trei *tri.

4. *stwar*: idg. *qwetwor > *tetwor? vagy árja kölcsönszó? (l. fölebb).

5. *pañā*: idg. *penqwe; a progressiv assimilatióra nézve v. ö. prākṛit *paṇṇa paṇa* (PISCHEL, l. c. 188—89).

6. *ṣaḥ*: idg. *seks.

7. *ṣpadh*: idg. **septm̐*; ha e számnév *a* (ä) vokálisára egyáltalában lehet és kell valamit adni, minden esetre ajánlatosabb idegen befolyásokra gondolni (v. ö. pl. osztj. *ṣṣat* etc.), mint a finnugor *säbet kedvéért idg. **sepetm̐* alapalakot követelni.

8. *okadh*: idg. *oktō; az *a* (ä) voc. kedvéért esetleg feltehető, hogy ez a számnév a 7. után igazodott (cf. herakl. *ὀκτώ: ἑπτὰ*, újp. *hašt: haft*).

9. *ñu*: idg. **néwn̐* **néwm̐* (cf. phl. *nuh*).

10. *śāḥ*: idg. *dékṃ.

20. *wiki*: idg. *wi-kṃtī (av. *vīsaiti*, bœot *fixati*, lat. *vīginti*); ez a számnév azonban bizonyosan a többi tízesek hatása alá került (cf. óí. *viśatīṣ: ṣaṣṭiṣ* etc.).

30—90. *taryāḥ stwarāḥ pñāḥ saḥsaḥ oktuḥ nmuk* — nyilván oly képzésű singularis alakok mint óí. *trikā catuṣka* (< *caturka) *pañcaka ṣaṣṭika sapṭaka aṣṭaka navaka* «*τρίαις* etc.»; a singularist illetőleg cf. ószl. *devęty* «*ἐννέα*» = óí. *navatīṣ* «*ἐννεάζ*» scil. «*δεκάδων*».

100. *kandh*: idg. *kṃtóm; 200, 900: *we-kandh ñu-kandh*.

1000. *wälts*. Ezt az alakot szavatosaink (l. c. 927) az ói. *sa-hásram*, gör. $\chi\acute{\iota}\lambda\iota\omicron\iota < * \chi\epsilon\sigma\lambda\iota\omicron\iota$ alakokkal identifikálják, a mit nem értek. A szó talán abból a gyökérből való, a melyből *wäl* «Fürst, König», *wlā-nhād* «Indra» scil. «Fürstgott», *wlesādh* «ausübte» (cf. lat. *valēre*, ír *flaith* «Herrschaft», germ. **waldan*, ószl. *vlat* «gigas», lett *watūt* «beherrschen»?); az értelemhez v. ö. germ. **þūs-(h)undī* «Tausend», voltaképpen «das starke Hundert» (cf. ói. *tavás* «stark», subst. masc. «Stärke»; v. ö. még talán ói. *sahásram*, av. *hazawrəm* «Tausend»: ói. *sáhas*, av. *hazō hazah-* «Gewalt»?). — 2000: *we + wälts*.

10,000. *tmām* < *tmān*: kölcsönszó, cf. *tūmān* lingua Khazariae et mongolica decem millium numerus, myrias (VULLERS, Lex. Persico-lat. s. v.). — 20,000: *we-tmām*.

kori: skr. *kóṭī-* «10 millió»; ez a skr. szó az indiai persában is megvan: *kūrōr* «500,000».

Ezen alapszámok kapcsolatai két típusra mennek vissza. Az egyik típus képviselői *śākṣapi* «11», *śākwepi* «12» etc. = *śāk-ša-pi*, *śāk-we-pi* etc., mely alakoknak *pi* eleme nyilván idg. **epi* **pi* (cf. gör. $\acute{\epsilon}\pi\iota \acute{\epsilon}\pi\iota \pi\acute{\iota}\epsilon\zeta\omega$, ói. *āpi* «dazu, auch, ferner», *pīdayati* etc.) s annyit tesz mint «hozzá, rá» (cf. ószl. *jedīnna desēte*, *dva na desēte* «1 auf 10, 2 auf 10», ói. *āṣṭādhikānavati* «90 überschüssig durch 8»). — A másik típus képviselője *wekandh taryāk śkaṃ* «230», a melynek *śkaṃ* eleme az «és» kifejezésére közönségesen használatos s nyilván az ói. *śākām* «mit einander, auf einmal, zugleich» adverbiummal van közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban. A képzés módját illetőleg cf. gör. $\tau\rho\epsilon\iota\varsigma\text{-}\kappa\alpha\iota\text{-}\delta\epsilon\kappa\alpha$ etc. A *śkaṃ* elem olykor tautologikusan jelentkezik a *pi* mellett: *ñukandh wiki śkaṃ ṣapi* «921».

β) Ordinalia. Ezeknek formativuma (a homályos *sas* alaktól eltekintve) *dh = t^u* < idg. *to-*: *wādh*, *tridh*, *śdhardh* (*štārdh*, *śdhārdh*), *pandh*, *ṣhaṣdh*, *ṣapdhandh* és *śkandh*. A formantikus egyöntetőség minden bizonynyal analogikus kiegyenlítődség eredménye. Ezt bizonyítják a következő alakok is: *śāk-ša-pi-n-dh*, *śāk-we-pi-n-dh* etc., melyekben a *pi* adverbiumhoz járult a formativum s az ezt megelőző *n* bizonyosan az 5., 7., 10. ordinalia alakjaiból származik. A 11., 12. etc. analogiáját követi megint *taryāk-indh* «30-adik».

B) Conjugatio. A verbum flexiója ez idő szerint még nem ismeretes. Van, úgy látszik, három diathesis (act., med. és pass.). A modusok és tempusok képzésmódja még nem volt meghatározható. Augmentum nem fordul elő. A személyragok közül az act. 1. és 3. plur. vannak biztosan meghatározva:

- { 1. pl. *y_mas* «imus», *kalkāmas*: cf. ói. *imás*, *bhārāmas*
 { 3. pl. (pr. v. impf.?) *kalkēñc^a* cf. ói. *bhāranti*, *ābharan*

A verbum substantivum alakjai, ha ugyan nem analogikus kiegyenlítődés eredményei, az itáliai ág alakjaihoz állanak legközelebb:

- { 1. sg. *ṣem*: lat. *sum*, osk. *súm* < *som
 { 3. sg. *ṣeṣ* «er war»: ?
 { 1. pl. *ṣemas*: lat. *sumus* < *somos
 { 3. pl. *ṣeñc^a*: lat. *sunt*, osk.-umber *sent* < *sonti, *senti

Valószínűleg a mediopassivum köréből valók (s ha igen, élénken emlékeztetnek az italo-kelta mediopassivumra) a *-dhar* *-tr* *-trṇ* és *-ndhar* *-ntr* *-ntrṇ* végű igen gyakori alakok, a melyek bizonyynyal a 3. sg., illetőleg 3. plur. funkcióját töltik be:

- { 3. sg. *naḥnaṣdhar*: cf. lat. *sequitur*, ír *-sechedar*
 { 3. pl. *nḥaṃsantr*: cf. lat. *sequuntur*, ír *-sechetar*

Ezek az alakok, mint látható, ablautot is tüntetnek föl.

A verbum infinitum alakjai közül participiális képzések vannak meghatározva, melyeknek eddig három typusa ismeretes.

Az *u*-végű act. és pass. értelmű alakok gyakran reduplikálva és redukált radikálissal jelentkeznak, pl. *wewñu* «ukta», *tatmu* «jāta» — úgyhogy valószínűleg az idg. part. perf. act. lappang bennük, cf.

- { *kakmu* «gegangen» (?): ói. ppa. *jaḡmú-ṣ-*
 { *kaklyu* «śruta»: ói. ppa. *śuśruvú-ṣ-*

Az *u*-végű participiumokon alapuló derivatumok ablativusa a skr. absolutivum szerepét játssza: *kakmuraṣ*, *wewnuraṣ* etc.

A *mām*-végű alakok praesentiális értelműek: *kālymām*, *lyālymām*; mivel az anusvāra kétségkívül állhat dentalis nasalis

helyett (cf. *tmām*: *tmān*, *Aniruddhavadām*: *Aniruddhavadāna*), az id. alakok nyilván oly képzések mint ói. *bhāramāṇas*, gör. *φερόμενος* etc.

Az *l* (-*āl*, -*āl*, -*nāl*) végű act. és részben pass. értelmű alakok, mint *yāmāl*, *kropāl*, *kalpāl* és *kalpnāl* — a mennyiben képzésük idg. — az idg. *lo-* formativumot tartalmazhatják (cf. gör. *σιγῆλός* *μιμηλός*, lat. *agilis docilis*), a mely a szláv és örmény participium-képzésben játszik szerepet, cf. örm. *berot* «ferens», *gereal* «capiens, captus» és ószl. part. præt. act. II. *želēlъ*, *bilъ*, *znalъ* etc.

III. Lexikon. Keletturkesztán területén és párkányán, a mint fönnebb említettük, a legkülömbözőbb eredetű népek jutottak egymással érintkezésbe. Az allophyl elemekkel való érintkezés legelső és legtermészetesebb következménye a szókölsönzés s így semmi meglepő nem volna benne, ha nyelvünkben árja, török, mongol, finnugor, sőt sinai vagy tibeti szavakra bukkannánk. Az árja hatást úgy szólván biztosra lehet venni. Legalább a buddhismus hatása alatt létrejött vallásos irodalom nyüzsg a skr. kölcsönszavaktól (*yugā*: *yuga*, *arthā*: *artha*, *sūdhār*: *sūtra*, *yandhār*: *yantra*, *sāmudr*: *samudra*, *kārunik*: *kārunika* etc.) s elgondolhatatlan, hogy ilynemű hatásoktól a szélesebb néprétegek nyelve ment maradhatott volna. Iráni befolyás lesz az, hogy oly skr. szavak mint *ṛṣi Māitrēya* etc. nyelvünkben *riṣak* *Metrak* alakban jelentkeznek; a járulékos nyelvelem alighanem a pahlaviben nagyon elharapózott *k*-formativum. Általában valahányszor a nyelvtények árja nyomokra mutatnak, rokonság fölvétele helyett első sorban mindig fontolóra veendő a kölcsönzés lehetősége. S így fog állani a dolog a többi allophyl népeknek későbbben valószínűleg napfényre kerülő szavaival is: minden szónyomozásnak abból a föltevésből kell kiindulnia, hogy az I. nyelv szókincse kölcsönszavakkal van saturálva. E föltevés elhanyagolása ajtót-kaput tárna a legkalandosabb hypothesiseknek.

Az I. nyelv őseredeti idg. állománya ez idő szerint igen kicsiny. A meglévő szókészletet szavatosaink részint combinatio, részint skr. textusoknak fordítása vagy paraphrasisa révén határozották meg; remélhető, hogy mindjárt gyorsabban fog menni

a dolog, mihelyt sikerül a meglévő I. nyelvű szövegeknek skr. eredetijét vagy legalább pontos tibeti, sinai vagy uigur fordítását megtalálni, a mint LEUMANN is sinai és tibeti fordítások segítségével volt képes a II. nyelv egyes töredékeit interpretálni. A meghatározott idg. eredetű szókincs a fönnebbiekben úgy szólván teljesen közölve és identifikálva van. Megjegyezni való itt még csak az, hogy PISCHEL szerint (l. c. 933) az I. nyelv szókincese az európai nyelvek szókincsével vág össze. Példái közül ugyan kettő kétes: *ālyek* «alius» (ói. *alíkás* «unwahr, falsch»? cf. *anyás* «alius»: *anyáthā* «anders» és «falsch, unrichtig») és *okso* (ói. *ukšā*, av. *uxša*); a másik kettő azonban helyt áll:

$\left\{ \begin{array}{l} \textit{por} : \text{örm. } \textit{hur}, \text{ gör. } \pi\omicron\rho \text{ } \pi\omicron\rho, \text{ germ. } *f\ddot{u}r \text{ } *f\ddot{u}ir, \text{ ír } \textit{úr}, \text{ cseh} \\ \textit{pýr} \text{ — de } \text{ói. } \textit{pāvakás} \text{ } \textit{pāvanas} \text{ u. a. } \text{többől} \text{ más formati-} \\ \text{vummal} \\ \textit{rake} \text{ «wort»: } \text{ószl. } \textit{rekq} \text{ «spreche»}. \end{array} \right.$	

Ezekhez csatlakoznak még morphologiai és semasiologiai szempontokból ezek:

wāndh «ventus»: lat. *ventus*, germ. **wendaz*, cymr. *gwynt* — de ói. *vātás*, av. *vātō*

mañ «Mond»: germ. **mēnan*, litv. *mėnũ* — de ói. *mās*, av. *mā* (*māh*-)

lyip «leben» (?): germ. **libēn* «leben» — de ói. *lip* *rip* «schmieren», gör. *λίπος*, lat. *lippus* etc.

kalk «ging ein» (?): lat. *calx*, ószl. *kl̥ka* «poples», *kl̥k̥* «Schenkel», lit. *kulksz(n)is* «Knöchel»; a jelentéshez v. ö. lat. *calx*: *calco*, ói. *jānghā*: germ. **gangan*, lit. *žėngti*.

* * *

Ha a thrako-phryg, illyr, makedon stb. nyelvek szegényes maradványait s a legnagyobb fáradság és éleselműség daczára elért sovány eredményeket nézzük, SIEG és SIEGLING úttörő kutatásaival nagyon meg lehetünk elégedve: semmi kétség, hogy az I. nyelv csakugyan idg. nyelv s ha a jelek nem csálnak, az európai idg. nyelvekkel van közelebbi rokonságban. De éppen oly indokolt az a föltevés is, hogy

nyelvünk erősen alterálódott, talán éppen keverék-nyelvvé lett. E jellegénél fogva folyton megvilágításra fog szorulni a rokon nyelvek részéről, míg a maga részéről az idg. nyelvviszonyokra bajosan fog valaha fényt deríthetni s az a várakozás, hogy e nyelv tanúsága a nyelvhasznítás eddigi magyarázataira és föltevéseire valamiféle befolyással lesz, minden esetre indokolatlan. Másrészt kétségtelen, hogy éppen keverék jellegénél fogva s egyéb szempontokból is általánosabb érdeklődésre tarthat számot, nevezetesen ugor-altáji nyelvbúváraink részéről, bár vérmes reményeket e tekintetben sem igen lehet táplálni. Minden esetre tanácsos egyelőre messzemenő következtetések levonása előtt az intern viszonyok további megvilágítását bevárni, a mely tekintve a szépen induló kezdetet remélhetőleg nem sokáig fog magára váratni.*)

SCHMIDT JÓZSEF.

---

*) E cikk korrigálása folyamán jutott kezeim közé, ismét ASBÓTH professor úr jóvoltából, MIRONOV cikke [Izv. imp. akad. nauk. 1909 május], a melyre még visszatérek.

EGY ÚJ ÁRJA NYELV.

A LEUMANN-féle *IIa* és *IIb* nyelv mivoltáról kellő előmunkálatok hiányában ez idő szerint még nem sokat mondhatunk. Hogy árja nyelvvel van dolgunk, az kétségtelen, de egyelőre ez az egész. A *IIb* nyelv szókincese annyira emlékeztet a persára, hogy HÖRNLE és STEIN e csoportot az «Eastern Iranian» jelzővel látták el; azt azonban, hogy a szókincesen kívül a grammatika is tüntet e fel persa vonásokat, nem mutatták ki (LEUMANN, ZDMG. 61, 658). A mi a *IIa* nyelvet illeti, a melyet HÖRNLE és STEIN a «Proto-Tibetan» elnevezéssel hoztak forgalomba, LEUMANN imént idézett első cikkében megállapította, hogy vannak benne sanskrit kölcsönszók, persa szók s hogy a *gyastānu* szó végzete az óp. *-ānām* æquivalense. Ezen indiciumok alapján lehetségesnek tartotta, hogy a *IIa* idioma persa dialektus (ZDMG. 61, 656). De már második cikkében a persa elemeket is kölcsönzésnek nyilvánítja s néhány grammatikai jelenség analysise alapján azt tartja, hogy ez a nyelv az árja nyelvcsaládnak teljesen önálló harmadik tagja (ZDMG. 62, 83—110). Vele szemben STAËL-HOLSTEIN egy legutóbb megjelent cikkében (Bulletin de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg. 1909, p. 479—484), a melyre újból ASBÓTH professor úr volt szíves figyelmemet felhívni, megint visszatért F. W. K. MÜLLER azon feltevésére (Sitzungsberichte der berl. Akad. 1907, p. 958), hogy ez az idioma iráni. Bizonyítékai tisztán lexikálisak s azokon a szójelentéseken alapulnak, melyeket részben már LEUMANN, részben ő maga határozott meg.

E cikkemben szándékom az eddig összehordott anyagot módszeres és részletes analysisnek vetni alá. Igaz, hogy ez az anyag túlnyomóan lexikális jellegű s a szókinces magában véve legkevésbé alkalmas rokonsági viszonyok megvilágítására, de

másrészt az sem vonható kétségbe, hogy a szavak phonologiai alkata, az izolált hangok megfelelései és a combinatorius hangváltozások nem egyszer szolgálhatnak útmutatókul.

Vizsgálatomat a számnevekkel kezdem — kiterjeszkedve nem csak a főbb és régibb indo-iráni (óind, avestā és ópersa) nyelvágakra, hanem a dialektusokra és későbbi nyelvfázisokra is.*) Ez az eljárás a fennforgó körülmények között a priori jogosult s hogy mennyire helyén van, ki fog tűnni az eredményekből.

Eddig 22 számnév van meghatározva, melyek közül 14 cardinale, 8 ordinale. Ebben a sorrendben s a természetes számok egymásutánjában kerülnek tárgyalás alá.

A) Cardinalia.

1. *šū, cf. šū | vare | bāstā «21 = 1 über 20»

Egészen homályos alak.

2. dvyau *dvā, cf. dvā | vare | dā[rsa]tau «32 = 2 über 30»

a) ói. dvā(u) dvi-, prākrit d(u)ve, pāli d(u)ve dvi-

b) av. dva, afghān dva, oszét duvā

phl. dō, újp. dō du do

---

*) Ide vágó adataimat a következő művekből vettem: GRAY, Indo-iranian phonology with special reference to the middle and new indo-iranian languages. PISCHEL, Gr. d. Prakrit-sprachen. JACOBI, Ausgew. Erzählungen in Mahārāṣṭrī. HENRY, Précis de gr. pālie. ANDERSEN, Pāli glossary. BEAMES, Comp. gr. of the modern aryan langues of India. — BARTHOLOMÆ, Vorgeschiede der iranischen Sprachen (Ir. Grr. I. 1) és AirWb. SPIEGEL, Gr. der Huzvāresch-Sprache. SALEMANN, Mittelpersisch (Ir. Grr. I. 1). SALEMANN-SHUKOVSKI, Persische Gr. HORN, Grundriss der neupersischen Etymologie és Neupersische Schriftsprache (utóbbi: Ir. Grr. I. 2). HÜBSCHMANN, Persische Studien. GEIGER, Die Sprache der Afghānen és Die Sprache der Balūtschen. SOCIN, Die Sprache der Kurden. GEIGER, Kleinere [iranische] Dialekte u. Dialektgruppen, főleg Die Pāmīr-Dialekte (Ir. Grr. I. 2). WSEWOLOD MILLER, Die Sprache der Osseten.

Az alább következő összeállításokban a) alatt az ind., b) alatt az iráni dialektusok alakjai vannak felsorolva.

A szó biztosan árja, de hogy ind-e vagy iráni, el nem dönthető. Ha az utóbbi, akkor nem nyugatiráni.

3. Ez a *cardinale* nem mutatható ki, de biztosan *d* kezdetű volt. cf. *pus* | *pare* | *därsä* «35» és *didye* «tertius».

a) ói. *tráyas trīṇi*, prākṛ. *tao tinṇi*, pāli *tayo tīṇi*

b) { av. *θrāyō θrī*, afgh. *drē*
       { pāmīr-d. *wāxī trūi*, sanglīči *trai*
       phl. *sē*, újp. *si[h]*, balūči *sai*

Szókezdő *d* consonansa miatt különös figyelmet érdemel az afghān (v. ö. card. 30). Negatív kritérium, hogy a szóban forgó számnév semmi esetre sem lehet nyugatiráni.

4. *tcahauri tcahaurā* [nyilván: *čahauri čahaurā*], cf. ord. *tcūramye*, *tcahaulasamye*.

a) { ói. *catvāras catvāri catur-*, pr. *cattāro caūro*, pāli *cattāro*
       { *cattāri catur-*; hindī panjābī *cār*, sindhī *cārī* etc.

b) av. *čaθwārō čatur-*, phl. *čahār*, újp. *čahār cār* etc.

A szavunkban jelentkező *tv > θw > h* hangváltozás az iráni dialektusok bélyegző vonása.

5. *paṃja* [azaz: *pandša*]

a) ói. *pāñca*, pr. pāli *pañca*; panjābī sindhī *pām̐j*

b) { av. *panča*; phl. *panč* (*panj*); újp. *panj*, afgh. *pinja*,
       { pāmīrd. šighnī *pinj*, kurd *panj pēnj*, oszét *fonj fonj*

A *ñc > nj* hangváltozás az ind dialektusokban új és sporadikus, a legtöbb iráni dialektusban régi és közönséges. A *pus* | *pare* | *därsä* «35» és *pus* | *pare* | *nauta* «95» alakokban előkerülő *pus «5» *u* vocalisa a *pūhye* ordinale hatása alatt jött létre. A *paṃjsū* | *samye* «16.» rendszámnévben előforduló *paṃjsū ejtése és hangalkata egyaránt homályos.

6. Ez a számnév még nem került elő, de bizonyosan *kš*-kezdetű volt cf. *kšaštā* «60» és ord. *kšemye* «6.» és *kšasamye* «16.».

- a) { ói. *ṣaṭ* (*ṣaṣ*-), prākrit és pāli *cha* ; panjābī *chē*, sindhī *cha(h)*
hindī *cha chē* etc.
- b) { av. *xšvas*, oszét *āxsāz*
pāmird. minjānī *axši*, yidghah *ūxšoh*
phl. újp. *šaš*

A 6 számnév árja alapalakja **šaš* és **šuas* (BARTHOLOMÆ, Vorg. I. 1. 111), a prākrit *cha* sem < **kšāš*, mint UHLENBECK (EtWb. der altindischen Spr. s. v.) akarja, hanem **šaš* (cf. PISCHEL, l. c. 152). Számnévünk szókezdő *kš*- consonanscsoportja tehát csak iráni dialektusokban fordul elő *xš*- alakban, a hol a *x* prothetikum és speciális iráni újítás (BRUGMANN, Grr. I². 739. BARTHOLOMÆ, Vorg. I. 1. 36). De ez az iráni újítás is csak partialis volt, melyben a nyugati iránság nem vett részt (phl. újp. *šaš* < árja **šaš*). Az «anorganikus» *x* a kísérő *š* nélkül még más pámir-dialektusokban is előkerül, cf. šighnī *xauš*, sariqolī *xel*, sangliči *xoar*.

Számnévünk tehát kétségtívül iráni, és pedig keletiráni jellegű.

7. *hauda*, *haudyau*, cf. ord. *haudamyē*.

- a) { ói. *saptá*, prākrit pāli *satta*
panjābī *satt*, sindhī *sat*, hindī *sāt* etc.
- b) { av. *hapta*, oszét *awd*
pámir-d. sariqolī *ūwd*, šighnī *vūwd*, yidghah *awdoh*
phl. újp. *haft*, balūči *hapt*

Ez a cardinale egyidejűleg két characteristikus iráni hangváltozás bélyegét viseli magán, a melyeknek egyike sem jelentkezik az ind ág alakjaiban: az egyik *s* > *h* az egész iráni nyelvterületen előkerül, a másik *pt* > *ft* > *wd* csak keletiráni dialektusokban. Az afghānban is **hōd* < **hāv*d volna várható (GEIGER l. c. 209; cf. *tōd* «warm» < **tafta*-), de éppen a «hét» számnév kivonta magát e hangtörvény alól (*ōva*).

Számnévünk hangalkata tehát minden esetre iráni, és pedig keletiráni.

8. **hašt*. Ez a szó még nem került elő, de biztosan *h*-kezdetű volt, cf. *haštātā* «80».

- a) { ói. *aṣṭā(u)*, prākrit pāli *aṭṭha* .
 { panj. *aṭṭh*, sindhī *aṭh*, gujarātī marāṭhī *āṭh* etc.
- b) { av. *ašta*, phl. *ašt hašt*, újp. balūčī *hašt*
 { pāmīr-d. *wāxī hāt*, sangliči *hat*

Ez a számnév egyetlen régi és modern ind dialektusban sem kezdődik *h* consonanssal, de igenis az iráni dialektusok jó részében. Ez a szókezdő *h* speciális iráni újítás, melynek kiindulópontja a 7 cardinale szókezdő *h* consonansa (av. *hapta*, phl. újp. *haft*, balūčī *hapt*). A **hašt* szó tehát minden esetre iráni alkatú, de nem óiráni. Ez egy más chronologiai adattal is támogatható: hogy az analogikus *h* a pehleviben köszöntött be, azt éppen ez a Sāsānidák (Kr. u. 226—642) pénzein előforduló *hašt* számnév bizonyítja (SALEMANN, Mp. I. 1. 265).

9. **nau*, cf. *nau* | *vare* | *tcaholšā* «49» és *nau* | *vare* | *nautāysāre* «99,000».

- a) ói. *nāva*, prākrit pāli *nava*
 kašmīrī *nāu(m)*, bihārī hindī *nāu*, gujarātī marāṭhī *nav*
- b) { av. *nava*
 { pāmīr-d. *wāxī nau*, šighnī sangliči minjānī *nao*
 phl. *nuh* (?), pāz. újp. *nuh*

A szó indo-iráni jellegű. Ha iráni eredetű volna, a mi más számnevek hangalkata alapján föltehető, akkor csak az iráni nyelvterület keleti részeiről való lehet, a mint ezt az av. és a pāmīr-dialektusok mutatják; a nyugati iránságban fellépő szóvégi *h* analogikus képzés (phl. újp. *dah* «10»), balūčī és afghān *nuh* újp. kölesönszó.

10. *dasāu dasau*

- a) ói. *dāśa*, prākrit pāli *dasa*; hindī etc. *das*
- b) { av. *dasa*, oszét *dās*, afghān *las*
 { pāmīr d. *wāxī das* (*las*), sariqoli *ḍēs*, šighnī *ḍis* (*līs*), yagh-
 nōbī sangliči *das*, yidghah *lus*
 pehl. újp. balūčī *dah*

A szó hangalkata indo-iráni. Ha iráni eredetű volna, csak az iráni nyelvterület keleti részéről való lehetne: a pahlavī és újp. (valamint a kölcsönzött balūčī) alak *h* consonansa ó-iráni *θ* hangra megy vissza, holott a többi alakok ó-iráni *s* hangot tétéleznek föl (HÜBSCHMANN, PSt. 115).

Az egyesek a *-vare-* és *-pare-* szóval függednek a tízesekhez: *šū | vare | bāstā* «21», *dvā | vare | dā[rsa]tau* «32», *pus | pare | dārsā* «35», *nau | vare | tcaholšā* «49», *pus | pare | nauta* «95», *nau | vare | nautāysāre* «99,000». E szó, mint már LEUMANN (ZDMG. 62, 95) látta, annyit tesz mint «über» s nem más mint az ói. *parās* adv. és præp. «darüber hinaus; hinaus über, mehr als» és av. *parō* præp. «ausser». Az analogia itt kétségkívül az ind részén van, mert csak itt szerepel a *parās* szó számnevekkel kapcsolatban; cf.

šū | vare | bāstā «21»: ói. *parō-viśās* «über 20»

<i>dvā vare dā[rsa]tau</i> «32»	{ cf. ói. <i>triśāti trāyas parās</i> «zu 30 3 über»
<i>pus pare dārsā</i> «35»	

nau | vare | tcaholšā «49»: ói. *paraś-catvāriśās* «über 40»
nau | vare | nautāysāre «99,000»: cf. *paraḥ-sahasrās* «über 1000»

Erre az analogiára azonban nem kell sokat építeni, mert a felsorolt ói. párhuzamos alakok adjectivumok, azonkívül a kifejezésmód egyebütt is közönséges (v. ö. pl. ószl. *jedinъ na desęte* «1 auf 10», gör. *πέντε ἐπὶ εἴκοσι*). Fontosabb volna az intervoc. *p > v* hangváltozás (cf. ói. *kapāla-* n. «schale, hirschale»: præk. páli *kavāla*), de ez a hangváltozás az iráni dialektusokban is egészen közönséges (cf. av. *xsapan-* «night»: phl. *šavāk*, oszét *axšav*, kurd *šav*, pāmird. *minjāni xšava* etc. GRAY, Indoir. phon. 99).

20. *bāstā cf. *šū | vare | bāstā* «1 über 20».

- a) { ói. *viśatīś*, pr. *viśai*, páli *viśati vīsa*
 { panjābī *bih*, sindhī *vih*, hindī *bis*
 b) { av. *viśaiti*, phl. újp. *bist*, balūčī *gīst*, afghān *višt*
 { pāmird. *wāxi yidghah višt*, sariqolī *višt*

A *b > v* hangváltozás indo-iráni, de az *-st-* hangkomplex csak az iráni dialektusokban van még a pahlavītól kezdve, a hol

az *-st-* a *vistum* rendszámnévből származó analogia (BARTHOLOMÆ, Vorg. I. 1. 113). Számnevünk hangalkata tehát iráni.

30. $\left\{ \begin{array}{l} *därsä, \text{ cf. } pus | pare | därsä \text{ «35 = 5 über 30»} \\ *dä[rsa]tau, \text{ cf. } dvā | vare | dä[rsa]tau \text{ «32 = 2 über 30»} \end{array} \right.$
- a) $\left\{ \begin{array}{l} \text{óí. } trišāt, \text{ prākr. } tīsaṃ tīsā, \text{ pāli } timsati timsa \\ \text{hindī etc. } tīsa \end{array} \right.$
- b) av. *θrisas θrisatəm*, afghān *dērš*
phl. *sī(h)*, újp. *sī* < óp. **θrīθat-* (HORN Np. I. 2. 114)

E számnév hangalkata az összes régebb és újabb dialektusokban teljesen divergáló hangfejlődés eredménye: a media *d* helyett mindenütt tenuis *t* van s *r* (az óind alakot kivéve) sehol sincs. A nyugati iránság alakjai jelentékenyen eltérnek, de az afghān *dērš* (tehát egy keletiráni dialektus alakja) bámulatosan közel áll s annál súlyosabban esik latba, mert hasonló hangalkatú alak sehol másutt nincs. Ez az afghān alak minden bizonyynyal nem az ópersa, hanem az avestā alak folytatása — a mint hogy valahányszor az av. és óp. közt eltérés van a hangfejlődésben, az afghān az avestāval halad együtt (HÜBSCHMANN, PSt. 115. HORN, Np. I. 2. 17. GEIGER, Afgh. I. 2. 205). A pāmirdialektusokban bizonyynyal volna megfelelő alak, de itt a kölcsönzött újp. *sī* járja (GEIGER, Pāmirdialekte I. 2. 317).

Számnévünk hangalkata tehát keletiráni. Nem lehetne-e a következő egyenletet felállítani:

därsä: *dä[rsa]tau* = av. *θrisas*: *θrisatəm*?

40. **tcaholšä*, cf. *nau | vare | tcaholšä* «49 = 9 über 40»
- a) $\left\{ \begin{array}{l} \text{óí. } catvārišāt, \text{ pr. } cattālīsa cāālīsa, \text{ pāli } cattārīsa cattālīsa \\ \text{panjābī } cālī, \text{ sindhī } cālīh, \text{ gujarātī } marāṭhī \text{ hindī } cālīs \end{array} \right.$
- b) $\left\{ \begin{array}{l} \text{av. } čaθwarəsatəm, \text{ afghān } calvēšt, \text{ kurd } čehl čel \\ \text{phl. } čahil, \text{ újp. } čihil čil \end{array} \right.$

A charakteristikus *h* csak iráni dialektusokban fordul elő. A phl. *čahil* < **čahihl* < **čadθrθ* ép úgy lehet az av. *čadwar(ə)-satəm* mint egy ópersa **čadθrθat-* folytatása (SALEMANN, Mp. I. 1. 267. HÜBSCHMANN, PSt. 213. HORN Np. I. 2. 57).

Szavunk tehát iráni jellegű, de hogy kelet- vagy nyugat-

iráni-e, ezúttal el nem dönthető; az előbbi sokkal valószínűbb. Szóvégi *-šā* eleme talán ind (prākrit) befolyás. Vagy talán az afghān szó *š* elemével kombinálendő?!

60. *kṣaṣṭā*

- a) { ói. *ṣaṣṭīṣ*, pr. pāli *saṭṭhi*
       { panjābī *saṭṭh*, sindhī *saṭhi*, gujarātī *marāṭhī* hindī *sāṭh*
- b) { av. *xšvaštīm*, afghān *spēta*
       { pehl. újp. *šast*

A szókezdő *kṣ-* = av. *xš-* iráni újítás (cf. card. 6). A cerebralis *ṭ* — ha ugyan lehet rá valamit adni — természetesen ind befolyás, a minthogy a mai afghānban és balūčiban is bőven vannak cerebralisok, a melyek nem eredetiek, hanem ind kölcsönszók közvetítésével harapóztak el (GEIGER, Afgh. 205. Bal. 234).

70. **haudātā* (?)

Ez a számnév hiányzik, de kétségkívül így vagy hasonlóan hangzott, cf. *hauda* «7» és *haṣṭātā* «80».

- a) { ói. *saptatīṣ*, prāk. pāli *sattari*
       { kašmīrī *satat*, panjābī hindī *marāṭhī* *sattar*, sindhī *satari*
- b) av. *haptaitīm*, phl. *haftāt* (*haftād*), újp. *haftād*

80. *haṣṭātā*

- a) { ói. *aṣṭitīṣ*, prāk. *aṣṭi*, pāli *aṣṭi*
       { panjābī hindī *bihārī* *assī*, sindhī *aṣī* etc.
- b) av. *aṣṭaitīm*, afghān *atiā*
       phl. (*h*)*astāt*, (*h*)*aṣṭād*, újp. *haṣṭād*

Az ind dialektusok alakjai egészen eltérnek. A szó testében lévő *ṣṭ* = *št* az iráni dialektusok alakjainak bélyegző vonása, a szókezdő *h* szintén az és hozzá még iráni újítás a 70 analógiájára, végül a szó testében lévő *ā* is iráni specialitás.

Szavunk tehát minden ízében iráni hangalkatú.

90. **nauta* és **nautā*? cf. *pus* | *pare* | *nauta* «95 = 5 über 90» és *nau* | *vare* | *nautā* | *ysāre* «99,000» (l. alább).

- a) ói. *navatiṣ*, prākr. *naūim naūī*, pāli *navuti*
panj. hindī *navvē*, sindhī *navē*, guj. *nēvum* etc.
- b) av. *navaitīm*, phl. *navat* (*navad*), újp. *navad* etc.
afghān *navē*, kurd *nōt nūd*

Szavunk hangalkata indo-iráni, de inkább iráni, mint ind.

100. *sat v. *satā? cf. *sat* | *āysāre* v. *satā* | *ysāre* «100,000».

- a) ói. *śatām*, prākr. *sata saya saa*, pāli *sata*
panj. hindī *sāi sāu*, sindhī *sāu*, guj. *śō* etc.
- b) av. *satəm*, pehl. *sat* (*saδ*), újp. *saδ*
kurd *sad*, oszét *sādā*, afghān *sal sil*

Szavunk indo-iráni jellegű.

1000. *āysāre (ejtsd: *āzāre) v. *ysāre (ejtsd: *zāre), cf.
sat | *āysāre* v. *sat* | *āysāre* «100,000» és *nau* | *vare* | *naut* | *āysāre*
v. *nau* | *vare* | *nautā* | *ysāre* «99,000».

- a) { ói. *sahāśram*, prākr. pāli *sahassa*
    { kaśm. *sās*, sindhī *sahasu*, bihāri *sahasar* etc.
- b) { av. *hazanrəm*, phl. *hažūr* (*hazār*),
    { újp. kurd *hazār*, afghān *zqr*

Szavunk hangalkata csak olyan hangfejlődésből érthető meg, a mely az iránnival analog: az *āysāre alak szókezdő *h* consonansa eltűnt, mint a pahlaviben is (SALEMANN, Mp. I. 1. 265); az *ysāre [= *zāre] alakot az afghān *zqr* teszi plausibilissé.

Szavunk hangalkata tehát okvetetlenül iráni, esetleg keletiráni.

B) Ordinalia.

1. *paḍauysye* (azaz: *paḍauzye*).

Homályos képzésű alak. Előtagjában valószínűleg az ói. *prathamās* szóval analog alak lappang. Ha ez igaz, akkor a hangalkat prākrit (cf. prākr. *paḍhama* etc., pāli *paṭhama*; — ellenben av. *fratəmō*, óp. *fratama-*, phl. *fratum* etc.).

2. *šye*.

Teljesen izoláltan álló és homályos képzésű alak.

3. *didye*.

- a) { ói. *ṛtīyas*, prākr. *tadia* etc., pāli *tatiya*
panj. *tījā tīā*, sindhī *ṛījō ṛiaō*, mar. *tisurā* etc.

- b) av. *ṛrityō*, óp. *ṛritīyam*, afghān *drēyam*
phl. *sitī-gar sidī-gar*, újp. *sidī-gar* és *sayum siyum*

Ebből bajos kiokosodni. A szó testében lévő *i* az iráni dialektusokra utal, de a prākr. *tadia* is játékban lehet. Csak annyi bizonyos, hogy szavunk indo-iráni jellegű.

4. *tcūramye* (azaz: *čūramye*).

- a) { ói. *caturthás turīyas*, prākr. *caduttha* etc., pāli *catuttha*
és *turīya*; panj. hindī *cāuthā*, sindhī guj. *cōthō* etc.

- b) av. *āxtūirīm tūiryō*, phl. *tasūm* (v. *tukrum*?) *čahārum*
újp. *čahārum čārum*, afgh. *calōram*, balūči *čārumī*

Az ordinale *m* formansa csak iráni dialektusokban kerül elő, az ind dialektusokban sehol. Ha már ez által is iráni jellegű, még inkább azzá lesz az által, hogy nyilvánvalóan két (*m* és *y*) formansa van, mint a balūči rendszámneveknek általában (GEIGER, Bal. I. 2. 237). Szavunk tehát okvetetlenül iráni, esetleg keletiráni jellegű.

5. *pūhye*.

- a) { ind *pañcathás pañcamás*, prākr. *pañcama*, pāli *pañcama*
és *pañcatha* etc.

- b) av. *puxδō*
phl. *pañcum* (*pañjum*), újp. *pañjum* etc.

Az összes indo-iráni dialektusok alakjai között első sorban az av. *puxδō* jöhet tekintetbe. Az av. szó alapalakja árja **pukthas* s u vocalisa *a* = *ṛ* helyett áll **turthas* (cf. ói. *ca-turthás*) analogiájára. Szavunk tehát keletiráni jellegű.

6. *kṣemye*.a) ói. *ṣaṣṭhás*, pr. *chaṭṭha*, pāli *saṭṭha* etc.b) av. *xštvō* < **štūō*phl. újp. *šašum*, afgh. *spažum*, balūči *šašumī*

Szavunk *m* formansa csak iráni dialektusokban fordul elő; a szókezdő *kṣ-* is iráni jelleget kölcsönöz neki (cf. card. 6 és 60).

7. *haudamyē*.a) ói. *saptamás saptathás*, prākṛ. pāli *sattama* etc.b) av. *haptaθō*, phl. *haftum*, bal. *haptumī* etc.

A szókezdő *h* iráni specialitás; kettős suffixuma miatt első sorban a balūči *haptumī* jó tekintetbe s a *pt > wd* hangváltozás is a keleti iránságra utal (cf. card. 7).

10. *dasamyē.

A szó ebben az alakban még nem került elő, de hogy bizonyosan így hangzott, bizonyítja egyrészt a card. *das(s)au* s másrészt a tényleg előforduló *tcahaulasamyē* «14.» (cf. card. *cahauri tcahaurā* «4»), *paṃjsūsamyē* «15.» (cf. card. *paṃja* «5») és *kṣasamyē* «16» (cf. card. 6).

a) ói. *daśamás*, prākṛ. pāli *dasama* etc.b) av. *dasəmō*, oszét *däsām*, afghān *lasam*pehl. újp. *dahum*, bal. *dahumī*

Ez a rendszámnév voltaképpen ugyanazon elbírálás alá esnék, mint card. *das(s)au*. Keletiráni jellegét azonban csattanósan bizonyítja az ord. *tcahaulasamyē* «14.» hangalkata.

A *tcahaulasamyē* szó analysise ugyanis a fönnebbiek értelmében nem lehet más mint *tcahaur + *dasamyē; az *l* consonans tehát az *rd* hangkomplexre megy vissza. Már most az *rd > l* hangváltozás a prākṛit dialektusokban több mint sporadikus (GRAY, Indoir. phon. 199; a szabály ezekben, valamint a pāliban: *dd, ḍḍ*, l. PISCHEL, Prakrit-Spr. 198, 200 és V. HENRY, Gr. pālie 29), az iráni dialektusokban ellenben a pahlavítól lefelé egészen közönséges, cf.

- { av. *sarəð-*: phl. újp. *sāl* «Jahr»
 { av. *varəð-* «augere»: phl. *vālitan*, újp. *bālīdan* «wachsen»

Ez az *rd > l* hangváltkozás akkor is beáll, ha az *r* az egyik szó végén s a *d* a másik szó elején áll, cf.

- { av. **sārō-dāra*: phl. újp. *sālūr* «Anführer»
 { av. *pairi-daēza*, óp. *παράδεισος* [héber *pardēs*]: újp. *pālēz* «Garten»

(l. SALEMANN, Mp. I. 1. 167. HORN, Np. I. 2. 56. és Grr. 63, 153. HÜBSCHMANN, PSt. 260). Ez a hangváltkozás a sāsánida időkben (Kr. u. 226—642) ment végbe; az idősebb (arsakida) pehleviben még megvolt az *rd*, a mint ezt az örmény kölcsönszók bizonyítják (örm. *nava-sard*: pehl. *sāl*, örm. *partēz* < **pardēz*: újp. *pālēz*, l. HÜBSCHMANN, l. c. HORN, Np. I. 2. 56).

A szóban forgó nyelv számneveinek vizsgálata alapján tehát megállapítható, hogy túlnyomó részük valószínűleg iráni s jó részük okvetetlenül iráni hangalkatú. Nyelvünk tehát — ha csak az egész számrendszer nem iráni kölcsönzés (a mi mégis csak valószínűtlen) — iráni s ez esetben okvetetlenül keletiráni dialektus. Emlékei a legutóbb méltatott hangtörvény alapján nem lehetnének régiebbek a Kr. utáni 3. századnál és sinai dokumentumok alapján (cf. LEUMANN, ZDMG. 61, 658) nem lehetnek későbbiek a Kr. utáni 8. századnál.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

A HORVÁT *plugarina* ÉS AZ OLÁH *plugar*.

«No azt sem hittem volna, kezdi KARÁCSONYI JÁNOS második *Polgár*-cikkét, hogy a becsületes *polgár* szó egyszerű származtatása ennyi ellenzéssel találkozánk!» l. M. Ny. 5 : 13. Az érdekes történetíró a következő lapon is hivatkozik magyarázatának egyszerűségére és ezt azon «komoly okai» közt első helyen említi, a melyek őt arra bírják, hogy a *plugar* > *polgár* egyeztetéshez ragaszkodjék. «Először is, mondja, szembeszökő a *polgár* és *plugár* teljes hangtani megegyezése. A *plugar*-ból egyszerű metathesis-sel épp úgy lett *pulgár*, *polgár*, mint a *klucsar*-ból *kulcsár* vagy *szluga*-ból *szolga*, *Krakó*-ból *Karkó* stb.» Nem akarok ebbe belekapaszkodni, ámbár K. mint történetíró is tudhatná, hogy a szláv *sluga szuluga szologa* alakokon át lett *szolgá*-vá, tehát igenis nem «egyszerű metathesis-sel», de a mi ezután következik, az már igazán ellenkezik mindennel, a mit én kutatásaim és a tudománynyal való foglalkozásom közben tapasztaltam, K. ugyanis az «egyszerű metathesis» után, a mely nem is metathesis, így folytatja: «Már pedig az igazság a nyelvtörténetben is egyszerű.» A nyelvtörténetben is! Hát még hol? Talán más tudományban is, talán a népek történetében is, a melyben K. szászorta jártasabb nálamnál? Én nap nap után azt tapasztalom, hogy nincs tudomány, a melyben az igazság fölismerése egyszerű volna, de nem erről kívánok ezúttal szólni, én igazán egyszerű dolgokról fogok értekezni, a melyekben mégis az igazság megismerésére — egy kis szakismeret is kell.

Én is hozzászóltam e folyóiratban K. első cikkéhez és rövidke fölszólalásomat így fejeztem be: «a szláv nyelvekben a *plugar* szó vagy nincs, vagy ha van, az egy cseh nyelvet kivéve, olyan jelentést tüntet föl, hogy abból nem származhatott egy «szántóvető-t jelentő szó.» l. fönt 26. l. Nézzük csak, hogy a

történetíró milyen egyszerű okoskodással dönti halomra ez állítást: «Hogy a magyarban teljesen beleolvadt pannon-szlávban a *plugar* a XI. században mit jelentett, azt valóban nem tudjuk. De, mint az imént adatokkal bizonyítottam, volt rá ok, hogy legalább is a magyarban ily jelentés kifejlődjék. Sőt én úgy látom, hogy a mai horvát-szlavon nyelvben is van nyoma annak, hogy valaha a *plugar* szántó-vetőt is jelentett, mert hiszen a *plugarina* szó föl van véve két előttem levő horvát szótárban is és annyit jelent, mint szántóföld-bér. Ezt a bért pedig bizonyosan nem az ekecsináló *plugar*, hanem a szántóföldet használó és így szántó-vető *plugar* fizette. A bolgár-szlávban a IX—XI. századokban a *plugar*-nak szántóvetőt is kellett jelentenie, mert az oláh (román) ily értelemben vette át tőle.» i. h. 15. l.

Első pillantásra egészen kétségtelennak látszik, hogy én tévedtem, hisz K. okoskodása olyan világos, olyan egyszerű. És mégis, milyen távol esik az igazságtól! Kezdjük a horvát *plugarina* szón. Ez a szó szántóföld-bért jelent. «Ezt a bért pedig, mondja K., bizonyosan nem az ekecsináló *plugar*, hanem a szántóföldet használó és így szántó-vető *plugar* fizette.» Ergo «valaha a *plugar* szántó-vetőt is jelentett.» No ilyen okoskodással szép kis badarságokat lehetne kimagyarázni az *-arina* képzőboscokkal lett horvát-szerb szavakból. A *zemljarina* földadóból, a mely közvetlenül a *zemlja* földből származott, egy sehol ki nem mutatható **zemljar*-t lehetne kihámozni, a *glavarina* fejadó nem a *glava* fejből származnék, hanem a *glavar* főnökből, a *poštarina* postailletéket a szegény póstamesternek, a *poštar*-nak kellene megfizetnie, a mi ellen ez bizonyára kézzel-lábbal tiltakoznék, mert azt mondja a történetírók nem értenek az ilyenekhez, a *poštarina* nem az ő nevéből a *poštar*-ból származott, hanem egyenesen a *pošta* szóból, hisz a *dimarina*-t a füstpénzt is a *dim*, a füst után fizetik és nem neveznek ki holmi **dimar*-okat, füstösöket, a kiket azzal nyomorítanak meg, hogy ők fizessék meg az egész község füstpénzét. Tehát bizonybizony a *plugarina*-t a szántóbért a *plug* eke után fizették, csak úgy, mint a *kučarina*-t a házadót a *kuća* ház után, a *travarina*-t a legelőadót a *trava* fű után stb. stb., a *plugarina*-ból pedig nincs semmi néven nevezendő jogunk arra következtetni, hogy

volt valaha a horvát nyelvben egy *plugar*, a mely ezt vagy azt jelentette.

Áttérek az oláh *plugar*-ra, a melylyel szemben, úgy látszik, hiába való minden tiltakozás. «A bolgár-szlávban, mondja K., a IX—XI. századokban a *plugar*-nak szántó-vetőt is kellett jelentenie, mert az oláh (román) ily értelemben vette át tőle.» Ha az oláhban a *plugar* valóban azt jelenti, hogy szántó-vető, pedig hát azt jelenti, a bolgárban is azt kellett jelentenie. Ez olyan «egyszerű», olyan meggyőző, hogy történetíró, a ki meg van arról győződve, hogy «az igazság a nyelvtörténetben is egyszerű», akár esküt merne rá tenni. És mégis azok a hitetlen nyelvészek nem hiszik el, hogy az oláh *plugar*-ból szabad volna arra következtetni, hogy a bolgár nyelvben is volt valamikor *plugar* szó! TIKTIN Rumänisches Elementarbuch 1905. 113. l. a 270. fejezetet így kezdi: «Mit folgenden Suffixen sind ferner gebildet: 1. Maskulina; -ar -arius: *läutar*, *plugar* von *läutä*, *plug*.» Azaz a mint *läutä* hegedüből az eleven (latin-arius-ból lett) -ar képzővel *läutar* hegedüs lett, úgy származott a (szláv) *plug*-ból magában az oláh nyelvben egy *plugar*. GARTNER Darstellung der rumänischen Sprache 1904 című művének a szójegyzékében, a hol a szavak származását is megállapítja, azt találjuk:

plug (ab. ==) -*gurĭ*, pflug,
plugár (*plug*), -*rĭ*, ackermann,

azaz *plug* (többes *plugurĭ*) = óbolgár *plugъ*, de *plugár* *plug*-ból képezett oláh szó. Ha Gartner elméjében csakis a legkisebb kétség merült volna föl az iránt, vajjon a *plugar* valóban oláh képzés és nem talán a bolgár nyelvből átvett szó, akkor ezt okvetetlenül megjegyezte volna, a mint p. o. megjegyezte, hogy az oláh *plătă* fizetés szó lehet rendes oláh képzés a szlávból átvett *plătĭ* fizetni igéből, de lehetne elvégre az egyjelentésű bolgár *plata* mása is:

«*plătă* (*plătĭ*? ab. *plata*?) bezahlung.»

PHILIPPIDE *Itoria limbii române* 1894 a latinból örökölt képzők közt fölemlíti egyebek közt az -arius-ból lett *ar t* ilyen módon: -ario: *argintăr* — *argentarius*, *ușăr* — *ostiarus*, l. 180. l. A következő lapon, a hol azokat a latineredetű képzőket sorolja

föl, a melyek az oláh nyelvben új szavak képzésére szolgáltak, megint ott találjuk a mi képzőnket még pedig így: -ario: *boár* — bou, *plugár* — plug, *vacár* — vacă, *portár* — poartă, *degetár* — deget, *pĕptár* — piept; azaz Ph. meggyőződése szerint az eleven -ár képző hozzájárult az idegen *plug*-hoz is és lett tisztán oláh képzés következtében egy *plugár* szó valamint a *boŭ*-ból lett *boár* ökörpásztor, *vacă*-ból *vacár* tehén-pásztor, *poartă*-ból *portár* portás, *deget* újj-ból *degetár* gyűszű, *pĕpt* pectas-ból *pĕptár* pruszlik.

Tehát a nyelvészek azt tartják, hogy az oláh *plugár* oláh képzés és magában az oláh nyelvben keletkezett, a mi természetesen csak akkor lehetséges, ha az -ár képző ma is eleven képző vagy legalább az volt, mikor az oláhok a bolgároktól átvették a *plug* szót. Hogy pedig az volt, azt bizonyítja sok a *plug*-gal körülbelül egy időben vagy még később az oláh nyelvbe került idegen szóból hajlott ilyen képzés: *potcoavă* patkó; *potcovár* «Hufschmied», *strajă* (j = zs!); *străjár* űr, *cizmă*; *cizmár* stb. stb. l. Gartner i h. 143. l. Egy nyelvben, a melyben *aur* «aurum» mellett *aurár* «aurarius» van, *argint* m. *argintár* (argentum; argentarius), a melyben az asztalos *măsar* (*masă* = l. mensa), a szűcs *blănar* vagy *cojocár* (*blană* «Pelzwerk», *cojoc* «Pelz»), a kecskepásztor *căprár* (*capră* = l. capra), az erdőkerülő *pădurár* (*pădure* erdő), a harangozó *clopotár* (*clopot* harang), a hol a kanálkészítő cigány neve az, hogy *lingurár* (*lingură* kanál), szóval egy nyelvben, a mely csak úgy hemzseg a foglalkozást jelző -ár képzésektől, nagyon könnyen megérthető, hogy az idegen *plug*-ból is egy *plugár* hajtott. Erre tehát nem szabad hivatkoznunk annak bizonyítására, hogy a bolgár nyelvben volt valaha ilyen szó; nyelvészek tudtommal nem is hivatkoztak rá, sőt, a mint fent láttuk, egyet értenek abban, hogy a *plugár* szó oláh képzés.

Mindebből csak egy tanulságot akarok levonni, esakis azt, hogy sem a horvát *plugarina*-ból, sem az oláh *plugar*-ból nem lehet arra következtetni, hogy akár a horvátok, akár a bolgárok ismerték a *plugar* szót. A magyar *polgár* szónak egy szláv *plugar*-ból való magyarázata tehát semmit sem nyert valószínűségben e két szóra való hivatkozás által.

ASBÓTH OSZKÁR.

ISMERTETÉSEK.

Dr. Erich Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch.
Heidelberg, 1908. — *A—dvigaję.*

MIKLOSICH *Etymologisches Wörterbuch d. slav. Sprachen* című műve 1886-ban jelent meg, nem is volt igazi szófejtő szótár, hisz első sorban csak a szláv nyelvekből állította össze az együvé tartozó anyagot, a többi indogermán nyelvekkel való kapcsolatokat nagyon is mellékesen és hiányos készütséggel kereste. Ránk magyarokra azonban azért volt rendkívül érdekes és becses, mert a szláv szavaknak más nyelvekbe való terjedését folyton figyelemmel kísérte és a szláv nyelvekbe jutott magyar és egyéb idegen szavakra is rámutatott. Így sok nagy hibája mellett is a Miklosich könyve mindeddig nélkülözhetetlen volt, a magyar nyelvész pedig még Berneker szótárának teljes elkészülése után is — eddig csak három füzet jelent meg — újra meg újra fogja forgatni, mert a szláv nyelveknek a szomszédos nyelvekkel való érintkezésére több világosság derül belőle, mint Berneker egészen más alapon készült művéből. De mikor ezt elismerem, mikor a tudomány érdekében valónak jelentem ki, hogy Miklosichnak a könyvkereskedésből már eltűnt munkája újra kiadassék, lehetetlen rá nem mutatnom arra az óriási különbségre, a mely egyébiránt Miklosich és Berneker műve közt fönforog.

Hogy szembeszökjék a nagy különbség, a mely a két szótárt élesen elválasztja egymástól, első példának egy egészen egyszerűt választok, a *broj* illetőleg *brojъ* cikket. Miklosichnál a cikk így hangzik:

broj asl. *zahl.* nsl. *broj* *habd.* b. *broj.* *broja* *zählen.* *brojnici,* *brojenici* plur. *rosenkranz.* s. *broj.* *brojiti.* *brojenice* plur.

Berneckernél az anyag csaknem szakasztott ugyanaz:

brojъ — skr. ksl. *brojъ* «Zahl». bg. *broj* ds.; *brojъ* «zähle»; *brojnica* «Rosenkranz» (zum Zählen der Gebete). skr. *brôj*, G. *brôja* «Zahl»; *brojănice, brojenice.* Pl. «Rosenkranz»; *brôjiti* «zählen». sl. [*brôj* bei Habelich «Zahl» aus dem Skr.].

Már itt is szembeszökő a nagy különbség, a mely B. előadását M.-ével jellemzi és a mely mindjárt az első szón kirí és végig húzódik az egész összeállításon. Nem akarok a címzésóban mutatkozó eltérésekről szólni (M. *broj*: B. *broj*), hisz nyomban M. szótárának megjelenése után constataáltak, hogy a címzők föllállításában mennyire önkényes, tudománytalan, de nyomban utána M.-nál azt olvassuk, hogy asl. *zahl*, míg B. a helyett a tényállás szigorú szemmeltartásával azt írja, hogy: skr. ksl. *broj* «Zahl», azaz jelzi, hogy e szó bizony nem található a régi óbolgár, vagy Miklosich terminológiája szerint ószlovén forrásokban, hanem csakis horvátszerb redactiók egyházi szláv forrásokban. A mi pedig azután következik, abban B. szövegében csakúgy lüktet az élet, a hangsúly helye és minősége, a hangzók hosszú vagy rövid volta, az mind híven föl van jegyezve, míg M.-nál mind ezek az indogermán nyelvészet szempontjából is jelentős vonások teljesen elmosódnak: M. a szerb nyelvből *broj*, *brojiti*, *brojenice* alakokat idéz, B.-től megtudja az olvasó, a ki ha talán szlavista is, nem ismerheti minden egyes szónak minden egyes szláv nyelvben változó kiejtését, hogy a *broj* «szám» *brój*-nak ejtendő és hogy genitivusa *bròja*, hogy a belőle képezett ige *bròjiti* «olvasni, számlálni» és hogy az «olvasó»-t *brojènice*-nek kell ejteni. Végül megjegyzi B., hogy a szlovének ezt a szót nem ismerik, hogy HABDELICH szótárába horvát-szerb forrásból került. Látni való, hogy B. igazán minden részletében tudományos kutatások alapjául szolgáló anyagot igyekszik adni szótárában és constatálhatjuk, hogy az anyag összeállításánál a legnagyobb gonddal járt el. Mégis nem a szláv anyag gondos és a legfinomabb részletekben is tudományos összeállítása volt egyedüli célja, ezt az anyagot bele is kívánja illeszteni az indogermán nyelvészet nagy egészébe, keresi a szálat, a melyek a többi indogermán nyelvekhez vezetnek. Míg tehát M.-nál a fönt kiírt összeállítással ki is merül az egész czikk, B.-nél a munkának nagyobbik, fáradtságosabb része még csak itt kezdődik. B. a szláv alakok összeírása után így folytatja:

Wahrscheinlich im Ablaut zu *brjjo*, *briti* sd. «schneiden». Also ursprünglich «Zahl» als «ingeschnittenen Merkmal». So gehört apr. *gĩrbin* Acc. «Zahl» mit abg. *žrěbъjъ*, r. жеребѣй «Los», kleines abgeschnittenen, abgehauenes Stück»; жеребѣватъ «zerhackt, zerbröckelt» zu mhd. *kerben*; ae. *ceorfan* «schneiden» (Kern Tijdschrift voor nederl. Taal-en Letterk. 11, 198 ff.); mhd. *kerbholz* «Stäbchen zum Einschnneiden von Zahlen und Zeichen zum Behuf der Berechnung».

De korántsem vág össze mindíg a szláv anyag M. és B. művében annyira, mint a *broj*: *broj* czikkben, néha már itt is igen nagy

a különbség, így p. o. M. a *čendo* cikkben csak egy cseh szót idéz, erről sem mondja meg, hogy rég feledésbe ment, alakját modernizálja és nem magyarázza, jelentését pedig pontatlanul állapítja meg («č. ščedí *kind*»), úgy hogy nemszakértő egyáltalában nem is veheti hasznát; milyen egészen más a B.-nél a *čedo* cikkben található cseh anyag: č. alt *čad*, *čád* «Knabe; Jüngling»; *čada*, *čáda* «Mädchen»; *čadský*, heute čacký «hübsch, tapfer, edel» (Bedeutungsübergang ähnlich wie in al. *cniht* «Knabe» — e. *knight* «Ritter»; *knightly* «ritterlich, edel»); alt *š-čedie* (*is-čedīje) «Nachkommenschaft».

M. a *čendo* cikkben kivételesen érinti a szó etymológiáját is ilyen módon: *Wenn man čedo mit d. kind als verwandt ansähe, würde man jenes für entlehnt halten*; B. is említi a szláv szónak ezt a származását, de bevezeti egyúttal az olvasót az e körül folyt tudományos vitába.

Wird fast allgemein für ein urslav. Lehnwort aus den Germ. gehalten: *kinda (= as. *kind*). woneben *kinpa* (= ahd. *kind*); vgl. Kluge EW. 205; MEW. 32; f. Schmidt Plur. 13, Anm. 1 ua. Und zwar wäre hier wegen des Übergangs des entlehnten *k-* vor palatalen Vokal zu *č* (nicht *c* wie in *četa* sd.) Entlehnung in einer älteren Periode anzunehmen, vgl. Meillet Et. 110. — Ob nicht aber ein zufälliger Gleichklang täuscht? Vielleicht gehört *čedo* mit Formans *-do* (wie in *stado* sd.) zu *-čьno*, *-čьti* sd. (vgl. speziell *za-čьno*, *za-čьti* «empfangen, concipere») als «Empfängnis, Leibesfrucht»; vgl. zur gleichen W. ai. *kanā* «Mädchen»; *kanjā* «Mädchen, Jungfrau, Tochter»; ir. *ciniud* «Geschlecht, Stamm»; *cenēl* «Geschlecht».

A B.-nél idézett forrásokhoz hozzá lehet még VONDRÁK összehasonlító szláv nyelvtanának 1906-ban megjelent I. kötetét venni; Vondrák észreveszi ugyan a nehézségeket, de mégis hajlandó német szónak tartani a szláv *čedo*-t. Kétségei legélesebb kifejezést a 118. l.-on nyernek: «Hieher gehört noch aksl. *četa* ‚numus‘, got. kintas ‚Heller‘, vielleicht auch aksl. *čedo* ‚Kind‘, *čedь* ‚Leute‘, germ. *kinda*, ahd. *chind-*, nur fällt hier auf, dass *k* zu *č* geworden ist, während wir in *četa*, *čьky* ein *c* haben. Das würde also für ein heimisches Wort eher sprechen.» De V. kétségei hova-tovább háttérbe szorulnak, a 263. l.-on azt olvassuk, hogy «*čedo* ‚Kind‘ hängt wohl mit *kind* zusammen», a 268. l.-on pedig: «In anderen, wohl älteren Lehnworten kommt *č*, *ž* vor: aksl. *čędo* ‚Kind‘, das man wohl mit dem deutschen *kind* zusammenstellen muss.» Nagyon sajtáságos BRÜCKNER megjegyzése, melyet Vondrák nyelvtanának bírálatában a *čedo* szó alakjára tesz: Wenn ich, mondja, zwischen dem Lautwandel *duch*: *duše* und *duch*: *dusi* Jahrhunderte verstreichen lasse, könnte man mir den Wandel *čedo* aus *Kind*, *črěšnja* aus *Kirsa*, die ungefähr gleichzeitig

mit *četa* und *česar* aus *Kintus* und *Kaisar* entlehnt sein dürften, entgegenhalten. Der Einwand ist nicht stichhaltig, denn solche Rückschläge zu längst verschwundenen Erscheinungen, solche Atavismen, sind auch sonst zu beobachten, l. Arch. f. slav. Phil. 29:112.

De térjünk vissza B. munkájához és nézzünk most már egy bonyolultabb esetet, hogy jobban megismerkedjünk a szótár egész berendezésével és a szerző komoly törekvésével, hogy nehéz kérdésekben is állást foglaljon. Választom az *azъ* cikket. Minthogy a közszláv *a* hosszú *ā*- vagy *ō*-ból hajtott, a többi indogermán nyelvekben pedig az *azъ* «én» névmásnak megfelelő alakok szókezdő rövid *e*-re vallanak, különböző kísérlet történt a szláv szókezdet megmagyarázására, míg a legújabb időkben az orosz SOBOLEVSKIJ elkeseredésében oda nem jutott, hogy még az *azъ* «én» meg a többi idg. nyelvek alakjai közt való szorosabb összefüggésében is kételkedni mert. *) Hogy B. tárgyalása világosabb legyen, közlöm a szláv nyelvekből összeállított anyagot is, azaz kiírom az egész, ép oly érdekes, mint jellemző cikket szóról-szóra:

azъ — abg. *azъ* «ich»; ganz selten (so Mar. 162, 6—7) *jazъ*. r. я, alt noch яѣ. klr. *ja*. bg. *az*, *jaz* (mit angefügten Partikeln: ázi, jázi, áska, jáska, ázika, jázika). skr. *jā* (s. ksl. *jazъ*). sl. *jāz*, *jā*; alt *jēst*. č. *já* (seit Anf. XIV. Jh.); alt *jāz* (archaistisch noch Ende XV. Jh.; Gebauer HM. III. 1, 524). p. *ja*, alt *jaz*. os. ns. *ja*. plb. *jōz*, *jo*.

|| Gegenüber der idg. Form des Pron. «Ich», die als *ēgh- *ēġ anzusetzen ist (Brugmann Grdr. II. 801; KVG. 407), vgl. ai. *ahám*; aw. *azəm*; arm. *es*; gr. *ἐγώ*; lat. *ego*; got. *ik*; ahd. *ih*, *ihha*; lit. *esz*, *asz*; le. *es*; apr. *es*, *as*, macht der slav. Anlaut Schwierigkeiten. Die slav. Gf. *ězъ (mit Dehnung des *e- nach *ty*: Brugmann Grdr. II. 801) oder *jězъ (Fortunatov Lekcii 224 f. aus *jez-zъ*, wo -*zъ* eine angetretene Partikel darstellt) scheitert an dem bg. *a*- in *azъ*. *az* (vgl. Budmani Rječnik IV. 373; Pedersen KZ. 38, 315). Die slav. Gf. kann daher nur *azъ sein, wie sie auch richtig MEW. 5 angesetzt ist. Pedersen aa O. meint, *azъ habe seine Form in der Verbindung mit einem vorhergehenden Verbum mit der ursprünglichen Form *ō* erhalten; sehr grosse Schwierigkeiten. Ich nehme vielmehr Kontraktion von urslav. *ezъ mit der Konjunction *a* an: *a ezъ zu *azъ. Sicher-

---

*) Az *azъ* alak váltakozik *jazъ* alakkal, ezt pedig *ězъ*-ből vélték magyaráztatni; ennek lehetőségét azonban S. tagadja és a következő eredményhez jut: «az *azъ* névmásban az *a*-nak szintén nincs köze *ě*-hez és ez az alak nem kapcsolható össze valamennyire szorosabban a gör. *ἐγώ*, lat. *ego* s a többivel» (въ мѣстоименіи азъ, а takže ne имѣеть отношенія къ *ě* i eta forma ne možetъ byti svjazyvaema skoliko-nibudъ tѣсно съ греч. *ἐγώ*, lat. *ego* i proć.) l. Jagić-Festschrift 204. l.

lich war das eine häufige Verbindung, denn beim Verb wurden die Personalpronomina ursprünglich wohl nur gesetzt, wenn sie besonders betont waren, und das geschah wohl oft, wenn das Subject im Gegensatz zu einem andern (mit *a*)*) hervorgehoben wurde. Vgl. z. B. solche Typen wie skr. (Beispiele aus Rječnik I. 3—21 passim): *ti ćeš, Karko, prvi carovati, a ja ću ti biti do koljena; Kupci bi me pitali: po što, snašo, ta koza? A ja bi im kazala:...*; *Da vidimo ko će bolje, a ja vidim ko ne more; Tko će otvoriti? a mi podimo ua.*: vgl. auch den *a ja-* Typus im Ač. (Gebauer Slov. I. 3): *uzriš a ja treći den vstanu.* — Zu der Erscheinung der Kontraction vgl. z. B. č. *an, ana, ano* aus **a onъ, *a ona, *a ono* (s. *a*). — Einzelsprachliches *jaz* wurde zu *ja* durch Sandhigesetze (vgl. Solmsen KZ. 29, 79; Budmani aa O.).

Megjegyzem, hogy BRUGMANN újabban nem indul már ki *éžъ alakból, hanem ugyancsak *azъ*-ból, csakhogy ezt mintha egy idg. *āzom-ra vezetné vissza, l. KVgr. 410: «Ai. *aham*, gr. *ἐγώ ἐγών*, lat. *ego*, got. *ik*, ahd. *ih*, aisl. *ek*, urnord. *-ka*, aksl. *azъ* (vermutlich aus *āzom, s. § 376 Fussn. 1).» Az idézett helyen, a mely egyébiránt a 376. lapon és nem fejezetben keresendő, csakis az *-om*-nak *ъ*-vá való válásáról van szó, a szókezdő *ā*-ról azonban még a 407. l-on is történik említés: «Ich. 1. **ēgh- *eġ-* im Nom.: ai. *ahám*, av. *azəm*, gr. *ἐγώ*, lat. *ego*, got. *ik*, ahd. *ih*, lit. *esz, asz*, preuss. *es*; aksl. *azъ* (*jazъ*), nslov. *ja* mit unklarem *ā* (zulett darüber Pedersen, KZ. 38, 315 ff.).» Föltűnő, hogy Brugmann a szlovén nyelvből a rendes és eredetibb *jaz* alak helyett a ritka *ja* alakot említi csak.

Nagy gondot fordít B. a jelentésfejlődés megállapítására. Ezt is hadd bizonyítsa először egy egészen egyszerű példa. Nagyon gyakran ismételt összeállítás az óbolgár *berq*: *φέρω*, lat. *fero*, óbg. *beretъ*: óind *bharati*, pedig mi tűrés-tagadás, a szláv szó viszonya a többi indogermán szavakhoz csak addig olyannyira átlátszó, ha csak a lakját tekintjük, jelentését nem, hisz a szláv ige nem azt jelenti, hogy «vinni», hanem azt, hogy «szedni, venni». B. rámutat arra, hogy egy régi főnévképzésben megmaradt a régi jelentés, különben pedig szépen megmagyarázza az igeen észlelhető jelentésfejlődés menetét: Die alte Bed. «tragen» hat im Slav. noch *bermę***) sd. gewahrt. Die Bed «nehmen» entwickelte sich in der Verbindung mit der Präp. *u* (sd.): *beretъ čisto u kogo* «er trägt von einem etw. weg» (vgl. lat. *au-fert*) = «er nimmt einen etwas». Vgl. noch gr. *ἐφερε καὶ ἦρε*; lat. *ferre et agere*; gr. *φάρο* «Dieb».

*) A szláv *a* annyi, mint a magy. *pedig*.

**) Abból a *bermę-ből lett az óbg. *brēmę*, szb. *brěme*, lengy. *brzemie* stb., a mely vinni valót, «terhet» jelent.

Épen a jelentésfejlődés gondos megállapításával sikerült B.-nek egy-egy szót beleilleszteni a maga csoportjába, a mely Miklosich előadása szerint egészen elszigeteltnek látszik a szláv nyelvek terén. M.-nál p. o. egy külön *broši*-cikket találunk, a mely mindössze ennyiből áll: *broši*: klr. *brošy* *wegwerfen*. r. *brošib*. B. nagyon szépen kifejti, hogy az elejteni, eldobni jelentés mikép fejlődött egy dörzsöl-féle*) jelentésből és így kerül most már az eddig elszigetelt szó a legszorosabb rokonságba a *bruš* «Wetzstein» szóval meg az eredetileg törülő ruhát jelentő *obruš* «abrosz»-szal és a mi első pillanatra még jobban meglep — a vörös áfonya szláv és német nevével is. No de lássuk az utóbbinak szentelt kis cikkecskét egészen:

brušnica — r. *брусника*, dial. *брусница*, *брусѣна*, *брусѣня* «Preisselbeere». klr. *brušnjica* ds. sl. [*brušnica* neu aufgenommen]. č. *brušnice*, *brušnička*, *brušina*, *brušina*. p. *brušnica*, *brušnica*.

Hierher auch wr. *brušić* «rot werden, erröten»; *brušičijj* «rötlich».

|| Zu *bruš*; *brušo*, *brušiti* sd. «streifen». Die reifen Früchte streifen sich leicht ab; daher nhd. dial. *Strickbeere*, *Streichbeere*; lit. *brušinė*, le. *brušlė* «Preisselbeere» zu lit. *braukti*, *braukti* «wischen, streichen»; le. *braukti* «fahren»; *brauziti* «streichen»; *brukti* «abbröckeln». Nhd. *Preusel*-, *Preisel*-, *Praus*-, *Brausbeere* aus dem Č.

A *bruš* cikkekben B., a jelentés különböző átmeneteit megállapítva, épenséggel M.-nak négy külön csoportját kapcsolja egybe.

A jelentésfejlődés tarkaságánál fogva különösen tanulságos a *cěl* cikkk, egyik vagy másik, részben épen magyar szempontból érdekes cikkk pedig egy egész sereg található a szótárban, l. p. o. a következő címzőszókat: *babuni* (v. ö. m. *babona*), *boginje*, *bog* 2., *bolarin* «bojár», *brъvъ* 2. (v. ö. a dunántúli *bürü* szavunkat), *buda*, *bujъ* «bujá», *brъdrъ*, *brъdъnъ* «bödön» (v. ö. *bodnár*), *brъdo*, *brъzъ*, *byтъ*, *byvolъ* «bival», *brъlogъ* «barlang»**) *cědo* «szűrők» (ezzel összefügg a *čistъ* «tisztá» szó), a *cěva* (*cěvъ*) «cséve, cső», *cyrulik*, *čelovѣkъ* «ember» (az összetétel első része *čelo*-, a melyből a magyar nyelvbe is átment *čeladъ* «család, cselédség» hajtott), *čerda* «csorda», *čersa*; *čersъnъ* «cseresznye», *četyre*, *čestъ*, *čujo-čuti*, *čъjo-čiti*, *čъrvъ*, *čakъ*, *dětę*, stb., stb.

*) r. *бросать*, *бросить*, *броснуть* «Flachs riffeln»; *бросъ* «Abfall». Aus der Bed. «abfallen lassen beim Schaben» entwickelte sich bei *броситъ*, *бросать* die allgemeinere von «fallen lassen; wegwerfen, werfen», l. a *brъsnę* cikket.

**) V. ö. az én értekezésemet a *трѣтъ-трѣтъ*-féle hangcsoportról 24. k. a hol egybek közt a bolgár nyelvből is kimutattam a barlang jelentést.

Nem bocsátkozhatom annak megállapításába, hogy mennyi az új, eredeti abban, a mit B. ezekben és más gondosan kidolgozott cikkecskéiben elmond, nem is ez a fő, hanem az, hogy hangyaszigorlalommal összegyűjtötte a szerteszórt anyagot és józan kritikával fölhasználta; szótára által nagyon sok elmés, helyes magyarázat szélesebb körökbe fog terjedni és nem egy újra meg újra ismételt régi etymologia a lomtárba kerülni. Hogy csak egy példát említsek, ki nem tudná, a ki valaha foglalkozott a szláv nyelvekkel, hogy a szlávok június és július havában egy kis rovar nevére kereszttelék el, a melyet állítólag e hónapokban gyűjtöttek, hogy belőle vörös festéket készítsenek. Ezt a szép mesét alaposan lerontja B. és érdemből nem von le sokat, hogy ennek fölismerése nem tőle magától származik, hanem a dolog egy kevésbé ismert könyvben meg volt már írva. Az érdekes fejtegetés B.-nél így hangzik:

Von *čъrvъ haben die Monate Juni, Jul. ihre slav. Benennung erhalten. Aber nicht, weil zu dieser Zeit die Scharlachwürmer gesammelt wurden (Miklosich Mon. 7—9; Krek. SlLg. 516; Schrader RL. 421 ua.), was gar nicht zutrifft, sondern diese Ausdrücke stammen von der im altslavischen Leben so ausserordentlich wichtigen Bienenzucht her (Rostafinski Symbola I. 375); *čъrvъčъ, *čъrvъnъ benannte man die Jahreszeit «u kтorej cъrvъ pszczôł powstawał», in der die Bienen die Brut ansetzen (vgl. p. czerwić — się.). So klr. červeň, G. červňa; červenec, G. července (alt črvnec, G. črvence, *čъrvъnъčъ, G. čъrvъnъčъ, N. červenec durch Ausgleichung nach dem Gen.). «Juli» (alt «Juni»). p. czerwiec, alt cъrvъnъčъ «Juni».

Ehhez v. ö., a mi a fölötte álló szövegben olvasható, hogy ugyanis az oroszban *červa* azt jelenti, hogy «die in den Brutzellen eingeschlossenen Bienenlarven» és hogy ez a főnév a kisorozban ugyanabban a jelentésben, de még eredetibb *čerč* alakban él.

Az oláh pásztorok nyelvéből a szláv nyelvekbe került szavak helyes tárgyalása Miklosich után rendesen nem okozott nagy nehézséget, a *băle* «Rotz» (M.-nál l. *bala* a.), *bălega* «Unflat, Viehkot», *běšika* «Blase», *bryndza-brindza*, *bukáta* «Stück, Schnitt» cikkekét megírhatta B. már M. alapján, de hogy e fontos szócsopotról is mennyire világosabb képet alkothat magának majd a kérdéstől távolabb álló kutató, ha B. szótára be lesz fejezve, azt mutatja a *băc* és a *cap* cikke. MIKLOSICHNÁL különösen az első szónak a tárgyalása egészen zavaros, hangzik pedig ekkép:

bačī l. s. bač *senner*, stanar. bača. bačija *sennerei*. b. bačilo *ovile*. č. bača *oberschäfer*. slk. *schäfer*. p. baca *schäfer*. — magy. bács, bacsó, bácsi. rm. bač *älterer bruder*, *käsemacher*. alb. bač *älterer bruder*. Alb. oder rm. *ursprungs*.

M.-nak nem lett volna szabad a magyar szavakat közvetlenül a szláv szavak után tenni, hisz sem a m. szavak nem kerültek a szlávból, sem a szláv szavak nem a magyarból; azután mit keres az öreg juhászt jelző *bács*, *bacsó* mellett a *bácsi*? és honnan vette M. azt, hogy az oláh szó annyit is jelent, hogy »älterer Bruder»?! És ki annak a megmondhatója, hogy M. voltaképp a szláv szavakat melyik nyelvből származtatja közvetlenül?

Milyen egészen más B.-nél az előadás:

báč skr. »Senner»; *báčija* »Ort und Hütte, wo die Schafe im Sommer gemolken werden». bg. *bačija* ds., *bačilo* »Schafstall». č. dial. slk. *bača* »Oberschäfer». p. dial. *baca*, *bacza* ds.

∞ Aus rum. *bačiū* »Oberschäfer», das als Hirtenwort gewandert auch in magy. *bacs*, *bacsa*, *bacsó* »Schäfer»; ngr. dial. *μυδιστος γέρων σεβαστός*; alb. *bats* »älterer Bruder» erscheint (G. Meyer EW. 29; MEW. 6.) — Mit Unrecht hält Daničić Rječnik I. 14! *bač* für einheimisch.

Mindössze egy apró hibácskát kell kijavítanunk: a magyar szó nem *bacs*, hanem *bács*.*)

A *cap* szóval Miklosich sehogy sem tudott tisztába jönni; régebben a megfelelő szót az oláh nyelvben szláv eredetűnek tartotta (l. Slav. Elem. im Rum.) csakúgy mint a magyarban, az 1886-ban megjelent szófejtő szótárában pedig nem foglal határozott állást: *capū*: nsl. *cap*. č. *cáp* *bock*, *widder* aus dem r. [!?] p. klr. *cap*. — magy. czáp. rm. alb. *cap*. Bernekernek igaz könnyű volt Meyer Gusztáv 1891-ben megjelent Etym. Wtb. der alb. Spr. cz. kitűnő művének megjelenése után helyesen előadni a szó vándorlásának a történetét, de tény, hogy B. lelkiismeretesen fölhasználta ezt a forrást is, a mint tény az is, hogy Miklosich szótára nagyobbára elavult lesz, mihelyt B. szótára be lesz fejezve. B.-nél az illető czikk így szól:

cap klr. »Bock, Ziegenbock». skr. čak. *càp* ds. sl. *càp* »unverschnittener Ziegenbock». č. dial. *cap* »verschnittener Bock». p. *cap* »Art Schafbock mit langen dicken Schwanz; alter Ziegenbock; (Jägerspr.) Rehbock».

∞ Nach G. Meyer EW. 387 ursprünglich ein albanisches Wort: *tsap* »Ziegenbock» aus *sap (= lat. *caper*, aisl. *hafr*).**) Das Wort

*) Ez a kis hiba talán Meyer albán szófejtő szótárából származik, a hol a magyar szavak szakasztott így jelennek meg: *bacs*, *bacsa*, *bacsó* »Schäfer». Annál nagyobb dicséretet érdemelne akkor B., hogy a Meyer-nél nyomban rá következő *bácsi* »Brüderchen» szót, a melynek itt semmi keresni valója nincs, elhagyta.

**) Az albán nyelv tudvalevőleg a *satəm* nyelvekhez tartozik!

drang auch ins Magy. (*cáp*) und Rum. (*cap*); aus letzterem gelangte das Wort wohl durch Wanderhirten zu den Slaven.

Ez előadásban csak azt helyteleníthetjük, hogy a magyar *cáp* tájszó B. előadása szerint abba a gyanuba keveredhetnék, mintha az albánból került volna, a mire természetesen B. sem gondolhatott; már a szónak az elterjedése is világosan mutatja, hogy a *cáp* szavunk szintén oláh eredetű. Azonkívül említést érdemelt volna a tót *cap* is!

Hadd említsem itt a *ba* szócskát is — itt, mert egy ízben arra céloztam, hogy talán oláh eredetű, l. Nyelvt. 1 : 154. Nekem ugyanis föltűnt, hogy ez az apró szócska, a mely az igenlésnek vagy tagadásnak egészen sajátos színezetet ad, épen az oláhsággal érintkező szlávásban található meg, megtaláljuk egyebek közt a kisoroszbán, de nem a nagyoroszbán, valamint a távoleső lauziczi szerbben sem. Újabban kételkedővé tett e föltevésemben az a körülmény, hogy a régi cseh irodalomban is erős nyomát találjuk, pedig oláh hatás csakis a csehség nyugati részében várható, azonkívül tartózkodóvá tett az, hogy e szócska elterjedését még nem ismerjük kellően. Miklosichnál az egész czikk mindössze ennyiből áll: «*ba* 1. b. sondern. č. p. *traun*. klr. freilich.» Berneker ebből még a bolgárt is elhagyja: *ba* — klr. *ba* «ja, freilich, allerdings». č. *ba* «traun, fürwahr». p. *ba* «ja, fürwahr, freilich, allerdings»; *ba* i «ja sogar, und selbst».

Arról, hogy a tótot nem említik, az még hagyján, de hogy B. a bolgár példákat, a melyeket szép számmal találhatott GEROV szótárában, nem vette tekintetbe, az már nagyobb hiba, hisz abból nyilvánvaló, hogy az a sajátos *ba* a bolgároknál erősen dívik.*) A horvát-szerb nyelvből legalább is annyit közölhetett volna B., a mennyit a horvát akadémia nagy szótárában találhatott; ez igaz édeskevés, de első nyomnak ez is valami. Ott ugyanis azt olvassuk, hogy írott forrásokban nem találták a gyűjtők a szócskát, de a szerkesztő, akkor még a híres DANIČIĆ, Stojanović Ljubá-tól azt az értesítést kapta, hogy nyomatékos igenlésnél használják «bizonyára» értelemben.***) Stojanović valószínűleg szűkebb hazájából, Szerbiából ismerte a szócska ilyen használatát, de kimutatták azóta egészen más vidékről. Jagić dr. Aranza József spalatoi tanár gyűjtéséből közli a Sebenicotól nyugatra fekvő Zuri (Žirja) szigetéről: Ein charakteristisches Wörtchen ist bei ihnen *bā*: *bā dī cu pójtī*; *bā jě bā nī*, *bā ne mōgu*, ungefähr das deutsche: ja; wenn man ein Individuum häufig dieses Wörtchen

*) Miklosich a bolgár szócskát nem valami ügyesen «sondern»-nal fordítja, a mint CANKOFFnál találta.

**) *U potvrđivanu, kao za cijelo*: Hoće ba (to i to učiniti) L. Stojanović.

anwenden hört, so kann man mit Bestimmtheit sagen, das sei ein Žirjanin oder Žirājka. Die Nachbarn machen sich über sie lustig: *bā jě, bā nī*. I. Vorläufige Berichte der Balkan-Commission I. 21. I. (különlenyomat az Anzeiger d. ph. hist. Cl. vom 10. Nov. Jg. 1897 Nr. XXIII-ból). Mikor ezt a szerb *bā jě, bā nī*-t olvastam, akár csak a gyermekkoromtól fogva előttem ismert *ba je, ba nu*-t hallottam volna, a melylyel az erdélyi oláh nyomatékosan megerősít vagy tagad valamit.

Hogy egyébiránt a szótárak nem merítik ki a szó elterjedését, azt a szlovén nyelvből is konstatálhatom. Miklosich, a született szlovén, nem említi, Pleteršnik meglehetősen nagy anyagon alapuló szótárában hiába keressük, nekem azonban ugyancsak szerény olvasottságom mellett is sikerült rá példát találni; I. Gogol *Mrtve Duše* (ford. Podgoriški) 173. I. Napésled so poštar, prvosednik — *bá*, policijski načelnik sam jeli... De a szláv *ba* még kellően föl nem kutatott, mert annyira tisztán népies, intim használata mellett mindenkép említést érdemelt volna az — oláh *ba*, a melyre egy rakás példát találni Tiktin szótárában. Még ha ez a *ba* szláv nyelvből került is az oláhba, a mint Tiktin hiszi, olyan híven őrizte meg eredeti jelentését, használata annyira eleven, hogy még így is fölötte tanulságos a szláv nyelvekben többé-kevésbbé lappangó *ba* szócska igazi természetének megismerésére.

Csak helyeselhető, hogy a szerző nem vette föl szótárába a tulajdonneveket, a melyek egészen specialis megítélés alá tartoznak és a kutatásnak külön nagy, egészen sajátos nehézségekkel bővelkedő részét teszik. Csak ha egy helynév történetéhez, úgy mint *Dresden* városának a nevéhez, különösen érdekes mozzanatok fűződnek, érthető megemlézése (I. a *dręzga* cikket). Igazolt és hézagpótló azonban egy-egy tulajdonnév említése, ha egy nyelvben csak az őrizte meg a más nyelvekben közszókban is élő tőt, így került a szótárba a lauziczi szerb *Błohašecy* helynév, I. 69. I., a *Boleslav* név, I. 72. I., a cseh *Brdo*, lengyel *Bardo*, *Bardony*, *Bardzice*, *Bardzinin*, I. 119. I. Ugyancsak így került bele a montenegrói *Crmnica* folyónév is egy elavult *crman-črman* igazolására, de e helyen nem ártott volna a horvát akadémia szótárára való utalás.

Hogy olyan roppant anyag földolgozása közben nem fordíthatott a szerző minden apróságra egyenlő gondot, no meg hogy egy ember nem is tudhat mindent, az olyan természetes dolog, hogy senki sem fog azon csodálkozni, hogy nem is tekintve az indogermán nyelvészet forrongásban levő, megoldatlan sok problémáját, akad két-séges dolog is ebben a szótárban, hézag sőt hiba is, de ez a műnek

sok gondosan összeállított és szépen átgondolt cikke közt egészen elenyészik. Fölsorolok egy pár ilyen esetet az első és második füzetből — a harmadikat még nem értem rá apróra átnézni — abban a sorrendben, a mint a szótárban találhatók.

alb. Miklosich összeállítása (alb 1: asl. alb nequitia. albнъ glag. nsl. jal *neid.* jalen) alkalmas volt a kutatókat megtéveszteni. KUUN GÉZA gr. csakis úgy mondhatta, hogy «az óbolgár névalak ós-régi török-bolgár nyelv maradványa», l. Ak. Ért. 1902:392. Berneker összeállításából kitűnik, a mit a beavatottak eddig is tudtak, hogy az «óbolgár» nyelvből nem is mutatható ki ilyen szó, hanem csakis egy szerb területen írt ifjabbkori egyházi szláv emlékken. De hogy az itt tekintetbe jövő szavak, a mint B. mondja, az oszmán-török nyelvből kerültek volna a horvátokhoz és szlovénekhez, a kik jóformán egyedül ismerik, azt sehogy sem hihetjük el, ha csak erőszakkal el nem szakítjuk tőlük a magyar *álnok* szót, a melynek magyarázatát más kapcsolatban, mint e szavak körében, nem remélhetjük.

bahčá. A horv. szb. *bāšča* mellett említést érdemelt volna legalább még a belőle dissimilált *bāšta* alak; a török szó különben, a melyből a hrv. szb. származott, nem *bagča*, hanem *bačča*.

bājta sl. «holzerne Hütte». — Aus lomb. *baita* «Hütte». Darauf beruht auch magy. *bojtár* «Hirten-, Schäferjunge», woraus klr. dial. (ung.) *bojtár*; slk. *bojtár* ds. — MEW. 6. 414. Annyi bizonyos, hogy a magyar szó eredete mindeddig nincs tisztázva, de B. kísérlete sem győz meg.

balda. Az orosz *balda* «dickes Ende eines Prügels» szót a szerző egy ész. tör. *baldak* «Ring, Säbelgriff, Kugel oder Knopf auf demselben» szóból magyarázza, de a *baldak*-nak jelentésben teljesen megfelelő oszmán *balčak*-ból lett horv. szb. *balčak*-ot nem említi sehol sem.

balvanъ. E cikk így kezdődik: *balvanъ* mbg. (XIII. Jg. MLP. 11) «stipes, statua», de hogy a szó még ma is él a bolgár nyelvben *balvànъ* és belőle a bolgár nyelvben egészen közönséges hangtani fejlődéssel lett *bъlvànъ* alakban, arról nem tesz említést.

barná. A Miklosichból átvett anyag (*barná* klr. «dunkelbrauner Ochse». slk. *barnavý* «dunkelbraun»), nagyon is hézagos, l. a *barna* szóról írt cikkemet Nyr. 31:67. kk.

batę (bata). B. abból indul ki, hogy *batę, *bata sind wohl nichts anderes als Koseformen zu *bratrъ* sd. «Bruder». De ezzel alig lehet a sok nehéz kérdést elintézni, a melyekbe itt mindenfelé botlunk. A *batę alak csak az orosz *батьа* (olv. *bata*) alak magyarázatára van fölállítva, a mely csak a régi nyelvben, ott is mindössze egyszer található. A bolgár *bašta* «apa» szó hangtanilag igenis egy közös

szláv *baťa*-ra volna visszavezethető, de ez a bolgár *bašta* is teljesen magában áll, mert elhinni, hogy az szorosan összefüggne a szerb *băća* szóval, ahhoz bátorság kell. Igaz, hogy egy eredeti szláv *baťa*-nak *baća* felelne meg a szerbben. de az a *băća*, a melyet a szerbből ismerünk, olyannyira magán viseli a késői, talán játszi eredetét, hogy semmi hasznát sem vesszük a bolgár *bašta* szó magyarázatánál. Nézzük csak! A bolgár *bašta* az atya, apa rendes elnevezése a bolgárnak, anyanyelvét is mindig úgy hívja, hogy *baština jezika* «apa nyelve» magában a régi szerb forrásokban ez a tisztára bolgár szó és származékai (különösen a *baština* «patrimonium») olyan gyakran használatosak, hogy a horvát-szerb nagy szótárban több helyet foglalnak el, mint öt nagy, kéthasábos 74 soros apró betűvel szedett lapot. Hát a szb. *băća*, a melyről B. azt hiszi, hogy a bolgár *bašta* édes testvére és egy és ugyanabból az ősszláv *baťa*-ból lett? Kírom az egész róla szóló cikket:

Băća, m. brat od mila kao bráto. u naše vrijeme, između rječnika samo u Vukovu. — Postaća kojega je bašta (otac), koji vidi. ispredi báća, báto. — Čaća, baća, jedno selo plaća. Nar. posl. vuk. 203.

azaz: *Băća* m. a fivérnek kedveskedő megszólítása mint *bráto*. A mi időnkben, a szótárak közt csak Vúknál [Karadžić Vúk szótárának első kiadása 1818-ban, második kiadása 1852-ben jelent meg]. Keletkezése olyan, mint *bašta* (atya)-é, a melyet láss, v. ö. *báća, báto. — Čaća, baća, jedno selo plaća*. Vúk közm. 303.

A közmondás, a melyben a *baća* szó előfordul, annyira sajátos, a *baća* szó rimel az előtte álló *čaća* «apa» szóra és legalább is erősen összecseng a mondás végén álló *plaća* szóval, értelmét így magában alig lehet megállapítani: «Apa, fivérecske, a szegény falu fizeti.»

Szóval én a szerb *băća*-t nem merem kapcsolatba hozni a bolgár *bašta* szóval, mert erről azt tudom, hogy a bolgár nyelvben mély gyökeret vert és a mióta bolgár irodalom van, pedig az a szláv apostolok idejében kezdődik, mindig az «apa» közönséges elnevezése volt, míg a szerb *brăća*-ról jóformán semmit sem tudok, a XIX. századon túl nem is tudom visszakisérni, az egyetlen fordulatban pedig, a melyet a rengeteg nagy akadémiai szótár rá idéz, sok gyanús mellékkörülmény kételkedővé tesz.

De mind e kétséges állítás közé még egy bennünket közelebb-ről is érdeklő vegyül. Miklosich nemcsak a bolgár *bašta*, hanem a magyar *bátya* szót is török eredetűnek tartja, l. a Berneker-től idézett helyen kívül Türk. Elem. Nachtrag II. 83. l. *bat* alatt, a mire B.

ezt jegyzi meg: «Doch stammt wohl das magy. Wort eher aus dem Slav.»!

bútara. Tudjuk, hogy a magyar *bútor* szó mai jelentése vadonat új, nagyon különösen érinti tehát a magyar olvasót, ha B. ŠTREKELJ egészen hibás alagra épített állítását egyszerűen ismétli, de valami nagy hibául nem szabad ezt fölroni sem az egyiknek, sem a másinak. Minthogy Štr. értekezése kevésbé ismert és az eset intő például szolgálhat arra, hogy mennyire szükség van egy kézi szótárra, a mely a nyelvújítás hatására következetesen rámutatna, úgy hogy az idegen, távolabb álló tudós is a szó történetére nézve tájékozást nyerne, kiírom az egész sajtóságos cikket:

bútara, butora sl. «Bündel; Fashine; Bürde; Last»; alt auch *buntara, buntora* ds. skr. alt *butura, botura* «Last, Bürde». klr. *butóra* «Reisegepäck, Speisevorrat».

∞ Aus magy. *bútor* «Bagage, Pack, Gepäck». — Im Russ. begegnet dial. *бѣторъ* «Hab und Gut, Hausgeräte; Gerümpel, Kram», das zu magy. *bútor* in der Bed. «Einrichtung, Möbel, Hausgerät» stimmt Da das Wort aber nur für Sibirien und Orenburg bezeugt ist, so kann die Entlehnung nicht aus dem Magy., sondern nur aus dem verwandten Wort einer Türkensprache entlehnt sein; es kommt daneben auch *бѣсоръ, бѣсиръ* «alte Sachen, Trödelkram» vor. — Vgl. Štrekelj Sl. Lw. 9.

A **brkajo, brkati** czímszóra nyomban ez a furcsaság következik: klr. dial. *borkut (burkut)* «aus der Erde sprudelnder Sauerling!» Rámutatott a szerző e tévedésére már MELICH MNy. 5:42, de annyira tanulságos e botlás, hogy megérdemli, hogy vele kapcsolatban rá mutassunk arra, hogy mennyire veszedelmes, ha egy a szláv nyelvekben egészen magában álló és föltűnő tájszó magyarozatát nem keressük első sorban a szomszédos nyelvekben, hanem valahonnan «gyökeret» kerítünk, máshonnan pedig képzőt hozzá. Hogy ilyesmi Bernekerrel eshetett meg, az ékesen bizonyítja, hogy az ember nem lehet elég óvatos az etymologizálásban.

četa. A bolgár nyelvből nem mutatható ki, az óbolgárban pedig csak olyan összetételben, a melyben egészen elmosódott az eredeti jelentés:

abg. *četo-imstvo* (Supr. 2, 26) «Unzucht» («Geldnahme»). Annál több oka lett volna B.-nek a bolgárból származó oláh *čintă* ill. *čintă* főlemlítésére, a mely díszítésre szolgáló fémlapocskát vagy lapos fejű szeget jelent — az oláh szegekkel kivert széles tűsző neve: *șerpar čintuit*.

čata czímszó alatt összeállítja B. a magyar *csata* szóból lett szláv szavakat, de nem mondja meg, hogy a m. szó maga a szláv

četa ból való, nem is utal a *četa* czikkre, ebben a cikkben meg nem említi a magyar szót, hiányzik tehát a szó körforgásában egy láncszem.

čizma a. azt olvassuk: ∞ Aus osm. *čizme* «Stiefel»; zum Teil gewiss auch durch magy. *csizma* (dieses aus dem Tü.) vermittelt. — Hogy a *csizma* szó részben a magyar nyelvből terjedhetett tovább a szlávokhoz (tótokhoz, lengyelekhez, kisoroszokhoz), az két-égtelen, de maga a magyar szó nem lehet az oszmán *čizme* mása (az **csizme* volna!), mi hozzánk a szó bizonyára a horvát-szerbből került, a hol a *čizme*-t egy *čizma* szó többesének érezték. A magyar *csizma* szó csakis egy ilyen szláv *čizma*-ból alakulhatott, csakúgy mint a m. *csizmadia* egy oszm. *čizmedži*, meg nem érthető, míg a horv.-szb. *čizmadžija*-ból dissimilatióval könnyen keletkezhett.

A *čok*-cikkk legvégén ezt olvassuk: sl. *čonkolj* «dürrer Ast am Baum; Fussknöchel; Glied» aus it. *cionco* «verstümmelt» oder magy. *csonk* «Stumpf». **Csonk* főnév a magyarban nincs, csakis *csonka* melléknév. ebből pedig nem származott az említett szlovén főnév, de igenis a magyarországi szlovéneknél ismeretes *čonkar* melléknév.

De nem folytatom. Ez apró, nagy gyéren jelentkező hibák a rengeteg, éveken át serényen folyt készülődéssel összehordott anyagon alapuló, nagy tudással szerkesztett szótár tudományos értékéből vajmi keveset vonnak le, és ha majdan teljesen elkészül és használatát az index a nemszakértőkre nézve is megkönnyíti, a magyar nyelvészeknek állandó, megbízható tanácsadója lesz. Hogy a kiadó egy bogara következtében ez a monumentalis mű olyan alakban jelent meg, a mely új meg új adatok és nézetek bejegyzését jóformán előre kizárja, azon bizonyára a szerző maga bosszankodik legjobban.

ASBÓTH OSZKÁR.

Richard Husz: Vergleichende Lautlehre des Siebenbürgisch-Moselfränkisch-Ripuarischen mit den moselfranzösischen und wallonischen Mundarten. [Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 35. kötet (1908) 5—182. és 221—335. l.]

Már Marienburg György, az első nevezetes erdélyi szász nyelvész figyelmét nem kerülték el azok az egynehány dél-erdélyi szász nyelvjárást ép úgy, mint az alsórajnai nyelvjárásokat jellemző hangváltozások, a melyek a középnémet -i-, -ü-féle szótörzseknek megfelelő szavakban mutatkoznak, ú. m. kfn. *snīden*, *rīten*, *suīn*, *zūn*, *brūt*, erd. sz. (nagyszebeni nyelvjárás) *šnegden*, *regden*, *šven*, *tson*, *brokt*. Marienburg ezeket palatinális erősbitéseknek nevezi, és már nagyon helyesen írja fonétikai jellemüket is és a vidékek szerint észlelhető különbsé-

geket. «Der Hermannstädter sagt *Seckt* (Seite), *regden* (reiten), *Löckt* (Leute) u. s. w. Der Burzenländer *Setj*, *redjen*, *Lötj* u. s. w. In der ersten Mundart erscheint der Gaumlaut als Vorschlag vor *d* und *t*, in letzter klingt er als *j* nach, während er in der Schässburger Mundart, als leise palatinale Aspiration, mit dem *d* und *t* völlig zu einem Buchstaben verschmilzt . . . diese Form weist darauf hin, wie die palatinale Verstärkung des *d* und *t* in den angeführten Wortkategorien aus einer immer gröberen Verdickung des semiconsonantisch gewordenen *i* hervorgegangen ist. In den mittelhheinischen Mundarten hat diese palatinale Verstärkung das *d* und *t* gänzlich verdrängt z. B. Zick = Zeit (sieb. sächs. *Zeckt*, *Zetj*, *Zeit*); Wicken = Weiden, salices (sieb. sächs. *Wegden*, *Wedjen*, *Weiden*) u. s. w.» (Magazin für Gesch. u. Literatur Siebenbürgens, hrsg. v. E. v. Trauschenfels. 1860, 2. köt. 52. l.). Újabb időben Wolff János (Korresp. Bl. d. Ver. f. sieb. Lkde, 1879. 1. l.) és Scheiner András (több helyen, leginkább a «Vokalkürzung in Siebenbürgen» című értekezésében Festgabe für E. Sievers, Halle 1896.), foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Mind a két nyelvész a hosszú magánhangzót választja fejtegetésének kiinduló pontjául. Véleményük szerint eleinte hangsúlyi okokból a hosszú magánhangzó két rövid magánhangzóba szakadt, a melyek közül az utolsó, miután hangsúlytalanná lett, bizonyos esetekben összeolvadt a reá következő mássalhangzóval, a minek eredménye a fent említett palatinális erősítés lett.

Fiatal beszterczei hazánkfia (jelenleg a nancy-i egyetemen a német nyelv lektora) igen érdekes straszburgi tudori értekezésében behatóan tárgyalja főleg ezt a kérdést is, bár az összes erd. sz. mássalhangzók összehasonlító ismertetése keretében. Az ő kiinduló pontja már nem a hosszú magánhangzók, hanem a reá következő mássalhangzók, a melyekről azt igyekszik bebizonyítani, hogy a fent említett erősítések nem egyéb, mint az ó-román (ó-francia) nyelvnek az alsórajnai (középfrank) úgy mint az erd. sz. nyelvjárásokra (t. i. mielőtt a szászok a rajnai vidékekből Magyarországra kiköltöztek) való befolyásának az eredménye.

Gazdag nyelvanyag alapján, a melyet szerző nagyobbreszt maga gyűjtött össze, az élő mózelfrancia és wallon nyelvjárásokból bebizonyítja, hogy főképen a foghangok ezen palatinális szélesítése (Palatinale Verbreiterung), mihez még hozzájárul az *l* Jesúsése, valóban már régóta a mózelfrancia és wallon nyelvjárások sajátosságai közé tartozik, a honnét áthatólt a szomszédos mozelfrank és rajnai német nyelvjárásokba is.

Külömben úgy vélekedik a szerző, hogy a délerdélyi szász nyelvjárások (a nagyszebeni, segesvári stb.) inkább a wallon, az

éjszaki erd. sz. (beszterczei) nyelvjárások inkább a mőzelfrancia nyelvjárások befolyása alatt fejlődtek ki.

Bármennyire meglepő az első pillanatra a szerző kutatásának ezen eredménye, mégis a megfigyelések hosszabb sorának csak egy láncszeme. Már egy előbbi cikkemben rámutattam azokra az érdekes ó-román (ó-francia) jövevényszavakra, a melyek az összes német nyelvjárások közül csak a mőzelfrank meg az erd. sz. nyelvjárásokban fordulnak elő. Később Scheiner András (Archiv d. Ver. f. siebb. Landeskr. 34. köt.) az erd. sz. nyelvjárásnak azon különös «szökő hangsúlyára» figyelmeztette a szakembereket, a mely az úgynevezett rajnai hangsúlynak megfelelően csak kelta eredetű lehet, és utoljára az erdélyi honisme-egylet tavalyi közgyűlésén tartott előadásomban rámutattam a Franciaországban, valamint a Rajnamentén nagy tiszteletben tartott helyi- és vidéki szentek egész sorára, a kik az erd. szászok között még mai napság, mint «vásári szentek», vagy jellemző családi nevekben élnek (u. m. szt. Judokus, szt. Servatius; *Guist, Zerbes* stb.). Mindez kétségkívül azt bizonyítja be, hogy az erdélyi szászok őshona nem keresendő másutt, mint ott, hol régi idők óta a kelta-francia és a német (frank) népelem szoros, szomszédos összeköttetésben éltek, úgy, hogy a szerző fent említett tézise már elejétől fogva nagyon hihető.

Az értekezésnek részleteibe ezúttal nem merülhetek. A szerző az ő tézise alapján igen aprólékosan igyekszik az egyes erd. sz. helyi nyelvjárásokat az őshon egyes vidékeiből származtatni, de vajjon némi joggal, azt csak akkor lehet próbára tenni, mikor a mi nyelvjárásaink külön jellemzését elintéztük, a mit sajnos, még nem sikerült tennünk. Addig is figyelmükbe ajánljuk e folyóirat olvasóinak ezt az érdekes értekezést.

Nagyszeben.

SCHULLERUS ADOLF.

Jagié-Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. Berlin 1908. 725 l.

E hatalmas kötet első lapjáról maga az ünnepezt mester jószágos, okos arcának sikerült képmása néz ránk; erre következik a tarka tartalomjegyzék, a melynél csak maga JAGIĆ irodalmi működése tarkább, sokoldalúbb, a mint az PASTRNEK pontos, 30 teljes lapot elfoglaló jegyzékéből egész óriási méreteiben föltámad lelki szemünk előtt. Ezután foglal helyet az egész nagy kötetnek legterjedelmesebb, legkiválóbb dolgozata, a mely széles körben figyelmet fog kelteni és bennünket is közlelről érdekel: *Riflessi slavi di vocali labiali romane e romanze, greche e germaniche* írta MATTEO GIULIO BARTOLI. Az a történeti,

különösen művelődéstörténeti szempontból annyira fontos és nagyon bonyolult kérdés, hogy egy-egy szó román nép és milyen román nép vagy pedig germánok, esetleg görögök közvetítésével került-e a szláv nyelvek egyikébe másikába, itt részben új alakot ölt és szélesebb alapra van fektetve. Az a kép, a melyet MEILLET, a kiváló francia tudós, a kérdésről rajzol, sehogy sem elégti ki Bartolit. «Ce n'est, mondja M., ni de l'Italie du sud ni des Balcons que les Slaves ont reçu des mots romans, c'est des populations germaniques dont les Slaves occidentaux ont reçu de nombreux éléments de civilisation et dont la langue populaire était le germanique et la langue religieuse et savant le latin.» I. MEILLET *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave* 1: 181. Meillet a 187. l. ezt a gondolatmenetet így fűzi tovább, illetőleg fejezi be: «Le latin qu'ont reçu les Slaves est un latin de maîtres d'école allemands.» Erre Bartoli azt feleli, mikor kutatásainak eredményeihez ér: «Questo giudizio, che dava il Meillet, è certo in gran parte inesatto. come oggi vorrà riconoscere egli stesso, dopo gli studi specialmente di Castantino Jireček sulle relazioni degli Slavi colla romanità dell' Illirio e del Balcan in generale. Giudizio inesatto, perchè troppo sintetico.» L. 56. I. Ezután pedig így folytatja B.: «Semplice, quasi unilaterale pareva la questione sugli accatti slavi dal latino, che invece sono molteplici, più che non si credesse, molte diversi per età e patria. Nè tale questione o tali questioni si potranno risolvere prima che non si abbiano sott' occhio, in un quadro completo. tutte le forme di tutti i suoni stranieri percepiti e articolati dagli Slavi, da tutti gli Slavi. Soltanto allora la *probabilità* che accontentava il Miklosich (ASPh. XI. 106. sg.) e ancora sembra accontentare l'Hirt (BGDSL. XXIII. 330) potrà avvicinarsi molto alla certezza. Soltanto allora la storia delle parole e delle cose ignote agli Slavi del passato sarà scritta, nelle molte pagine lasciate bianche da Clio, matrigna ai Paleoslavi.» A szavak egész sora, nagyon sok helynév is, érdekes, részben új világításban tűnik föl előttünk B. magvas értekezésében, a melynek eredményeinek teljes megemésztésére és a szláv nyelvészetbe való gondos beleillesztésére évek fognak kelleni, annál is inkább, mert a dolgozat rengeteg anyagot ölel föl és csak első lépésnek tekintendő a kérdéshalmaz megoldására. Lehetetlen egy pár szóval csak némileg is fogalmat adni arról, hogy B. értekezése milyen gazdag részletekben; a helyett, hogy e meddő kísérletre vállalkoznék, inkább a szláváságból átvett *pásztor* szavunk vándorútjára vonatkozó helyet from ki bemutatól:

«Nè è facile arrischiare un' equazione ORIUM onde *oir
*uir = *yr*! Ma come spiegare altrimenti il rapporto fra — ORIUM

ed -yr (34)? Si ha da ricorrere a un germ.-rom. -or -ür? Sta bene (in mancanza di meglio) per *monastyri plastyri psalutyri*, ma *pastyri*! Germanica la designazione di «pastore» e nello slavo comune! Credat Judæus Apella. La nota testimonianza di Jordanes 51, sull' Arcadia dei Gothi minores (nihil abundans nisi armento diversi generis pecorum et pascua), è insufficiente indizio nella delicatissima ricerca di tanta paternità. Piuttosto che all' ipotetico *pastür germano-romano, ci rivolgeremo al PAST-ORIUS *păstorŭ* rumeno: all' antico popolo pastore delle Mesie e della Dardania e della Dacia almeno Aureliana, piuttosto che a quel popolino gotico minore. L. 58. l.

Hogy hangsúlytalan *a*-ból a szláv nyelvben *a* lett volna — VONDRÁK a *pastyrs* szót szembe állítja a latin *păstôr*-ral: «*pastyr̃ ist jedenfalls ein sehr altes Lehnwort aus dem Romanischen, lat. păstôr.*» L. Vergl. Sl. Gr. 1: 99 — az ellenkezik ugyan azokkal az eredményekkel, a melyekhez maga B. is jutott,*¹) de egy másik helyen egészen röviden rámutat arra, hogy minek tulajdonítja e szóban az *a* megjelenését: «*pastyri* 39 conserva l'a (per o) dell' indigeno *past.*» L. 55. l. Ez a szükséztől, meglehetősen el is dugott megjegyzés (a melyben különben 39, ép úgy, mint az 54. l. 4. sorában, 38-czát javítandó!), nagyon jellemző arra, hogy a szerző milyen kurtán bánik el a kérdésekkel és sejteti, mennyi fáradtságunkba fog kerülni, hogy annyira gazdag értekezését az utolsó részletig kiaknázzuk. A latin *poscere pasco*-nak a szlávban *pasti pasq* felel meg, az idegenből jött *pastyr̃* *a* hangzóját B. e tősgyökeres szláv szóhoz való kapcsolásból magyarázza.

A többi nyelvészeti cikkek, — az irodalomtörténetiekről vagy egyéb tárgyuakról nem szólok — mind apróbbak, terjedelemben és még inkább tartalmasságukban nem is foghatók Bartoli cikkéhez, rendesen még csak általánosabb kérdéstről sem szólnak, hanem egy apró részletkérdéssel foglalkoznak, a mi elvégre ilyen alkalmi kötetnél, a mikor mindenkit kérnek, hogy minél kevesebbet írjon, természetes is. Az általánosabb tárgyú cikkek közül különösen érdekes MILETIĆ bolgár nyelven írt cikke, *Nosovkitē v polskija jezik i českiyat pręglas na vokala a* 691—698. l., a melyben a lengyel orrhangzók annyira bonyolult kérdéséhez és az *g*-nek régi cseh megfelelőjéről szól és mindkét esetben Jagićnak régebben kifejezett nézeteiből indul

*) V. ö 56. l.

Slavo eccl.		Ario-europeo.	
<i>a</i>	da	<i>ā ō</i>	e da <i>ā</i> romana, greca, germanica
<i>o</i>		<i>ō</i>	<i>o</i> romana in posizione
		<i>ă</i>	<i>ă</i> atona romana, greca, germ.

ki. A nagyon is specialis vagy egészen apró cikkeket félrehagyva hadd említssem csak a következő érdekesebb cikkeket abban a sorrendben, a mint egymásra következnek.

BOGORODICKIJ orosz nyelven írt cikkében, 247—253. l., az orosz hangzók kiejtésében észlelhető finom árnyéklatokról értekezik, a melyek a szerint váltakoznak, hogy milyen mássalhangzó cseng egy-egy hangzó után, első sorban tiszta-e vagy jés a mássalhangzó. VASZMER oroszul írt cikkében, a melyben egy pár a szláv nyelvekbe került idegen szóval foglalkozik, 271—278. l. mindjárt az első lapon valami furcsa dolgot találunk: egy oláh *dzimbir* «rotes schwarzpunktiertes Kopftuch» tőzsomszédságában egy állítólag ugyanazt jelentő magyar *gyömber* (!) okvetetlenkedik, a melyet a szerző igaz egy oláh szerző jóvoltából ismer. A 2. csoportban is, a melyben a szláv *korice* szóval foglalkozik és a mely különben igen érdekes, megint ott kezdődik a baj, a hol a magyar nyelvre hivatkozik. A szerző ugyanis azt mondja egy helyen: «A szláv nyelvekből a szó átment a magyarokhoz: *korecz* és innen vissza lett véve a szlovén *koruš* «gabona-mérő»; csak úgy lehet ennek az utóbbinak az *š*-ét megérteni.» L. 273. l. A baj csak az, hogy épen mi magyarok ezt az okoskodást sehogy sem tudjuk megérteni, ámbár bizonyára másnak is nehezebbre fog esni elképzelni, hogy a szláv eredetű *korecz*-ből mikép lehet, ha visszaveszik egy szláv nyelvbe — *koruš*! A szláv *korīčī-korec*, a melyből a magyar *korcz-korecz* származik, l. OKISz., a mint maga V. is mondja, utolsó sorban a görög *κόρος*-ra mutat vissza, a mely maga a héber *kōr*-ból való. A «szlovén», jobban mondva a hazai szlovén, vagy még óvatosabban kifejezve, a KÜZMICS bibliafordításában található *korus* (! mert Küzmics így írja, hisz helyesírása magyaros) semmi egyéb, mint a latin köntösbe öltöztetett görög *κόρος*, már pedig a latin *corus*-t Küzmics természetesen nem olvashatta másképp mint *s*-sel, hisz arról az egész könyv tanuskodik, hogy *s*-sel olvasta a latin *-us* végzetet: *szadduczeus*, *publikanus*, *farizeus* stb. Nincs tehát semmi szükség rá, hogy a «szlovén» *koruš* (*korus*-)t *s*-e miatt egy «magyar» *korus*-ból magyarázzuk, a melyet szótáraink annyira nem tekintenek magyarnak, hogy tudomást sem vesznek róla!*) Egyébiránt, a mint már említettem, ez a 2. csoport, a mely a szláv *korice* szóval foglalkozik, érdekes, érdekes a 3. csoport is a *košulja*: *kačula* című. — ROZWADOWSKI-nak lengyelül írt cikkében, 304—309. l., több árnyék-

---

*) Ha Küzmicsnél Luk. ev. 16:7, azt olvassuk, hogy sztou *korusov* psenicze, az ép olyan egyszerűen magyarázható a latin centum *coros* tritici-ből, mint akár a magyar Száz *kórus* búzával.

félét jelentő szláv szó (*osoje, sěň : těň, sŭton* stb.) gondos elemzését találjuk. CONEV *Westbulgarische Dialekte in Ostbulgarien* cz. kis czikkében, 321—324. l., egyes hangtani sajátosságok segítségével szépen rámutat régi vándorlásokra, a melyek nyugatról keletre történtek. WILHELM SCHULZE *Vom idg. l-Suffix* fejtegetéseiben, 343—347. l., szláv szempontból különösen érdekes a *koziľ* «bak»*) magyarázata, a melyben a szerző a *koza* kecskéhez tartozó augmentatív képzést lát. BRANDT cikkének *Zolovka* a címe, 348—354. l.; a tudós szerző ez érdekes szónak — *zolovka*-nak hívja az orosz asszony férjének nővérét, v. ö. a görög *γάλως* és a latin *glos* szavakat! — igen finom elemzését adja, a mely közben figyelme minden apróságra kiterjed. MIKKOLA *Zur slavischen Wortkunde* cím alatt hat apró fejtegetést közöl, 359—362. l.; tanulságos a szlovén *láva* «sumpfge Stelle neben einen Flusse» magyarázata, a melyet egy tudós a lat. *alveus*-szal hozott kapcsolatba, egy másik pedig a lat. *ulua* «Sumpfgras, Schilfgras» valamely román másának az átvételéből vélt megmagyarázhatónak, Mikkola egy karintiai német *laue*-ra vezeti vissza: «kleine Lache, wie sie sich namentlich an den Ufern eines Baches oder Flusses bildet» Érdekes az ó-bolgár *žrěbъ žrěbij* «sors»-nak a német *Kerb* «rovás»-sal való egyeztetése is. ZUBATÝ (cseh nyelven) érdekes kísérletet tesz, 396—400. l., a *vrně, vrňъ* «künt, ki» jelentésű szavaknak eredeti, materialis jelentésének megállapítására; *vrně*, azt mondja, hangtanilag és történetileg azonos lehet óind *vánē*-val = «az erdőben», *vrňъ* pedig *vanam*-mal = «az erdőbe» v. ö. szerb *nâ polju* eredetileg = «a réten») «künt», *nâ polje* «ki» és az orosz *na dvorě ná dvor*-féle kifejezéseket, a melyek eredetileg csak azt jelentették, hogy «az udvaron, az udvarra». BELIĆ szerb nyelven tartalmaz kis cikkben, *O čakavskome* 449—455. l., hozzászól a szláv hangsúly és kvantitás egy nehéz kérdéséhez. NAČOVNAK bolgár nyelven a bolgár *q*-nak uval való váltakozásáról írt cikke, 486—494. l., értéke abban áll, hogy egy még homályos kérdéshez anyagot hord össze. Nagyobb és általánosabb érdekű KALUŽNIACKI tanulmánya, *Über Wesen und Bedeutung der volksetymologischen Attribute christlicher Heiliger* 504—527. l., a mely első sorban a folklore-ral foglalkozókat fogja érdekelni. *Das Kürzungsprinzip in Ortsnamen* cz. apró cikkekében 553—556. l., KRETSCHMER az ismert *Stambul* és *Saloniki* (szláv *Solun*) eseteken kívül több kevésbé ismert hasonló rövidítés útján keletkezett helynevet említ. SOLMSSEN *Über einige slavische Wörter mit dem*

*) A «bak»-ból fejlődött az a jelentés is, a mely a magyar *kazal*-ban tükröződik.

Wurzelement man, 576—582. l., gondosan összeállítja és magyarázza az ide tartozó szavakat. Finom különbségeket állapít meg BAUDOUIN DE COURTENAY a mássalhangzók jésítéséről a *Zur Frage über die «Weichheit» und «Härte der» Sprachlaute im allgemeinen und im slavischen Sprachgebiete insbesondere* cz. értekezésében, 583—590. l. BERNEKER *Slavische Wortdeutungen* czímen mutatványokat közöl, 597—603. l., sajtó alatt levő szófajti szláv szótárából; az első négy cikk, köztük a *besěda* szó kicsit merész magyarázata, megtalálható most már a szótárban magában, a melyből eddig három füzet látott napvilágot, a másik négy közül külön emlitem az orosz *kolbasá* és hasonló szláv kolbászneveknek a héber nyelvből való magyarázatát és a jelentésfejlődésénél annyira érdekes *krotkь* «szelíd» szót, a mely eredetileg «(castriert) gezähmt, zahm». Berneker sok tekintetben kitűnő szótáráról ebben a füzetben külön is szólok.

Magyar szempontból érdekes NOVAKOVIČNAK a szerb *svod* (= m. *szavaty* v. ö. *szavatos* és l. Nyr. 29 : 65—72) szóról értekező kis cikke 61—65. l., MELICHNEK, *Die Namen der Wochentage im Slavischen* cz. kivonatos közlése, 212—217. l. és ASBÓTH *Die Reflexe von ɣ q in der slavischen Lehnwörtern der ungarischen Sprache* cz. összefoglaló értekezése 235—246. l. Itt említhető KORŠ cikke is, a melyben ugyan címe után senki sem keresne magyar vonatkozásokat — orosz nyelven az «egyházi szláv» *inogъ* = *γρῦψ ἐκτογъ* és *Svarogъ* szavakról szól 254—261. l., — mégis szó esik benne a *kert*, *ház*, *csirke* szavainkról.

Hogy olyan vaskos kötetnek, a melyben 88 szerző közleménye található, tartalma nem csak tarka, hanem hogy akad benne ellenmondás is, az természetes dolog, egy esetben a véletlen úgy akarta, hogy két ilyen ellentétes fölfogás egészen közel jutott egymáshoz: BEZZENBERGER a 281 s k. lapon kimutatja, hogy a litván *guinoti* *gūnyti* *gūiti*-féle igék a szláváságból átvett szavak, ILJINSKIJ pedig egy pár lappal később, a 296. l., még mindig eredeti litván szavaknak tartja és a szláv *g'nati* ige alakulását kívánja velök megvilágítani. Mégis az ilyen eset egészben véve ritka, de tarkának bizony tarka a könyv, már a nyelvek sokaságánál fogva is, a melyekben a különböző szerzők megszólalnak; de még ebben a változatos könyvben is, a melyben tárgy és előadás annyira hullámzik, kéri FRANKO IVÁN frissen, annyi temperamentummal írt cikke, *Kleine Findlinge zur altslavischen Literatur und Geschichte* 644—655. l., a melyet a pajkos véletlen két roppant száraz cikk közé ékelt.

ASBÓTH OSZKÁR.

Az oláh nyelv szláv szavainak kora.

(*Ilie Bărbulescu*, Kad su počele du ulaze u rumunjski jezik najstarije njegove slavenske riječi, I. Jagić-Festschrift 433—448. I.).

Eleinte a *Jagić-Festschrift* ismertetése keretében akartam beleilleszteni az itt elmondandókat, de csakhamar arra a meggyőződésre jutottam, hogy BĂRBULESCU értekezésével, a mely arról szól, hogy mikor kezdtek az oláh nyelvbe hatolni legrégibb szláv szavai, külön kell foglalkoznom, annyira nem érthetek egyet sem eredményeivel, sem a bizonyítás módjával, fontosnak pedig ugyancsak fontosnak tartom a fölvetett kérdést, hisz a szerző azt kapcsolatba hozza az oláhok és szlávok történetével, hazánk, különösen Erdély régi történetével is, I. 447. s. kl. A szerző annak bizonyítására vállalkozik, hogy a legrégibb szláv szavak csak a IX. század után kerültek az oláh nyelvbe, I. 434. Ezúttal megelégszem azzal, hogy bizonyítása módjára teszek egy pár megjegyzést, annál is inkább, mert a szerző két helyen is, a 434. és 446. l., említi, hogy első pillanatban nagyon merésznek tetsző tételét egy külön, készülő félben levő munkában fogja bebizonyítani, tehát lesz alkalmam visszatérni az egész kérdésre.

A szerző 4 csoportban foglalkozik azokkal az oláh nyelvbe került szláv szavakkal, a melyek másában I. ѣ ѥ, II. ꙗ ꙗ, III. ꙗ, IV. ꙗ található az «ószlovén»-ben. Mind a 4 csoportban annak világos nyomát véli föltalálhatni, hogy az oláh nyelvbe átment szavak nem tükröztetik már a bolgár nyelv egy régibb hangállapotját, de mindegyik csoportban a bizonyítás meglehetősen zavaros és mindenekelőtt túlságosan dogmaticus. Abból, hogy CYRILL nyelvében vagy, a mint meglehetősen biztossággal állíthatjuk, Szaloniki nyelvében a IX. században ez vagy az a hang így vagy úgy ejtődött, nem következik korántsem, hogy az egész bolgár területen a megfelelő hang épen így élt és nem másképp; akár óbolgárnak, akár ószlovénnek vagy akár egyházi szlávnak nevezzük azt a nyelvet, nem szabad azt egyszerűen azonosítani azzal a nyelvvel, a mely az oláhok nyelvére olyan erős hatást gyakorolt.

Kezdjük az első csoporton. Igaz, hogy Cyrill nyelvében 2 tökéletlenül képezett hangzót találunk, a melyet a régi írás következetesen megkülömböztet egymástól: ѣ és ѥ, de az már nagy kérdés, vajjon az ѣ és ѥ mindenütt, a hol megjelennek, szakasztott ugyanazt a hangot jelölik-e. Ha másban nem, legalább is az ejtés intenzitíválásában mintha fokozatokat sejtetne az élő szláv nyelvek története. Mindenekelőtt a szó végén e hangzók nagyon gyengék lehettek, mert nincs szláv nyelv, a melyben a szó végén álló ѣ ill. ѥ nyom nélkül el nem

tűnt volna. A szó belsejében ellenben *ѣ* és *ѥ* csak bizonyos esetekben vesztek el, még pedig szintén valamennyi szláv nyelvben, más esetekben rendesen tiszta hangzó fejlődött, csak itt-ott, p. o. épen a bolgár nyelvben találunk helyükön sajátos tompa hangzót, a mely az *ѣ* régi hangzásához színezetben talán közel áll, erőben azonban mindenestre fölülmúlja. Hogy az óbolgár *ѣ*-nek ilyenkor az oláhban mi felel meg, az nehéz kérdés, a melylyel itt nincs okom foglalkozni, de hogy az úgynevezett «erős» *ѥ*-nek a szó belsejében az oláhban *e* felel meg, azt én nem találom olyan csodálatosnak és ebből az átvétel korára következtetést vonni nem mernék. Azt, hogy az oláhban nem volt megfelelő hang, talán B. is megengedi, nem volt tehát más lehetőség, mint hogy az átvett bolgár szavakban az *ѥ*-t a hozzá legközelebb álló oláh hanggal helyettesítsék; hogy hozzá épen az oláh *e* állhatott hangzásra nézve legközelebb, elég valószínűnek látszik, ha magában a bolgár nyelvben is később többször épen *e* felel meg az ilyen *ѥ*-nek és más szláv nyelvekben is, az oroszban és valamennyi nyugati szláv nyelvben, részben a szlovénben is *e* lett a régi *ѥ*-ből, ha csak nem állt a szó végén vagy a szó belsejében olyan helyen, a hol teljesen eltűnhetett. Az «erős» *ѥ* hangzása tehát nem állhatott az *e* hangtól olyan távol, hogy egy átvevő nyelv, a melyben teljesen megfelelő hang nem volt, ezt *e*-vel nem helyettesíthette. Egészen másképp áll a dolog a szó végén álló *ѥ*-vel, a melyet B. nem választ el a szó belsejében mutatkozóval; az már a közös szláv nyelvben egészen gyenge kihangzás lehetett, azért semmilyen szláv nyelvben ennek a legkisebb nyoma sem maradt. A mit óbolgár forrásaink úgy írnak, hogy *дѣнь*, az a mai szláv nyelvekben úgy hangzik, hogy bg. *den*, or. *d'én*, l. *dzień*, cseh *den*, tót *d'en* (írva *deñ*), szlovén *dén* (minálunk és a szomszédos Stíriában, különben *dān*). Bizonyos, hogy az *e* a szó tövében nem közös szláv hang, hanem az egyes szláv nyelvekben fejlődött egy nyilván az *e* hanghoz elég közel álló tökéletlenül képezett hangzóból, a mely más helyzetben teljesen eltűnt; e szó genitivusa p. o.: ób. *дѣна*, or. *dña*, l. *dnia*, cs. *dne*, tót *dña*, szlov. *dněca* — a bg. nagyobbára elvesztette a főnévi ragozást, de a több. nom. *dni* és az ób. *дѣньси* (= «ez nap») «ma»-nak megfelelő *dnes* ugyanarról tanuskodik, mint a többi szláv nyelvek alakjai. És most már hallgassuk meg a szerzőnek egész bizonyítási módjára jellemző egy állítását! «Ép úgy, mondja, ha a második kategória szavai az ószlovén korszakban kerültek volna az oláh nyelvbe, minálunk is egy *ѥ* = *ě*-vel hangzanának a szó végén és közepén. És ha úgy mentek volna át az oláh nyelvbe, úgy kellett volna meg is maradniok, mert nyelvünk szervezetében egyáltalában nincs meg az a

jelenség, hogy Ъ *e*-be megy át vagy elvész.» L. 437. l. De ha az oláh nyelvben nem is volt Ъ hang? És ha a szó végén írt Ъ nem úgy hangzott mint a szó közepén? ha már olyan gyengén hangzott, hogy az idegen fül alig is vette észre, utánozni meg épenséggel nem tudta, mert nyelvében talán nem volt ehhez fogható leheletszerű kihangzás?! És éppen itt értünk egy ponthoz, a melyen a szerző pedanteriája a legkülönösebb virágokat fakasztotta. Mivel az óbolg. Ъ helyén a szó belsejében, de csakis ott és ott is csak bizonyos esetekben a későbbi és mai bolgár nyelvben *e*-t találunk (v. ö. a főt említett példákat: ób. *днь, дньсь* mai bg. *den, dnes*!), a szerző a bolgár és valamennyi többi szláv nyelv ékesen szóló története ellenére azt teszi föl, hogy lehetett idő, még pedig a IX. század után, amelyben a bolgár a szó végén álló Ъ-t csakúgy mint a szó belsejében állót tiszta *e*-nek ejtette!!! Fölteszi, hogy egy és ugyanazon hangtani jelenség előtt állunk, ha egyrészt az -ЬЬ képző első Ъ-je helyén *e* hangzik az oláhban p. o. *precupeť cotet stareť, űugubeť**) szavakban, másrészt pedig az óbolg. *věstь, pověstь, lěnь* szavaknak megfelelő veste, poveste, lene-ben a szó végén álló Ъ-vel szemben *e*-t találunk az oláhban. Hát a szerző nem vette észre, hogy az -ЬЬ képzőnek az oláhban mindig -eť felel meg, hogy tehát a szó végén álló Ъ-nak az oláhban hangtanilag nem felel meg -e, mégis a *věstь*: veste-féle megfeleléseket egy csoportba állítja az Ъ-ű-eť-félékkel és azt akarja velünk elhitetni, hogy a veste poveste lene-félékben a szó végén álló oláh *e* valóban Ъ-ból keletkezett, pedig erről szó sem lehet. Ha a szláv *věstь, pověstь, lěnь* nem volnának nőnemű szavak, soha az oláhban a szó végén *e* nem jelentkezett volna, ennek az *e*-nek tehát nincs semmi, de semmi köze a szó végén álló bolgár Ъ hanghoz. Lássunk csak egy pár példát:

I. nőnemű szavak: *basнь* : *basnă*, *kadь* : *cadă***) *kazнь* *caznă*,

*) A *űugubeť* természetesen nem származhatik egy föltett óbolg. *űugubььь-ből, a mint B. mondja, hanem csakis (*du*)*űegubььь*-ből, de ez itt mellékes.

**) Én a nőnemű szavak közé készakarva fölvettem olyan szavakat is, a melyekben az óbolg. Ъ-nak az oláhban látszólag *ă* felel meg, hogy nyomatékosan rámutassak arra, hogy a szláv nőnemű szavak az oláhban is megmaradván nőneműeknek külső alakjukban az oláh nőnemű szavakhoz símultak. Ha a magyar az óbolg. *kadь* szóval szemben azt mondja hogy *kád*, az oláh pedig azt hogy *cadă*, ez korántsem bizonyítja, hogy másképp hallották a szláv szó kiejtését: a szláv szó a kettő között állhattott és valószínűleg átvétele korábban állt is még, azaz a *d* után egy olyan gyenge kihangzás hallatszott, a melynek a magyar *kád*-ban semmi nyoma

kobь : *coabă*, *skribь* : *scîrbă*, *napastь* : *năpaste*, *propastь* : *prepaste* egy régi zsoldárfordításban v. ö. a híres *Propasza* völgytorkot a tisztára oláh Zernest falú mellett — *ma prăpastie* «Abgrund», *прѣсть* : *pîrte**) «Schneebahn».

II. hímnemű szavak: *bičь* : *bičŭ* (olv. bics), *košь* : *coș* (v. ö. m. *kas*'), *linь*, bg. *lin*, or. *linь* stb. : *lin*, *ocělbь* : oțal «aczel» stb.

Ha az óbolg. *kokošь*-nak még is *cocoș* felel meg, az nem út rést az eddig talált igazságban, hisz az oláh *cocoș* nem tyúkot jelent, mint a megfelelő szláv szó, hanem kakast, mint a megfelelő magyar szó is; hogy ez a jelentésfejlődés hol indult meg, hogy magyar szavunk is mikép jutott e jelentéshez, nem tudjuk (l. ASBÓTH *Szláv jöv.* I : 45), de hogy az oláh szó *cocoș*-nak hangzik, az jelentésével, nyelvtani nemével a legszebb összhangzásban van.

Az *ѣ* és *ѣ* rideg dogmaticus fölfogása, a mely abból indul ki, hogy ha egy bolgár szó a X. század előtt ment volna át az oláh nyelvbe, okvetetlenül minden *ѣ* és *ѣ* helyén *ă* illetőleg *ě***) hangnak kellene az oláhban hangzania, tekintet nélkül arra, hogy a bolgár kiejtés bizonyára nem csak vidékek szerint volt különböző, hanem egészen kétségtelenül az *ѣ* és *ѣ* helyzete szerint is, mondom ez a rideg dogmaticus fölfogás érvényesül a II. fejezetben is, a mely az óbolgár orrhangzók tükröződéséről szól. Hogy a szó végén álló *ѣ* és *ѣ*, a melyek valamennyi szláv nyelvben nyom nélkül eltűntek, gyöngébbek voltak mint a szó belsejében álló úgynevezett «erős» *ѣ* és *ѣ*, a melyek helyén még ma is minden szláv nyelvben hangzót ejtenek, azt mintha nem is sejténé a szerző. Csak így érthető,

---

nincs, de a melynek az oláhban sem volna nyoma, ha a főnév véletlenül hímnemű volna, de nőnemű szó az oláhban nem végződhetik mássalhangzóra!

*) Ez a szó ugyan a bolgár nyelvből ki nem mutatható, de kétségtelen, hogy hajdanában valamennyi szláv nyelvben megvolt és hogy nőnemű volt, v. ö. cs. *prt'* f. «Steg, Fusssteig; Wildbahn», tót *prt'* f. *MIČÁTEK* magyarázata szerint a sziklán az állatoktól taposott ösvény (dorožka na skalě protoptannaja životnymi), k. or. *pert'* f. «Fussteg f. den Schaftrieb» stb. Még csak a szerb szóra akarok rámutatni, VUK szótárában azt olvasuk «*prt* f. vide *prtina*», *prtina* alatt pedig: «Schneebahn, via per nives»; ez utóbbi továbbképzésnek tökéletesen megfelel a bg. *prtina*, a mely ugyanazt jelenti, mint akár a szerb *prt*, *prtina*, akár az oláh *pîrte*.

**) Különös, hogy a szerző nem tartja szükségesnek, hogy nekünk megmondja, mit ért az *ă*-vel párhuzamos *ě* hangon; hogy nem ért rajta rövid *e*-t, az világos, de az még sem elég, hogy azt tudjuk, mit nem ért rajta.

hogy az óbolg. *dabŭ prąđŭ řęđŭ* és hasonló szavakkal szemben álló oláh *dîmb prund rînd* stb. szavakat annak bizonyosságul idézi, hogy ezek a szavak, a melyeknek *în* vagy *un* «nazalismusuk» (?) van, «sehogy sem jöhettek az oláh nyelvben a X. század előtt; mert, mondja a szerző, ha előbb jöttek volna, az oláh kiejtésben a szó végén ép úgy hangzanék *ă* vagy *ě*, mint a X. század előtt az ószlovénben.»*) Azt hiszem, olyan szlavista nem fog egykönnyen akadni, a ki aláírná azt, hogy oláh *prund rînd* vagy nem bánom a magyar *porond rend* meg nem felelhetnének akár egy VIII. századbéli bolgár *prąđŭ řęđŭ*-nek, de az oláh nyelvben hozzájárul még egy sajátságos körülmény, a mely egészen tarthatatlanná teszi B. álláspontját. A *prąđŭ*-féle hímnemű szavakkal szemben az oláhban egy elenyészőfélben levő hangra kicsengő szavak egész sora állt, a latin *lupu(m)*-nak egy *lupŭ* «farkas» felelt meg (v. ö. *lupu(m) ūllu(m)*: oláh *lupul* «a farkas»!), a melynek akkor még hallható, ámbár már elhalófélben levő véghangzója még alkalmasabbá tette az oláh hímnemű szavakat arra, hogy a szintén már csak végső lehelet gyanánt élő *ŭ-ŭ-n* végződő bolgár hímneműeket társaságukba fogadják. A szóvégű *ŭ-ŭ*-hangokra tehát még akkor sem volna szabad így hivatkoznunk, a mint azt B. teszi, ha hitelesebb értesülésünk volna arról, hogy voltaképp miképp is hangzottak a bolgárok és oláhok első találkozásakor, a mely semmiesetre sem történhetett a X. század után.

De hagyjuk a szóvégi *ŭ-ŭ-t* és nézzük, mit szól a szerző a két óbolg. nasalis vocalisról. «A mai slavistica, mondja, bebizonyította, hogy az ószlovén *ъ* úgy hangzott, mint a francia *on*, és hogy az *а* úgy hangzott, mint a francia *in*. E szerint hangzottak azok a szavak az ószlovénben, azaz legalább a VI. századtól a IX.-ig.» L. 439. l. A ki csak egy kicsikét ismeri a mai bolgár nyelvjáráásokat, a ki tudja, hogy milyen tarka képet mutatnak vidékek szerint a régi *а-ѣ* helyén álló hangok, az óvakodni fog attól az egészségtelen dogmatismustól, hogy akár csak Cyrill idejére is, tehát a IX. század végére egy egységes, az egész bolgár területen végig húzódó kiejtésből induljon ki. Ha Cyrill nyelve Szaloniki nyelvét tükrözteti egy bizonyos

---

*) Ali najprije činjenica da ove riječi nemaju *ŭ* = *ă* ili *ŭ* = *ě* u rumunjskom jeziku, kako ga imaju u staroslovenskom: starosl. *dabŭ* rumunjski *dîmb*, starosl. *ředŭ* rum. *rînd* i t. d., — to nam dokazuje (prema rezultatu *predidućega paragrafa* o *ŭ* i *ě*), da ove riječi, koje imaju nazalizam *în* ili *un*, nijesu nikako došle u rumunjski jezik prije X. vijeka; jer, kad bi prije došle, trebalo bi da imaju i u rumunjskom izgovoru ono finalno *ă* ili *ě*, što su ga imale u staroslovenskom prije X. vijeka, l. 439. l.

korban és ha ebben a nyelvben mondjuk a *monka* és *rinda* szavak valóban úgy hangzottak, mint *monka* és *rinda* — ha a nasalis vocalisokat francziásan akarjuk jelölni —, milyen joggal állíthatjuk, hogy szakasztott úgy ejtették akkor ezeket a szavakat mindenfelé, a hol csak bolgárok laktak, mikor ma Szaloniki környékén *monka-rend*-féle kiejtés hallatszik, de más vidékeken *mьka*, *maka*, *mōaka*, *moka*, *muka* illetőleg *red*, *r'ed* *r'od*-féle kiejtés hallatszik helyette. Hát régebben, mikor az egyes bolgár vidékek közt a közlekedés mindenesetre jóval nehezebb és gyéresebb volt, mint mai nap, nagy területen egységes lett volna és «legalább a VI. századtól a IX.-ig» változatlanul egységes maradt volna a kiejtés, a mely később annyira szétágazott? Honnan tudjuk mi ezt, mikép állíthatjuk ezt olyan komoly arczczal? De nem folytatom, mondatról mondatra kellene ebben a fejezetben haladnom, ha mindazt ki akarnám fejteni, a miben egyet nem értek a szerzővel.

A III. fejezetben arról beszél a szerző, hogy azokban a szláv szavakban, a melyekben *и* hangzott, egyrészt *i*-t, másrészt pedig *i*-t találunk az oláh nyelvben. Minthogy maga a szerző is lehetségesnek tartja, hogy az oláh *i* az ilyen esetekben magában az oláh nyelvben keletkezett csak régiebb *i*-ből, és én ezt igen valószínűnek tartom, induljunk csak ki bátran abból a föltevésből, hogy az oláh az óbolg. *и* és *и* helyén egyaránt *i*-t ejtett, talán hallott is az átvétel korában. Tény, hogy Cyrill nyelvében az *и* és *и* (*y* és *i*) nem esett még össze, de tény az is, hogy nemcsak a bolgárban, hanem a többi délszláv nyelvekben is a mély *i* és a magas *i* korán összeestek. Mi azt sem tudjuk, hogy Cyrill nyelvében mikép hangzott voltakép az *и* és a közeledés a két hang között nem indult-e már meg és nem haladt-e már annyira, hogy akár egy ilyen *и* is közelebb állhatott az oláh *i*-hez, mint akármelyik akkor ejtett más oláh hanghoz; de még kevésbé tudjuk, hogy a kiegyenlődés processusa mennyire haladt más, részben Szalonikitól igen távol eső helyeken, a hol az oláhok a bolgárokkal érintkezhetek. Hisz hogy vidékek szerint mennyire különböző lehet ilyen változás tempója, az akár a szerző szavaiból is kitűnik: «Igaz, azt mondja, hogy az ószlovén *и*-nek *и*-vé való változásának kezdete a X. vagy XI. századba esik. Igaz, hogy a XII. században az *и* nagyobbára már *и*-be változott át. De a mellett az is igaz, hogy *и* továbbá is megmaradt itt-ott a bolgár nyelv területén, a XII. század után egészen a mai napig is». L. 443. l. Ha a mély *i* hang nyoma helylyel-közzel még ma sem tűnt el teljesen, holott helyette már a X. században is találunk néha magas *i*-t, milyen joggal tagadjuk annak a lehetőségét, hogy az *и* és *и* közt kétségtelenül nagyon korán megindult kiegyenlődés egyes, valószínűleg elég nagy területeken

már Cyrill ideje előtt is megindult, sőt talán máris a mai fokot elérte. Ha az oláh nyelv arra vall, pedig arra vall, hogy a bolgárok és oláhok első érintkezése idejében a bolgárok az érintkezés területén nem tettek már éles különbséget 'Ѡ és ѡ közt, én abból nem mernék az érintkezés olyan késő korára következtetni, mint B., mert e föltevés ellen sok más ok szól, hanem inkább annak a jelét látom benne, hogy az 'Ѡ és ѡ már Cyrill ideje előtt is Szalonikitól távolabb eső vidékeken olyan közel álltak egymáshoz, hogy az 'Ѡ is *i*-vel volt helyettesíthető. Hogy azután ebből az *i*-ből csakúgy mint az eredeti bolgár *i*-ből, no meg sok más nem szláv eredetű *i*-ből is az oláhban később részben *î* keletkezett, azon senki sem fog csodálkozni, a ki az oláh nyelv fejlődését ismeri.

Háttra van a IV. fejezet, a melyben B. az 'Ѡ hang másáról szól. Induljunk ki egy az oláh nyelvbe átment bolgár szóból, az óbolg. *ѠѠѠѠ* (*trêba*)-nak megfelelő oláh *treabă*-ból. Az a kérdés, lehet-e ebből az átvétel korára következtetni. Józan észszel bizonyára nem, mert a mióta a bolgár nyelvet ismerjük, kezdve Cyrill korától mind a mai napig, az oláh kiejtés annyira megfelel a régi úgy mint a mai bolgár kiejtésnek, teljesen mindegy, hogy a bolgár kiejtésre nézve LESKIENRE, VONDRÁKRA vagy OBLAKRA hivatkozunk. De a szerzőt egy ártatlan jel alaposan megzavarta. Míg LESKIEN és VONDRÁK világosan rámutatnak, hogy az *ê* hangzása Cyrill nyelvében a *ja*-hoz nagyon közel állhatott, *) OBLAK a mai nyelvről szólva a Szalonikitól 8 órányira fekvő Suho falú nyelvében hallható hangot 'ä-nek, illetőleg ä-nek jelzi. Hiába mondja Oblak, hogy az, a mit ä-nek ír, már csaknem *a* hang, hiába említi, hogy előtte a mássalhangzó jés, vagy hogy ha nem az, egy eltűnő rövid *e* hallatszik közte és az *ä* közt, hiába mondja, hogy roppant nehéz ezt a hangot visszaadni,**) Bărbulescu nem a

*) LESKIEN az *ê*-ről így nyilatkozik: «Da das entsprechende glagolitische Zeichen zugleich zum Ausdruck der Lautverbindung *ja* dient, muss es in dem Dialekt der betreffenden Quellen einen dieser verwandten Laut darstellen, *ja* oder *ga*.» Handbuch der albulg. Spr.⁴ 6. l. VONDRÁK pedig ezt mondja: «In jenem bulg. Dialekte, auf dem das Aksl. basiert muss das *ê* dem *a* sehr nahe gekommen sein, denn in den glagolitischen Denkmälern (und häufig auch noch in den cyrillischen) wird *ê* für *ja* gebraucht.» Altkirchenslav. Gram. 61. l.

**) OBLAK, *Maced. Studien* 25. l.: «Ѡ lautet in Suho wie 'ä, d. i. ein sehr breites dem *a* schon nahe kommendes ä, mit Erweichung des vorausgehenden Consonanten, oder wie 'ä, d. i. statt der Erweichung des vorhergehenden Consonanten hebt der Vocal mit *e* an, das schnell in *ä* übergeht». U. o. 134. l.: «Für Ѡ haben wir ein sehr offenes und breites ä

finom megkülömböztetések embere, ő mindebből csak azt olvassa ki, hogy az úgy hangzott mint az *ä* a német *Bär* szóban, a *trêba* tehát «az ószlovén korszakban» úgy hangzott hogy *trüba*, minthogy pedig az oláh a német *Träger* szót *treger*-nek ejti, a *Briefträger* neki *brieffregär* — az oláh szavak, a melyekben *k* helyén *ea* hangzik, «sehogy sem kerültek hozzánk a X. század előtt»!! L. 445. s. k. l.

Ehhez a szörnyűséges bizonyításhoz még ugyanazon a lapon egy hozzá teljesen méltó kijelentés csatlakozik, a melyben a 4 csoportban tárgyalt hangtani jelenségekből egy merészségben mindent fölülmúló következtetést von le. «Egyébiránt, mondja, e négy jellemző vonás legalább egyike megtalálható az oláh nyelv minden szláv szavában. Ez azt jelenti, hogy a mi anti-ószlovén következtetésünk absolute minden szláv szavunkra vonatkoztatható, hogy tehát egyikök sem került a X. század előtt hozzánk, hanem csak a IX. század után.»*) Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy B. véleménye szerint az oláh nyelvbe nem ment át egyetlen egy szláv szó sem, a melyben nem lett volna az előbb tárgyalt I. *ъ*, *ь*, II. *ѣ*, *ѧ*, III. *ѧ*, IV. *ѧ* hangok valamelyike. Az ember ámultában igazán nem tudja, mit szóljon ehhez, hisz játszva lehet akár 100 olyan az oláh nyelvbe átment szláv szót összeszedni, a melyekben soha e hangok egyike sem volt meg, a szerző maga is említ 2 lappal előbb egy ilyen: *sito* > *sitü* «szita», l. 444. l. Csak hogy kitűnjék, mennyire nem ritkák az ilyen szavak említék én is még egy párt: *baba* > *babä*, *brazda* > *brazdä* «barázda», *vol'a* > *voiä* «akarat» és ellentéte *nevo'a* > *nevoie* «nyavalya», *gramada* > *grämadä* «garmada», *granica* > *granița*, *groza* > *groazä*, *dosada* > *dosadä*, *zabava* > *zäbarä*, *koža* > *coaje* [ol. *j* = *zs*!], *kosa* > *coasä* «kasza», *livada* > *livade*, *lopata* > *lopatä* «lopáta», *otava* > *otavä*, *polana* > *poianä*, [*slanina* > *slaninä*, *sluga* > *slugä* «szolga» *tlaka* > *clacä* [ebből a székel *kaläka*], *štuka* > *štucä* «csuka», *jasli* > *iesle* «jászol», vagy hogy egy pár olyan szót is említsek, a mely a benne hangzó «bolgáros» *št* és *žd* miatt máshonnan, mint a bolgár-ból nem is kerülhetett: *mašteha* > *maštihä* «mostoha», *mošti* >

mit einen jötirten Ansatz, es klingt fast wie ein *a*: *v'ätr*, *r'äka*, *d'äte*, *c'äl*. Es ist ungemein schwer diesen Laut wiederzugeben.» Az oláh két tagú *treäbä* nak ebben a nyelvjárásban *trēäba* felelne meg; v. ö. *trēäbūva* Oblaknál i. h. 25. l. utolsó sor.

*) Inäce bar jedan izmedju ovih četiriju karaktera nalazi se u *svakoj slavenskoj riječi rumunsjkoga jezika*. To znači da ovaj naš antistaroslovenski zaključak može da se odnosi na sve naše slavenske riječi, dakle da (relativno) nijedna nije nam došla prije X. već samo poslije IX. vijeka. l. 446. l.

moaște, peștera > peșteră, prașta > praștie «parittyá», *nadežda > nădejde*.

A mondottak után nem lehetünk kíváncsiak azokra a következtetésekre, a melyeket a szerző ilyen præmissákból az oláhok régibb lakóhelyeire nézve levon.

ASBÓTH OSZKÁR.

G. Körtling: Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache. Paderborn, 1908, 414 l.

KÖRTING új francia etymologiai szótára voltaképen nem egyéb, mint a már harmadik kiadáson közkézen forgó «Lateinisch-romanisches Wörterbuch»-jának (3. kiad. 1907, Paderborn) kivonata. A LRWB-ből átvett francia anyagot kiegészítette az újabb tudós átvételek (mots savants) s jövevényszavak jegyzékével, a melyek a románság egész körére kiterjedő régibb munkájából kiszorultak. Ellenben nem vette fel a tulajdonneveket, tájszavakat, a mesterségek, tudományok stb. műszavait, valamint a világos képzett szavakat sem. Hogy mit ért KÖRTING világos derivatumon, szótárából nem igen tűnik ki; legalább az efféle ugyancsak világos képzések, mint *doreur* (*dorer*), *brasseur* (*brasser*), *petitesse* (*petit*), *carrossier*, *carrosserie* (*carrosse*), *carrément* (*carré*), *croiseur* (*croiser*) sok száz társukkal egyetemben bizony fölösleges módon szaporítják a cikkek számát s növelik a könyv terjedelmét.

Nem egészen világos előttem az sem, hogy KÖRTING voltaképen kiknek szánta etymologiai szótárát. A szakembereknek kétségkívül nem: hiszen könyvéből az egyes adatok provenientiájára, valamint az egyes szavak irodalmára való utalások teljesen hiányzanak. Attól tartok, hogy a laikus sem sok hasznát látja e munkának. A legtöbb cikk minden magyarázat nélkül szembeállítja a francia szót a megfelelő latinnal, ilyenformán: «*debile* schwach; lat. *debilis*». Hiszen ennyit az érdeklődő, hogy csak olcsó kézikönyvet említsek, SACHS-VILLATTE kis. iskolai kiadásából is megtudhat. S ha itt-ott van is magyarázat, az sem mindig olyan, hogy belőle valami sok okulást meríthetnénk. A *puissance*-cikkből pl. ezt olvassuk: «abgel. v. dem St. *puiss*-, welcher aus den Verbalformen *puisse* u. dgl. gewonnen wurde, indessen ist diese Ableitung nicht völlig sicher und würde, wenn sie es wäre, recht auffällig sein».

Az egyes cikkekben is bizony elég igazítani, javítani való akad. K. az ófr. *pute* ∼ *putain*, *nonne* ∼ *nonnain*-féle declinációt, úgy látszik, még mindig *putida* ∼ *putidam*, *nonna* ∼ *nonnam*-ra akarja visszavezetni, holott PHILIPOT már 1902-ben (*Les accusatifs en -on et -ain*, Romania, XXXI. 201—51) bebizonyította, hogy a nőneveknél már a császár-

korban fellép az *-a* ∞ *-ae* decl. mellett egy *-a* ∞ *-ane(m)*: *Fortunata Fortunatane[m]*) hybrid decl. is. Az ófr. *Evain, putain* stb. cas obl.-ok tehát kétségtelenül egy lat. *Evane, putidane* casus obl.-t tükröztetnek vissza. A fr. *recouvrer* nem a lat. *recūperāre* származéka; a *recūperāre* és a *cōperire* igékből még a latin korszakban egy kontaminált **recōperāre* származott; így érthető csak az ofr. *ue* ∞ *o* apophonia: *recuevre* ∞ *recoverer*. Az *enceinte* «kerítés» és *enceinte* «terhes» két különböző eredetű szó; amaz elvonás az *enceindre* (= *incingēre*) igéből, emez = l. *incincta* «föl nem övezett». *Chameau* nem a gör.-lat. *camēlus*, hanem **camellus* (vö. olasz *camello*) folytatása. *Aiguille* K. szerint < lat. **acūcula*, de hozzátesszi; «lautentwickelung . . . unregelmässig». Alakilag is, jelentésre is pontosabban megfelel az **aquilia* «stimulus», a melyet a glossákból kimutatott *aquilium, aquilio* alapján bátran feltehetünk (vö. C. NIGRA, Rom. XXXI. 499). *Chantier* nem *cantārium*, hanem *cantērium* A *seine* «schleppnetz» cikkben idézett lat. *sagīna* talán csak sajtóhiba *sagēna* (= gör. *σαγήνη*) helyett. Különösnek találom, hogy K. SCHUCHARDT szellemes de merész etymonját: *trouver* < *turbare* MEYER-LÜBKE, THOMAS és GASTON PARIS meggyőző czáfolata ellenére is elfogadja, sőt a régibb s még mindig valószínűbb *trouver* < *trōpāre* magyarázatot meg sem említi.

E pár példát csak annak bizonyítására hoztam fel, hogy avítani való bizony a latin szókincsesele foglalkozó cikkekből is akad; a jövevény szavakat tárgyaló cikkek közül pedig nem egy boszontóan felületesen, kellő utánjárás nélkül készült. A 86. l. szerint «*chako* m. s. *schako*», a 360. l. szerint meg «*schako* s. *chako* (poln. wort)». Miért épen lengyel? Mondanom sem kell, hogy a fr. *chako* a ném. *tschako*-val egyetemben magyar jövevényt sző (régén csákós-süveg, vö. SZARVAS, Nyr. 12: 482. LUMTZER-MELICH. Lehnw. 81. l.). A *huszár* szóról K.-nél ezt olvassuk: «*hussard* m. Husar; lat. *cursārius*, 'schnell-laufer' (mgriech.) *corsārios, chosārios*, serb. *gusar husar*, dtsh. *Husar*». Ebből minden hozzá nem értő azt fogja kiolvasni, hogy a fr. *hussard* (régebben *houssard*!) a l. *cursārius* egyenes folytatása. Csak épen a m. *huszár*-t nem említi K., pedig köztudomású, hogy e szó «könnyű lovas katona» értelemben éppen hazánkból, a magyar *huszárság* révén indult európai körútjára. A 372. lap szerint *soutache* a magy. *szuszak* átvétele. Még a magyarul tudónak sem könnyű ebben a torzalakban a m. *sujtás*-t felismerni. A 85. l. szerint *chagrin* a tör. *zāgrī* átvétele. Helyesen: a *sajrī*, a mely azonban nem a perzsából való: vö. kazáni tatár *saurī*, kirg. *saurī*, sor. *sajir*, mong. *sarin* 'chagrin, cuir'. A fr. *chagrin* közvetlenül az olaszból: *sagrī, sagrinato*. A 85. l. szerint a fr. *chacal* a tör. *djakāl* átvétele. Az oszm. *čakal* (mert ez a helyes alak) perzsa jövevényt sző: شغال.

Ime pár példa a sokból. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy értelemzavaró sajtóhiba is meglehetősen szép számmal akad e kötetben (pl. 353 l. *sachoché* e h. *sacoché*; 227 l. *jument m.* e h. *jument f.*; 343 l. *ribae* e h. *ribes* stb.), nem kell ítéletemet bővebben megokolnom, hogy KÖRTING új szófejtő szótára sem SCHELER, sem DARMESTETER-HATZFELD kitűnő szótárával nem veheti fel a versenyt.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

P. J. Rousselot: Principes de phonétique expérimentale. Tome II. Paris, Welter, 1908. 639—1250. l.

Néhány hónappal ezelőtt megjelent abbé ROUSSELOT Kísérleti fonétikájának második kötete s ezzel a hatalmas munka végre-valahára befejeződött. Az első kötet első fele 1897-ben jelent meg; az 1908-ra ígért második rész 1901-ben, az 1902-re jelzett második kötet meg 1908 végén látott napvilágot. Hogy a nonum prematur elvének ilyen részleges alkalmazása nem válhatott az egész munka egységének és egyöntetűségének javára, fölösleges bővebben bizonyítani.

Szinte azt mondhatnók, hogy *Principes* mai alakjában nem csak a kísérleti fonétika módszereinek, elveinek és eredményeinek összefoglalása, hanem többé-kevésbbé e fiatal tudományszak néhány évtizedes életének krónikája is. Igaz, hogy nem ROUSSELOT a kísérleti fonétika megalapítója — elődei közül elég lesz BRÜCKE, CZERMAK, HELMHOLTZ, KOENIG, TECHMER, MAREY és ROSAPELLY nevét említenem, — annyi azonban kétségtelen, hogy az ő két évtizedes nagyszabású tudományos munkássága s lelkes propagandája emelte a kísérleti fonétikát az önálló tudományág rangjára, amely ma már Európa és Amerika majdnem minden nagyobb egyetemén képviselve van.

ROUSSELOT eredeti terve a 90-es évek elején az volt, hogy egy 300 nyomtatott lapra terjedő kötetben összefoglalja a kísérleti fonétika terén tett kutatásainak eredményét. A kéziratot, amely 1906-ban el is készült, a francia Akadémia a Volney-díjjal tüntette ki. Nyomtatás közben azonban a hangszínnel foglalkozó IV. fejezet WILLIS, DONDEES, HELMHOLTZ, KOENIG, LLOYD, SCHNEEBELI, PIPPING stb. idevonatkozó kutatásainak részletes ismertetésével tetemesen kibővült. Ehhez járult, hogy időközben R. rendelkezésére bocsátották a Collège de France kísérleti fonetikai laboratoriumát, s ezzel lehetővé tették, hogy kutatásait nagyobb apparatussal, szélesebb körben és intenzívebben folytathassa. Az első évek laboratoriumi munkájának eredménye az 1901-ben megjelent második rész, a mely az összegyűlt gazdag kísérleti anyag alapján a mássalhangzók fiziológiai analizisét — az eredeti tervtől eltérve — bővebben és részletesebben fejtegette. KOENIG halá-

lával a hírneves fizikus akusztikai gyűjteményét a Collège de France laboratoriuma örökölte, s ezáltal olyan hangtani készülék-gyűjtemény birtokába jutott, a melyt a világ egyetlen intézete sem mondhat magáénak. E szerencsés véletlennek köszöni főként létrejöttét a második kötet legszebb fejezete, a mely a fonétika legnehezebb kérdésével, a magánhangzók hangszínének, illetőleg a jellemző rezonanciájának kérdésével foglalkozik. Az egész munkát a kísérleti fonetikai gyakorlati alkalmazásainak (süketnémák, hibás beszédűek oktatása, élő nyelvek tanítása) ismertetése fejezi be.

ROUSSELOT munkája előadásának eleven, közvetlen, mondhatnám meleg hangjával előnyösen különbözik a legtöbb tudományos munkától. A szabatos, rövid tudományos definíciókon, szakszerű fejtegetéseken is átérezzük frójuk kedves egyéniségét; nemcsak a száraz eredményt adja elő, hanem rendszerint megismertet bennünket azzal az úttal is, a melyen az eredményhez eljutott, s sokszor szinte megható az a naiv, gyermekes öröm, a melylyel az ősz tudós egy-egy jól sikerült kísérletről vagy szerencsés felfedezéséről beszámol.

Mélanges de phonétique expérimentale című sajtó alatt lévő munkája kétségkívül értékes kiegészítő kötete lesz most ismertetett nagy munkájának s valószínűleg azokat a kérdéseket is tárgyalni fogja, amelyek emebben az előadott okoknál fogva mostohább sorsban részesültek.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

B. Delbrück: Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen. Ein Beitrag zur Geschichte und Methodik der vergleichenden Sprachforschung. Fünfte Auflage. Leipzig, Breitkopf. 1908.

E könyv értékét a nyelvtudománynyal foglalkozók régóta ismerik s az ebben előadott ismeretek nélkülözhetetlenségéről mindenki meg van győződve. Ha mégis szólunk ez új kiadásról, ezt azért tesszük, mert úgy gondoljuk, hogy ily alapvető fontosságú könyvnél mindig érdekes, ha figyelemmel kísérjük, mennyit fogad el szerzője a tudomány újabb eredményeiből, s milyen tekintetben foglal el tartózkodó vagy éppenséggel tagadó álláspontot az újabb véleményekkel és törekvésekkel szemben.

Ismeretes, hogy a könyv tartalmilag két részre osztható. Az első és terjedelmesebb rész az általános, majd az idg. nyelvtudomány fejlődését vázolja a legrégibb időktől napjainkig. Ebben Delbrück igen ügyesen adja elő, hogyan származtak át az egyes grammatikai fogalmak az ókorból a középkoron át a XIX. század nyelvtudósaiig, hogyan vett új irányt és új lendületet a nyelvtudomány egyrészt az idg. nyelvrokonság megismerésével és a történelmi nyelvfejlődés fogalmá-

nak elterjedésével, másrészt a philosophiának a nyelvtudomány szempontjából való értékesítésével. Ez az első, történelmi rész az új kiadásban majdnem változatlan maradt, csak egyes, újabban megjelent könyvek címeit pótolta a szerző, másutt rövidített és elhagyott néhány oldalnyi szöveget.

A szerző előtt tehát ebben a kiadásban is ismeretlen maradt Révainak az általános nyelvtudomány szempontjából is értékes és jelentős működése. Ez kitűnik abból, a mit Grimmnek 1819-ben megjelent német nyelvтанáról mond: «Niemals vorher war auf eine Sprache das historische Verfahren in ähnlicher Weise angewendet worden, und niemals war vor Grimm ein Grammatiker darauf gekommen, den erreichbaren Stoff in seiner ganzen ungeheuren Fülle derartig vor dem Leser auszubreiten» (76. l.)

De kétségtelen, hogy Révai nyelvtörténeti felfogását jogosan és méltán lehet Grimmé mellé állítani; egyiküknek sem volt még helyes felfogása a nyelvek szerves változásáról és fejlődéséről. Kétségtelen ugyan, hogy ehhez Grimm már közelebb jár, és ő életének nagyszabású tevékenységével öntudatosabban is iparkodott a germán és német dialektus változásait chronologiailag tisztázni és világosan rendbe szedni, mint a hogy azt Révai az Antiquitatesben a magyar nyelvre nézve tette, de Révai a régi magyar nyelvemlékek gondos megismerésével és a magyar nyelvtörténet számos jelenségének helyes megértésével és megállapításával mégis oly genialis úttörő munkát végzett, hogy őt az általános nyelvtudomány történetében nem szabad teljesen mellőzni. Grimm szerencsésebb helyzetben volt, mint ő, és azonkívül végtelenül könnyebb feladat előtt is állt. A germán nyelvek összetartozásának minden laikus előtt is kétségtelen bizonyossága és a német nyelvtörténet egyes jelenségeinek szembeszökő világossága önkénytelenül felhívja a figyelmet e jelenségek csoportosítására és chronologiai rendezésére; a magyar nyelv élete a történelmi változás gondolatára és rejtettebb tényeinek finomabb megfigyelésére csak nehezen vitte rá a kutatókat. De szerencsésebb volt Grimm azért is, mert működése Bopp korszakalkotó és kortársait lázas tevékenységre ösztönző felfedezései utáni időre esik, a mikor már a nyelvtudósok egész sorának egymást kiegészítő kutatásai biztos irányt szabtak a nyelvtudománynak. Révai egyedül állt, munkáerejét dicsőség és biztatás nem fokozta, hanem csak emésztette a kicsinyes ellenfelekkel vívott ádáz harcz. Révainak az általános nyelvtudomány történetében való mellőzését csak azzal magyarázhatjuk, hogy működése nem alkot oly láncszemet, a melyhez az utánajövők

munkája kapcsolódott volna. Ezt fájlahatjuk, de annál inkább fogjuk hangsúlyozni tevékenységének elvi jelentőségét.

A könyv második része mai ismereteinket akarja összefoglalni a nyelvtudomány legfontosabb kérdéseiről, s ebben szó van az idg. ősnyelvről, a flexio keletkezéséről, az egyes idg. népek különválásáról (Völkertrennung), valamint a hangváltozásról és az analogiáról. A könyv e részében több tekintetben eszközölt változtatást a szerző, de távolról sem oly mértékben, a hogy azt a tudomány haladása megkívánta volna.

Az idg. ősnyelvről szóló fejezetben főkép Hermann E. «Über das Rekonstruieren» cz. cikkél (Zsch. f. vgl. Sprachforschung 1907. évf. 1. l.) értékesíti. Schleicher idéjében még azt gondolták, hogy az idg. ősnyelv egységes nyelv volt, s a rekonstruált formákról valóban hitték, hogy azokat tényleg ejtették és használták valamikor. A tudomány útja e tekintetben az volt, hogy az emberek mindinkább óvatosabbak lettek. Minden nagyobb területen elterjedt nyelv megfigyeléséből azt a tapasztalatot meríthetjük, hogy a nyelv sohasem teljesen egységes, hanem nyelvjárásokra oszlik. Így lehetett ez az idg. ősnyelvvel is. Ha tehát egyes, jelentésükre nézve azonos s formájukra nézve hasonló szavakat hangtanilag nem lehet kifogástalanul megmagyarázni, feltehetjük, hogy már az idg. ősnyelv különböző nyelvjárásaiban más-más formák voltak elterjedve. De még az ily szempontból rekonstruált szóalakoknak is alig lehet reális értéket tulajdonítani, mert hisz ezek — mint Delbrück már a czímbeli könyv első kiadásában (1880) fogalmazta — csak oly formulák, a melyek az idg. nyelv változásairól vallott nézeteinket röviden összefoglalják. Hermann idézett cikkében most már a rekonstruálás körüli eljárást iparkodik megbízhatóbbá tenni. A rekonstruálást minden egyes idg. nyelv hangtörténete alapján s tekintet nélkül a többi idg. nyelvekre kellene először megkísérelni. Az idg. ősnyelvnek csak oly hangjairól lehet tévedés valószínűsége nélkül feltételezni, hogy tényleg megvoltak, tehát tényleg ejtették őket egykor, a melyek egyik vagy másik idg. dialektusban is még tényleg létezőknek bizonyulnak. «Die Vergleichung mit den andern Sprachen ist nur dann zu verwerten, nachdem von der Einzelsprache die Rekonstruktion vorgenommen ist; denn die nur von einer Sprache aus erschlossenen Laute bedürfen noch einer Bestätigung durch die anderen. Versagen die anderen Sprachen die Bestätigung, so muss die Rekonstruktion unterbleiben». (U. ott 18. l.)

Nem valószínű azonban, hogy az indogermanisták ily nagy lemondásra képesek legyenek, sőt ellenkezőleg, minden jel arra mutat,

hogy ezentul még nagyobb mértékben fognak az egyes idg. nyelvek összehasonlítása által valószínűeknek vagy lehetségeseknek látszó hangokkal, alakokkal és kifejezésekkel operálni, vagy talán épen a rekonstruált idg. ősnyelv történetével vagy kialakulásával foglalkozni.

A flexió keletkezéséről szóló fejezetben rövidebben foglalja össze Ludwig adaptációs elméletét, mint az eddigi kiadásokban. Ezen elmélet lényege tudvalevőleg az, hogy eredetileg — Ludwig szerint — az idg. ősnyelv legrégibb stádiumában e nyelv csak nominális szótövekből állott. Néhány nominális szótó pronominális functiót kezdett felvenni, elsősorban demonstratív jelentést nyerve. Ezeket azután a nominális szótövekkel összekapcsolták, s végül, minthogy a nyelv szükségét érezte bizonyos kategóriák jelzésének, az összetétel ezen elemeinek képzők és ragok szerepét kezdték tulajdonítani. A fejlődés ezen útját többi közt sejteti azt is, hogy sokszor ugyanazon suffixumot a legkülömbözőbb functiókra használják, a mit különösen a Védák nyelve bizonyít. Noha ezen elméletnek, ép úgy mint Schlegel Frigyes evolutiós és Bopp agglutinatiós elméletének, melyekkel ezek a flexio keletkezését akarták magyarázni, ma már csak történeti értéke van, mégis nem egy helyes szempontot és figyelemre méltó gondolatot adhat újabb glottogóniai kísérleteknek. Ilyennek kell vennünk Hirt próbálkozását (IF. XVII, 36.), kinek fejtegetéseivel Delbrück azonban nem foglalkozik, csak valószínűtlenségüket hangoztatja.

A könyvnek a hangváltozásról és az analógiáról szóló részei ma már nem elégíthetik ki az olvasót; ezek elavultak. A mi itt elsősorban érdekelné az embert, az mégis csak az, hogy *miért változik meg a kiejtés módja*, mert hiszen praktikus szempontok kívánatossá tehetik, hogy az egyes hangok külön változásairól beszéljünk, de ekkor sohasem szabad elfelejtenünk, hogy ha egy hangnak a kiejtése módosul, nagy valószínűséggel megváltozik mindazon beszédelemek képzésmódja, a melyeknek kiejtése vagy kifejezése a beszélő szervek hasonló hangképző vagy hangmódosító működésével történik. *Miért tér el tehát egy nemzedék beszédműködése* (Sprechgewohnheit) *a régebbi nemzedékekétől?* S ha erre a kérdésre egyelőre kielégítő választ nem tudunk adni, mégis azt szeretnők tudni, hogyan és miképpen történik az, hogy egy bizonyos időben máskép hangzanak az egyes képzetek és fogalmak kifejezésére szolgáló hangkapcsolatok egyes elemei, mint ugyanazon ethnologiai közösség több vagy kevesebb nemzedékkel régebbi, vagy későbbi korszakában? Mert erre az utóbbi kérdésre a német nyelvtudomány tud feleletet adni, a melyre a kezdőket kellene leginkább figyelmeztetni.

Delbrück «Einleitung»-ja főkép abban hiányos, hogy az újabb

nyelvészeti irányokat és törekvéseket nem méltatja, s az olvasót legtöbbször más összefoglaló művekhez utasítja. Pedig éppen ezek elvi jelentőségű újításainak a kritikáját és összefoglalását szeretnők ily könyvben együtt találni. A mily kitűnő és nélkülözhetetlen e könyv a nyelvészeti törekvések világos történeti áttekintésénél fogva, éppannyira érezteti egy oly összefoglaló munka hiányát, a mely a modern nyelvtudomány céljait és útjait ismertesse meg a kezdővel.

SCHMIDT HENRIK.

Nyrop Kr. Grammaire historique de la langue française. Tome III. Copenhague 1908. Gyldendalske boghandel. 8-r. VII, 459 l. Ára 10 Fr.

Nyrop nagyszabású, történelmi alapon álló francia nyelvtanának most megjelent harmadik kötete, melyet tíz évi időköz választ el a munka megindításának korától, a szóalkotásnak van szentelve. Ugyanaz az áttekinthető anyagfelosztás, ugyanaz a világos fogalmazás s végül ugyanaz a legrégibb szövegfoszlányoktól a napi irodalom legújabb sajtótermékeiig mindenre kiterjedő, bőségben s megbízhatóságban szinte páratlanul álló adatgyűjtemény tünteti ki ezt a kötetet is, mely előző társainak jóhírére megalapította.

N. a szótan e fontos részét nyolcz könyvben csoportosítja; gondolatmenete a következő:

Az első általános jellegű könyv két fejezetre oszlik; ezek elseje az általános tudnivalókat foglalja össze röviden, ú. m. az új szókalkotásának folytonos szükségességét az élő nyelvben, a szóalkotás fajait, az új szók keletkezési idejének megállapítását s a neologizmusok igen különböző sorsát. A második fejezet a hangutánzó szókkal foglalkozik igen kimerítően s jegyzékbe foglalja azokat az onomatopoeákat, melyekkel a francia a fontosabb állatok, illetve hangszerek hangját törekszik visszaadni. Példái összeállításánál az irodalmi nyelvre szorítkozott csupán, noha a népnyelv sok rendkívül érdekes alkotással bővítette volna gyűjteményét. A hangutánzó szavakról azt is kimutatja, hogy hangfestő törekvésük igen sok esetben konvencionális s helyességüket nem annyira érzékeink igazolják, mint inkább az elfogulatlan kritika hiánya: igen bajos helytelennek itélnünk azt, a mit már zsenge gyermekkorunk óta megszoktunk.

A kötet második része a suffixalis képzésről beszél. A képzők két csoportját különbözteti meg: az élő s holt képzők csoportját, mely utóbbiak képzővolta ma már részben el is homályosult. A képzők további felosztása a névszó- s az igeképzők megkülönböztetésére irányul. A képzők nemcsak egyszerű, hanem — igaz, hogy jóval rit-

kában — összetett szavakhoz is hozzáfűzhetők. Jelzős szóösszetételknél egyik-másik képző az összetétel melléknévi részének nemét is megváltoztatja. A ragok részben mitsem változtatnak az alapszón; részben módosítják végső szótagját. A változásnak, részben fiziológiai részben lélektani okai vannak, melyekre szerző részletesen kiterjeszkedik. A névzzóképzők eredetre három csoportba sorozhatók: latin, idegen s francia eredetűek csoportjába. A latin eredetűek ismét kétfélék ú. m. népiesek (számuk N. szerint 67, melyeket alfabétikus sorrendben tárgyal) és tudákosok (számuk jóval kisebb, mintegy 27). Az idegen eredetűek közül csupán a régiségben is előforduló négy germán eredetű képző (*ais*, *-alt*, *-art*, *-enc*) és a renaissance óta meghonosult három déli román eredetű képző (*-ade*, *-asque* és *-esque*) bír jelentőséggel. Végül az utolsó csoportot a francia eredetű képzők teszik, melyek részint a latinból átjött képzők bővülése útján keletkezett másodlagos fejlemények, részint hibás elvonás eredményei. Ez utóbbira legklasszikusabb példa az *-erie*, melyet már a XII. sz. óta hibásan vontak el a *chevalerie*, *tuilerie*-féle szavakból s használtak önálló képző gyanánt. A névszó-képzők kimerítő tárgyalása után N. egész röviden végez az igeképzéssel, mely részben közvetlenül, részben latin közvetítéssel ment végbe. Igéket csupán az első s második coniugatio mintájára képezték; a nyelv fejlődési folyama az első coniugationának kedvez: ma már az *-ir* képző nem él s az *-er*, *-ir* végű doublettekből is szinte kivétel nélkül az *-er* végű alakok maradtak fenn.

A harmadik könyv a præfixális képzésnek van szentelve. Az előragok, kettő-három kivételével, mind latin eredetűek s miként a suffixumok részben népi, részben tudós eredetűek. Az eredeti latin præfixumok egyrésze nem tartotta meg hatékonyságát a francziában: de az ebből származó veszteséget kipótolta a nyelv akként, hogy határozó szokat (*foris*, *inde*, stb.) alkalmazott előrag gyanánt. A præfixumok nem forrtak oly elválhatatlanul össze a francziában, mint a suffixumok. A középkori nyelvben az ilyen szerkezetek, mint *Tu nos par as toz esperduz*, elég gyakoriak. A modern nyelvben is fennmaradt ez a mozgékonyosság a *s'en aller* igére nézve, de a népnyelvben itt is érvényesül az egybeforrás tendenciája, sőt a XVIII. sz. végétől kezdve az irodalmi nyelvben is mind sűrűbben előfordul a *je me suis en allé* a *je m'en suis allé* helyett.

Az elvonásról szól a következő — negyedik — könyv. Három faja van: vagy præfixumot, vagy ragot, vagy pedig szóvégi néma *e-t* küszöböl ki a nyelv, legtöbbször hamis analogia folytán. Az elvonás legfontosabb faja a postverbalis névszóképzés. Az ilyen eredetű névszók nyelvtani nemét tekintve a középkorban a hímnem volt túl-

súlyban, később a nőnem egyre nagyobb tért hódított s a modern korszakban keletkezett elvonásoknál jobbra diadalmaskodik a hímnemű alakon. A postverbális névszók hímnemű alakjai mindig a puszta igetővel azonosak, akár változatlan (pl. *cri, récit*), akár fonetikailag elváltozott (pl. *espoir*) formában: a nőnemű alakok ellenben mindig néma *e*-vel bővült tövek (pl. *baisse, charge*). Miután a néma *e*-nek az igető eredeti hangalakjára konzerváló hatása van, igen hihetőnek látszik *Lené* N. által idézett okfejtése, mely épen e konzerváló hatással magyarázza a postverbális névszóképzésnél újabban túlsúlyra került nőnemű alakokat.

A szóösszetételt tárgyalja N. műve ötödik könyvében. A bevezető fejezetben A. *Darmesteter*rel polemizál, aki szerinte erősen túlbecsüli a kihagyásos összetétel jelentőségét. N. szerint nincs semmi okunk arra, hogy az *arrière-cour, café-concert*-féle kifejezéseket más-ként — az ellipsisz segélyével — elemezzük, mint a *vinaigre, bon-home*-féle szavakat s csupán utólagos beagrammatizálást lát *Darmesteter* felfogásában. Még kevésbé áll meg N. szerint az a disztinkció, melyet *Darmesteter* a mellérendelő és kihagyásos összetétel jelentés tani funkciójára nézve állított fel, e szerint u. i. «dans la juxtaposition le nom composé n'offre pas plus d'idées à l'analyse que chacun des termes qui le composent, dans la composition elliptique il offre une idée nouvelle que l'on ne pourrait retrouver dans les éléments pris à part.» N. e szépen hangzó tanítás megdöntésére csupán két példát hoz fel, de ezek aztán meg is czáfolják *Darmesteter* tételének egyetemleges értékét. *Vinaigre* pl. noha egyszerű mellérendelés egy egészen új, az összetétel két tagjából ki nem magyarázható fogalom megjelölésére szolgál, míg *bateau-mouche*, mely *Darmesteter* szerint elliptikus összetétel, egyszerűen oly hajó, melyet légyhez hasonlítunk. N. ezután sorra veszi a mellé és alárendelő összetétel összes lehetőségeit s végül az egy kifejezéssé összetapadt rövid mondatokról emlékszik meg. E kategóriába tartoznak a parancsoló módban álló ige és a tárgy, vagy az imperativus és a vocativus összetételei. Az ily összetételek parancsoló jellege ma már jobbra elhomályosult, de a közép-korban még élénken érezhető volt. Az eredeti jelentés néhány többesszámú alakban pl. *rendez-vous, laissez-passer* még ma is erősen kiérezhető.

A kötet hatodik része a particulák keletkezését világítja meg. Alkotásuknak négy módja van; ú. m. 1. a particulák kombinálása pl. *assez* < *ad satis*; 2. praepositio és névszó összetétele pl. *antan* < *ante annum*; 3. melléknév és főnév összetétele pl. *beaucoup*; 4. abszolút értelemben vett mondatok pl. *peut-être* stb. A határozószók szóvégi

s-éről, mely a középkori francziában szinte általános volt az a nézete N.-nak, hogy az etymologiailag indokolt szóvégi s-szel bíró határozó szók (pl. *moins* < *minus*) analógiai hatása.

Tulajdonképen a szóképzés határait túllépi szerző műve VII. részében, mely *dérivation impropre* elnevezés alatt a functióváltozásnak nevezett ama jelenséget tárgyalja, a midőn az egyik nyelvtani kategóriába tartozó szó más kategória functiójára foglaltatik le. Ide tartozik a főneveknek igen gyakori melléknévi s a mellékneveknek főnévi, az igealakoknak főnévi, melléknévi, határozós használata stb.

A kötet nyolczadik és utolsó könyve a genus kialakulásának van szentelve. A genust a francziában, részben az átadó nyelv, részben a szavak formája, illetve jelentése határozza meg. A nem tehát vagy etymologiai és történeti, vagy alaki és logikai okokból magyarázható. Bevezető fejtegetéseiben N. *Raoul de la Grasserie*-nek a hím- és nőnem megoszlásáról adott bölcséleti magyarázatára is kiterjeszkedik, de nem említi meg, hogy *de la Grasserie* nézete lényegileg azonos *Bernhardi* tanításával, melyhez később *Humboldt* és *Grimm* is csatlakozott. A nem változásának okait ezután külön-külön vizsgálta tárgyává teszi. Előbb az alak hatásáról szól. A nemi alakulásra legnagyobb befolyással a szóvégek vannak, de a szókezdetnek is lehet némi hatása. Így pl. a közbeszédben a magánhangzóra kezdődő hímnemű főnevek ma is igen gyakran nőnemű határozatlan névelővel használatnak. A jelentés hatása a szó nemére kétféleképp nyilvánulhat, vagy úgy, hogy a természetes nem változtatja meg a nyelvtani genust (pl. *une enseignante* < *un enseignant*), vagy úgy, hogy a rokon, illetve ellentétes értelmű szók nemi különbsége kiegyenlítődik (így vált hímneművé az *automne*, a többi évszakot jelentő szó hatása alatt.) A nem változásának oka lehet még a szók elliptikus használata is: így lesz *le pendule*-ből, ha ingaóra a jelentése *la pendule* e. h. *une horloge à pendule*. Végül külön fejezetet szentel a kétnemű szóknek, melyek két csoportba illenek: azon szók csoportjába, melyek azonos eredetűek s melyeknél a nem akár csak az egyik, akár mindkét esetben etymologiai s azon szókéba, melyek eredete különböző s a melyeket csak a hangtani fejlődés véletlene hozott össze (pl. *un aune* és *une aune*).

A munka függelékében N. lenyomatja *Mlle Gournay*-nak *Montaigne* híres tanítványának a francia kicsinyítő képzőkről szóló értekezését, mely minden rendszertelensége mellett jól tájékoztat e képzők használatát illetőleg.

Néhány pótlás és igen használható bibliográfia zárja be a kötetet, melynek gazdag tartalmáról pontos név- és szómutató ad tájékoztatást.

GULYÁS PÁL.

Ch. Albert Sechehaye, privat-docent a l'université de Genève: **Programme et méthodes de la linguistique théorique**. Psychologie du langage. Paris. Champion. 1908. 267 l.

Az elméleti nyelvtudománynyal foglalkozónak sorsa olyan, mint az Anteusé. Míg a részletkutatások eredményeiből abstrahál egyetemes jellegű igazságokat, míg a pozitív ismeretek anyaföldjén áll, munkálata hasznos, eredményes, öröndetes lehet. De ha felemelkedik a filozofálás, az elveken és nem nyelvi tényeken való szemlélődés birodalmába, elveszti maga alól a talajt és igazán céltalan munka lesz belőle. Foglalkozván tehát e művel, melynek tárgya, mint címe is mutatja: az elméleti nyelvtudomány programjának és módszereinek megállapítása, főként arra a kérdésre kell megfelelnünk: öröndetes, hasznos jelenség-e ez a mű a nyelvtudományi irodalomban? S azonkívül értékelésénél figyelembe kell vennünk viszonyát az őt megelőző általános nyelvtudományi irodalomhoz.

Szerzőnk, midőn az elméleti nyelvtudománynak, mint önálló disciplinának létjogosultságát bizonyíttatja — s ez okoskodásának kiinduló pontja — az Adrien Naville-féle tudományosztályozás alapján áll. E szerint minden tudománynak két iránya, mintegy osztálya van: a *tények tudománya* és a *törvények tudománya* (*science des faits* és *science des lois*). Amaz a jelenségeket térben és időben kutatja, emez, függetlenül a tértől és időtől, a jelenségek okait, fejlődési viszonyait, egyetemes jellegű törvényeit tárgyalja. A nyelvtudománynak ez az iránya majdnem olyan régi, mint az emberi gondolkodás maga. De szerzőnk e gondolatok teljes történetével nem törődve, mindgyárt tagadhatatlanul igen nevezetes, de mégis csak egyetlen elődjére, Wundtra tér át, miután nagy általánosságban utalt arra, hogy az ez irányú munkásság eleddig mért volt oly csekély hatással a nyelvtudományra. Nem egészen helyesen jegyzi meg, hogy Wundt nyelvlélektana az első kísérlet a nyelv lélektani törvényeinek codificáló munkájában. Hogy többet ne említsünk, Steinthal egész munkássága, az új grammatikusok egész módszertani irodalma, stb. stb. egészen ismeretleneknek, vagy figyelmen kívül hagyottaknak látszanak e műben.

De maga Wundt elmés kritikát kapott. Itt a Wundt-féle nyelvlélektan egész vita-irodalmát ismeri szerzőnk. S Wundt művét természetesen igen alaposan. Ő sem tagadhatja Wundt művének — fogyatkozásai ellenére — igen nagy becsét. Wundt fontosságát sokan kifejtették már, legutóbb épp e mű egyik igen szűkszavú ismertetője (v. ö. I. F. Anz. 23: 57.), ki munkánk tartalmából alig említ valamit, csak stílusának nehéz voltát emeli ki teljes joggal. Azt mondja ez az ismertetés:

«Wundt ist es zu verdanken, wenn die linguistische und psychologische Forschung . . . die erforderliche Föhlung gewonnen haben und wenn insbesondere die erstere sich heute klarer darüber Rechenschaft ablegt, dass die deskriptise, die historische und die vergleichende Grammatik nur erst die Häfte ihres Programms ausfüllt und dass sie über die Sprachen hinaus zur Sprache, d. h. zu den Bedingungen sprachlichen Geschehens in abstracto, unabhängig von Raum und Zeit, vordringen muss.» Ezekkel szemben, melyek erősen megközelítik az igazságot, S. azt említi Wundt legnagyobb hibájául, hogy ő nem értette meg a grammaticai problema fontosságát («W.. n'a pas compris l'importance du problème grammatical») E fogalom gyakran visszatér szerzőnknel, fontos, hogy saját szavaival defineáljuk: «On peut appeler problème grammatical celui qui se pose quand on cherche derrière la grammaire le fondement psychophysiologique de ses origines, de ses lois et de son fonctionnement» (24. l.). Vagyis ennek a «grammatikai problémának» többé nem a beszélő ember a tárgya, hanem a beszélés maga. Ezen nehézkes meghatározás voltaképpen arra való utalás, hogy Wundtnak néplélektani rendszere nem áll grammatikai alapon, de hiszen maga W. sem törekedett ilyenre s különben is téved a szerző, midőn azt vallja, hogy a nyelvnek külön reális, önálló élete van. Nemcsak Finck tagadja ezt *Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft* cz. (Halle. 1908) eredeti munkájában, nemcsak ő mondja azt, hogy nyelv in abstracto nem létezik, hanem bajos volna idézni szerzőnkön kívül olyat, a ki, modern bűvár, helyesli. Ezért nem adhattott W. sem művének teljes grammatikai alapot, s ezért nem lehet szerzőnk rendszereből sem soha olyan, melyből új nyelvtudományi bűvárlat indulhat ki. W. a grammatikai alapot kelleténél jobban elmellőzi, szerzőnk kelleténél inkább érvényre juttatja. W. teljesen elhanyagolja a nyelv phonetikai jelenségeinek tárgyalását, mondja szerzőnk, nyelvész nem veheti hasznát szó-definiójának, összetétel- és jelentés-elméletének (? l. pl. a magyar jelentéstani irodalmat!), módszertani tévedésbe esik, alig hogy az alaktani elemeket tárgyalni kezdi, nem alkalmazza a mondat elméletét nyelvtani czélokra, szórend-elmélete logikai és nem pszichologiai stb. Ezzel szemben szerzőnk teljesebb és jobb rendszert ígér.

Megadja-e hát? Ő a nyelvnek — igen érdekesen — kétféle elemét különbözteti meg: *éléments grammaticaux* és *éléments extragrammaticaux*. Az utóbbiakhoz tartoznak az állatok beszéde, a gyermek-nyelv jelenségei, a jelbeszéddek és az indulat-kifejező nyelvbeli elemek. Az előbbiekhöz a közönséges emberi beszédnek grammaticai eszkö-

zökkel leírható jelenségei. Ezek a néplélektan körébe esnek, míg az előbbieket inkább az individualis lélektan körébe.

Szépen állapítja meg szerzőnk ama viszonyokat, a melyek a néplélektan körébe eső nyelvi jelenségeket meghatározzák. Ezek: a környezet, a tárgy, a beszélő, a cél és az eszköz. Figyelembe véve ezeket, S. az egész nyelvtudományt két részre osztaná. Az első rész az extragrammaticalis elemek tana volna: *Science du langage affectif*. Ennek az individualis lélektan eszközeivel kellene dolgoznia. A második rész a grammatikus nyelv jelenségeivel foglalkoznék: *Science du langage organique*. Ez a néplélektan törvényeit alkalmazná. Ez utóbbinak munkaköre két részre oszlana: *staticus* és *evolutiós* részre (körülbelül megfelelnek a fogalmak annak, a mit mi leíró és történelmi alatt értünk). Az első megint két ágra szakadna: *Morphologie statique* és *Phonologie*. Az evolutiós rész tárgyalná a történelmi alaktant (jelentés- és mondatant) és a történelmi hangtant meg a phonetikát. Látjuk tehát, hogy S. rendszere igyekszik alkalmazni a nyelvtudománynak grammatikai csoportosításait s nem tesz egyebet, mint mindegyik csoportban külön feladatnak jelzi a leíró s külön a történelmi munkálatokat. Így különválasztja a *phonológiát* a *phonetikától* (az előbbin értve azt a tudományt, a mely a *physiologia* eredményeit alkalmazza a hang életére, vagyis értve rajta azt, a mit ma a *phonetikák* bevezetőleg szoktak előadni).

Látjuk tehát, hogy az elvek közt, a melyeket szerzőnk általánosságban kifejt van elég megkapó gondolat. Kár, hogy Wundt kritikáján kívül nem méltatja figyelmére a tárgyalt elvi kérdések történetét. Ha ezt megtette volna, talán tisztultabb formában is adta volna elő úgyis nagyon elvont fejtegetéseit. De e hibáját nem azért említjük újra, mintha olyan nagyon ki akarnók emelni, hiszen Humboldt, vagy magyarázója Pott sem a legvilágosabb stílisták s mégis kétségtelen nagy szerepük a nyelvtudomány történetében.

S ha végül arra a kérdésre akarunk felelni, hogy várhatunk-e e mű hatásától sokat, a szerző álláspontjára kell helyezkednünk saját műve megítélésénél. Talán e mű által is közelebb jutottunk ahhoz az időhöz, midőn az elméleti nyelvtudomány rendszeres tudományággá női ki magát és fontos segédtudománya lesz a nyelvtudománynak magának is. Vagy a hogy ő mondja műve végén: «*La plus haute ambition que nous puissions concevoir pour notre travail, c'est qu'il contribue au moins pour une part, à avancer le jour ou le linguistique théorique sera une science bien organisée, un véritable auxiliaire de la linguistique historique mise au service de la connaissance de l'homme.*»

RUBINYI MÓZES.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálmik dana hangjegye.....	—40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.....	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.....	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat.....	1.60
— A mondat dualismusa.....	—60
— A neo- és palaeológia ügyében.....	—60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után.....	—80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra.....	—80
— Szórend és accentus.....	—80
Buden József. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről.....	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet.....	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére.....	—40
— Erdei- és hegyi-cseremisiz szótár. (Vocabularium cseremicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisiz szógyűjteményéből és az Újtestamentum cseremisiz fordításából.....	1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugricis comparatae.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasználtása.....	—20
Fabian István. Finn nyelvtan.....	1.—
Fináty Henrik. A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szömutatókat készített hozzá.....	4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez.....	—40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metenzségi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból.....	—40
Goldziher Ignác dr. A buddhizmus hatása az iszlámra.....	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről.....	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya.....	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval.....	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten.....	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben.....	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta.....	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel.....	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.—
— A Kün- vagy Petrarca-codex és a künök.....	—60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság.....	—40
— A számlálás módja és az év hónapjai.....	—40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről.....	—30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve.....	1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről.....	—80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez.....	—60
— Ertük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében).....	—60
— Szőrendi tanulmányok I. rész.....	—60
— Ugyanaz..... II. rész.....	—80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté.....	12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal.....	—90
— Tanulmányok az újabbkori perzsa irodalom történetéből.....	3.—
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék.....	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól.....	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta.....	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet.....	10.20
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban.....	1.—

Gróf Kuun Géza. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről	—80
— A sémi magánhangzókról	—75
— Adatok Krim történetéhez	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás	—90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában	—20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	120
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével)	120
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	—60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	120
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guar-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
I. kötet: Bécsi-codex. — Münchener-codex	4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex	4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál	4.—
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex	4.—
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex	4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolci-töredék	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Cseh-codex	4.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában

Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.

II. kötet.

1909.

4. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1909.

TARTALOM.

	Lap
GOMBOCZ ZOLTÁN: A fonétika történetéből	241
SCHMIDT JÓZSEF: Egy új idg. nyelv. (Folytatás)	258
SCHMIDT JÓZSEF: Egy új árja nyelv. (Folytatás)	267
DARKÓ JENŐ: A görög nyelv thesaurusának terve	291

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: Rocznik sławistyczny (Revue slavistique) I.	303
SCHMIDT HENRIK: <i>Deutsche Dialektgeographie</i> . Berichte und Studien über G. Wenkers Sprachen-Atlas des Deutschen Reichs. Hg. von Ferd. Wrede. Heft I.	311
SZKUNZEVICS KORNÉL: Gyakorlati kisorosz nyelvtan. Irta Volosin Ágoston	314

Kisebb közlemények.

R. M.: A nyelvtudomány ellen	317
ALEXICS GYÖRGY: Pőröntél	317
ALEXICS GYÖRGY: Juhnevek	319

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötvös füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

II. KÖTET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1909.

YHÄN OPMÄYÄ

YHÄN OPMÄYÄ

YHÄN OPMÄYÄ

YHÄN OPMÄYÄ

YHÄN OPMÄYÄ

YHÄN OPMÄYÄ

YHÄN OPMÄYÄ

FRANKLIN-TÄRSULÄT NYOMÄJÄ.

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap
ASBÓTH OSZKÁR: Jagić Vatroslav	1
— — Szláv hatáson alapul-e igekötőink használata?	27
— — A nevetlen ujj	37
— — <i>Szerencse</i>	101
— — A horvát <i>plugarina</i> és az oláh <i>plugár</i>	194
BALASSA JÓZSEF: Fonétikai kérdések. 3. Beszédhibák és hangtörvények	116
DARKÓ JENŐ: A görög nyelv thesaurusának terve.....	291
GOMBOCZ ZOLTÁN: A magyar hangok időtartamáról.....	93
— — A fonétika történetéből	241
RUBINYI MÓZES: Kísérlet a nyelvtudományban	32
SCHMIDT HENRIK: Az ófelnémet vocalismus kialakulásához	17
SCHMIDT JÓZSEF: A lat. <i>v-</i> (<i>u-</i>) perfectum eredete	5
— — Az ú. n. determinativumok eredete.....	81
— — Egy új idg. (az ú. n. «tochár») nyelv	161, 258
— — Egy új árja nyelv	182, 267

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: S. Simonyi, Die ungarische Sprache	44
— — Vatroslav von Jagić, Die slavischen Sprachen	129
— — Dr. Wenzel Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik	145
— — Dr. Erich Berneker, Slavisches Etymologisches Wörterbuch	198
— — Jagić-Festschrift	213
— — Ilie Bărbulescu, Az oláh nyelv szláv szavainak kora	219
— — Rocznik sławistyczny (Revue slavistique) I.....	303
BALASSA JÓZSEF: Raoul de Grasserie, De la catégorie du genre	67
BEZARD LUCIEN: Dr. Matteo Giulio Bartoli, Das Dalmatische	76
DRĂGANU MIKLÓS: Const. C. Diclescu, Originele limbei române	60
— — J. A. Candrea și Ov. Densușianu, Dicționarul etimologic al limbei române	150

	Lap
GOMBOCZ ZOLTÁN: E. N. Setälä, Zur herkunft und chronologie d. älteren germ. lehnwörter in den ostfinnischen sprachen	73
— — G. Körting, Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache	227
— — P. J. Rousselot, Principes de phonétique expérimentale. Tome II.	229
GULYÁS PÁL: Nyrop Kr., Grammaire historique de la langue française	234
HORGER ANTAL: S. Simonyi, Die ungarische Sprache	41
RUBINYI MÓZES: Ch. Albert Sechehaye, Programme et méthodes de la linguistique théorique	238
SCHMIDT HENRIK: Hermann Hirt, Die Indogermanen	133
— — B. Delbrück, Einleitung in das Studium der indogerm. Sprachen	230
— — Deutsche Dialektgeographie. Hg. v. Ferd. Wrede. Heft I.	311
SCHMIDT JÓZSEF: B. Delbrück, Synkretismus	75
— — K. Brugmann, Die distributiven u. die kollektiven Numeralia der indogerm. Sprachen	79
— — A. Meillet, Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes. Deuxième édition	139
SCHULLERUS ADOLF: Az erdélyi szász tájszótár	52
— — G. Kisch, Nordsiebenbürgisches Namenbuch	71
— — Richard Huss, Vergleichende Lautlehre des Siebenbürgisch-Moselfränkisch-Ripuarischen	211
SZKUNZEVIČS KORNÉL: Gyakorlati kisorosz nyelvtan. Írta Volosin Ágoston	314

Kisebb közlemények.

ALEXICS GYÖRGY: <i>Pogheadz</i>	125
— — <i>Pérentél</i>	317
— — <i>Juhnevek</i>	319
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Polgár</i>	26
— — Az erdélyi szász tájszótár	60
— — A szláv philologia encyclopædiája	128
R. M. A világnyelv kérdéséhez	36
Novilatin	160
— — A nyelvtudomány ellen	317

A FONÉTIKA TÖRTÉNETÉBŐL.

Az 1856-ik esztendővel a fonétika történetében új korszak kezdődik. Ebben az évben adta ki ERNST BRÜCKE első ízben — BONITZ felszólítására — *«Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute»* című munkáját, a melyet a tudományos hang-fiziológiai kutatások hosszú sora követett. BRÜCKE könyvének megjelenése óta félszázad telt el s ezalatt az általános fonétika három tudománynak, a fiziológiának, akusztikának és a nyelvtudománynak határán önálló területet hódított magának. A munkások száma megsokszorozódott s a megfigyelések és kísérletek eredményeit terjedelmes kézikönyvek foglalják rendszerbe.

Elérkezett az ideje annak, hogy visszatekintsünk a multba. Nem csak azért, mert minden tudomány öntudatos munkásának kötelessége tudománya történetét is ismerni, hanem azért is, mert csak a mult ismerete adja kezünkbe a jelen igazságos értékelésének kulcsát. Kétszeresen tanulságos ez a történeti visszapillantás a fonétikusra nézve: hiszen talán egy tudományban sem szakad meg a fejlődés fonala annyiszor, mint a hangtanban; egy tudomány művelői sem kezdték a megfigyelés és rendszeralkotás munkáját annyiszor a legelejéről, abban a meggyőződésben, hogy töretlen úton járnak, mint a hangtan munkásai.

A nyelvtudomány nagy kárára fiatalon elhunyt F. TECHMER, a kinek figyelme és érdeklődése mindenre kiterjedt, az 1883-ban alapított *Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft* programpontjai közé felvette a fonétika történetét is. Terve az volt, hogy először folyóiratában a nehezebben hozzáférhető régi fonetikai munkákat újra lenyomatja, s csak azután fog hozzá a fonétika történetének rendszeres megírásához.

Az Intern. Zeitschr. IV. kötetében csakugyan ki is adta JOHN WILKINS-nek 1668-ban megjelent *Essay towards a real*

character and a philosophical language című nagy munkájának általános fonétikai szempontból érdekes fejezeteit, az V. kötetben pedig a dán JAKOB MADSENnek 1586-ból való *De vera literarum doctrináját*, a melyre néhány évvel azelőtt J. HOFFORY hívta fel figyelmét. MADSENT WILLIAM HOLDER (1669) és J. PABLO BONET (1620) munkái követték volna; a terv megvalósítását azonban TECHMER váratlanul közbejött halála megakadályozta. Csonkán maradt TECHMER egy értekezése is, a mely legalább részben szintén a fonétika történetébe vágó kérdésekkel foglalkozik: *Beitrag zur Geschichte der französischen und englischen Phonetik und Phonographie* (V. 145—295) című nagyszabású, óriási anyagot feldolgozó tanulmánya, a melynek csak a francia fonetikai és hangtani irodalmat ismertető és bíráló első fele látott napvilágot.

Mélyenjáró, szép értekezést közölt SWOBODA a *Phon. Studien* IV. kötetében (1. kk., 147. kk.) KEMPELENről, BRÜCKERről és CZERMAKról (vö. még SWOBODA, *Zur Geschichte der Phonetik in Österreich*, *Zeitschrift f. Realschulwesen*, XV, 385—406, 449—471); bőven foglalkozik KEMPELENNEL LINDNER ERNŐ értekezése is a *NyK.* VIII. kötetében («KEMPELEN és viszonylásai a nyelvtudományhoz»). A fonétika egész történetéről ad rövid áttekintést JESPERSEN OTTÓ 1897—1899 megjelent dán *Fonetik*-jának 2. fejezete (németül *Zur Geschichte der Phonetik* címmel a *Die neueren Sprachen* 13. kötetében 210—24, 402—416, 513—28). Ha még megemlítjük J. STORM *Englische Philologie. I. Die lebende Sprache* (1892) című munkáját, a mely az újabb fonétikai irodalom részletes ismertetését és bírálatát is adja, körülbelül mind felsoroltuk a nagyobb munkákat vagy értekezéseket, a melyek a fonétika történetével foglalkoznak. Különösen mostoha sorsban részesültek a nehezen hozzáférhető 16—17. századbeli fonétikai munkák. Igaz hogy JESPERSEN említett összefoglalásában majd valamennyit felemlíti s röviden jellemzi is, de maga tiltakozik az ellen, hogy e munkák tudománytörténeti értékét a nekik szentelt csekély tér szerint ítéljük meg. Megérdemlik e munkák, hogy velük még egyszer, kissé bővebben foglalkozzunk, annál is inkább, mert a fonétika történetének ez az első százada nemcsak az egyes hangok képzésmódjának megfigyelésében, hanem a rendszeralkotás terén is figyelemreméltó eredményeket ért el.

1. Jacobus Matthiæ Arhusiensis.

Az első, a ki a hagyományos orthográfiai képezetek hatása alól megszabadulva, az általános fonétika feladatáról és céljáról magának világos fogalmat alkotott, egy dán nyelvtudós: JACOB MADSEN AARHUS, vagy mint magát fonétikai munkája címlapján latinosan nevezi, JACOBUS MATTHIÆ ARHUSIENSIS volt. *) JACOB MADSEN 1538-ban, a Jütland keleti partján fekvő Aarhus városkában született. Egyetemi tanulmányait elvégezve, néhány évig szülővárosában rektoroskodott, majd külföldi útra indult, s hét esztendőt töltött a nevezetesebb német és francia egyetemeken (többek közt Wittenbergában, Lipcsében, Heidelbergben), s a klasszikus nyelveken kívül különösen héberrel, filozófiával és theológiával foglalkozott. Tanárai közül, úgy látszik, főkép a híres francia matematikus és humanista, PIERRE DE LA RAMÉE (PETRUS RAMUS) volt rá nagy hatással. Majd visszatért hazájába s 1574-ben a kopenhágai egyetemen a görög és latin nyelv, 1580-ban a theológia tanárává lett. 1586 július 15-én halt meg. **) Bennünket érdeklő munkája, egy 250 lapos kis oktáv kötet, halála évében, 1586-ban jelent meg Baselben, a következő címmel: *De literis libri duo. | Quorum Priore Nativa pronuntiatio asseritur: | Posteriore Sophistica confutatur. | Autore | Jacobo Matthiæ | Arhusiensis. | Basileae | Per Conradum Vvaldkirch ad Lecythum Perneam* MD LXXXVI (a párizsi Bibliothèque Nationaleban X. 8529 jelzet alatt). Munkája megjelenését, úgy látszik, már nem érte meg; legalább az utószó szerint, a melyben a kiadó a könyv sajtóhibáit mentegeti, a korrektúraíveket MADSEN már nem javíthatta át.

MADSEN könyvét NIELS KAASnak, II. FRIGYES dán és norvég király kancellárjának s a kopenhágai Akadémia «conservator supremus»-ának ajánlja. Rendkívül érdekes és jellemző ez az Epistola dedicatoria, a melyben a szerző többek közt könyve megírásának indítékairól s kutatása módjáról is beszámol.

*) JESPERSEN (Die neueren Sprachen XIII. 211) az angol JOHN HART 1569-ben megjelent An Orthographie című művét említi az első helyen, mivel azonban HART munkáját nem olvastam, fonétikai értékét megítélni nem tudom.

**) V. ö. BRICKA, Dansk Biografisk Lexicon, I. 24—26; RÖRDAM, Kjöbenhavn's Universitets Hist. 1537—1621. II, 301, 608.

«Animadverti vulgarem literarum doctrinam — írja — hominum magis arbitrio quam *naturę prescripto* institutam esse . . . Animadverti etiam tum ad literas ipsas, tum ad *lingvas omnes, rectę et facily discendas*, magnopere utile et necessarium esse: ut *doctrina* aliqua *literarum omnibus lingvis communis* (általános fonétika!) extaret. Eam autem nullam veram et constantem esse posse, nisi ex ipsa natura, omnibus hominibus et gentibus communi describatur . . . Primum bonos avtores omnes qvos de literis aliquid scripsisse scirem, . . . adii et evolvi . . . Deinde naturam ipsam observandam me contuli . . . Hoc ergo naturę artificium hoc scripto explicare et inde veram, nativam, facilem et omnibus lingvis communem literarum doctrinam describere et publicę proponere studui.»

Egy 16. századbeli philologus, a ki tudatosan szakít a grammaticai és orthographiai hagyománynyal, a ki többre tartja a természet megfigyelését a régi írók hitelénél, a ki inkább hisz saját szemeinek, mint ARISTOTELESnek és a római grammatikusoknak! Annál meglepőbb ez, ha meggondoljuk, hogy az írásjelek és hangok viszonyának ilyen elfogulatlan vizsgálatáig sok 19. századbeli nyelvtudós, jórészt maga GRIMM sem tudott felemelkedni.

MADSEN a «literarum physica et grammatica naturalis»-t szembeállítja a «sophistica»-val, «quę a natura discrepat». Ehhez képest munkája is két részre oszlik. Az 1. könyv, a mely «*De vera literarum doctrina*» alcímet visel, a beszélő szervek működése alapján, tehát genetikus alapon a hangok természetes rendszerét (*ordo literarum naturalis*) akarja felállítani. Ez a rész — a mely az Intern. Zeitschr. f. allg. Sprachw. V. kötetében (84—132) egész terjedelmében megjelent, — az újkor első általános fonetikája.

TECHMER kiadásában az első könyv mindenki számára könnyen hozzáférhető s így részletes tartalmi ismertetése felesleges volna. MADSEN megfigyelései közül csupán a legfontosabbakat emelem ki, a melyekre később is több ízben lesz alkalmunk hivatkozni.

A magánhangzókról szóló fejezetben joggal kárhoztatja ARISTOTELES meghatározását, a mely szerint «τὰ φωνήεντα ἢ φωνή καὶ ὁ λάρυγξ ἀφίησι». «Guttur enim, jegyzi meg, et vox causa communis omnium literarum est. Vox autem e gutture emissio, nisi certa oris figura formetur, vocalis non fit... Motus enim lingvę et labii, in vocali formanda, lenior est.... Os...

variè figuram qvasi fistulam mutat.. Ac proinde varios etiam sonos vocalis edit». Háromszáz esztendő telt el, míg végre a fonétikusok belátták, hogy a magánhangzókra nézve csakugyan nem a *vox*, a zönge, hanem a *certa oris figura*, a rezonátorként működő szájüreg alakja jellemző. Az újabb fonétikusok közül voltaképen TECHMER volt az első, a ki MADSEN genetikus meghatározásához visszatérve, a zöngés és zöngétlen magánhangzók közös nevéül a szabatosabb *mundöffner* elnevezést (v. ö. MADSEN-nél: *motus lingvae et labii lenior*) ajánlotta. MADSEN két magánhangzó-sort különböztet meg: a *lingvalis* és a *labialis* sort. A *lingvalis vocalis* «ore diducto (illabialis articulatio) et labiis hiantibus, *lingvae situ formatur*», még pedig az *a* «magno rictu, lingua reducta et depressa», *e* «mediocri rictu, lingua media, ad medium palatum subducta et nonnihil porrecta», *i* «minimo rictu, media lingua ad extremum palatum subducta».

Különös, hogy míg a palatalis vocalisoknál belátta a nyelvállás fontosságát, a labialisoknál a nyelvállást elhanyagolja, mert nehezen megfigyelhető, s mert különben is «satis est ex labiis vocalem labialem describere... Natura enim inducta, sua sponte lingvam ad sonum aptat». A nyelvállás elhanyagolása meg is boszulta magát, mert sem az *ö*, sem az *ü* hangot helyesen meghatározni s rendszerébe illeszteni nem tudta.

A mássalhangzókat, a melyek «situ et ictu partis mobilis in ore formantur», éppen úgy, mint a magánhangzókat, két csoportra osztja: *lingvalisokra* (*s, r, l, n, t, d, k, h, g, j*) és *labialisokra* (*v, f, p, m*). Az előbbieket «situ et ictu linguae», az utóbbiak «pulsu et ictu labii inferioris» képeztetnek.

Feltűnő, hogy míg MADSEN sem a zöngés és zöngétlen mássalhangzók, sem a nasalis és oralis articulatiók közti különbséget nem vette észre, a sokkal nehezebben megfigyelhető erőfokbeli különbséget (tenius ~ media; fortis ~ lenis), legalább a labialisoknál, helyesen itéli meg: «*v* labio inferiore nonnihil contracto, et interiore sui parte *levius* dentes premente, *lenius* efflatur», mind ellenben: «*f* labro inferiore medio... dentes sectores *arctius* premente... *c* *piosè* efflatur». Ugyanígy az explosíváknál is: «*p* è mediis labiis *arctius compressis* erumpit», «*b* labiis mediis *levius* compressis, intus qvasi continetur». Abban persze már téved, hogy a harmadik «labiolabialis», az *m* «labiis

aretissime compressis» ejtődik. Az ajakzár tudvalevőleg a nasalisoknál a leggyengébb.

MADSEN egész hangrendszerét a következő összeállítás tünteti fel (MADSEN, 128. l.):

Littera nativa simplex et necessaria	vocalis	lingvalis rictus	magni	— — —	a
			mediocris	— — —	e
			minimi	— — —	i
		labialis orbis	plenioris	— — —	o
			mediocris	— — —	u
			minimi	— — —	y
	consona	lingvo-palatina	mobilis	— — —	s
			fixa	— — —	r
		lingvalis	lingvo-dentalis	supera	— — —
				interior	— — —
			infera	exterior	— — —
				interior	— — —
				exterior	— — —
				exterior	— — —
		labialis	labiodentalis	— — —	v
			labiolabialis	— — —	f
		labialis	conjuga	— — —	p
				solitaria	m

A második könyv, *De diversę doctrine incommotis*, a latin, görög, héber, német, francia, olasz nyelvtanok bírálata az első könyvben kifejtett *ordo literarum naturalis* szempontjából, általános fonétikai tekintetben nem sok érdekeset nyújt.

Ha MADSENről való ítéletünket röviden összegezni akarjuk, azt mondhatjuk, hogy a *De literis libri duo* tudománytörténeti értéke nem az egyes hangok elemezésének finomságában (e téren ind és arab elődei túltettek rajta), nem is a rendszeralkotásban (habár kortársait ebben is messze túlszárnyalja), hanem az általános fonétika elveinek világos és meglepően szabatos fogalmazásában van.

2. A spanyolok.

MADSENNEL majdnem egy időben, a 16. század közepén és a 17. elején három spanyol szerzetes is foglalkozott az élő beszéd vizsgálatával. Nem elméleti, tudományos érdeklődés vezette őket kutatásaikban, hanem a gyakorlati élet kényszere: a siketnéma-oktatás.

Az első, a ki arra a gondolatra jött, hogy siketnémákat a mozgásérzetek begyakorlásával hangos articulált beszédre (nem jelbeszédre, mint a 18. századbeli híres ABBÉ DE L'ÉPÉE!) s egyszersmind mások beszédének leolvasására tanítson, egy 16. századbeli spanyol benzés barát, PEDRO PONCE volt.*)

PONCE életéről és működéséről, nagyrészt ANDRES és LORENZO HERVAS Y PANDURO nyomán**) a következő gyér adatokat sikerült összeállítanom.

Az oñai kolostorban van vagy volt egy 1578 augusztus 24-én kelt s az oñai királyi jegyzőnek, JUAN DE PALACIOSNAK ellenjegyzésével hitelesített engedélylevelével (kiadta BENITO GERONYMO FELJOO ily című gyűjteményében: *Cartas eruditas y curiosas, en que por la mayor parte se continúa el designio del Theatro critico. IV. kötet*), hogy «el monge PONCE» «una capellania con certas misas» alapítson. Alapítványra megokolásában PONCE többek közt ezt mondja:

«Los quales dichos maravedis yo, el dicho fray Pedro Ponce, monge de esta casa de Oña, he adquirido curtando y cercenando de mis gastos, y por mercedes de señores, de quienes he sido testamentario, é bienes de discípulos que he tenido; á los quales con la industria que Dios fue servido de mandar en esta santa casa por meritos de el señor S. Juan Bautista, y nuestro Padre San Iñigo, tuve discípulos, que eran *sordos y mudos à nativitate*, hijos de grandes señores é de personas principales, á quienes *mostré hablar* y leer, y escribir, y contar, y á rezar, y ayudar á misa, y saber la doctrina christiana, y saberse *por palabra* confesar, é algunos latin, é algunos latin y griego, y entender la lengua italiana...»

---

*) PONCE prioritását, különösen AMMANNAI és ABBÉ DE L'ÉPÉEVEL szemben, egy spanyol eredetű jezsuita, D. GIOVANNI ANDRES mutatta ki először ily című munkájában: «Dell' origine et delle vicende dell' arte d' insegnar a parlare ai sordo-muti». Vienna, Apresso d'IGNAZIO ALBERTI, 1793.

**) V. ö. ANDRES i. m.; L. HERVAS, Escuela española de Sordomudos, Madrid, 1795, I. 297. l.

Az első pillanatra szinte hajlandók volnánk PONCE szavait középkori túlzásnak tekinteni, ha három kortársa is nem tanuskodnék igaz voltuk mellett. II. Fülöp orvosának, FRANCISCUS VALESIIUSnak 1578-ban megjelent «De iis quæ scripta sunt physicè in libris sacris, sive de Sacra Philosophia liber singularis» című könyvében*) (a 78. lapon) ezt olvassuk:

«Atqui, neque hic ordo, ut sermo discatur ante scripturam, atque proinde scriptura per vocem significet, potius quam vox per scripturam, necessitatem habet naturalem, ita ut nullatenus possit contra fieri, sed ob facilitatem potius ita evenit et quia citius sunt homines nullo sensu orbat, habiles ad loquendum, quam ad scribendum, posse vero omnino contra fieri, aperte indicavit Petrus Pontius Monachus Sancti Benedicti, amicus meus, qui . . . natos surdos docebat loqui, non alia arte, quam docens primum scribere, res ipsas digito indicando, quæ characteribus illis significarentur, deinde ad motus lingue, qui characteribus responderent, provocando.»

Megerősíti VALLES tanuságtételét PONCE egy másik kortársa is, a hírneves történetíró s a Corónica General de España folytatója, AMBROSIO DE MORALES is, a ki 1575-ben Alcalában megjelent *Las antigüedades de las ciudades de España que van nombradas en la Corónica* című munkájában Spanyolország híres emberei között Poncet is felsorolja. Tudósítása annál érdekesebb, mert PONCE módszerének jellemzésére PONCE egyik siketnéma tanítványának szavait szószerint idézi:

«El otro insigne Español — írja MORALES —, de ingenio peregrino y de industria increíble si no la hubieramos visto, es el que ha enseñado á hablar los mudos, con arte perfecta que él ha inventado. Y es él Padre Fray Pedro Ponce, Monge de la Ordine de San Benito, que ha mostrado á hablar á dos hermanos y una hermana del Condestable mudos . . . Y porque se goce mas particularmente esta maravilla, y se entendia algo de arte que se ha usado con ella, y quede por memoria, pondré aquí un papel que yo tengo de su mano. Pregunto uno delante del P. fray Pedro Ponce, como le habia comenzado á enseñar la habla . . . él respondió de palabra primero, y des pues escribió así: Sepa Vmd. que quando yo era niño, que no sabia nada ut lapis, comencé á aprender á escribir primero las materias que mi maestro me enseñó: y despues escribir todos los vocablos castellanos en un libro mio, que para esto se habia hecho. Des-

---

*) Az 1578-i első kiadás Turinban jelent meg; későbbi kiadásai 1588, 1592, 1595, 1622-ben Lyonban. Az első kiadást nem láttam.

pues, adjuvante deo, comencé á deletrear, y despues pronunciar con toda la fuerza que podia: aunque se me salió mucha abundancia de saliva. Comencé despues á leer historias, que en diez años he leído historias de todo el mundo: y despues aprendí el latin. Y todo era por la gran misericordia de Dios, que sin ella ningun mudo lo podia pasar.»

Igaz, hogy e naivságában kedves nyilatkozatból nem sokat tudunk meg PONCE tanítása módjáról, annyi azonban mégis nyilvánvaló, hogy nem jelbeszédről, hanem artikulált hangos beszédről van szó. A harmadik tanú végre JUAN DE CASTAÑIZA, a ki megemlíti (La vida de San Benito, Salamanca, 1583), hogy többek közt PONCE tanítványa volt DON GASPAR DE GUERRA is, Aragon kormányzójának a fia. Az oñai kolostor évkönyve az 1584. esztendőnél a következő szavakkal örökíti meg az emberiség egyik nagy jóltevőjének emlékét:*) «obdormivit in Domino frater Petrus de Ponce, hujus Onniensis domus benefactor, qui inter ceteras virtutes, quæ in illo maximæ fuerant, in hac præcipuè floruit, ac celeberrimus toto orbe fuit habitus, scilicet mutos loqui docendi. Obiit anno 1584, in mense augusto».

Igaz, hogy PONCENÁL a beszélő szervek működésének megfigyelése nem öncél, hanem csak eszköz volt, s nincs tudósításuk arról, hogy a megfigyelésen túl eljutott-e a rendszerezésig is, mégis megérdemli ez az egyszerű szerzetes, hogy nevét feljegyezzük az általános fonétika munkásai közé annál is inkább, mert kétségkívül az ő hatása alatt keletkezett az első siketnéma-oktató s a sorrendben második fonétikai kézikönyv, a mely harminczhat évvel halála után, 1620-ban jelent meg.

Szerzője JUAN PABLO BONET volt. A munka pontos czíme a következő: «*Redvction de las | letras, y arte para ense | ñar a ablar lor mudos. | Por Juan Pablo Bonet, Barletserbant | de su Mag^d. entretenido cerca la | persona del Capitan Genl. de la artille | ria de España y Secretario del Con | destable de Castilla. Dedicado | Ala Mag^d. de Rey don Felipe | u^o Nro Señor. En Madrid por Francisco Abarca de Angulo. 1620.***) Jeligióje: Sic natura vincula solvit artis, ita ars naturæ vincula solvit.

*) FEIJOO, i. m.

**) A Bibl. Nat.-ban 3 példány X. 1535, 2676, Z. 12393 jelzet alatt. E rendkívül ritka könyvből egy-egy példány van még a párizsi, göttingai

Szinte kétségtelennek tarthatjuk, hogy BONET mestere a siketnéma-oktatásban PONCE volt s hogy a *Reduction de las letras* is részben az ő szellemi tulajdona. Túlásba megy azonban FEIJOO (i. m.), a ki BONETet egyenesen kéziratlopással vádolja, csupán azért, mert az előszó szerint BONET is, épúgy mint PONCE, a castiliai condestable öcsesét tanította meg beszélni. Nyilván ugyanarról a családról, de két különböző nemzedékről van szó. Külömben BONET mellett egy elfogulatlan külföldinek, SIR KENELME DIGBYnek tanúságtételét is felhozhatjuk. KENELME DIGBY 1644-ben Párisban megjelent *«Two treatises. In the one of which, the nature of bodies; in the other the nature of mans soule»* című munkájában a XXVIII. fejezetben elbeszéli, hogy Spanyolországban megismerkedett egy siketnéma főnemessel, a kit egy pap tanított meg beszélni. Az elbeszélés néhány részletét szószerint közlöm.

«... I new in Spaine the yonger brother of the Constable of Castile... The spanish lord was borne deafe, so deafe, that if a gunne were shott off close by his eare, he could not heare it; and consequently he was dumbe... At the last, there was a priest who undertook the teaching him to understand others when they spoke and to speake himselfe that others might understand him... after strange patience, constancy and paines, he brought the yong Lord to speake as distinctly, as any man who so ever; and to understand so perfectly what others said that he would not loose a word in a whole dayes conversation... They who have a curiosity to see by what steppes the master proceeded in teaching him, may satisfy it by a book which he himselfe hath writt in Spanish upon the subiect...»

Mivel DIGBY, mint a walesi herczeg kíséretének egyik tagja 1623-ban járt Spanyolországban,*) kétségtelen, hogy szavai nem a már 1584-ben meghalt PONCERA**) (a ki külömben nem is írt könyvet módszeréről), hanem BONETra és BONET munkájára vonatkoznak.

és bécsi siketnéma-oktató intézetek könyvtárában és a British Museum-ban is. Francia fordítása E. BASSOULS és A. BOYERTÓL 1891-ben Párizsban jelent meg.

*) V. ö. DU VERDIER, *Abrégé de l'histoire de l'Angleterre*, Paris, 1667, az 1623. évnél.

**) Így PILLET a Michaud-féle *Biographie Universelle* PONCE-cikkében.

Fonétikai szempontból az I. könyv 13.—38. fejezete (közös címük: «Nominacion de las letras simples por demonstraciones de la boca, y razon porque les dieron aquella forma de caracteres mas que otra, y las abreuaturas y numeros de cuenta que significa y vale cada letra en la lengua Latina y Castellana») s a II. könyv 6. fejezete értékes (címe: «De la postura y mociones que han de tener y hazer la boca y lengua, dientes y labios para formar el mudo cada letra»). Mind a két fejezet sajátos keveréke az éles szemre valló helyes megfigyeléseknek s a hagyománytól elszakadni nem tudó elfogultságnak. A hangokat a hagyományos ábéczé sorrendjében tárgyalja, s meg sem kísérti képzésmódjuk szerint csoportosítani őket. Még furcsább, hogy a betűk alakját a megfelelő hangok képzésmódjával akarja kapcsolatba hozni. A B-ről például ezt írja: «... dieron esta figura B pues retratan los labios pegados aquellos dos medios circulos que se juntan sutiles en medio de la linea perpendicular...» Mászor meg lefekteti vagy fejük tetejére állítja a betűket, csak hogy a vélt kapcsolatot kimutathassa! Külömben ennek a groteszk gondolatnak nem csak a 17-ik (l. alább HELMONTNÁL), hanem még a 18-ik században is akadtak védelmezői.

Mint rendszerező, BONET mélyen MADSEN alatt áll, a mássalhangzók képzésmódjának megfigyelésében azonban túltesz elődjén. BONET az első (legalább az újkori fonétikusok között), a ki észreveszi és helyesen határozza meg a nasalis és az oralis articulatio közti különbséget. A 142. lapon pl. ezt írja az *m* hangról: «Esta letra pronunciara el mudo obligandole a que quando fuera a echar la *respiraciõ sonora*, *cierre los labios tan pegados, que no pueda salir por la boca, sino por las narizes*». Észreveszi a zönge fontosságát a mássalhangzók képzésében, s találóan «*respiracion sonora*»-nak nevezi. Nehezebb eldönteni, hogy vajjon az explosíváknál a zárt alkotó szájrészek izommunkájának erőfokát is megfigyelte-e? Igaz, hogy a *p*-ről azt mondja, hogy «... esta letra no se forma de *respiracion sonora*, sino deste viento deteniendo, para que *salga con violencia*», míg ellenben a *b*-ről, hogy «ha de pegar los labios y *entreabrirlos suavemente*» (ugyanígy jellemzi a *t* és *d* közötti különbséget is), de másrészt tekintetbe véve, hogy a *b* és *d* jeleknek a spanyolban — legalább bizonyos fonétikai helyzetekben, — már a

17. században is spirans hangértékük volt,*) nem lehetetlen, hogy BONET *entreabrir suavamente* kifejezése a *w* és *ð* spirán-sokra vonatkoznak. BONET-nél találjuk végre a palatalisatio első, többé-kevésbé helyes meghatározását is. «Su formacion — írja a spanyol *ñ* (= *ń*) hangról a 112. lapon — es la propia que de la *n*, sin diferenciarse en mas que en *apretar la lengua al paladar dobladamente*».

A magánhangzóknál csak az ajakműködést figyeli meg, a nyelvtállásra ellenben (az egyetlen *i*-t kivéve) nincs tekintettel; természetes, hogy meghatározásai MADSENÉINÉL is tökéletlenebbek.

BONET könyvének még egy fejezetéről kell megemlékeznünk, a melynek ugyan nem annyira fonétikai, mint inkább kultúr-történeti jelentősége van. A 10. fejezetben (címe: *De la razon porque los niños tardan tanto en aprender a leer, y pruevase ser la causa que lo dificulta, la nominacion des las letras, con que los enseñan*) B. az olvasás tanításával foglalkozik s eredménytelenségének főokát a silabizálásban (= nominacion de las letras, *Francisco* helyett *efeereaeneceiseceó*) látja s helyette a hangoztató módszert (reduction de las letras) ajánlja. Ezt BONET 1620-ban, tehát 184 esztendővel STEPHANI előtt írta!

PONCE és BONET mellett «der dritte im bunde» MIGUEL RAMIREZ DE CARRION volt. Egyetlen munkája 1629-ben jelent meg Montilla-ban, következő címmel: *Maravillas de naturaleza, en que se contienen dos mil secretos de cosas naturales, dispuestos por abecedario a modo de Aforismos faciles y breves de mucha curiosidad y provecho.***)

A siketnémák beszélni tanítása is a 2000 természeti csoda egyike. Az előszóban és a *Sordo* című szó alatt megemlíti, hogy több siketnéma spanyol főnemest tanított meg beszélei, többek közt a castiliai Condestable öccsét is, a ki régebben BONET tanítványa volt. A hangoztató módszert, mint saját találmányát ajánlja («non he de passar en silencio otra inventiva mia...

*) A mai ejtésre v. ö. F. M. JOSSELYN, *Études de phonétique espagnole*, Paris, 1907, 76. lap.

**) Csak néhány példányát ismerjük; a Bibl. Nat.-ban R. 933 jelzet alatt; ugyanazon évben Alcalában is; NIC. ANTONIO Bibl. Hispana Novajában egy 1622-iki kiadást is említ; eddig nem került elő, lehet, hogy csak tévedés.

que es el aver reducido el modo de enseñar a leer a metodo tan facil... que puede un niño en quinze dias... aprender a leer...»). Fonétikai szempontból újat nem mond s így megelégedhetünk nevének és művének felemlítésével.

3. John Wallis.

Egyike Angolország előkelőbb matematikai elméinek; az *Arithmetica infinitorum* szerzője, a kinek nevét a mathematica története DESCARTESTAL és FERMATVAL együtt emlegeti.

1616-ban született Ashfordban, egyike volt 1645-ben a londoni Royal Society megalapítóinak, 1649-ben a geometria tanárává lett az oxfordi egyetemen. 1660-ban II. Károly udvari káplánjának hívta meg. 1703-ban, 87 éves korában hunyt el.

A természettudós éleslátásával és elfogulatlanságával fog a beszéd vizsgálatához is, és *De loquela*-jában olyan fonétikai rendszert ad, a mely mindkét elődjéét messze túlszárnyalja.

Fonétikája nem önállóan, hanem mint 1653-ban megjelent angol nyelvtanának bevezetése látott először napvilágot. Az 1664-iki második kiadás (az első kiadást nem láttam) teljes címe a következő: *Johannis Wallis S. T. D. Geometriæ Professoris Saviliani, in Celeberrima Academia Oxoniensi, Grammatica Linguae Anglicanae. Cui præfigitur, De Loquela sive sonorum formatione Tractatus Grammatico-physicus. Editio secunda, priore auctior. Oxoniæ, ... 1664.**)

WALLIS sem MADSEN, sem BONET munkáját nem ismerte, s meg volt róla győződve, hogy töretlen úton jár. A *Præfatió*ban megjegyzi, hogy *Tractatus*-át főképen azért tartja kiadásra érdemesnek «... quod omnino novum sit, nec ab aliis, quod sciam, tentatum; quamvis enim quarundam literarum formatura sparsim apud nonnullos tradita conspiciatur, nescio tamen an quispiam totam loquela rationem conjunctim et systematice tradiderit».

Legtöbb újat és érdekeset a *Tractatus* 2. fejezete nyújt:

---

*) Még WALLIS életében több kiadást ért: 1674, 1675 Oxford; 1672 Hamburg; 1675 London. A bevezető fonétikai rész AMMAN *Surdus loquens*-ével együtt 1724-ben és 1740-ben.

De vocalibus earumque formatione. WALLIS, a kiben éles megfigyelő tehetség gazdag gyakorlati nyelvtudással párosult,*) először veszi észre a vocalis-rendszerek legfőbb gyengéjét, hogy t. i. a valójában végtelen számú variáns közül jórészt önkényesen kell kiválasztanunk azokat a magánhangzókat, a melyek a rendszer kereteit alkotják.

WALLIS rendszerében a vocalisokat kilencz főtypus képviseli: «tres in gutture, tres in palato, et in labiis totidem, pro triplici nimirum, in singulis sedibus, oris apertura, majori, mediocri, minori». Rendszere tehát így alakúl:

		Aperturá		
		majori	media	minori
Vocales	Gutturales	$\hat{a}$ aperta $\tilde{o}$	e fœm. $\tilde{o}$	$\tilde{u}$ obscurum $\tilde{o}$
	Palatinæ	$\hat{d}$ exile	$\acute{e}$ masc. $\tilde{i}$	$\acute{ee}$ exile $\tilde{i}$
	Labiales	$\hat{o}$ rotund.	$\acute{oo}$ pingue $\tilde{u}$	$\hat{u}$ exile.

A mi a két utóbbi sort illeti, nyilvánvaló, hogy W. az *á exile*-n az *ä*, az *û exile*-n az *ü* hangot érti. Nehezebben érthető már az a magarázat, a melyet ez utóbbihoz fűz:

«Anglis, Gallisque notissimum (t. i. az *û exile*). Hoc sono Anglisuum u longum ubique efferunt: *muse, tune, dure, new, knew*... Hunc sonum extranei fere assequuntur, si diphthongum *iu* conentur pronunciare (ut in Hispanorum *ciudad*). Non tamen idem est omnino sonus, quamvis ad illum proxime accedat; est enim *iu* sonus compositus, at Anglorum et Gallorum *û* sonus simplex.»

Tévedésről nem lehet szó: WALLIS az angol *muse, tune* stb. szavak vocalisát azonosítja a francia *ü* hanggal! 15 évvel később JOHN WILKINS *An essay towards a real character and a philosophical language* című munkájában (a melyről alább bővebben lesz szó) az *ü* hangot kihagyja rendszeréből, mert nehéz kiejteni:

«The *u* Gallicum... though it cannot be denied to be a distinct simple vowel, yet it is of so laborious and difficult pronunciation to all

---

*) Angol anyanyelvén kívül saját megfigyeléséből ismerte a walesi, francia, olasz, spanyol és német nyelvet.

those Nations amongst whom it is not used (*as to the English*)...that... I shall make less use of it, then of the others...

Hogy e két homlokegyenest ellenkező állítást hogy lehetne összeegyeztetni, nem tudom. Hogy WALLIS, a ki pl. a walesi nyelv annyi finomságát megfigyelte, egy *tūn* v. *tjūn* hangcsoportot összetévesztett volna *tūn* v. *tjūn* hangcsoporttal, alig hihető. Valószínű, hogy a felsorolt szavakban WALLIS nyelvjárásában csakugyan *ü*-féle hang volt (talán *u*, mint pl. a svéd *hus* szóban?) ; úgy látszik SWEET (A History of English Sounds) is inkább e magyarázat felé hajlik.

Legérdekesebb a gutturalis vocalisok sora. Az *ā*, *ō* aperta, a melyet WALLIS szerint az angol *fall*, *call*, *cause*, *lawes* szavakban ejtenek, a mi jelzésünk szerint *ā* vagy *o* volna. Az *e foem. Gallorum* «*eodem loci*, sed aperturā faucium *mediocri* formatur», tehát középső nyelvállású hang, valószínűleg *ə* («sono nempe obscuro»). Talán ugyanez a hang van meg WALLIS szerint az angolban *vertue*, *liberal*, *liberty* szavakban is. Az *ò vel ũ obscurum* csak abban különbözik az *e foem.*-től, hogy a szájnnyílás kisebb; ezt a hangot ejtik az angolok a *turn*, *burn*, *cut*, *some*, *done* stb. szavakban, s hasonlít hozzá a franczia *eu* is a *serviteur*, *sacrificateur* utolsó szótagjában. A mai angolban a *burn*, *cut* szavak vocálisa illabialis mid-backnarrow hang (tehát körülbelül *ä* v. *ε*), a 17. században ellenben nemcsak WALLIS, hanem WILKINS és COOPER (Grammatica Linguae Anglicanae, London, 1685) is magas nyelvállásúnak mondják; nyilvánvaló, hogy a középangol *u* a 16—17. század folyamán csak delabializálódott (tehát *i* vagy *e* volt), s a nyelvállás sülyedése csak később következett be.

WALLIS magánhangzó-rendszere tehát a mi átírásunkban így alakulna:

<i>ā</i>	<i>ə</i>	<i>i, e</i>
<i>ä, ε</i>	<i>e</i>	<i>i</i>
<i>o</i>	<i>u</i>	<i>ü (? u)</i>

A mássalhangzók fejezetében (*De Consonantibus earumque formatione*, p. 14-) tökéletlen vagy helytelen megfigyelések mellett sok a meglepően finom észrevétel. Furcsa tévedés, hogy WALLIS a zöngés mássalhangzókat (nála: semimutæ) a naso-oralis hangokhoz számítja: spiritus inter fauces et nares æqualiter divisus; exiguum sonum in naribus efficiunt. Arra alig gondolhatunk, hogy WALLIS azt a csekély nasalis resonanciát, a mely pl. a zöngés explosíváknál zárt orrjárat mellett is elég gyakori, szabad füllel megfigyelte volna. A mássalhangzók rendszere nála a következő:

Labiales	{	muta	<i>p</i>	<i>f</i>	<i>t</i>	
		semi-muta	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>w</i>	
		semi-vocal.	<i>m</i>	mugitus		
Palatinæ	{	muta	<i>t</i>	<i>s</i>	<i>th</i>	} <i>l, r</i>
		semi-m.	<i>d</i>	<i>z</i>	<i>dh</i>	
		semi-voc.	<i>n</i>	gemitus		
Gutturales	{	muta	<i>c</i>	<i>ch</i>	<i>h</i>	
		semi-m.	<i>g</i>	<i>gh</i>	<i>y</i>	
		semi-voc.	<i>ñ</i>	gemitus		

Szerencsés újítása WALLISnak, hogy a spiránsoknak (nála: derivatæ v. apertæ; explosiva nála: clausæ) két sorát különbözteti meg: «apertæ subtiliores, si *per rimulam* oblongam, crassiores vero, si *per rotundam* quasi *foramen* spiritus exeat». Rendszere jóval gazdagabb elődeinél (az ő rendszerében szerepelnek először az *φ, w, θ, δ, γ, r* hangok), bár nem minden megfigyelte hangot vett fel belé. Ismeri már a zöngétlen liquidákat, az *R*-t (az *r* hang ellen különös ellenszenve van: vox canina-nak, horidus sonus-nak nevezi) és az *L*-t, sőt ez utóbbinak spirantikus változatát is:

«Habent... Cambro-britanni alium etiam sonum huic (t. i. az *l*-hez) quidem affinem, sed fortiores; (quem *ll* scribunt, ut a literâ *l* distinguant) spiritu nempe multo fortius in buccas extruso; unde fit sonus spumiosior et quasi ex *ϑλ* conflatus. Apud alias gentes sonus ille (quantum scio), non auditur.»

Tudvalevőleg az osztjákban a spirantikus *l* mindkét (zöngés és zöngétlen) variánsa gyakori hang, s bizony még BUDENZ

(MUSz.) meghatározása («tl és dl-féle kemény és lágy vegyes hangzók») sem mérkőzhetik WALLIS pontos leírásával.

A harmadik részben (*De sonis compositis*) W. a diphtongusokkal s az összetett mássalhangzókkal foglalkozik; ezek közé számítja tévesen a *z* (*componitur ex zy*) és az *s* (*comp. ex sy*) egyszerű hangokat is. Ebben a tévedésben különben még a következő századokban is sok követője akadt.

Nem fejezhetjük be a *Tractatus* ismertetését anélkül, hogy W. egy olyan megfigyelését meg ne említsük, a melylyel talán leginkább megelőzte korát: az ugn. *specificus articulatiobasisra* gondolok, a melynek fontosságára az újabb fonétikusok közül (FRANKE nyomán) először SIEVERS utalt (*Grundzüge*⁵, 114 l.). A *Tractatus* idevonatkozó részét szószerint közlöm:

«Notandum tamen est, apud varias gentes nonnihil diversitatis inter pronunciandum reperiri, quæ non tam singularum literarum, quam totius potius loquelaë communis est affectio. Angli nempe totam pronunciationem quasi promovent, versus anteriorem oris partem; et faucibus apertioribus loquuntur, unde et soni fiunt distinctiores. Germani potius retrahunt versus posteriorem oris partem et gutturis imum, unde fortius et magis strenuè pronunciant. Galli propius ad palatum omnia formant et faucibus minus dilatatis, unde pronuntiatio evadit minus distincta et quasi admisto murmure confusa... Aliaque hujusmodi etiam apud alias gentes discrimina, cuilibet, prout se res offert, observanda relinquo.»

Ha e meghatározások nem mindenben helyesek is, csak tisztelettel adózhatunk WALLIS éles elméjének, aki a modern fonétika és hangtörténet egyik legtermékenyebb megfigyelését már 250 esztendővel ezelőtt ilyen szabatosan megfogalmazta.

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

EGY ÚJ IDG. NYELV.

(Folytatás.)

Méltatnunk kell még azokat az észrevételeket, a melyeket az I. nyelvre vonatkozólag különböző tekintélyek — első sorban MIRONOV orosz nyelvtudós (Izv. imp. akad. nauk 1909. p. 547 et seqq.) — tettek.

SIEG és SIEGLING azt állították, hogy azok a jegyek, a melyek nem származnak a brāhmī-alfabétából, a brāhmī-eredetű jegyeknek *ā*-tartalmú dublettjei. MIRONOV (l. c. 551) szerint ez a föltevés nem állja meg a helyét, mert egyes esetekben a dublettek vokalizálva vannak (pl. *raṁ*, *ṣṣam*, *ṣä*, *uṣä*) s a *śāk* mellett jelentkező *śak* egyszerű íráshiba lehet. Ezt, azt hiszem, MIRONOV példáiról éppen annyi joggal lehetne elmondani. Olyan esetek, mint *sūdhar* = skt. *sūtra*, *yandhar* = skt. *yantra*, kétségtelenné teszik, hogy a dublettek csakugyan vokális-tartalmúak. Hogy ez a vokális valóban *ā*-színezetű volt-e vagy nem, az itt egészen irrelevans.

MIRONOV szerint a casus-suffixumok egyes esetekben az árja nyelvekre emlékeztetnek. Ily esetek: causalis *-ā* (cf. árja instr. *-ā*), gen. *-s* (cf. skt. *-sya*), part. *-āśśi* (cf. skt. *-su*, gör. *-σι*). Ezek az esetek nekem is föltűntek, de mivel a többi casus-suffixumok, nevezetesen pedig a pluralis-képzés, egészen idegen-szerűek, mégis csak valószínűbb PISCHEL föltevése, hogy az I. nyelv casus-suffixumai idegen eredetűek. MIRONOV szerint különös dolog volna, hogy az I. nyelv megőrizte az idg. nyelvek lexikonát és conjugatióját, ellenben elveszítette volna az idg. declinatiót. Ámde analog eseteket ismer a nyelvtudomány (pl. a cigányok nyelvében), úgy hogy a jelenség éppen nem olyan különös. MIRONOV szerint lehetséges, hogy az I. nyelvben ugyanaz a

processus játszódtott le, mint egyes neo-ind nyelvekben (bengáli etc.), a hol az eredeti suffixumok részben elvesztek és újképzésekkel pótolattak. Ez magában véve szintén lehetséges, de egyelőre bebizonyíthatatlan föltevés.

Éppen oly bebizonyíthatatlan egyelőre az az összefüggés, a melyet ED. MEYER történetíró (Gesch. des Altertums I. 2². 802) az IA. nyelvbeli *-aššāl* comitativ suffixum és a mitanni nyelvben előforduló *-aššil* «suffixum» között constatal. Tudni való, hogy a mitanni nyelv a nagy kaukázusi nyelvcsalád tagja, a melynek grammatikai structurája az árja és semita nyelvekétől teljesen eltér (l. BORK, Die Mitannisprache, p. 1). Idg. értelemben vett nominalis flexio itt egyáltalában nincs, hanem vannak nem flectált indifferens tövek, a melyekhez alkalmilag igen sajátos, szinte proteusi mozgékonyaságú pronominalis elemek (*š*, *l*, *n*) függednek, a melyeket azonban nem lehet casus-suffixumoknak nevezni, mert pl. a nominativus *š* (*l*) állítólagos végzetét alkalmilag az accusativus is megkapja s általában tő és «suffixum» között a leghihetetlenebb dolgok találhatók. Így pl. «der Bruder» volna **šēna-š*, «mein Bruder» a. m. *šen-iwuwu-š*, «und auch mein Bruder» a. m. *šen-iwuwu-ti-l-an* (BORK, l. c. 12). — Ebből a szempontból kell nézni ED. MEYER feltevését. A *mi-it-ra-aš-ši-il u-ru-wna-aš-ši-el* szavakban egyáltalában semmi comitativ «suffixum» nincs [ez BORK, l. c. 48 szerint valószínűleg *-ra*] s a két szó voltaképi jelentése «Mitrás-que Varunas-que, Das Götterpaar Mitra-Varuna» — a mint maga ED. MEYER megjegyzi. Mármost ebből a jelentésből következteti, hogy *-aššil* comitativ suffixum! — a mi éppen annyi, mint azt mondani, hogy a lat. *-que* conjunctio comitativ suffixum.

MIRONOV (l. c. 554) szerint *ni tñi šñi* «meus tuus suus» pronomina possessiva idg. eredetűek. Ezt sehogysem értem: éppen ezek a névmások egészen idegenszerű benyomást tesznek (l. előbbi czikemet).

A *tmām* < *tmān* < **tumān* «10,000» cardinale tárgyalásánál MIRONOV azt a kérdést veti föl, hogy vajjon nem indult-e ki az uralaltáji nyelvekben elterjedt *tuman* (mongol *tumān*) az I. nyelv területéről. A szó e szerint idg. eredetű volna s összefüggne a skt. *tamas* «sötétség» szóval; a jelentésfejlődéshez párhuzamot szolgáltatna a lengyel és kisorosz *chmara* «köd» és «meghatá-

rozatlan nagy szám» (l. c. 555). Tekintettel a szónak nagy elterjedésére az uralaltáji nyelvekben, az idg. eredet nem a legvalószínűbb: megfordítva, hogy t. i. az I. nyelvbeli *tmām* mongol kölesön szó, sokkal egyszerűbb volna a dolog. Ha azonban MIRONOV thesise mégis igaznak bizonyulna, akkor aligha lehet kikerülni azt a föltevést, hogy ebben az esetben idg. és ural-altáji nyelvek prähistorikus érintkezésének (de aligha ös-rokonságának!) emlékével állunk szemben.

ED. MEYER (l. c. 801—802) szerint a tizesek képzése az I. nyelvben európai, nem árja. Éppen megfordítva igaz, a mint első cikkemben kimutattam. Hogy miképpen lehet *ṣaptuk oktuk* számnevek láttára a lat. *septuāgintā octōgintā* alakokra hivatkozni, resp. képzésüket analognak nyilvánítani, az több mint a mennyit megérthetek. Az analog képzések — mint fönnebb mondtam — ói. *saptaka- áṣṭaka-*.

Idáig csaknem kizárólag az IA. nyelvről beszéltünk, mert az IB. nyelvre vonatkozó kutatások még nem haladtak annyira előre, hogy határozott ítéletet lehetne róla alkotni. Fogalmat nyújthat róla egy MIRONOV által közölt töredék — fordítás, melynek eredetije a PISCHEL-kiadta turfani sanskrit Dharmapada B. recensiója. E fragmentumban minden egyes skt. pada után ennek IB. nyelvű — valószínűleg szintén metrikus — fordítása következik. Az egész szöveg transcriptióban a következő (a skt. szöveg cursive, a) és b) a levélnek első és második oldala, 1—6. az egyes sorok száma):

a)

1. — naksentr̥ āmaṣṣeñcaiḥ nandanti bahubhāṇinamḥ naks —
2. — sti lōkēṣv aninditaḥ mānesaṃ śaiṣṣene anākatte 45 —
3. — praśamsitaḥ somo kalymī wadh papālauḥ nābhūd bhaviṣyati —
4. — ñ — kalpāstr̥ 46 yan tu vijñā praśamsantiḥ kṛce no —
5. — sā sā samākhyātāḥ pālalyñe sū weweñuḥ na tv ajñāir y. —
6. — ā ndhaya. e mparintoṣḥ prājñam śīlēṣu samvṛ —

b)

1. — ṣdhā kas ta. inditum arhatiḥ kṛse cau nāktsi arcantṛ 48 ś —
2. — mā w. kattṛ ēvaṇ nindāpraśamsābhīḥ mattrākkanakal. ñ. e —
3. — sya mūlam kṣitāu nāstiḥ kete witsakokenne mānesaṃ parṇ —

4. — cau k(?)asamoms nmau mensalpoo· ko nu ninditum arhati· —
5. — ntānam parikkhān ca yo nivṛttah serketersrermesp kuse kaklau —
6. — dēvakō 'pi lōkah mākasdhṛ śleṇākeiyerano śaisse 51 ya —

Az IB. nyelvű szöveget a MIRONOV által közölt skt. eredeti nyomán a következőképpen analyzálnám.

1^a. Az elveszett skt. szöveg ez volt: *nindanti tūṣṇīm āsīnam*, ennek felel meg: *naksentr āmassencai*, mely phrasisból — ha a szöveg csakugyan metrikus — csak egy szótag hiányozhatik.

naksentr nyilván a skt. *nindanti* — tehát mediopassiv 3. pl. mint IA. *nkamsantr*: a gyökér *nak* cf. 2^a *anākatte* és 1^b *nāktsi* (cf. lat. *nocēre necāre*?).

āmassencai megfelel a skt. *tūṣṇīm āsīnam* szóknak; szavunk bizonyosan compositum, a melyben benne lappanghat az idg. *sed gyökér, illetőleg nasalis infixummal *send (cf. ói. *āsandī* «Sessel», ópor. *sindats* «sitzend» ószl. *seda* «setze mich»).

2^a. A skt. szöveg így egészítendő ki: [*nā*]*sti lōkēṣv aninditah*, a melynek fordítása: *mānesam śaissene anākatte*. Mivel a metrum 8 szótagot kíván, helyes lesz MIRONOV feltevése, hogy itt az *s* és *k* consonansok a különben bennük inhæráló vocalis nélkül olvasandók: *mānes śaissene anāktte*.

mānes nem lehet más mint a skt. *nāsti* = *na asti*: benne lappanghat tehát a skt. *mā*, gör. *μη* < *mē [cf. 2^b.] és talán a verbum substantivum *es, cf. IA. 3. sg. *ses* etc.

śaissene biztosan a skt. *lōkēṣu* æquivalense — tehát locativus, de valószínűleg singularis [v. ö. *palsko* «vijñānam»: loc. *palsko-ne*]; a nom. sg. *śaisse* alább [6^b.] tényleg előfordul, v. ö. IA. *śosi*.

anāktte a skt. *a-ninditah*, tehát így elemezendő: *a* privativum + *nāktte*, mely utóbbi alak *to*-verbaladj. a *nāk* gyöke**rből** [cf. 1^a. *naksentr* és 1^b. *nāktsi*].

3^a. A skt. szöveg így egészítendő ki: [*ēkāntam vā*] *praśamsitah*, mely passus fordítása: *somo kalymī wadh papālau*.

somo nyilván a skt. *ēkāntam* «durchaus, vollkommen», cf. IB. *se* «1», *semse* «primus» < *sem (lat. *sem-per* etc.).

kalymī a skt. *praśamsitah* æquivalense, v. ö. IA. *kaklyu* «śruta»; a gyökeret illetőleg v. ö. gör. *καλέω*, lat. *clārus calāre*, ahd. *halōn*, a képzőt illetőleg v. ö. ószl. *vezom* etc.

wadh a skt. *vā* fordítása?

papālau értelmileg jól megfelelhetne a skt. *praśamsitaḥ* szónak [cf. 5^a *pālalyñe* «praśamsā»], alakilag reduplikált participium mint 5^b. *kaklau*. Mivel *kalymī* is kétségkívül «praśamsitaḥ», föl kell tenni, hogy *kalymī papālau* pleonastikus kifejezés, quasi «kifogástalannak dicsért» v. ilyesmi.

4^a. Az elveszett skt. szöveg így hangzott: *na cāpi etarhi vidyatē*. E passus fordításából csak a *kalpāstr* szó maradt meg, a mely nyilván a skt. *vidyatē* szó megfelelője [v. ö. IA. *kalpādh* «erlangte»] s valószínűleg a kölcsönzött skt. *kalpatē*. Az alak mediopassiv 3. sg. lesz, cf. IA. *-tr* < **-tr* (lat. *-tur*).

A skt. *yan tu vijñā praśamsanti* passus fordításából csak *k^uce no* maradt meg.

k^uce «yam» a pron. interrog. accusativusa, cf. IA. *kus kuc^ā* < **q^uo-* **q^ui-* **q^uu* — de relativ functióban, mint a görögben, italiaiban és baltoszlávban; érdekes, hogy IB. *k^uce* masculinum, de IA. *kuc^ā* neutrum.

no, ha nem szóroncs, v. ö. ói. *nū*, gör. *vo* etc. < *nū.

5^a. A skt. szöveg így egészítendő ki: [*praśam*]sā sā samā-khyātā, a melynek fordítása: *pālalyñe sū wewēnu*.

pālalyñe «praśasā» (cf. 4^a. *papālau*) olyanféle képzés, mint IA. *yāmlune* [*yām* «machen»].

sū «sā», cf. IA. *saś sām gam* < *só *sā [*tód]

wewēnu «samākhyāta»; cf. IA. *wewū* «ukta».

6^a. Az —. *ā ndhaya. e mparintoṣ* passusnak bizonyosan az elveszett skt. *mēdhāvinam vṛttayuktam* felel meg. Ennek dacára semmit sem tudok megállapítani.

1^b. A skt. szöveg eredetileg így hangzott: *kaś tam ninditum arhati* (cf. 4^b.); ennek szóról-szóra megfelel: *k^use cau nāktsi arcantr*.

k^use «kaś»: pronomen interrog. (cf. 4^a. és 5^b.) — a *prædicatum* alakjából itélve pluralis alak, bár ugyanez a forma alább (5^b.) mint singularis szerepel.

cau «tam»: pronomen demonstrativum, cf. IA. *cam* < *tóm.

nāktsi «ninditum»: infinitivus a *nāk* gyökérből, cf. 1^a. *naksentr* és 2^a *anāk^htte*.

arcantr «arhati»: alakját illetőleg valószínűleg mediopass.

3. pluralis (cf. 1^a. *naksentr*), egyébként valószínűleg a kölcsönzött skt. *arhati*.

2^b. — *mā w. kattr* passus elveszett skt. eredetije ez volt: *vāyunā na prakampyatē*.

mā nyilván a skt. *na*, cf. 2^a *māneṣ*.

w. talán a skt. *vāyunā* szónak megfelelő IB. nyelvű szó rövidítése, cf. IA. *wāndh* «ventus»?

kattr: mediopassiv 3. sg. mint 4^a. *kalpāstr*? — nyilván a skt. *pra-kampyatē* æquivalense.

A skt. *evaṃ nindāpraśamsābhiḥ* passusnak megfelelő *ṁatt-rakkanākal. ṇ. e.* — kifejezésben csak az az egy látszik megállapíthatónak, hogy *nākal* a skt. *nindā* æquivalense, cf. 1^a. *naksentr*, 2^a. *anāhte*, 1^b. *nāktsi*.

3^b. A skt. eredeti így hangzott: [*ya*]sya *mūlaṃ kṣitāu nāsti*; a neki megfelelő *kete witsakokenne māneṣaṃ* alighanem corumpálva van, mert a *māneṣ* olvasás után is [cf. 2^a.] hypermeter áll előttünk.

kete «yasya»: nyilván a *k^uce* pronomen relativum (cf. 4^a.) genitivusa.

witsakokenne: oly locativus lesz, mint 2^a. *śaiṣṣene*; a kifejezés tehát a skt. *mūlaṃ kṣitāu* szóknak felelne meg, de egyelőre analizálhatatlan.

māneṣ [*aṃ*]: l. 2^a.

4^b. Az elveszett skt. szöveg ez lehetett: *tam dhīraṃ bhandanān muktam*, a minek megfelel: *cau* etc. Az egészből csak az egyetlen *cau* «tam» világos, cf. 1^b. A többi homályos, talán corumpálva is van, mert a vers hypermeter.

5^b. A skt. szöveg így restituálandó: [*sa*]ntānam *parikhāṇ ca yo nivṛttaḥ*, a minek megfelel: *serketsrermesṣ k^use kaklau*. Ebből a két utolsó szó meghatározható:

k^use «yaḥ»: l. 4^a. és 1^b.

kaklau: oly képzés mint 3^a. *papālau* «praśamsitaḥ» — tehát redupl. participium s nyilván a skt. *nivṛttaḥ* szót adja vissza.

6^b. A restituált skt. szöveg a következő: [*na vijānāti sa*] *dēvakō 'pi lōkaḥ*, a minek megfelel: *mākaśdhṛ śleṇākiyerano śaiṣṣe*.

mākaśdhṛ nyilván a skt. *na vijānāti*, tehát: *mā + k^o*.

mā «na»: l. 2^a. 2^b. 3^b.

kāśdhṛ «vijānāti»: mediopass. 3. sg., cf. IA. *naḥnaṣdhar* és 4^a., 2^b. A gyökérhez v. ö. ói. *śāsti* «weist zurecht, belehrt», *śīṣtas* = lat. *castus*? Vagy lat. *catus*, óir *cath* «weise»?

śleñākiyerano: minden esetre magában foglalja a skt. *sadēvakaḥ* kifejezés fordítását.

śle: nyilván az IA. *śla*, mely compositumok első tagjában úgy szerepel mint a skt. *sa* v. *saha* (l. SS. 922).

ñākiyerano: ebben lappang az ói. *dēvaḥ* szó megfelelője, cf. IA. *ñādh*, gen. *ñāktes* «Gott» (SS. 923).

śaiṣṣe «lōkaḥ»: l. 2^a.

Bármily nyomorúságosan szegény ez az anyag, az IB. nyelv rokonsága az IA. nyelvvel félreismerhetetlen. A különbség a két nyelv között SS. szerint (l. c. 917) kiterjed a lexikonra — a mi nem lényeges —, a vokalizmusra és consonantizmusra és főleg a nominalis flexióra. Míg az IA. nyelvben szabályszerű casus-suffixumokat találunk, az IB. nyelvben valószínűleg csak postpositiók vannak. Ezzel szemben MIRONOV (l. c. 553) azt bizonygatja, hogy a két nyelv declinációja közelebb áll mint első tekintetre látszik, valamint hogy a B. nyelv alakjai ószerűbbek az A. nyelv alakjainál. E kérdés tárgyalása szerintem egészen korai: elégséges anyag hiányában legfőlebb a többé-kevésbbé szellemes, de bebizonyíthatatlan ötletek számát lehet szaporítani.

* * *

Izgató kérdés, hogy miféle nép beszélhette ezt az idg. nyelvet s hogyan került ide a Tarim medencéjébe, Ázsia szívébe. Az első kérdésre egyelőre nincsen biztos felelet. Előző cikkemben utaltam már RICHTHOFEN műve alapján a sinai kútfőkben szereplő *usun* (*wusun*) népre, melyet már KLAPROTH évtizedek előtt szökehajú és kékszemű idg. népnek nyilvánított. Ezt a hypothesisist O. FRANKE kiváló sinologus (Beiträge aus chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türkvölker und Skythen Zentralasiens művében, p. 17—21) alapján rendítette meg. Szerinte egyetlen egy adat van a sinai literatúrában, a melyet KLAPROTH hypothesisének indoklására fölhasználhatott, s ezt az adatot KLAPROTH egészen félreértette. Ezt az adatot a korábbi Han-dynastia történetének kommentátora, YEN-SHI-KU, szolgáltatja, a ki a követ-

kezöket írja: «Die Wusun sind von allen Barbaren der westlichen Gebiete ihrer Gestalt nach völlig verschieden. Die heutigen Hu (d. h. die Bewohner von Turkestan, Iranier Inder usw.) mit grünlichen [oder: «blaszblauen»] Augen, roten Bärten und der affenartigen Erscheinung gehören ursprünglich zu jener Rasse (der Wusun)». FRANKE azon a nézetén van, hogy a hires kommentátor korában, a Kr. u. 7. században, egyáltalában senki sem tudhatta, ki származott a régi wusun néptől, hogy YEN-SHI-KU ethnologiai tekintetben amúgy sem megbízható s hogy tehát az a feltevés, mintha középső és keleti Ázsiában az ókorban szöke fajok existáltak volna, nem egyéb chimaeránál. ED. MEYER ugyan megbízik a sinai híradás hitelességében, de mivel maga bevallja, hogy autopsiája nincs (l. c. 801), s mivel FRANKE nézetét nem czáfolja — a wusun népről, sajna, le kell mondanunk. Hogy különbben a wusun volt-e a mi idg. népünk vagy egy másik, az egészen irrelevans most, sőt ha népünk elveszett volna vagy sohasem volna identifikálható, ez sem volna olyan nagy baj, mert *egy Ázsia belsejében beszélt európai nyelv mindig igen erős argumentum lesz egymagában is egy valamikor itt élt európai race mellett*, bármily homályos legyen ez a fogalom egyébként. — A másik kérdésére, hogy mikép jutott egy európai nyelvű nép Ázsia belsejébe, nézetem szerint ma csak egyetlen felelet lehetséges: bevándorlás útján. ED. MEYER azonban másképpen vélekedik (l. c. 800—801): szerinte a «tochár» nyelvnek [recte: a mi I. nyelvünknek] európai jellege, nevezetesen centum-volta jelentékeny súlyt kölcsönöz ama legrégibb hypothesisnek, hogy az indogermánok Ázsiából jöttek Európába s hogy tehát az idg. őshaza — ép úgy mint a hunnok, törökök és mongolok ősi földje — a nagy középpázsiai felföld; a centum és satem-népek kivándorlása után a centum-törzsek egy töredéke visszamaradt a középpázsiai felföldön s e töredék maradványa a «tochár» nép. Micsoda teherpróbája mindez a fantáziának! MEYER szerint ugyan egyáltalában nem lehetetlen, hogy egy néptörzs Középeurópából, a Keleti v. Északi tenger mellékéről, vonult Középpázsia s nyomult be a Tarim medenczéjébe — nem lehetetlen, de *nem igen valószínű!* Hogy-hogy?! Már mégis csak valószínűbb az, hogy egy idg. nyelvű néptöredék verődött el idők folyamán kelet felé (v. ö. a kelták és gótok

vándorlását kelet felé a történelmi időkben), mint az, hogy csaknem az egész [nagyon is hypothetikus!] idg. ősnép Ázsia kellő közepéből felkerekedve 2—3 évezred alatt egész Európát elárasztotta a szélrózsa minden irányában. Ha már valószínűségről van szó — egyébről, sajna, nem igen szólhatunk — a felmelegített régi hypothesis a legvalószínűtlenebb dolog a világon. Az árja és mongol temetkezési szokások egyezése, a mire MEYER még hivatkozik, semmit sem bizonyíthat, a mint ezt a kitűnő történettudós sokkal jobban tudhatja (l. c. 771—772). Az idg. nyelvű népek szétválása — elfogadva MEYER minimális becslését (l. c. 765) — legalább is a Kr. előtti 3. évezredbe nyúlik vissza: az a föltevés tehát, hogy a visszamaradt kis néptöredék egy szűk katlanban, a mely hozzá még a történelmi időkben hemzseg az egymást irtó-hajszoló allophyl népektől, legalább három évezreden át meg tudta volna őrizni nyelvét — ez a föltevés több, mint a mennyit az én fantáziám elbír. Nézetem szerint a történettudomány jégre ment s bizonynyal már a közel jövőben hátrálót fűvni lesz kénytelen. A nyelvtudomány maga sokkal óvatosabb volt (cf. FEIST, Etw. d. got. Spr. VII. MEILLET-PRINTZ, Einführung in die vergl. Gr. der idg. Spr. 45).

SCHMIDT JÓZSEF.

EGY ÚJ ÁRJA NYELV.

(Folytatás.)

A számnevek után lássuk most a többi szókinészet. A vizsgálat alá vett anyag LEUMANN és STAËL-HOLSTEIN megállapításain alapul. Az egyes szavakat a latin alfabéta sorrendjében veszem elő.

1. $\left\{ \begin{array}{l} \textit{balysä} \text{ (ejtsd: } \textit{balzä} \text{ v. } \textit{balzi}) \text{ «Buddha-»} \\ \textit{balysū} \text{ (ejtsd: } \textit{balzū}) \text{ «sattva-»} \end{array} \right.$

V. ö. skt. *bala-* «kräftig, stark; nomen proprium eines von Indra besiegten Dämons»? — Valószínűbb az összefüggés a következő iráni szavakkal:

- $$\left\{ \begin{array}{l} \text{phl. pāz. } \textit{buland}, \text{ superl. } \textit{bālēst} \textit{ bālist} \text{ «hoch»} \\ \text{új. } \textit{buland} \text{ «hoch», } \textit{bālā} \text{ «Höhe; hoch»} \end{array} \right.$$

Szavaink hangalkata ebben az esetben nyugatiráni (persa), mert a keletiráni (nem-persa, «méd») dialektusokban *l* helyett az eredetibb *rz* jelentkezik:

- $$\left\{ \begin{array}{l} \text{av. } \textit{bərəzant-}, \text{ oszét } \textit{bürzond} \textit{ barzond} \text{ «hoch»} \\ \left\{ \begin{array}{l} \text{av. } \textit{bərəz-}, \textit{barəz-}, \textit{bərəza} \text{ «hoch», bal. } \textit{burz}, \text{ kurd } \textit{bərz} \\ \text{PD. } \textit{waxī} \textit{ worz} \text{ «lang»} \end{array} \right. \end{array} \right.$$

Az $l < rz$ hangváltozás teljesen analog a *tcāhulasamyē* «14.» számnév tárgyalásánál méltatott $l < rd$ hangváltozással, mert *rz* megelőző stadiuma is bizonyynyal *rd* volt, cf. óp. *Bar-diya^h* «Smerdes» (BARTHOLOMÆ, AirWb. s. v. SALEMANN, Mittelpers. 267. HÜBSCHMANN, Pers. Stud. 220—221). — MIRONOV (l. c. 557) szerint lehetséges, hogy a szavainkban lévő *lz* átmeneti fokozat *rd* (*rz*) és *l* között. E föltevással meg volna fejtve szavaink *ys = z* eleme, a mely a mi magyarázatunk mellett egy-

előre homályos marad. Ámde *tcahaulasamye* «14.» és *kamalu* «Kopf» (l. alább) bizonyossága szerint nyelvünkben *rd* (*rz*) intern æquivalense *l*.

Szavaink persa hangalkata daczára nyelvünk még a kelet-iráni területhez tartozhatik, ha fölteszszük, hogy a tárgyalt szók persa nyelvterületről vannak kölcsönözve, mint pl. PD. sariqoli *biland bilik*, a mint megfordítva éppen e szavaknál persa dialektusokban is vannak «méd» hangalkatú megfelelések, pl. phl. *burz burzēst*, ujp. *burz*, *Al-burz* etc.

A két szó tehát iráni eredetű lehet.

2. *bārstaimä* «zerstören» (?), *bārštāndä* «zerreißen» (?).

A szavak értelme nem biztos, hangalkatuk talányos (*st* és *št* egymás mellett! íráshiba v. sajtóhiba!). Aligha iráni eredetűek, mert *ršt* consonanscsoport a középpersában mint *št* lép föl (cf. phl. *aštād*: av. *arštād*), de középind hangalkatúak sem, mert *ršt* itt is alterálódik (cf. páli etc. *piṭṭha*: skt. *prṣṭha*). — Értelem szempontjából tekintetbe jöhetne: ói. *giri-bhrāj*- «aus Bergen hervorbrechend» (lat. *frango*, gót *brikan*), verbaladj. **bhr̥štā-*; *bhra[n]š* «fallen, stürzen etc.», verbaladj. *bhraštā-* és *á-ni-bhr̥šta-*; *vṛścati* «zerreißen», 2. fut. *vraštā*, ger. *vṛštāvā*; idg. **bhrest* (óir *brissim* «breche», ahd. *brestan*, agsz. *berstan*); v. ö. még ói. *bhr̥štā-* «Zacke, Spitze, Kante, Ecke»?

Bármennyire homályos minden, a két szó STAËL-HOLSTEIN daczára jóformán biztosan nem iráni.

3. *biša* «all» [cf. *ham-bīsā* «Masse»?].

A szó biztosan árja, cf.

a) ói. *viśva-*, páli pkt. *vissa* < **viśva-*

b) av. *vīspa-*, óp. *vispa°*, phl. *visp* < **viśva-*

óp. *visa-*, *viḍa-* < **viśa-*

Minden egyéb homályos, nevezetesen szavunk *š* eleme. Vajjon pkt. (māgadhi) *šš* reductiója? Vagy az *s* jegy graphikus variansa [cf. *ham-bīsā* «Masse»?] *s* ez esetben páli pkt. *ss* reductiója vagy inkább iráni *s*? A legvalószínűbb egyelőre az, hogy egy iráni hangalkatú **visa-* **bisa-* középind dialektusok befolyása alatt palatalis sibilanshoz jutott: a tágabb értelmű

pāliban (a primarius prākritban is) és a māgadhi prākritban intervocalis *s* mint palatalis *ś* lép föl, cf. pāli és māgadhi loc. sg. -*aśi* = skt. -*asi* (FRANKE, Pāli u. Sanskrit, 94. PISCHEL, Gr. der Prakrit-Spr. 163).

Szavunk tehát prākrit hangalkatú volna, de iráni eredetű.

4. *braṣṭe* «er fragte».

STAËL-HOLSTEIN szerint iráni szó. Nézetem szerint ez lehetetlen, mert árja *p+r* az irányban ősrégi időktől fogva *f+r* (cf. av. *fraštā* «er lässt sich beraten», *frašnō* «Frage»; óp. *ahi-fraštādiy* = *ahi*+*fraštā*+*adiy* «in strengem Gericht»; phl. *frašn* = av. *frašnō*); az explosiva *p* csak sonansok előtt fordulhat elő (cf. av. *pərəsaiti* «er fragt», pp. *paršta-*; óp. *pati-parsāhy* «du wirst lesen»; phl. *pursītan*, újp. *pursīdan* «fragen»; afgh. *puštē-dql* «fragen» < av. *parštay-* «Befragen»; PD. *waxī pōrsan*, sari-*qolī pōrstāu*, *siḡhnī peštāu*, *yidghā pistah* «fragen» etc. etc.). — A középipind dialektusok sem nyújtanak kielégítő párhuzamokat (cf. pkt. *pucchaī*, pp. *puṭṭha* etc., pāli *pucchati*, pp. *puṭṭha* etc., *pañha-* «question» = ói. *praśn-*) — úgy hogy egyes egyedül a sanskrit jöhet tekintetbe következő alakjaival:

(præs. *prcchāti* :) aor. 3. sg. *apraṣṭa*, pp. *prṣṭá-*

Szavunk tehát semmi esetre sem iráni; hangalkata a sanskritra emlékeztet, de hogy miféle viszonyban áll hozzá, egyelőre homályos.

5. *daibu daibā* «sehen, schauen».

Tekintetbe jöhet skt. *dīvyati* «leuchtet»; a jelentésfejlődést illetőleg v. ö. kisorosz *dyvŭty ŝa* «schauen», cseh *dívam se* «schaue, betrachte» (BERNEKER, SlEtwb. 203); az av. *dīv-*, *daev-* «sehen, bemerken» igét (UHLENBECK, AiEtwb. 127) sehol sem bírom meglegelni. Az iráni csoportban csak *v* nélküli alakok mutathatók ki (cf. av. óp. *dā[y]*-, av. inf. **dōiðre* «sehen», *daēman-* «auge», újp. *dīm* < **dēm* «Gesicht» etc.).

A szó mivoltáról semmit sem lehet határozottan megállapítani.

6. *dasta* «Hand».

A szó hangalkatánál fogva okvetetlenül iráni, cf.

a) ói. *hásta*-, prkt. *pāli hattha*
panj. *hattḥ*, *sindhī hathu*, *hindī hāth* etc.

b) av. *zasta*-, PD. *šighnī zus*
óp. *dasta*-, phl. *dast*, újp. *dast*

Keletiráni nyelvterületen *d* helyett mindenütt *z* volna várható — föltevésünk szerint tehát a mi nyelvünkben is. Ámde ez a szó az összes iráni dialektusokban persa kölcsönszó, cf.

{ afgh. *dast* [*lās*], balūči *dast*, kurd *dast*
{ PD. *waxī dast*, *šighnī dōst*, *sariqolī dūst*, *sanglīči dast*, min-
{ jānī *last*, *yidghā lust*

[HORN, Grr. s. v. Neup. I. 2. 17, 82. HÜBSCHMANN, PSt. 220—221. GEIGER, Afgh. I. 2. 206. PD. I. 2. 305. TOMASCHEK, PD. 51.] Sőt a persa *dast* ind területre is benyomult s megvan a hindüstāniban is a várható *hindī* etc. mellett.

Szavunk tehát nyugatiráni kölcsönszó lehet, de minden esetre iráni.

7. *dātā* «Gesetz, Lehre», skt. «dharma».

Alakjánál és értelménél fogva okvetetlenül iráni, cf.

{ av. óp. *dāta*- «Recht, Gesetz, Satzung» (BARTHOLOMÉ, AirWb.)
{ phl. *dāt* «Gesetz», pársi *dāt* = skt. «nyāya» (SPIEGEL, Die
{ trad. Lit. der Parsen. 400).
{ újp. *dād* «Recht; iustitia, ius, æquitas» (VULLERS, Lex. PL.)

Az iráni szó az ir. *dā*, ói. árja *dhā* «setzen» verbaladjektivumának neutruma. A megfelelő alak az ind dialektusokban egészen más hangalkatú és értelmű, cf. skt. *hitā*- «gesetzt etc.; neutr. ausgesetzter Preis, Wohl, guter Rath» (BÖHTLINGK, SWb.); pāli *hita* «put, set, placed; neutr. benefit, welfare» (ANDERSEN, Pāli gl.); pkt. *ḍhatta* a *dadh*- präsensből van képezve (PISCHEL, Pr. 385). — Különös figyelmet érdemel szavunknak szókezdő mediája szemben az ind dialektusok aspirátájával.

Szavunk tehát okvetetlenül iráni eredetű, de — mivel kultúrszó! — kölcsönzés is lehet s ebben az esetben csak az iráni kultúrbefolyás tanújaként szerepelhet.

8. *gūšto* «Fleisch» [ejtsd: *gūšto*].

Okvetetlenül iráni szó, cf.

phl. *gav(i)št*, *gōšt*, újp. *gōšt*

A szó speciális persa képzés: alapszava az indoir. **gāu* **gau* «Rind» (ói. *gāuš*, prāk. pāli *go* etc.; av. *gāuš*, phl. *gō gav*, újp. *gāv* etc.) s képzője *īšt* (HORN, Neup. I. 2. 182). Szavunk megvan nem-persa dialektusokban is, cf.

afgh. *ṛvaša*; balūči *gōšt*, kurd *gūšt*

PD. *waxi gušt*, minj. *ṛōš*, sariqolī *gūxt*, sighni *goft* —

de csak mint kölcsönszó, a mely ind területre is átesapott (hindūstāni *gōšt*). Szavunk tehát szintén lehet persa kölcsönszó, de minden esetre iráni eredetű.

9. *gyastānu gyastā* [ejtsd: *hyastānu hiasti*] «Göttergott».

Szavunkat LEUMANN először (ZDMG. 61. 657) a skt. *jyēṣṭha* < ar. **gyaišta* superlativussal kombinálta. KONOW már az 1906. évben rájött, hogy *gyasta* a. m. a skt. *dēva*, de még a tibeti nyelvre gondolt. Végül SIEG és F. W. K. MÜLLER (SAB. 1907. 958) megállapították, hogy a kifejezés nem más, mint a persa *yazdān yazd* skt. «dēvātīdēva», a mibe LEUMANN is belenyugodott, megállapítván, hogy a szókezdő *g* nem media, hanem olyasmi, mint a gör. spiritus lenis. — Megjegyzendő azonban, hogy az *st* < *zd* hangfejlődés nyelvünkben eddig egészen izoláltan áll s minden analogon nélkül való. Azonkívül szavunk rituális szó s a mint a phl. *yaz[a]dān*, inser. *yaz[a]tān*, pāz. *yazdā*, újp. *yazdān* csak az av. *yazatanəm*, óp. **yazatānām* kölcsönzése (cf. HORN, Neup. I. 2. 7), úgy a mi nyelvünkben sem lesz más, mint iráni kölcsönszó, a melyből egyelőre csak nagymérvű iráni kulturbefolyásra szabad következtetni.

10. *jsatemü* «tödtén», *jsataimä* «ich habe getödtet», *jsatī-nau kamalu* «Kopf des Erschlagenen» [ejtsd: *jat°* v. *zat°*].

Szavaink hangalkata semmi esetre sem ind (cf. ói. *hānti*, pp. *hatā-*, prākrit *haṇāi hata* etc., pāli *hanti hata*), hanem iráni, és pedig nem-persa, cf.

av. *ǰainti ǰata-*; óp. *a-ǰan-am*, *avā-ǰata-*
 [turfauphl. *zanēnd* «sie töten»]
 afgh. *var-ǰan-ī*, præt. *var-ǰq*; balūčī *ǰant ǰat(a)*
 PD. yidghā inf. *zīah*
 kurd inf. *ženin*; kasp. tālišī 1. sg. *zanam*

[phl. *zanēt zat*, újp. *zanað zað*
 [bal. *zadag*; PD. šighni *zīnam zīd*, sarq. *zūnam zed*]

Az árja *ǰh* < idg. *ǵ^h* szabályszerű folytatása a persában *z*, a nem-persa dialektusokban *ǰ* v. *ž*; a mely alak zárójelben van, kölcsönzés a másik csoportból (HORN, Gr. 145. GEIGER, GLrPh. I. 2. 301). — Mivel már most szavaink szókezdő *js* jegyeinek hangértéke semmi esetre sem *z* (a melynek írása: *ys*, l. alább *ysānu*), hanem csak *ǰ* v. *ž* (cf. ord. *paṃjsū-samye* «15.»: *paṃja* «5») — ennél fogva szavaink nem-persa iráni alkatúak.

11. *hadā* «Tag».

STAËL-HOLSTEIN szerint iráni szó. Hogy miért, nem tudom. Annyi bizonyos, hogy hangalkata skt. vagy prākrit. Ezért ugyan még lehetne iráni eredetű, mert az ind cerebrálisok az afghānba és balūčiba is behatoltak (TRUMPP, Gr. of the *Pqšō*, 12. GEIGER, Afgh. I. 2. 206. Bal. 234).

E szó genesisise tehát homályos.

12. *hālā hālau hālsto* «Richtung, Himmelsgegend».

Egyetlen szót ismerek, a mely némileg e szókra emlékeztet, s ez: újp. *hāl* «tempus præsens; status, conditio» (VULLERS, Lex. PL.). A szó ugyan az arabból van kölcsönözve, de a kölcsönzés nem lehet korai, mert már a turfani pahlavī manichæus kéziratokban is előfordul «Zustand» értelemben (SALEMANN, Manichäische Studien. I. Nr. 106. és p. 81).

A *hālsto* alak, a mely kétségkívül az *uskālsto* szóban is megvan (l. ezt alább), minden bizonynyal így elemezendő: *hāl+sto* s második tagjában emlékeztet oly képzésekre, mint ói. *gōšthū* «Standort von Kühen, Kuhstall» [v. ö. meg ói. *gōšthāna-*, av. *garō-stāna-*, phl. *gō-stān* etc.]. Az *usk-ālsto* szó miatt még megjegyzendő, hogy phl. szókezdő *h* sāsānida idők-

ben kezdett tűnedezni (HÜBSCHMANN, PSt. 217. HORN, Np. I. 2. 96).

Szavunk tehát talán arab forrásból eredő iráni szó.

13. *haṃbīsā* «Masse».

E szót így analizálnám: *haṃ* + *bīsā*. A compositum második tagja a *bīša* «all» szóval függhet össze (l. főlebb); az első tag pedig az iráni *ham «zusammen».

{ av., óp., phl., bal., újp. *ham*-, kurd *hem*-, oszét *ām*-
 { PD. *waxī an*-, *šighnī am*-, *sariqolī im*-

V. ö. ezzel szemben: sanskrit, prākṛ., pāli *saṃ*- < árja *saṃ.

Szavunk *haṃ*^o eleme tehát iráni hangalkatú.

14. *hāmāte hāmāre* «sein, esse».

Ha szavainkban az árja *as < idg. *es gyökér lappang, az ind dialektusok kiesnének a combinatióból (cf. ói. *ásti sánti*, pkt. *asti atthi santi śanti*, pāli *atthi santi*) s csak az iráni dialektusok jöhetnének tekintetbe, melyekben a szókezdő *h* < árja *s* ugyan csak a 3. pluralisban eredeti (cf. av. *hānti*, óp. *hantiy*, phl. *hand*, pāz. *hənd* etc.), de ennek analogiájára a többi személyek is *h*-kezdetűek már a középpersában s egyes modern dialektusokban is (SALEMANN, Mp. I. 1. 313. HORN, Neup. I. 2. 153. GEIGER, Centrale Dialekte. I. 2. 398).

A mi a talányos *hāmāte* alakot illeti, nagy súlyt helyezek rá, hogy a pahlavī-nyelvű turfani manichæus kéziratokban négy ízben is fordul elő az éppen oly talányos *hēmād* alak (SALEMANN, MSt. 81. 167). Képzése teljesen homályos s jelentését illetőleg csak annyi bizonyos, hogy auxiliaris functiója van. SALEMANN azt állítja, hogy a szó valószínűleg annyit tesz mint «erat» s hivatkozik az eddig izoláltan álló «új-soghd» *māt*, plur. *mātant* és egy eddigelé ismeretlen pāmīr-dialektusban (Yazgulām falva Darvāzban az Oxus mellett) előkerült præs. *mit*, præt. *mat* alakokra. A turfanphl. szót tehát így kellene elemezni: *hē* + *mād*; *hē*^o azonban nem lehetne más mint 2. sg. cf. turfanphl. *hē* «du bist», phl. *hē*, pāz. *haē* etc. Itt tehát valami hiba lesz a combinatióban. De bármint legyen a dolog, *hāmāte* és turfanphl. *hēmād* közt kell valami összefüggésnek lennie.

A *hāmāre* alak 3. plur. lesz (l. alább a conjugatio tárgyalásánál).

15. *hvarīndā*, *hvāra* . . . , *hvaḍāndā* «verzehren, essen».

Hasonló hangalkatú és jelentésű szavakat csak az iráni dialektusokból tudok idézni, cf.

{ av. *xvaraiti* «verzehrt», caus. part. *xvāramnō*
 { afgh. *xvarǧl*, kurd *xvārin*, oszét *xvārun*
 { PD. sangl. *xvāram*, šighnī minj. *xāram* etc.

{ óp. μαρτι-χόρα· ἀνθρωποφάγος (Ktes.)
 { phl. *xvartan xurtan*; turfanphl. *xvār* «speise»
 { újp. *xvardan xurdan*; *xvār* «cibus»

A *hvaḍāndā* alakhoz v. ö. šighnī *xūd-am*: újp. *xvard-am*? (GEIGER, PD. I. 2. 304). A cerebralis *ḍ* azonban prākritizmus lesz (GRAY, IPh. 86. PISCHEL, Pkt. 156).

A felsorolt szók tehát kétségtől iráni eredetűek.

16. *hvatese hvañumä hvese* «sagen».

Összehasonlításul kínálkozik egyrészt az ói. *hvā* gyökér: *hvāyati* «er ruft» (*nāmnā* «er nennt»), *hvātavya* «zu rufen», *hvānam* «das Herbeirufen» etc. Ez esetben az iráni dialektusok vannak kizárva (cf. av. *zbayeiti* «er ruft an», phl. *ā-zbāyišn* «Anrufung» etc.). De másrészt egyelőre az iráni dialektusokban is vannak megfelelő párhuzamok (cf. av. *xvanat-čakra-* «des Räder sausen», phl. *xvāntan*, újp. *xvāndan* «rufen», PD. *waxī xanam*, præt. *xattam* etc.). Ebben az esetben viszont az ind dialektusok esnek ki a combinatióból (cf. ói. *svānati* «tönt, schallt» etc.).

Szavunk tehát árja benyomást tesz, de részletek tekintetében nem lehet dülőre jutni; hogy iráni is lehet — mint STAËL-HOLSTEIN akarja — nem kétséges.

17. *kāḍāgānīnai* «sündig».

E szóról semmi valószínűt nem tudok mondani.

18. *kamalu* «Kopf».

Speciális iráni szó: phl. *kaṃāl*, a mely ugyan így van

irva: *kamār*, de az *r* jegy helyett *l* is jelentkezik (cf. *bālist*: *būrist* etc. SALEMANN, Mp. I. 1. 268); azonfelül a phonetikai viszonyok is az *l* olvasást kívánják, mert a szó alapalakja óp. **kamarda-*, av. *kamərəda-* «Kopf» [uzw. daēvischer Wesen], voltaképpen **ka-mərəda-* «was für ein Kopf», azaz «scheusslicher Kopf», ol. *testaccia* (BARTHOLOMÆ, AirWb. s. v.). A *kamāl* olvasás általánosan el van fogadva (HORN, Grr. s. v. *kemer*. HÜBSCHMANN, PSt. 88. Note). — A phl. *l* < óp. *rd* hangváltozás kronológiájáról l. fönnebb a *tcahulasamye* «14.» számnév tárgyalásánál.

Szavunk tehát középíráni hangalkatú.

19. *kūla* = skt. *kōṭi* «10.000,000».

Természetesen ind kölcsönszó [mint «tochár» *kori*, indiai persa *kurōr*, anglo-ind *crore*] — de prākrit ruhában, resp. oly alakban, a melynek feltétele a prākrit hangalkat, v. ö. māgadhi *kōḍi* (GRAY, IPh. 72. PISOHEL, Pkt. 143. 168).

20. *kūsu* «Trommel».

V. ö. újp. *kōs* és *kōs-t* «ahenotympanum maius» (VULLERS, Lex. PL. s. vv.), a melynek phl. képviselőjét nem birtam megelni. Szavunk kétségkívül írání.

21. *khāysa khāysü khāysu* [ejtsd: *khāz°*] «Speise».

Árja szó, cf.

a) { ói. *khādati* «kaut», *khāda-*, *khādana-* «Futter»
pāli *khādati*, prāk. *khāḍi*

b) { av. *xā-xadaṭ* «er quetschte auseinander»
phl. *af-xāst*, újp. *xāyad* «kaut» etc.

Ha a szókezdő *kh* komolyan számba veendő, csak az ind dialektusok jöhetnek tekintetbe; de lehet, hogy csak *h* < ir. *x* graphikus variansa, s szavunk még írání lehet.

22. *mātaru* «Mutter», *mātā-pātāra* «Vater u. Mutter», *mārā-pyatarānu* «mātāpitroh».

Biztosan árja szó, cf.

- a) | ói. *mātā mātār-*, pāli *mātā mātār-*
 | pkt. *mādā māyā māā, mādar- mājar- māar-*
- b) | av. *māta mātār-*; óp. **mātā *mātār-*
 | phl. *mātar māt*; újp. *mādar mād* etc.

Szavunk egyébként ép úgy lehet ind, mint iráni. Ha az utóbbi, akkor még a Kr. u. V. századot megelőző időből való, mert a középpersában az intervocalis $t > t, \delta$ változás az említett időben be volt fejezve (HÜBSCHMANN, PSt. 189). De határozottan ind dialektusokra utalnak a dvandva-compositumok, cf. ói. *mātā-pitarāu* «pāli» (monumentális prākrit) *mātā-pitaram, mātā-pitro* etc. (FRANKE, PSkt. 59. 61. 63). Súlyosan esik a latba — ha nem íráshiba! — a *mārā* alak, a mely föltétlenül prākrit hangalkatú, cf. acc. sg. *māaram* etc., *māarā* «göttliche Mutter» (PISCHEL, Pkt. 273).

Az egész szócsoport hangalkata csak dialektus-keveredés felvételével érthető.

23. *māstā, mista* «mahān, gross».

Szavunk superlativusnak látszik. Ebben az esetben okvetlenül iráni, cf.

- | av. *masišta-*, óp. *maḍišta-*
 | phl. *masist mahist*, pāz. *məhəst*
 | újp. *mahist, Mihistī*

Szavunk érzékeny zöngéje az *-st-* hangcsoport, mely kiküszöböli az ó-iráni, valamint az összes ind dialektusokat (cf. skt. *kaniṣṭha-*, pāli *kaniṭṭha*, prāk. *kaṇiṭṭha* etc.), s egyenesen a középpersára utal. Persa v. nem-persa eredete azonban eldönthetetlen, mert egyrészt már a phl. *masist* is «méd» alak a várható achæmenida-persa *mahist* mellett, s másrészt a *māstā* szó eredetibb alakja ép úgy lehet egy syncopált **māsisistā* mint **māhistā* (cf. *satāysāre* «100,000»: phl. *haṣar*, újp. *haṣār* «1000» etc.).

Szavunk tehát okvetlenül középpersa hangalkatú s a keletiráni nyelvterületről is származhatik.

24. *namasūte* «er verehrte».

Szavunk kétségkívül denominativum: árja **namas-yú-*, cf.

{ ói. *namasyāti* «er bringt Verehrung dar»
 { pāli *namassati* «to pay honour to»
 av. *nəmahyāmahā* = ói. *namasyāmasi*

A szó tehát hangalkatánál fogva nem lehet iráni s akkor sem lehetne az, ha a *namas nomenből közvetlenül thematikus vocalissal construálnánk denominativ verbumot, mert az árja *s* ebben az esetben is alterálódik az irániiban (cf. av. dat. inf. *nəmanhē*: ói. *nāmasē*). A szó hangalkata pāli, esetleg prākrit, v. ö. pl. apabhramśa *tassu tāsū* = ói. *tāsya* (PISCHEL, Pkt. 218).

Szavunk tehát középind hangalkatú.

25. *ñavūysai* [ejtsd: *ñavūzai*] «bōdhikah».

Föltéve, hogy szavunk az árja *ñnā < idg. *ǵnō gyökérből való, az iráni dialektusok kiesnek a combinatióból, mert árja *ñnā = ir. *xšnā* (cf. av. *zi-xšnā-nhamnā* «jijnāsamānas», óp. *xšnā-sātiy* «gnoscat», phl. újp. *šināxtan šināsīdan* «erkennen» etc.), és csak a középind dialektusok jöhetnek tekintetbe, cf.

{ «pāli» °*ññ*: skt. °*jñā*
 { prākrit *ñāṇa*, pālisāci *ñāṇa*: skt. *jñānam*
 { pāli *ñāṇa*: skt. *jñāṇa*-, °*ññū*: skt. °*jñū*

Mivel a *bōdhi* «perfect knowledge (possessed by a Buddha), Buddhahood» a buddhizmus characteristicus fogalma, szavunknak pāli hangalkata egy csöppet sem feltűnő.

26. *pātaru* «Vater», *mātā-pātāra*, *mātā-pāta* . . . «Vater u. Mutter», *mārā-pyatarāṇu* «mātāpitrōḥ».

A szó biztosan árja, cf.

{ ói. *pitā pitār*-, pāli *pitā pitar*-
 { pkt. *pidā piyā piā*, *pidar*- *piyar*- *piar*- etc.
 { av. *pita (patā piā) pitar*- (*patar*-), óp. *pitā *pitar*-
 { phl. *pitar pit*, újp. *pidar pið* etc.

Egészen érthetetlen a *°pyatarāṇu* alak. Íráshiba?

A szó nagyban és egészben ugyanazon szempontból bírálható el, mint *mātaru* etc.: ind v. iráni eredete egyelőre eldönthetetlen.

27. *panatā* «utthāya».

LEUMANN (ZDMG. 62. 109) szerint a *pra* praeſuffixummal el-
látott *nam* gyökér valamely alakja. A *°natā* szó hangalkata ebben
az esetben árja volna, de hogy ind-e v. iráni, eldönthetetlen
(cf. pp. skt. *natá-*, av. *nata-*); a *pa°* praeſuffixum azonban közép-
ind hangalkatú: pkt. páli *pa-* (v. ö. ezzel szemben ói. *pra* és
av. óp. *fra-*, phl. *fra far*, újp. *far- fir- fur-* etc.).

28. *pīsānu* «gurūnām».

V. ö. phl. *pēš* «Name des 2. Naxatra», voltaképpen «der
vordere» (cf. JUSTI, Bundeheš. 106. s. v.) és adv. «vor, früher,
zuerst» < av. *paitiša* «adversus; nach vorn hin, vorn»; v. ö.
még phl. *pēš-ik*, *pēš-ēnik*, *pēš-ēnak* «früher». Szavunk jelentés-
fejlődése: «előbbi — korábbi — öregebb — bölesebb», a mint újp.
pēš «ante» is «prior, i. q. intelligens, sapiens» (VULLERS, Lex.
PL. s. v.). A szó tehát középpersa eredetű, de alighanem közép-
ind hangalkatú, cf. pkt. *mahisa sisira*: skt. *mahiṣa- śīśira-*
(PISCHEL, Pkt. 163).

29. *prahoṣṭe* «vastrayitvā, bekleiden», *prahoṇu* *prahoṇe*
prahaṇā «vastrum, Kleidung».

STAËL-HOLSTEIN szerint iráni szók, a mi semmikép sem
valószínű. Szavaink első tagja nyilván az árja **pra* praeſuffixum,
mely iráni dialektusokban ily alakban nem jelentkezhetik (v. ö.
panatā alatt), ellenben előfordul az apabhramśa prākritban
(PISCHEL, Pkt. 186), nyelvünkben azonban ép oly sanskritizmus
lesz, mint a monumentális prākritban, a hol *pra-jūhitavyam* etc.
úgy áll a regularis *pa-vecchati* etc. mellett (cf. FRANKE, PSkt.
56—57), mint nyelvünkben *pra-hoṣṭe* etc. *pa-natā* mellett.

A *°hoṣṭe* és *°hoṇu* szódarabok, cerebrálisaitól egészen el-
tekintve, szintén a sanskritra emlékeztetnek, v. ö. a *vāstē* «an-
ziehen, sich bekleiden» præsenshez tartozó participiumokat:
uṣānās, *uṣāmānas*, **uṣtas* = *vasitas* [cf. *uṣtas* és *vasitas*: præt.
vāsati «wohnen»]. A szókezdő *h* vagy hiatus-töltő euphonikus
jelenség vagy középiráni, resp. középind prothetikum (cf. SALE-
MANN, Mp. I. 1. 265. PISCHEL, Pkt. 231. GRAY, IPh. 143). A *°hoṇu*
etc. hangalkata is valószínűleg középind, cf. prākrit páli *uṇha*:
skt. *uṣṇa-* «hot». — Az összetételt illetőleg v. ö. még: skt.

pra-vastē «er zieht an», *prōta* < *pra-ūta «gewebtes Zeug, Gewand etc.».

Bármily kétségesek a részletek, a szócsoport valószínűleg ind hangalkatú és eredetű, de semmi esetre sem iráni hangalkatú.

30. *pyūštā pyūšde pyūštai* «hören».

A szót így analizálnám; *py*+*ūštā* etc. Az előtag skt. pkt. pāli *pi* < idg. *pi [: skt. *āpi*, av. *aipi* < idg. *épi], a mely szó az irániiban is meglehetett, cf. phl. újp. *pi-stān*, av. *fštānəm* < *pi-stānəm (? így régebben BARTHOLOMÆ, Hb. der air. Dial. 63. KZ. 28, 1) és PD. *yaghnōbi pi* «bei, zu, mit». — A második taghoz v. ö. av. *uš* «Ohr» (?), dualis *ušī* «die Ohren» és talán g. av. *uš-yāi* «zu hören» (így BARTHOLOMÆ, Vorgeschichte der iranischen Sprachen, I. 1. 145, de már AirWb. s. v. «zu sagen, verkünden»). Az újabb iráni dialektusok megfelelő alakjainak értelme tovább fejlődött: phl. (*h*)*ōš*, (*h*)*uš*, újp. *hōš huš* a. m. «Verstand».

Szavunk tehát valószínűleg iráni eredetű.

31. *samu* «mein».

STAËL-HOLSTEIN szerint iráni szó. Hogy miért, nem tudom. Hasonló alakú és értelmű szót semmiféle árja dialektusból nem ismerek.

32. *gyasta-ššainā* «dēva-kanyā» [ejtsd: *šainā*?].

Ha szavunk csakugyan összefügg a skt. *kanyā* szóval, a mint STAËL-HOLSTEIN akarja, akkor szókezdő consonans tekintetében az összes árja dialektusoktól eltér: a megfelelő szó legmodernebb alakjában is mindenütt *k*- kezdetű (I. GRAY, IPh. 182. HORN, Grr. s. v. *kenīz*). A *k* > *š* hangváltozás alig érthető: talán a *k* prākrit és pāli *č* (GRAY, IPh. 50) s az *š* [*š*] ezen *č* phonetikai vagy graphikus modificációja? — Non liquet.

33. *šando šamdya* «Boden, Erde» [ejtsd: *šando* etc.?].

A szó hangalkatával a következő szavakra emlékeztet:

{ ói. *jantū* «Geschöpf, Mensch, Geschlecht», pāli *jantu* «a creature, man, person»
av. *zantu* «Landkreis, Landbezirk, Gau», phl. *zand*

Értelme miatt első sorban a phl. szó jöhet tekintetbe. A szókezdő *ś* [= *ś*?] azonban homályos [várható volna *ys* = *z*, cf. *ysānu*]; talán valami hasonló jelentésű ind szó (v. ö. pl. pkt. *chamā* = skt. *kṣamā* «Erde») hatása?

Szavunk még iráni eredetű lehet.

34. *uskālstuō* «hinauf».

A szót compositumnak tekintem, a melynek második tagja *hālsto* (l. ezt), első tagja pedig **usk*, cf.

- { ói. *uccā* «oben», pāli *uccā* «high, above, upwards»
- { pkt. (māhārāṣṭri) *uccā* «uccāiḥ»
- { av. *usca* «oben, in der Höhe», *uskāt* «oben, hoch»
- { afgh. *hask* «oben, hoch»

Az árja szavak alapalakja **ut*, **ud* (cf. ói. *út ut^o ud^o*), a melynek dentalisa assimilatorius úton lett az iráiban *s* (v. ö. pl. av. *usca*, de ói. *uccā* < árja **utk'ā*) s aztán korán általánosodott. Az av. *uskāt*, afgh. *hask* tehát iráni újképzések.

Szavunk tehát okvetetlenül iráni, és pedig keletiráni hangalkatú.

35. *vāstāte* «pratiṣṭhāpya».

LEUMANN, a ki a szó értelmét meghatározta, így elemez: *vā* + *stāte*, s a *vā^o* elemet a skt. *ví*, a **stāte* elemet a skt. *sthā* gyökérrel kombinálja (ZDMG. 62. 168). Ehhez még azt jegyez-ném meg, hogy skrt. *ṣṭh* helyett az India északnyugati részében beszélt kharoṣṭhī-pāliban *st* áll, cf. *tistiti* etc. (FRANKE, PSkt. 114). De mind a két elem megvan az iráni dialektusokban is és az adott helyzetű *-st-* csoport a középpersából is érthető volna (cf. phl. újp. *ēstādan* «stehen», holott av. *hištaiti*, óp. *a[h]ištātā* és ói. *tīṣṭhati*, pāli *tīṭṭhati*, pkt. *ciṭṭhadi* etc.).

Ha tehát LEUMANN etymonja jó, a mi az elválasztást és távolságot jelentő præverbium daczára sem lehetetlen — szavunk árja, de egyelőre épp úgy lehet ind, mint iráni eredetű.

36. **vūra* «Sohn», cf. *gyasta-vūra*, **vurā* «dēva-putra».

A szó biztosan iráni; cf.

- ói. *putra*, páli pkt. *putta* etc.
 { av. *puθra-*, óp. *puθra-*
 phl. *pus(ar) puhr*, turfanphl. *pūs(ar) pūhr pūr*
 újp. *pus(ar) pūr* etc.

Ebből az összeállításból kitűnik, hogy szavunk középpersa hangalkatú; érdekes, hogy éppen a turfani manichæus kéziratokban fordul elő a legjobban megfelelő *pūr* alak. Az intervocalis *p > v* hangváltozás az iráni ágban már a phl. időkben egészen közönséges (SALEMANN, Mp. I. 1. 257. HORN, Np. I. 2. 75. GEIGER, PD. I. 2. 300 etc.); e változás HÜBSCHMANN (PSt. 180) szerint a Kr. u. 6. században már egészen végbe ment s mintegy két századdal korábban kezdődhetett.

Szavunk tehát biztosan iráni, és pedig phl. hangalkatú.

37. *yšānu* «Knie» [ejtsd: *zānu*].

Szavunk hangalkata az iráni dialektusokra utal, cf.

- ói. *jānu*, páli *jannuka*, pkt. *jānu* etc.
 { { av. *zānu*^o(?); bal. *zān*, kurd *zāna*
 PD. *waxī šighnī zān*, sariqolī *zūn* etc.
 phl. *zānūk*, újp. *zānū*

Árja $\xi < idg. \hat{g}$ helyén a persa dialektusokban *d* volna várható (v. ö. *dasta* alatt); a «méd» *z* tehát az egész iráni területen szétáradt. Ezért megint eldönthetetlen, hogy szavunk a keleti v. nyugati iráni területről való. Az előbbi a valószínűbb.

Szavunk tehát keletiráni hangalkatú s esetleg eredetű is.

Összegezve az eredményeket, e szerény szóanyag egy harmada biztosan iráni eredetű, másik harmada valószínűleg az, a maradék részint aligha vagy biztosan nem az, részint homályos. Ez nagyban és egészben összevág azzal a számnevek terén megállapított eredménnyel, hogy a szókincs egészében okvetetlenül árja s túlnyomó részében biztosan iráni. Egyes szavak hangalkata határozottan keletiráni nyelvterületre utal s az esetek majoritásában pahlavi fokon áll, a mit egyes hangváltozások kronológiája is megerősít.

Lokális és kronológiai tekintetben teljesen összevágna ezzel a végeredménnyel a fönnebb kimutatott, resp. valószínűvé

tett ind, első sorban középind (prākrit és pāli) nyomok, nevezetesen a cerebrálisok, a melyek ma sem szűntek meg a szomszédos iráni dialektusokra hatni. Nyelvünknek az a figyelemre méltó vonása, hogy szavai — a mennyire megítélhetni — mind vokális végződésűek, szintén a középind dialektusokra emlékeztet: a prākritban csak egyszerű vagy nazalizált vokális állhat szó végén, szóvégi consonansok nasalisok kivételével leesnek (PISCHEL, Pkt. 231), a pāliban sincs consonantikus sandhi (MÜLLER, Pāli gr. 59. HENRY, Précis de gr. pālie. 18). Ez a jelenség az iráni dialektusokban ismeretlen: az óiráni szóvégi consonansok a középpersában szintén leesnek ugyan, de az előttük álló vokálisok is eltűnnek (SALEMANN, Mp. I. 1. 275), úgy hogy a szavak általában consonantikus végűek.

Ha tehát az eddig összehordott és megvizsgált anyag alapján ítéletet lehet mondani, nyelvünk szókincse közép-iráni provenienciájú, de prākritizmusokkal van tarkítva.

Flexio. Ide vonatkozó adatok tekintetében ez idő szerint koldusszegények vagyunk. Néhány casus és igealak az egész (l. LEUMANN, ZDMG. 61. 657 és 62. 108—9), a mit vizsgálat alá vehetünk.

A) Declinatio. LEUMANN eddig az *a-* és *aa-* tövek néhány casusát határozta meg.

Az *a-* tövek paradigmája szerinte a következő:

Sg. nom. *dātā* [*dāti*], *mātrē*; *gyastā* [*gyasti*]

acc. *dātu*; *gyastu*

loc. *dātū* [*dāti*] —

voc. — *gyasta*

Pl. nom. *dāta*, *mātrā*; *balysa*

gen. *dātānu*; *gyastānu*

E casusokhoz a következő észrevételeim vannak.

Nom. sg. Mivel nyelvünkben genus nincs és az eredeti *neutalis flexio* elveszett (LEUMANN, l. c. 62. 109), azért a sg. nom. masc. és neutrum egyenlően végződik. Az acc. sg. *-u* végzetéből kitűnik, hogy *gyastā*, *dātā* és *mātrē* alakok végzetei az árja *-am* végzetre nem mehetnek vissza, hogy tehát a nom. sg. *ā* [*i*] és *ē* végzetei a masc. nom. sg. végzetei. Már most a masc.

nom. sg. árja végzete *-as*, mely a prākritban mint *ē* [ō] lép föl: *putte* [putto] < *putras; szóvégi *-ē* [-ō] helyett pedig már a monumentalis prākritban, nevezetesen a kharōṣṭhī-pāliban *i* [u] jelentkezik (FRANKE, PSkt. 103. 110) s az apabhramśában minden szóvégi *ē* [ō] mint *ē* [ō] vagy mint *i* [u] léphet föl (l. PISCHEL, Prkt. 75). Csattanósabb analógiákat kívánni sem lehetne. — Ez a casus különben pahlavī alapon is magyarázható: inscriptiókon és gemmákon a nom. sg. végzete jobbra még *ē* [i], az óp. gen. sg. *-ahya* továbbfejlődése, mely izolált esetekben az újpersából is kimutatható (HORN, Neup. I. 2. 100).

Acc. sg. Az árja *-am* suffixum az apabhramśa prākritban mint *-u* lép föl: *puttu* < *putram; azonkívül az acc. sg. m. n. még a monumentalis prākritban, a kharōṣṭhī-pāliban, is *o*-, resp. *u*-végű (FRANKE, PSkt. 122. 134). — Az újabb iráni dialektusok itt már szóba se jöhetnek, mert már a legrégibb pahlavī is csak két casust mutathat föl: az egyik, a rectus, az óiráni nom., a másik, az obliquus, az óiráni genitivus.

Loc. sg. Az árja *-ai* végzet megint az apabhramśa-pktban mint *ē*, resp. közönségesen mint *ē* és *ī* lép föl: *puttē puttē puttī*. A kharōṣṭhī végzet is *ē*, resp. *ī* (FRANKE, PSkt. 121).

Voc. sg. Az árja *-a* végzet a régi dialektusoktól eltekintve újra megjelenik a prākritokban: *putta*.

Nom. pl. Az árja végzet a masculinumban *-ās* (ói. *dēvās*), a neutrumban *-ā* (ói. *kṣātrā*); mind a két végzet a prākritban általában mint *-ā* lép föl (*puttā*), mely az apabhramśában gyakran megrövidül (*putta*). — Az újabb iráni dialektusokban e casusvégzetnek semmi nyoma. Legfőlebb azt lehetne föltenni, hogy az afghān *-q* az óiráni *-ā* (av. *xaθra*, óp. *hamaranā*) folytatása, a mint az *a*- v. *q*-végű casus obliquus az óiráni *ā*-végű instrumentalist folytatja; de az uralkodó felfogás szerint afghān *-q* < árja *-as* (GEIGER, Afgh. I. 2. 214).

Gen. pl. Az árja végzet *-ānām* (ói. *dēvānām*, av. *haomanam* *mašyānam*, óp. *bagānām*). E végzet prākrit alakja *-ānam* (*puttānam*), a mely helyett sok dialektusban *-āna* is jelentkezik (*puttāna*). — Itt az iráni dialektusok is nyújtanak jó, talán még jobb analogont. A középpersában a régi gen. pl. végzete önálló pluralis-képző lett *-ān* alakban: inser. *vačulkān* u *āzātān*, könyvphl. *važurgān* u *āzādān* «die Grossen u. Edelleute». Csattanós

analogont tüntet föl az indoskytha pénzeken megjelenő czím: PAOHANO PAO: *śāhiānō śāh*, újp. *śāhanśāh śāhinśāh*. Megjegyzendő még, hogy *n* mögött phl. inscriptiókon egy vocalisjegy van, mely esetleg az indoskytha szóvégi *o*-nak felelhet meg (l. első cikkemet, Nyt. II. 163. és köv. l.). Az ősrégi végzet modern iráni dialektusokban is él, cf. újp. *tanān* «Leiber», bal. *lōgān* «Häuser» s főleg afghān *āsūnō āsūna* «Pferde».

Az *a*-tövek casusvégzeteihez tehát a prākrit minden egyes esetben pontos analogont szolgáltat. Az iráni dialektusokban csak a nom. sg. [és plur.?] és gen. plur. végzete analog; különös figyelmet érdemel az afghān, tehát egy keletiráni dialektus, rendkívül őszzerű alakjai miatt.

Az *aa*-tövek paradigmája LEUMANN szerint velejében csak az *a*-töveknek hangtani változások által alterált paradigmája. Így a *dātīnaa*- «dharmya» tő casusai szerinte a következők:

nom. sg. *dātīnai*, plur. *dātīnā*
 acc. sg. *dātīnau*, plur. *dātīnānu*
 loc. sg. *dātīnai*

Különös figyelemre méltó LEUMANN azon föltevése, hogy nyelvünkben *aa*-tövek vannak. Nyilvánvaló, hogy a két *a* vocalis között eredetileg egy consonansnak kellett állania, a mely utóbb elveszett. Ez a jelenség megint határozottan prākritizmus: a legtöbb pkt. dialektusban intervocalis media és tenuis eltűnik (PISCHEL, Pkt. 137); nagyon instruktív e tekintetben a mähārāṣṭrī, ez az «emasculated stuff» — mint BEAMES találóan mondja (Comp. gr. of the modern aryan languages of India I. 223) — a melyben a consonansok kilökése folytán eredetileg egészen különböző szavak gyakran teljesen összeestek, v. ö. pl. skt. *mata- mada- maya- mrga- mṛta* = mähārāṣṭrī *maa*. Hasonló jelenség a középírányban hallatlan, cf. skt. *mada- mrga- mṛta*: phl. *may murṣ murti*. — Érdekes e tövek sg. nominativusának *-ai* végzete is, a mely LEUMANN szerint úgy jött létre, hogy a többeli *-a* és a nom. sg. *-ā* végzete összevonatott. Az *-ai* végzet tehát intern hangváltozás révén jött volna létre. A nélkül hogy e felfogás ellen akarnék küzdeni, meg kell említenem, hogy *ai*-végű nom. sg. — igaz, hogy *i*-tövekből! — a pktban is lehetséges, cf. mähārāṣṭrī *kaī* = skt. *kati- kapi- kavi- kṛti*-. Még

inkább figyelemre méltó, hogy az afghānban *a*-tövű substantiva és adjectiva masc. nom. singularisa *ai*-végű, pl. *stōr-ai* «Stern»: újp. *sitār-a*, *ṛal-ai* «diebisch»: *ṛql* «Dieb». Egyenesen frappáns az a körülmény, hogy nyelvünk *-īnai* végződése (pl. *dāt-inai*, *kūdāgān-inai*) betűről-betűre egyező alakban jelentkezik az afghānban, a hol hely-, idő- s általában vonatkozás-jelölő adjectivumokat képez, pl. *vrānd-inai*: *vrānde* «ahead», *rišt-inai*: *rišt-iyā* «Gerichtigkeit» (TRUMPP, Gr. of the *Pqštō*, 46. GEIGER, Afgh. I. 2. 211). Igaz, hogy GEIGER (l. c. 210) szerint ez az *-ai* = ói. av. óp. *aka*, phl. *ak* etc. — s ebben az esetben az afghān kiesnék a combinatióból, mert nyelvünk hangalkata — a mint megállapítottuk — pahlavī fokú. De vajjon biztos-e GEIGER szabálya? Ha csakugyan az óiráni *-aka* volna a játékban, akkor hamarabb az **-ag* alak volna várható, mert a tenuisok szó belsejében — ha előző zöngétlen hang által nem voltak védve — mint mediák lépnek föl, cf. *pinja* «5»: av. *panča*, *prāng* «Panter»: ói. *pr̥daku*, *ōba* «Wasser»: av. pl. *āpō* (GEIGER, Afgh. I. 2. 209).

A declinatio kepe tehát meglehetősen tarka: találó analógiákat ép úgy nyújtanak az ind, mint az iráni dialektusok, bár a mérleg eddigelé tagadhatatlanul a középidi dialektusok felé hajlik.

B) C o n j u g a t i o. E téren még szomorúbban állunk, mint a declinatio terén. Az anyag igen kicsiny s a gyaníthatólag verbális természetű szók syntaktikai funkciójáról s tehát grammatikai alakjáról úgyszólván semmit sem tudunk. LEUMANN egyetlen végződés-kategoriáról tesz lemmatikus kijelentést, STAËL-HOLSTEIN meg az igék jelentésének meghatározásánál a grammatikai végződést egyetlen kivétellel egyáltalában nem veszi figyelembe.

Ily körülmények között egyelőre legtanácsosabbnak látszik az állítólagos verbális alakokat végződésük szerint kategoriákba osztani. Ezen az alapon öt kategoriát kapunk.

Az 1. kategoria LEUMANN szerint vagy 3. sg. med. aor. vagy a part. perf. active használt masc. nominativusa, így pl. *brašte* syntaktikailag a skt. *apṛākṣīt* v. *pr̥ṣṭavān* alakoknak felelne meg (l. c. 62. 109). Morphologiailag tehát *brašte* a skt. 3. sg. aor. med. *a-praṣṭa*, resp. pp. *pr̥ṣṭa*- alakokkal volna párhuzamba állítandó. Ugyanezt lehet mondani egyelőre a *prahošte* és *pyūṣṭā* etc. alakokról is. — A *namasāte* alak lehet 3. sg. act. vagy med. praesens vagy imperfectum, cf. skt. *namasyāti namasyātē ā-nama-*

syata, pāli *namassati* etc., de verbaladjectivum is lehet, cf. skt. *namasita*- (?) = *namasyita*- [l. BÖHTLINGK, SWb. s. v.]. A prākritok itt hangtani szempontból nem jöhetnek szóba, cf. 3. sg. act. *vattadi vattai* (csak cūlikāpūṣācī *vattati*), 3. sg. med. *vattade*, *vattae* «vartatē» és verbaladj. *gahida*, *gahi*[y]a etc. «grhitā-» (PISCHEL, Pkt. 321. 324. 384). — A *vā-stāte* is vagy finit forma, cf. ved. 3. sg. aor. *á-sthita*, vagy verbaladj., cf. ói. *sthitā*-, av. *stāta*-. — Csaknem biztosan verbaladj. *pa-natā*, cf. skt. *pra-ṇata*-, av. *fra-nata*- (præs. skt. *namatē*, av. 3. pl. *namante*). — Egészen sajátos alak *hāmāte* (l. fönebb). — Ez a kategória tehát 3. sg. verbum finitum vagy verbaladjectivum lesz.

A 2. kategoriába tartozik *jsatemā*, a melynek jelentése meg van határozva: STAËL-HOLSTEIN szerint (l. c. 483) *mātaru jsataimā* biztosan így fordítandó: «ich habe meine Mutter getödtet». Az alak eszerint präteritum 1. sg. s így analizálandó: *jsatai*+*mā*, *jsate*+*mā*. Az első rész nem lehet más mint egy — hangtani szempontból iráni — verbaladjectivum, cf. av. *jata*-, óp. *avā-jata*-, phl. *zat*, újp. *zað* etc. A végződést illetőleg v. ö. afg. *var-žalai*. [Nyilván ez a *jsatai az alapszava a *jsatīnau szónak e szótagsorozatban: *jsatīnaukamalu* «Kopf des Erschlagenen».] — A második rész *mā aligha más mint a copula 1. singularisa, mely az iráni dialektusokban az említett verbaladjectivumhoz függedve präteritumot képez, cf. phl. *karṭ havah-am* = *karṭ ham* [pāz. *am*], újp. *karð-am* «ich habe gethan». Lehetne esetleg 1. sg. pron. pers. is, cf. phl. *am karṭ*. Ebben az esetben a tertiär prākritok is szóba jöhetnének, v. ö. pl. bengáli *mārilām* «I struck» = *māri*la «struck» + *am* «by me» (GRIERSON, Eastern Hindī langu. 4), de kronológiai okokból ez nem igen valószínű. Lehetséges végül, hogy egyszerűen az árja -*mī* -*m* suffixummal van itt dolgunk, de ez sem valószínű. A *jsataimā*, *jsatemā* alakok és társaik: *bārstaimā* és *hvañumā* [?] csaknem biztosan iráni képzésűek.

A 3. kategoriába tartozó *hvatēse* (*hvēse*) «sagen» alak 2. singularisnak látszik, cf. ói. *bhāraṣi/ē*, pāli *bhavasi/ē*, pkt. *vattasi/ē*. Ha ez beválik, az iráni dialektusok szóba se jöhetnek, mert itt az intervoc. *s* alterálódik.

A 4. kategória: *hāmāre* «sein». Ez alak végzete emlékeztet a 3. pl. *r*-suffixumára, mely az italo-keltán kívül az árjában

játszik szerepet, cf. ói. *šérē*, *āsúr*, *syúr*, *cakrirē*, av. *sōire*, *ānharə*, *hyārə*, *čāxrare*, *ānhāira* etc. Ez az *r*- suffixum az iráni dialektusok közül csak az avestában van meg, a középipind dialektusokban azonban mindenütt megvan (FRANKE, PSkt. 126. MÜLLER, Páli gr. 96. HENRY, Précis. 79. PISCHEL, Pkt. 325).

Az 5. kategoriába tartoznak: *hvaḍāndā hvarīndā* «verzehren» és *bāršīṭāndā* «zerreissen» (?). Ez a kategória emlékeztet az árja 3. pluralisra, resp. az act. præs. participiumra, cf. 3. pl. ói. *bhārantī/ē*, páli *bhavanti/ē*, prkt. *vaṭṭanti/ē*; av. *barəntī/e*, óp. *barəntīy*, phl. *bavēnd*, újp. *barand-* és part. præs. act. ói. *bhāvānt-*, páli *bhavānt-*, pkt. *calant-*; av. *bavānt-*, phl. *bavānd-ak*, újp. *buvānd[a]* etc. — Az *nd* < *nt* hangváltozás első sorban az iráni dialektusokra utalna, nevezetesen a középpersára, a hol már az arsakida időkben állott be (HÜBSCHMANN, PSt. 191). Megjegyzendő azonban, hogy ez a hangváltozás szórványosan egyes prākrit (így a *śāurasēnī* és *māgadhi*) dialektusokban is konstatalható, cf. *pṣṣkiyamdi*: skt. *prēkṣyantē*, *puṣcamde*: skt. *prēcchan* (PISCHEL, Pkt. 189) — valószínűleg a drāvida nyelvek hatása.

A conjugatióról elégséges és megbízható anyag hiányában még kevésbé lehet képet alkotni, mint a declinatióról. Az egész kétségkívül árja benyomást tesz, de ind és iráni analogiák egyenlő súlylyal esnek a mérlegbe.

E hosszadalmas és az olvasóra nézve is fárasztó kutatás daczára nem hiszem, hogy nyelvünk hovátartozásáról határozott ítéletet lehetne mondani. Bizonyos, hogy nyelvünk az árja nyelvcsalád tagja, de ind vagy iráni jellege egyelőre eldönthetetlen. LEUMANN azt hiszi, hogy nyelvünk az árja nyelvcsaládnak egy harmadik önálló tagja. Ámde az eddig meghatározott anyag ind és iráni dialektusok segítségével maradék nélkül értelmezhető. STAËL-HOLSTEIN úgy vélekedik, hogy nyelvünk iráni nyelv. Ámde arra, hogy a szókinés — már t. i. az eddig ismeretes szókinés — túlnyomó része iráni, magában véve nem sokat lehet építeni s a flexio, a döntő factor, ind és iráni dialektusok között oscillálván, e föltevés terhet nem bírja el. — Ily körülmények között nyelvi szempontból voltaképpen minden állásfoglalás korai volna.

Más kérdés, nem lehetne-e ezt a problémát historiai, geographiai és ethnologiai argumentumokkal dűlőre vinni. Ez tény-

leg lehetségesnek látszik. Jóformán biztosra vehetjük, hogy a II. nyelv a tochár nyelv, resp. — ha nagyon óvatosak akarunk lenni — annak egy dialektusa. Hogy pedig ez a tochár nyelv iráni dialektus, ahhoz alig férhet kétség. Miután ugyanis az indoskythák Középázsia labyrinthusából előkerültek, a Kr. e. II. századtól fogva hatalmukba ejtették Baktriát, Afghānistānt, majd India északnyugati részét, a Panjābot és Kaśmīrt — tehát iráni vidékekről jutottak szomszédos ind vidékekre s történetük egész folyamán oly területeken laktak, a melyeken a két fő árja ág dialektusai könnyen hathattak s kimutathatólag hatottak is egymásra s a melyeknek közelében (Chotan és Endere vidékén) II. nyelvű kéziratok a legnagyobb mennyiségben kerültek elő. E körülményt már első cikkemben kiemeltem s MIRONOV (Izv. imp. akad. nauk, 1909. p. 550) most szintén súlyt helyez rá. Így válik igazán jelentőssé az indoskytha uralkodók pénzein előforduló körirat, a melyre már STAËL-HOLSTEIN hívta föl a figyelmet (I. első cikkemet): PAOHANO PAO = *šāhiānō šāh*, a mely nyilván nem más, mint a régi iráni fejedelmi cím: óp. *xšāya-diγānām xšāya-diγah*, újp. *šāhanšāh* «βασιλεὺς βασιλέων» s a mely *šāhānu šāhi* alakban Samudragupta ind király (Kr. u. IV. sz.) allahābadi oszlopfeliratán és *sāhaṇusāhi* alakban egy jaina legendában is előkerül. Utalok továbbá arra, hogy a Kuṣāṇa (örm. Kuśān, i. e. indoskytha) dynastiából való Kaniška és Huviška pénzein ind és görög vallási emblemákon kívül iráni istenségek nevei és alakjai fordulnak elő (RAPSON, Indian coins, p. 18. STEIN, Zoroastrian deities on indo-scythian coins, passim). Végül STAËL-HOLSTEIN (Izv. imp. akad. nauk, 1909. p. 480—81) sinai és arab írók adatainak kombinálása révén még egy argumentummal áll elő. HIUEN-TSIANG (HÜAN TSANG) sinai zárándok adatai szerint *Tu-ho-lo* (skt. *Tukhāra*, STRABO: Τόχαροι, POMPEJUS TROGUS: *Thogari*) királyság centruma a mai Afghānistān északi részében feküdt. E területnek a Kr. u. VII. sz. első felében még bizonyos politikai egysége és közös nyelve volt, a melytől *Fan-yen-na* (*Bāmīyān*) terület lakóinak nyelve keveset különbözött. Arról mármost, hogy miféle nyelv volt e területek nyelve, arabs írók nyújtanak felvilágosítást. IBN AL MUQAFFA', a ki a Kr. u. VIII. században élt, a *Balkh* vidékén beszélt iráni dialektusról azt mondja, hogy a keleti dialektusok között legközelebb áll az

udvari nyelvhez. Mivel pedig *Balkh* a HÜAN-TSANG emlegette Tu-ho-lo közepén fekszik s a sinai és arabs írók mindössze egy század választja el egymástól, helyén van az a következtetés, hogy Tu-ho-lo nyelve, a tochár nyelv, iráni nyelv volt. Egy másik arabs író, MOQADDASÍ geographus, még a Kr. u. X. században is azt mondja, a mit a nagy sinai zarándok, hogy t. i. *Tohāristān* és *Bāmiyān* (a sinai írónál: *Tu-ho-lo* és *Fan-yen-na*) nyelvei rokon dialektusok, s nem hagy bennünket kétségben az iránt, hogy mind a két dialektus az iráni ághoz tartozik. Mindezen oly heterogén eredetű adatoknak ilyenén convergentiája, azt hiszem, nagyon alkalmas arra, hogy a nyelvtudományi skepsist álomba ringassa. Részemről legalább egyelőre, bár a legnagyobb főntartással, de mégis azt tartom legvalószínűbbnek, hogy a tochár nyelvvel azonosítandó II. nyelv iráni dialektus, a mely erős ind (közép-ind) befolyás alá került. [Ezen erős befolyás jelei többek közt még a Kaniška, Huviška és Vāsudēva pénzein előforduló ind vallási emblémák, így Buddha, Śiva és szent ökre: OHPO = prākṛ. *vesa*, skt. *vr̥ṣas* (HOERNLE, Hist. of India, p. 43. RAPSON, Indian coins, pl. II. 12. 13), valamint összes fölirataiknak prākṛit vagy sanskrit nyelve etc.] Pusztán nyelvtudományi alapon azonban, ismétlem, csak arra a következtetésre vagyunk eddigelé jogosítva, hogy a II. nyelv árja nyelv, a mely erős ind és iráni (sokszor közép-ind és közép-iráni) analogiákat tüntet föl.

* * *

Most még egy kérdést kell elintéznünk. Miképpen egyeztethető össze a II. nyelvnek kétségkívül való árja jellege azzal a föltevessel, hogy ezt a nyelvet az indoskytha (a sinai írónál: yüe-tsi etc.) nép beszélte, a melyet pedig kitünő autoritások török-tatár credetűnek tartanak (v. ö. pl. STEIN, Fehér húnok etc. 22. HOERNLE, Hist. of India. 43 etc.).

Megjegyzendő mindenek előtt, hogy a mit a yüe-tsi nép török-tatár eredete mellett fel lehet hozni, nem meggyőző erejű. Ha pl. a Rājataranginī kaśmīri krónikában (ed. STEIN, I. 177 etc.) azt olvassuk, hogy a nagynevű Kaniška turuška «török» törzsből származott, ezzel szemben helyén van arra emlékeztetni, hogy az indek a turuška «török». śaka «skytha». hūṇa

«hún» etc. neveket különbség nélkül minden idegen, szemükben többé-kevésbé barbár népre alkalmazzák. Vagy ha a nagy Kušan fejedelmek pénzein az uralkodó térdig érő suba-féle kabátban, csizmában és magas kucsmával van ábrázolva (l. HOERNLE, l. c. 43. RAPSON, l. c. pl. II. 12. 13), nem szabad elfelejteni, hogy efféle külsőségekből nem lehet ethnologiai vagy linguisticai következtetéseket levonni — főleg középázsiai törzseknél nem, a melyek közül nem egy kimutathatólag elhagyta régi viseletét, szokásait, sőt nyelvét is (FRANKE, Beiträge aus chinesischen Quellen etc. p. 27). E középázsiai népnevek mögött továbbá nem egyes népek, hanem nép-keverékek lappanganak: a šaka törzsek pl. tibeti és török törzsekkel keveredtek, az eredetileg török ephthaliták (fehér húnok) a mi yüe-tši népünk elemeivel, a főnnebb emlegetett wusun nép szintén yüe-tši és šaka elemekkel (V. SMITH, The Šakas in Northern India. ZDMG. 61. 413. FRANKE, l. c. 46. 60). A yüe-tši név alatt szereplő nép is conglomeratum volt, a mely hosszú története folyamán a legkülömbözőbb elemeket olvasztotta magába, így többek között valószínűleg hún töredékeket, de minden esetre a tochárokat (FRANKE, l. c. 41. MARQUART, Ērānsahr, p. 207). Semmi sem volna tehát tévesebb, mint a yüe-tši névben ethnologiai egységet keresni. Ennek daczára a yüe-tši nép története folyamán FRANKE szerint éles ellentétben jelen meg a török népekkel, noha belőlük sokat magába olvaszthatott. Hogy milyen racehoz tartozott eredetileg, el nem dönthető, de nem lehetetlen, hogy árja race volt. A yüe-tši név ugyanis valószínűleg annyit tesz, mint «a yet v. get népe v. törzse» s a yet v. get név azonos lehet a class. történetíróknál előforduló *Getae* v. *Massa-getae* nevével. — Bármint álljon is ez az ethnologiai probléma, a yüe-tši árja nyelvében nincsen semmi feltűnő. Ha a yüe-tši nép árja race volt, árja nyelvét könnyen ráoctroyálhatta az esetleg beléje olvadt török elemekre; ha meg nem volt árja, könnyen vehetett át maga egy árja nyelvet. Gondoljuk meg, hogy az ethnologiai és linguistikai kategóriák nem fődik egymást s hogy egyik-másik nép a történelem kétségbevonhatatlan tanúsága szerint nem egyszer cserélte föl nyelvét hódítók, sőt magasabb kulturájú meghódítottak nyelvével is.

SCHMIDT JÓZSEF.

A GÖRÖG NYELV THESAURUSÁNAK TERVE.

A Thesaurus linguæ latinæ, mely, mint az öt német akadémia hatalmas vállalata, szépen halad teljes megvalósulása felé, már a munka kezdetén fölszínre vetette a görög thesaurus eszméjét is. Már az előmunkálatoknál kitűnt ugyanis, hogy a latin thesaurus megcsinálása a görög előtt nem egyéb, mint hysteron proteron. Az a nagy, szinte megmérhetetlen hatás, melylyel a görög irodalom és gondolkodás voltak a római szellemre, visszatükröződik a nyelvben is s számos latin szó eredete, jelentésének változása, története csakis a görögből érthető meg helyesen. A latin thesaurus szerkesztői és vezetői sokszor és érzékenyen észlelték annak hiányát, hogy a görög nyelv teljes anyaga nincs összehordva és tudományosan földolgozva egy, a tudomány mai színvonalán álló thesaurusban. Tudomásom szerint DIELS Hermann, a Doxographi Græci és a Fragmente der Vorsokratiker kiadója, a latin thesaurus-commissio egyik tagja volt az első, a ki ennek a szükségérzetnek élénk kifejezést is adott egy szép monographiájában, melyben az elementum szónak és görög megfelelőjének, a στοιχειον-nak a történetét tárja föl.*) Ő azonban a dolgot egyáltalában nem tartja annyira előkészítettnek, hogy mindjárt hozzá lehetne fogni a kivitelhez, sőt olyan akadályokat hoz föl, melyeknek legyőzéséhez még egy-két nemzedék erőfeszítése szükséges. Már a latin thesaurusnál kitűnt, hogy az eddig kiadott szövegek nem nyújtanak teljesen megbízható alapot egy ilyen nagyszabású szótár elkészítésére. A többé-kevésbé subjectiv módon megállapított szövegeket át kellett javítani

---

*) Elementum. Eine Vorarbeit zum griechischen u. lateinischen Thesaurus. Lipsce, Teubner, 1899. I. a v. Hartelhez intézett bevezető és ajánló szavakat.

s ellátni a legfontosabb variánsokkal s egyéb szükséges megjegyzésekkel, hogy a hagyomány igazán megbízható képét adják a lexicographus kezébe. A görög szövegek állapota pedig még a latinokénál is gyarlóbb lévén, a nehézség itt sokszorososan fokozódni fog. De ezt nem tekintve, a feldolgozandó anyag óriási nagysága (hiszen a görög irodalom terjedelme legalább tízszer akkora, mint a latiné) kétséget ébreszthet az iránt, hogy lehetséges lesz-e valahogyan áttekinthető és használható alakba gyúrni össze ezt a rengeteg molest, lehetséges lesz-e előteremteni a szükséges anyagi és szellemi erőt e gigasi mű megvalósítására akkor, a mikor ez az aránylag sokkal kisebb latin thesaurusnál is oly nehezen sikerült s ez a vállalat a szigorú és szinte gépies pontossággal működő szervezet, meg az egész német tudományosság vállvetett támogatása daczára is minduntalan újabb nehézségekkel kénytelen küzdeni.

E pessimista szózat természetesen valami nagy kedvet seholsem ébreszthetett a felmerült eszme megvalósítására. A szükségérzet azonban nem szűnt meg s csakhamar kifejezésre jutott az akadémiák nemzetközi szövetségének Londonban, 1904-ben tartott második összes ülésén, hol a British Academy kiküldöttjei azzal az indítvánnyal léptek az akadémiák szövetsége elé, hogy foglalkozzék az ó-görög nyelv új thesaurusa megalkotásának gondolatával. A nélkül, hogy ez indítvány fölött valami határozott megállapodásra tudott volna jutni az összesülés, kiküldött egy szakemberekből álló bizottságot ennek további tárgyalására. A bizottság, időközben maga-magát kiegészítve, két ízben is összeült Wienben, 1906-ban és 1907-ben, de hosszas tanácskozások után sem tudott eredményre jutni s ennek következtében a British Academy visszavonta az akadémiák szövetségénél tett indítványát.

Hogy az ügy ily gyorsan lekerült a legilletékesebb forum napirendjéről, annak oka az előbb említett nehézségeken kívül főként abban keresendő, hogy a kiküldött szakbizottság tagjai nem tudták összeegyeztetni eltérő álláspontjaikat sem a felőlelendő anyag mennyisége, sem a kivitel módszere tekintetében. Az angolok praktikus szempontból, a dolog könnyebb kivihetősége érdekében csupán az ó-kori görög nyelv anyagát kívánták fölvenni a Thesaurusba, kizárván a középkori görög irodalmat,

melynek földolgozását a bizottságban különösen Krumbacher követelte nyomatékosan. Az újjörögről azonban ő sem tett említést. Fontos elvi különbségek állottak elő angolok és németek között a módszerre nézve is. Az előbbiek ugyanis nem akarták elfogadni a latin thesaurusnál követett kiczédulázási rendszert, mint a mely szerfölött nagy vállalkozás lenne s nehezen kezelhető s kétes értékű anyagot nyújtana, hanem e helyett ajánlották a Murray New English Dictionary-jében érvényesített kivonatoló rendszert, mely az előbbinél egyszerűbb és hamarabb célhoz vezető eljárás lenne.

Néhány hónappal azután, hogy ez elvi ellentéteken hajótörést szenvedett a British Academy indítványa, váratlanul és meglepetészerűleg újra felbukkant a nagyszerű terv egy oly oldalról, a mely ha nem is mondható e feladat megoldására a legilletékesebbnek, azaz a legjobban fölvertezettnak, mégis talán a legélénkebben érzi a görög thesaurus létrejövetelének szükségét s leginkább van hivatva arra, hogy e mű eszméjét állandóan ébren tartsa s a megvalósuláshoz közelebb vigye, t. i. Görögországból.

A görög királyi kormány hivatalos lapja ugyanis az 1908. november 8. számában a következő tartalmú királyi decretumot közli: A görög szabadságharcz százados évfordulójának ünnepére, mely 1921-ben lesz, megalkotandó *a görög nyelv történeti lexicon a legrégebb időktől a jelenkorig*, mint maradandó emléke a görög nép halhatatlanságának és egységének. E mű szerkesztésére és kiadására kiküldetik egy bizottság, melynek elnökei Kontos, ki azóta nemzete és a tudomány nagy veszteségére meghalt, Hatzidakis és Menardos. Pénzbeli alap gyanánt évi 10,000 drachma van előirányozva a Dorides-alapból, ezenkívül egy tétel az állami költségvetésben és esetleges ajándékok. A lexicon első kötete 1921. márczius 25.-én fog megjelenni.

A királyi decretum tehát nem hagy kétséget az iránt, hogy itt oly vállalatot terveznek, melybe a görögség nyelvanyaga a maga egész kiterjedésében, tehát az ó-, közép- és újkoron keresztül egyaránt belefoglalandó. A feladat határai pontosan meg vannak jelölve. A bizottság dolga lesz ezután a kivitel módszereit megállapítani s ezeknek megfelelőleg a munka szervezéséről gondoskodni. E bizottság elnökségének egyik tagja, ki egyúttal az egész vállalat szellemi szerzőjének mondható,

Hatzidakis közölt is néhány gondolatot a görög lexicon szerkesztéséről Görögország egyik előkelő szépirodalmi folyóiratában, a Panathenaiában (1909. április 15. szám). A mit itt mond, azt inkább előleges elmélkedésnek, tapogatódzásnak tekinthetjük, mint kész és befejezett programnak, mert — a mint Krumbacher nagyon helyesen rámutatott¹⁾ — nincsenek szilárdan kifejezített és egységben összefutó elvei, nem értékesíti kellőleg a lexicographia terén eddigelé nyert gyakorlati eredményeket s vannak benne homályos és egymásnak ellentmondó tételek. Annyit azonban látni lehet belőle, hogy Hatzidakisék is éppen úgy, mint az Association des Académies által kiküldött bizottság, még nagyon messze vannak attól, hogy olyan tervet alkossanak, mely míg egyfelől teljesen kielégíti a mai tudományos igényeket, addig másfelől gyakorlatilag megvalósítható legyen s megfeleljen a célszerű használat követelményeinek is. Így elmondhatjuk, hogy a görögök terve, a királyi határozatban foglalt pozitív és elismerésreméltó intézkedések ellenére is, alig több a pium desideriumnál, hacsak nem bizonyul igaznak az a sejtetem,²⁾ melyre Krumbacher is nyomatékosan utalt,³⁾ hogy a görögök nem vállalkozhatnak s nem is fognak vállalkozni jelenleg többre, mint egy történetileg megalapozott, tudományos újgörög szótárnak az elkészítésére.⁴⁾

A nagy, egyetemes görög Thesaurus eszméje oly óriásinak látszik, hogy előtte a legjobb emberi igyekezet is tehetetlenül áll meg a jelen körülmények között. Ebből azonban még nem következik, hogy ezt az eszmét, mint valami megvalósíthatatlan utopiát, egyszer s mindenkorra fel kellene adni. Az összes, arra hivatott tényezők egyetértének abban, hogy egy új görög thesaurusra eminens szükség van s e szükségét előbb-utóbb

¹⁾ Das Programm des neuen Thesaurus der griechischen Sprache. Internat. Wochenschrift vom 29. Mai 1909. Különnyomatban is.

²⁾ L. Max Lambertz: Der Thesaurus linguae graecae (Berl. Phil. Wochenschr. vom 5. Juni 1909) cz. cikkében hivatkozik magának Hatzidakisnak azon levélbeli közlésére, hogy a görögöknek nem célja az egész nyelvi anyag összehordása, hanem a történeti fejlődés feltüntetése.

³⁾ Das Programm des neuen Thesaurus der griech. Sprache. Intern. Wochenschr. vom 29. Mai 1909.

⁴⁾ V. ö. Γουλιέλμος Pecznek Ηπει τοῦ νέου θησαυροῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης cz. cikkét az Egy. Philologiai Közöny XXIII. (1909) 707—709. ll.

pótolni kell a haladás érdekében. Ha a jelen helyzet nem is látszik alkalmasnak e nagyszabású terv kivitelére, jöhet majdan egy boldogabb kor, mely meg fogja találni a módokat is, az eszközöket is arra, hogy a görög philologia eme nagyszerű álmát valóra váltsa. A legfontosabb feladat: tisztába jönni a mű anyagának terjedelmével és kidolgozásának módszereivel; megállapítani, hogy *mit* és *hogyan* akarunk. Akkor könnyű lesz tájékozódni a cél eléréséhez szükséges eszközök méreteiről is s céltudatos munkával lassankint össze lehet gyűjteni mindazokat az anyagi és szellemi erőforrásokat, melyek nélkül munkába fogni merőben hiú vállalkozás lenne. Az alábbi sorokban a nélkül, hogy valami definitív megoldás-félét akarnánk ajánlani, ismertetni fogjuk az eddigi tervezgetések és eszmecserék folyamán fölmerült főbb gondolatokat, hogy lássuk, körülbelül mi módon lehetne az annyira óhajtott célt a legjobban megközelíteni.

Az első és legfontosabb kérdés, mely itt fölmerülhet, az, hogy az új Thesaurus mennyit öleljen föl a görög nyelv anyagából, hogy vajjon csak az ókorra szorítkozzék-e, a mint az angolok akarták, kik K. u. 600.-at jelölték meg a mű végső határául, vagy magában foglalja az egész byzantiumi görögséget is, a mint Krumbacher indítványozta, avagy végre egyesítse a görög nyelv egész szókincsét Homerostól a jelenkorig a legújabb görög terv szerint. Miután a jelenkori nyelvtudomány általánosan elfogadta azt az elvet, hogy a görög nyelvnek ó-, közép- és újkori fejleményeit szerves egység gyanánt kell felfogni és tárgyalni s a gyakorlati alkalmazásban ez elv helyessége napról-napra újabb megerősítést nyer, egy görög Thesaurus csak akkor állana a tudomány mai színvonalán, ha ez elv lexicographiai keresztülvitelét tekintené feladatául.

Nehéz volna tudományosan megokolt és megnyugtató határvonalat húzni ó- és középkori görög nyelv, vagy éppen közép- és újkori görög nyelv között. A közép- és újkori görög nyelvet jellemző fontos hang- és szótani átalakulások végbemennek már az ókor végén, t. i. az alexandriai korszakban s finom gyökérszálaikkal felnyúlnak egészen a klasszikus ókor népies dialektusaiig, legfőképen a vulgaris attikaiig. Az újkörög dialektusoknak pedig a különféle idegen nyelvek (olasz, francia, török, szláv) hatása folytán beállott élesebb tagozódása tulajdonképpen

már az illető népekkel való első érintkezések idején, azaz a középkor folyamán megkezdődik. Ebből kifolyólag számos hang-, szó- és jelentéstani változás, mely csirájában már a K. e. III., vagy pl. a Kr. u. XII. században fellépett, csak a közép- és újkor, illetve az újkor folyamán éri el teljes kifejlődését s csak eme későbbi korok távlatából nézve érthető meg és méltányolható igazán. Régi tapasztalat, hogy ó-görög szavak jelentéstanát gyakran meglepő módon megvilágítják az illető szavak közép- és újkori használatát. Sok ókori, különösen alexandriai korbeli szó jelentését, melyet az eddigi szótárak a klasszikus kor szempontjából helytelenül állapítottak meg, csak a későbbi korok nyelvhasználatának ismerője állapíthatja meg pontosan.*) Az után igen fontos kulturtörténeti és néppszichológiai tanulságokat lehetne nyerni azon szavak történetének teljes egymás mellé állításából, melyek a legrégibb időktől kezdve a mai napig állandó használatban voltak. Ugyanazon szónak forma, vagy jelentés dolgában történt változásai gyakran élénk világot vetnének a nemzet szellemi életében vagy történetében beállott fordulatokra.

Meglepően tapasztalhatnók, hogy mennyi ókori szó őrizte meg régi alakját és jelentését csaknem változatlanul bizonyos nyelvterületeken s a legmeggyőzőbb bizonyítékait nyernők a görög geniusban rejlő hatalmas conserváló erőnek, mely az idők oly sok és hosszú viszontagságán is tudott diadalmaskodni.

Nem tagadhatjuk azonban, hogy egy ilyen terv megvalósításának nagy gyakorlati nehézségei vannak. Ha a kiadások fogyatékossgái már az ó-görögre nézve nagy akadályt jelentenek, még sokkal inkább állíthatjuk ezt a közép- és újkori görögre, hol az eddig kiadott szövegek legtöbbje tudományos munkásságra csaknem hasznavehetetlen s igen sok szöveg még egyáltalán ki sincs adva. Ez ugyan még nem volna sarkalatos hiba, a mint Kretschmer**) igen helyesen megjegyezte. A Thesaurus ugyanis nem célja, csak eszköze a philológiai kutatásnak. Cél: a szövegek kritikája és interpretatioja. A Thesaurus is arra való, hogy segítségével jobban és biztosabban állapíthassuk és magya-

*) L. Krumbacher: Ein neuer Thesaurus der griechischen Sprache. Internat. Wochenschr. vom 19. Dezember 1908. 4. l.

**) Der Plan eines Thesaurus der griechischen Sprache. Glotta I. kötet, 339—348. l.

rázhaszuk meg a görög szövegeket. Ha mi addig váránk, míg a szövegbírálat és -magyarázat terén a philologia eléri az egyáltalában elérhető, akkor talán sohasem kerülhetne sor egy új görög Thesaurusra, de abban az időpontban szinte fölöslegessé is válnék ennek elkészítése. Viszont, ha e mű mentől hamarabb létrejön, bizonyos, hogy erre támaszkodva sokkal gyorsabban és sikeresebben haladhatunk a philologia végcélja felé.

Mégis hangsúlyoznunk kell, hogy a közép- és újkori görögség területén még a legszükségesebb előmunkálatok is hiányoznak a Thesaurushoz. Szükség volna mindenekelőtt az újkörög nyelv összes dialektusai anyagának teljes összehordására egy tudományos újkörög szótárban, továbbá legalább a fontosabb középkori szövegeknek lexicographiai célokra alkalmas kiadására, specialis szótárookra egyes írókhoz, vagy pl. a középkori vulgaris görög nyelvhez. Ezek nélkül a jövőbeni görög thesaurus szerkesztői teljesen járatlan utakat s legnagyobb részben új átdolgozásra váró anyagot találnának maguk előtt a közép- és újkori területeken.

Másik nehézség volna, melyre Diels*) mutatott rá, hogy a rengeteg kiterjedésű anyagnak egyetlen műben való összeállítása folytán roppant meg lenne nehezítve annak olvasása és használhatósága. A latin thesaurus ugyanis, ha elkészül, kb. 12 vaskos folio-kötetet fog kitenni s így a görögénél, melynek anyaga legalább tizszerte nagyobb, 120 kötetre lehet számítani hozzávetőleg. Ez egy kis könyvtárt tesz ki, melynek már mechanikai kezelése is nem kis fáradságot igényel. De lesznek benne olyan, egyes címszavakhoz tartozó cikkek, melyeket nagy terjedelműknél fogva igen nehéz lesz áttekinteni, úgy hogy joggal felvethetjük velük szemben a kérdést: Quis leget haec?

Bonitz Index Aristotelicus-ában a λόγος szó, annak daczára, hogy a tárgyalás a legtömörebbre van fogva, egymagában elfoglal 9 hasábot. Most képzeljük el, hogy mekkora helyet fog igényelni ennek a szónak története Homerostól kezdve az egész ó-, közép- és újkori görög irodalmon végig az új thesaurusban? Ki lesz képes ezt mind áttekinteni s tanulságait egységes képbe foglalni?

Ezen nehézségek elkerülése végett ajánlotta Diels, hogy

---

*) L. i. m. X. 1., továbbá Der lateinische, griechische u. deutsche Thesaurus. Neue Jahrb. 1905 (XV.) 693. 1.

egy összefoglaló thesaurus helyett csináljanak a különböző irodalmi műfajok (epos, melos, tragœdia, komœdia, philosophia, historia, matematika, technika, medicina, grammatica, zsidó-keresztény irodalom) mindenike számára külön-külön thesaurust. Ennek az eszmének jogosultsága abban van, hogy a görögben minden irodalmi műfaj megalkotta és megőrizte a maga sajátos nyelvhasználatát és szókincsét. Az ilyen módon való elkülönítésnek meg is volna az az előnye, hogy jobban feltüntetni az eredetinek az utánzókra való hatását s tiszta képét adja az egész műfaj fejlődésének. Ezenkívül kisebb terjedelménél fogva cikkei könnyebben áttekinthetők lesznek. De vannak ezzel szemben nagy hátrányai is: az egyes műfajoknak egymástól való függése, egymásra való kölcsönhatása éppen nem jutna így kifejezésre. Azután az az anyag, mely valamennyi műfajban közösen előfordul, több részre lenne szétszakítva, úgy, hogy a használatnak egy kötet helyett néha tizben is utána kellene néznie ugyanazon szónak. Az összeállításnál pedig a czimszavakon kívül ismételni kellene valamennyi műben az azonos jelentéseket s az ezekhez fűződő azonos fejtegetéseket, s ily módon azonos tartalom mellett a specialis thesaurusok terjedelme is és költsége is többre rúgna az egyetlen egyénél. Mindent összefoglalva azok az okok, melyek a Thesaurus specialis részekre való bontása ellen szólanak, súlyosabbaknak tetszenek azoknál, melyek mellette szólnak.

Az egész Thesaurus-tervnek legsarkalatosabb pontja az a kérdés, hogy minő módszer szerint kell összehordani a szükséges anyagot. Ennél a kérdésnél hegyeződtek ki legélesebben már az eddigi tárgyalások során is az ellentétek s minden kétségen felül áll, hogy ennek helyes megoldásától függ első sorban az egész vállalat sikere. Az eddigi gyakorlatban kétféle eljárási módot alkalmaztak, ú. m. kiczédulázó és kivonatoló rendszert. Az előbbi, melyet a Thesaurus linguae latinænél követtek, abban áll, hogy minden írónál előforduló minden egyes szót kivétel nélkül külön czédulára írnak le, még pedig nem csak önmagában, hanem egész számbaveendő környezetével együtt. E célból az összes szövegeket kis részletekre osztják fel, a melyeket annyiszor sokszorosítanak, a hány szó van rajtuk. Azután minden egyes czédulán más-más szót húznak alá s az így kiállított czédulákat besorozzák az alphabetikus sorban felállított

gyűjtő-szekrényekbe, mint bizonyítékokat az illető aláhúzott szavak mellett. Ez az eljárás kétségkívül a legideálisabb módja a lexicographiai célokra való objectiv anyaggyűjtésnek. Ámde oly óriási anyagnál, minőt a görög nyelv egész kiterjedése nyújt, szinte kivihetetlennek látszik.

A másik módszer, t. i. a kivonatoló eljárás már eleve lemond arról, hogy a szó szoros értelmében vett teljes nyelvanyagot összeállítsa. Megelégszik azoknak a szóknak megfelelő környezeteikkel együtt való följegyzésével, a melyek subjectiv becslés szerint akár forma, akár jelentés tekintetében valami új és fontos dolgot szemléltetnek, olyat, melylyel a Thesaurusban okvetetlenül számolni kell. Ily módon természetesen jelentékenyen redukálódni fog az összegyűjtött anyag s gyorsabban lehet végezni a gyűjtést, könnyebben a feldolgozást. Ámde itt az a hiba van, hogy az excerptor subjectiv tudásától és becslésétől, meg egyéb eshetőségektől van függővé téve a fölveendő anyag mennyisége, s könnyen megeshetik, hogy egy új jelentésnek, vagy egy kezdődő jelentésváltozásnak bizonyítékai nem vétetnek föl a Thesaurusba azért, mert a kivonatoló a hely összefüggését helytelenül fogta föl, a mint Krumbacher igen helyesen megjegyezte.*) Ezért történt, hogy a latin thesaurusnál is, melynél az eredeti terv szerint a kiczédulázási rendszert csak a K. u. 1. századig terjedő szövegekre alkalmazták, az ezen túl esőknél pedig megelégedtek a kivonatólással, munkaközben kénytelenek voltak arra határozni el magukat, hogy némely kivonatolt szöveget teljes egészökben kiczédulázzanak, annyira elégtelennek bizonyult a kivonatoló eljárás.

Így egyik módszer sem bizonyul teljesen elfogadhatónak a görög Thesaurusnál. A kiczédulázás mechanice ütközik legyőzhetetlen nehézségbe, a kivonatolás nem nyújt elegendő biztosítékot az összes szükséges anyag összehordására nézve. A megoldás valahogyan a két módszer olyféle egyesítésében keresendő, a hol mindkettő hátrányai a lehető legkevesebbre redukálódnak, előnyei pedig a legnagyobb mértékben érvényre jutnak. Krumbacher**) e tekintetben a következőket javasolja:

*) L. Ein neuer Thesaurus der griech. Sprache. Intern. Wochenschrift vom 19. Dezember 1908. 13. l.

**) L. i. ért. 14. l.

A kiczédulázásnál el kell hagyni az összes, nagyon gyakran előforduló stereotyp kis szavakat, így az articulust, bizonyos névmásokat, *είναι* leggyakoribb formáit, a *præpositiokat*, *coniunctiokat* és más particulákat. Ezek számára pozitív és negatív statisztika, vagy nagyobb stichpróbák útján keresztmetszeteket kellene csinálni az egész irodalmon át s syntaktikai alapon kutatva, monographia-szerűleg kellene összefoglalni az eredményeket, melyeket azután föl kellene venni a Thesaurus megfelelő czikkébe.

E kis segédszócskákon kívül hasonló elbánásban lehetne még részesíteni néhány, nagyon sokszor előforduló substantivumot, adiectivumot és igét, mint pl. *ἄνθρωπος*, *ποιῶ*, *γίνομαι* stb. Itt azokat a szavakat kell kiválasztani, melyek jelentés és alkalmazás tekintetében semmi feltűnőt nem mutatnak a középi és újkori görögben, mert ezekről föltehető, hogy az ókorban sem változtak. Ily módon körülbelül 60%-al redukálódna a kiczédulázás munkája és költsége.

Alig hihetjük erről a módszerről is, hogy célravezető lenne. Néha a legegyszerűbbeknek tetsző *præpositiok* és *copulák* is, a mint ezt legutóbb Dieterichnek az *Ἀπό*-ról írt derék tanulmányából láttuk,*) a legbonyolultabb használati módokat tüntetik föl a görög nyelv története folyamán s nagyon sűrű keresztmetszeteket kellene csinálni a görög irodalomban, hogy e metszetek között valami fontos, új dolgot tartalmazó adat ki ne maradjon.

Úgy látszik, hogy Krumbacher összetéveszti a leggyakrabban használt szavak fogalmát a változásnak legkevésbé kitett s így legkevésbé figyelmet érdemlőkével, mert pl. a *ποιῶ*, melyet ő a czédulázás alul kikapcsolandók közé soroz, az ó-görögben nagyon sokféle jelentésben és használatban fordul elő, a mi kitűnik onnan is, hogy e szó tárgyalása a Benseler *iskolai* szótárában három sűrűn nyomtatott hasábra terjed. Így a *λόγος* is egyike a leggyakrabban használt görög szóknak s mégis azok közé tartozik, melyek a lexicographus részéről a legnagyobb figyelmet és pontosságot igénylik, a hozzáfűződő számos jelentésbeli árnyalatnál fogva.**)

*) Die præpositionalen Präfixe in der griechischen Sprachentwicklung mit besonderer Berücksichtigung des Mittel- u. Neugriechischen. Erstes Kapitel: *Ἀπό*. Indog. Forschungen 24 (1909), 87—158.

**) Krumbacher eme javaslatával szemben elutasító álláspontra he-

Nézetem szerint egész nyugodtan föl lehetne adni a kiczédulázás elvét s rá lehetne állani a *kivonatolás* alapjára, ha sikerülne e módszernek azon hiányait, melyek a subjectiv kiválasztás eshetőségeiből folynak, a lehető legkisebbre redukálni. Meg kell fontolnunk ugyanis azt, hogy a subjectiv elem közremunkálása még a kiczédulázás mellett sem zárható ki teljesen a munkából, hanem igen is érvényesülni fog akkor, a mikor a kiczédulázott anyag tudományos feldolgozására kerül a sor. Ekkor ugyanis az egyes czimszavak feldolgozói a saját subjectiv becslésük és tudásuk szerint fogják kiválasztani a rengeteg adathalmaz közül azt, a mit fontosnak és a lexiconba okvetlenül fölveendőnek tartanak. Hogy ez a subjectiv kiválasztás az emberileg elérhető legtökéletesebb módon fog történni, arról kezsekedik az anyagnak teljes mértékben való rendelkezésre állása.

Nézzük csak, vajjon a tökéletességnek ugyanezt a fokát nem érhetnők-e el a kivonatoló rendszer mellett is? Nézetem szerint igen, a következő módon:

Az egész görög irodalmat fel kellene osztani korok és műfajok s az egyes műfajokon belül bizonyos szorosabban összetartozó egységek szerint kisebb csoportokba (pl. az epos körében: Homeros és Hesiodos egy csoport, az alexandriai epika második csoport, a bizánczi kor epikus költeményei harmadik csoport stb.). Minden egyes csoportot azután ki kellene osztani egy-egy olyan szakférfiúnak, ki teljesen ura a csoportjába tartozó anyagnak s ezekre kellene bízni a Thesaurusba fölveendő anyag kiszemelését. Ezek mindjárt biztos itélettel választanák ki a Thesaurusban használható anyagot a hasznavehetetlentől, feleslegestől s a szükséges ismeretek birtokában könnyű szerrel oldanák meg a lexicographus egyik legnehezebb feladatát, a szavakhoz tapadó műfaji, vagy individualis jelentésárnyalat felfejtését. Az így kiválasztott anyag azután az összes csoportok részéről befolyván, alphabetikus gyűjtőszékrenyekben egyesítettnek s alapul szolgálna a Thesaurus czikkírói munkálatának, melyet ugyanazok a szakemberek is végezhetnének, a kik az anyagot gyűjtötték.

lyezkedik s a kiczédulázási módszer korlátlan keresztülvitelét hangsúlyozza Max Lambertz i. cz. Berl. Phil. Wochenschr. vom 5. Juni 1909. 734. l.

Azt hiszem, hogy ez az eljárás tudományos érték dolgában fölerne a kiczédulázással, mert hiszen a teljes anyag felhasználását, a mi itt mechanikus összehordás útján történik, biztosítaná az egyes szakférfiaknak a rájuk bizott rész fölött való teljes uralma. Ez a teljes szakavatottság bizonyos kisebb csoportokon belül megnyugtathatna mindenkit az iránt, hogy a Thesaurusba minden be fog kerülni, a mi valóban oda való. Föltétlen előnye volna ez eljárásnak a kiczédulázással szemben, hogy mindjárt distinguált s bizonyos fokig fel is dolgozott anyagot adna a Thesaurus cikkírói kezébe s nem rudis indigestaque molest, melynek áttekintése és kezelése néha a legnagyobb nehézségeket támaszthatja.

Nem szükség, hogy az itt megpendített gondolatot részletesebben kifejtsem, hiszen nagyon távol vagyunk még attól az időponttól, mikor a görög Thesaurus eszméje megvalósításáról komolyan lehetne beszélni. És itt föl kell vetni az anyagi kérdést is. A latin thesaurus ugyanis, ha elkészül teljesen, kb. $\frac{3}{4}$ millió koronájába fog kerülni a németeknek. A görög költségvetését akkor bátran lehet 7—8,000,000-ra tenni. Honnan fogják előteremteni ezt az összeget, oly kérdés, melyhez ma még hozzá sem lehet szólni.

A kis Görögország aligha. Nem akarjuk kicsinyelni a legtávolabbról sem e föltörekvő és áldozatkész államnak előttünk jól ismert és sokban becsülesreméltó erejét, de viszont nem fojthatjuk el abbeli aggodalmunkat sem, hogy Görögország egymagában aligha lesz képes összehozni mindazokat a szellemi és anyagi eszközöket, melyek a fenti értelemben vett Thesaurus megvalósításához szükségesek. Hisszük, hogy a királyi decretum előtt sem lebegett valójában más cél, mint egy *újjörög történeti szótár* készítése, melynek alapozásához a szükséges mértékben felhasználandók lesznek természetesen az ó- és középkori görög nyelv megfelelő adatai is. Erre a föladatra az új Görögország nemcsak, hogy teljesen hivatva, hanem egyenesen kötelezve is van s ha ezt becsülettel megcsinálja, méltó emlékkal ünnepelheti kivivott szabadságának százéves fordulóját. Azonkívül nagy lépéssel fogja a megvalósulás felé vinni az egyetemes görög Thesaurus eszméjét is.

DARKÓ JENŐ.

ISMERTETÉSEK.

Rocznik slawistyczny wydawany przez Jana Łosia, Leona Mańkowskiego, Kazimierza Nitscha i Jana Rozwadowskiego. — **Revue Slavistique** publiée par Jean Łoś, Léon Mańkowski, Casimir Nitsch et Jean Rozwadowski. T. I. Kraków—Cracovie 1908. 324 l.

A Krakóban megindult «Szlavisztikai Évkönyv», a mennyire az I. kötet után ítélni lehet, első sorban a lengyel nyelv és a vele szorosabb kapcsolatban álló nyelvek (kasub, poláb) fejlődésének mélyebb megértését fogja előkészíteni és már ezzel is nagy szolgálatot fog tenni a szláv nyelvészeknek. De hogy a többi szláv nyelvekre is folyton tekintettel lesz és nemcsak lengyel nyelvű cikkeket fog közölni, az nemcsak a programból tűnik ki, hanem már ebből a kötetből is, ámbár itt a lengyel nyelv mindenkép előtérben áll. A programmba fölvetett tágabb kör ezúttal csak a terjedelmes és tartalmas könyvészeti részben érvényesül teljesen, a mely a fontosabb műveket, illetőleg cikkeket röviden jellemzi és a következő csoportokra oszlik: *Partie générale* 266—284, *Langue vieux slave (ecclésiastique)* 284—291, *Groupe bulgare-macédonien* 291—294, *Groupe serbo-croate* 294—299, *Langue slovène* 299—300, *Groupe tchèque et Slovaque* 300—304, *Groupe sorabe (lusacien)* 304—305, *Groupe léchique* 305—314, *Groupe russe* 315—324.

Ezt az igen hasznos könyvészeti részt a kötet végén találjuk, az Évkönyv súlya természetesen az első részben található bírálatok és ismertetések színvonalától fog függni. Ezek élén áll VONDRÁKNAK nagyszabású *Vergleichende slavische Grammatik*-jának két bírálata; mind a kettő annak I., fontosabbik kötetével foglalkozik, de más-más szempontból indul ki: MIKKOLA (3—19. l.) általánosságban szól róla, NITSCH azt vizsgálhatja, hogy mennyire sikerült benne a lengyel nyelv hangtani jelenségeinek a tárgyalása. Mikkola csak azokat a pontokat érinti, a melyekben nem ért egyet Vondrákkal, azokat is csak részben, mert — csak «ritkán» érthet egyet a Vondráktól adott magyarázattal. Ezt az éles ítéletet csak részben mérsékli a bírálatot kifejező nyilat-

kozat, hogy «Az anyagnak egy helyen való összehordása már magában nagy érdem.» A dolog azonban úgy áll, hogy éppen nem írhatjuk alá mindazt, a mit M. maga állít, másrészt pedig olyan finom részletkérdésekről van szó, a melyekben egyetértés még sokáig nem lesz a kutatók közt. Hogy mennyire nem érthetünk egyet Mikkola egy-egy állításával, azt hadd mutassam meg legalább egy példán; félreértés elkerülése végett idézem azt az egész mondatot, a melyben a kifogás alá eső kijelentés foglaltatik.

M. azt találja, hogy a szláv nyelvekről adott beosztásban (déli szláv nyelvek, orosz és nyugati szláv nyelvek) a szlovén nyelv sajátos helyzete nem nyer tiszta kifejezést, mert ez «mégis valaha határozottan kapcsolatban állt a nyugati szláv nyelvekkel». Erre így folytatja: «A *dl* csoport, sőt még az orrhangzó vocalisok megőrzése, a mely némely karintiai nyelvjárásban még észlelhető, valamint a redukált hangzóknak *e*-vel való helyettesítése specialis nyugati szláv jelenségek.»*) Nem értem, mikép lehet a nasalis vocalisok «megőrzése» (ha ugyan megőrzésnek szabad azt nevezni, ha a régi nasalis vocalis helyén ma itt ott nem egyszerű vocalis, hanem vocalis + nasalis consonans hangzik) specialis nyugati szláv jelenség, hisz a nasalis vocalisok valamikor kétségtelenül megvoltak valamennyi szláv nyelvben és egy déli szláv nyelv, a bolgár nyelv, olyan korban lett irodalmi nyelvvé, mikor benne még egészen érintetlenül éltek e hangok, mi több, ismerünk szakasztott olyan jelenségeket, a melyeket M. a karintiai szlovének egyes tájszólásaiban specialis nyugati szláv jelenségnek nevez, a mai bolgár nyelvből is! (l. Oblak, *Macedonische Studien* 133. l.). De nem bocsátkozom a többi esetek részletezésébe, a melyekben nem érthetek egyet M.-val, csak a 7. és 13. lapra mutatok rá még külön, mint olyanokra, a melyeken sok kétes állítás található.

Igazságosabb NITSCH ítélete, a ki, ámbár kimutatja, hogy Vondrák a lengyel nyelvben észlelhető jelenségeket hiányosan és részben föltűnően hibásan (l. különösen az *'e : 'o* cserét, Vondráknál a 43. l., a bírálatban pedig a 23. l. és a következő ismertetésben 33—42. l.) tárgyalja, mégis fölemlíti az enyhítő körülményeket is: «E hiányok oka, mondja a 32. l., elég nyilvánvaló: egy megfelelő lengyel nyelvten hiánya, a melyből kész rendezett anyagot lehetne meríteni, mint p. o. GEBAUER [cseh] és MUKA [alsó-lauziczi szerb] nyelvtenából.»

*) Utrzymanie grupy *dl* a nawet pełnoglósok nosowych, dające się jeszcze zauważyć w niektórych dyalektach karyneckich, jakoteż zastępowstwo pełnoglósok redukowanych przez *e* są to zjawiska specjalnie zachodniosłowiańskie 3. s k. l.

A következő ismertetésre már az imént czéloztam, mikor Vondrák összehasonlító nyelvtanának egy föltűnő hibáját említettem, benne TORBIÖRNSSON egy fiatal lengyel nyelvésznek, ULASZYNNAK doktori értekezését (*Über die Entpalatalisierung der urslav. e Laute im Polnischen*. Leipzig, 1905) ismerteti, a melyet joggal egy fontos kérdésnek módszeres és alapos tárgyalásának jelenti ki ő is, valamint a többi bíráló is, az egy Brückner-t kivéve. Az ismertető röviden összeállítja az értekezés eredményeit és egy pár megjegyzést fűz hozzá.

Nagyon szerencsés gondolat volt KULBAKINTÓL, hogy összeállította ŠACHMATOV műveiből azt, a mi a lengyel nyelvre vonatkozik. Nem olyan értekezésekről szól K., a melyekben földije kizárólag a lengyel nyelv fejlődésével foglalkozik, hisz ilyent Šachmatov nem írt, annál meglepőbb, milyen gazdag anyagot talált így is e kiváló, a szláv nyelvek történeti fejlődésébe mélyen behatolt orosz nyelvész műveiben. Ha hozzáteszem, hogy Kulbakin maga is kiváló nyelvész és a lengyel nyelv alapos ismerője, érthető, hogy ez az ismertetés az egész kötetnek legértelmesebb cikkévé lett.

E szép cikk után vegyes érzelmekkel olvassuk el a következő 56, mondd ötven hat lapot, a melyek BRÜCKNERNEK egy a lengyel nyelv történetéről (*Dzieje języka polskiego* 1906) írt munkájával foglalkoznak, és bizonyos rettegéssel gondolunk rá, hogy az Évkönyv kötetéhez kötetében talán újra részünk lesz hasonló igen kétes élvezetben, mert hisz Brücknertől azóta felelet jelent meg, egy csak részben sikerült, de végig durva védekezés (*Filologja i Lingwistyka*. Lemberg, 1909. 62. l.). Brückner a lengyel irodalomtörténet és a lengyel philologia terén olyan fényes nevet vívott ki, hogy nem lehetett a lengyel nyelv történetéről írt népszerű művét teljesen hallgatással mellőzni, de minthogy ez szorosan véve nem nyelvészeti munka, a melyet a szerző nem is nyelvészek számára írt és a melyet nyelvész legfőljebb azért vesz kezébe, hogy a lengyel nyelv életének külső, politikai és társadalmi hátterével, a mely ügyesen van rajzolva, megismerkedjék, elég lett volna egy nagyon rövidre szabott ismertetés. E helyett két hosszú, részletes, nem is mindig elég óvatosan megírt bírálatot kell végig olvasnunk; az egyik a már említett fiatal ULASZYN tollából való, 67—89. l., a másikat a 64 éves, a lengyel nyelv tudományos megismerése körül nagy érdemeket szerzett BAUDOUIN DE COURTENAY írta, 90—121. l. Hogy Br. milyen huszárosan bánik el a nyelvtörténettel, arra elég legyen egy példa. Szóról-szóra azt mondja: «A szóvégi mássalhangzókat a szláv nyelvek nem tűrik meg, tehát *niebo niebos*-ból, görög *nefos*, *maci* (*mac*) de *mater*» l. *Dzieje jęz. pol.* 11. l. Riába figyelmeztette Ulaszyn arra, hogy az *-r* a *maci* (óbolg.

mati)-ban nem a szláv nyelvekben tűnt el, hogy a litvánban sincs *r* a megfelelő szó egyes nominativusában (*motė*), hozzátehetette volna, hogy az óindben sincs (*mātā*), de nyilván elegendőnek tartotta, ha csak rá céloz erre a köztudomású tényre; Br., a ki Űlaszynnal igazán csak lóhátról beszél, feleletében újra beleesik ebbe a valóban elemi hibába és mintha semmi sem történt volna, újra ismétli: «eleink nem tűrtek mássalhangzót a szó vagy szótag végén, még az ártatlan *s*-et sem, *niebo* de görög *nefos*, *maci* de latin *mater*» (I. *Fil. i lingv.* 22. l.)! Igaz, ha valaki MIKLOSICH nyelvtanát «alfájának és omegájának» nevezi, mint Br., u. o. 47. l., akkor még az olyan hibának az ismétlése is érthető, mert hisz Miklosich valóban azt tanította — 30 évvel ezelőtt *Abfall auslautender consonanten* fölírás alatt: «3. *r*: *dṛṣti*, *mati* aus *dṛṣter*, *mater* durch die mittelstufe *dṛṣtē*, *matē*», I. Vergl. Gramm. d. slav. Spr. I.² Lautlehre. 1879. 297. l., de LESKIEN már akkor igen udvariasan kijelentette, hogy Miklosich hangtanát szorosan vett tudományos szempontból még csak bírálat tárgyává sem lehet tenni: «Wenn ich, mondia, nach dieser Erwähnung weniger einzelner Punkte von der weiteren Besprechung des Buches absehe, so erklärt sich das aus dem principiell verschiedenen Standpunkte, welchen ich einnehme», I. Arch. f. slav. Philol. 4:151. Brückner roppantul lenézi a nyelvészeket és büszkén vallja magát «philologus»-nak, de a nyelvtudomány olyan érdekes eredményét, mint az, hogy az óbolg. *mati* litván *motė*, ói. *mātā* egy már a közös indogermán korszakban *mātēr-rel bizonyos hangtani kapcsolatban váltakozó *mātē alakra mennek vissza, a melynek használata ezekben a nyelvekben általános lett, illik a philologusnak is tudnia, hisz csakis így értheti meg az óbolg. *dṛṣti* alakját is (v. ö. litv. *duktė* és ói. *duhitā* szemben a görög *θυγάτηρ*, ném. *Tochter* nominativussal), csak így, hogy mikép keletkezett a *bratŕ* nominativus, a melylyel a többi casusokból bebatoló *r*-rel hangzó *bratŕ* váltakozik. Hisz ezek a szavak nemcsak sajátos fejlődésüknél fogva, hanem már jelentésüknél fogva is újra meg újra magukra vonták a kutatók figyelmét és ennél fogva újra meg újra magyarázat tárgyává is tétettek, a szláv nyelvekben még inkább, mint bármely más indogermán nyelvben, mert egyiköket, a német *Tochter*-nak megfelelőt a hangtani jelenségek egész skálája teszi érdekessé (óbolg. *dṛṣti* gen. *dṛṣtere*, or. *dočŕ*: *dočeri*, szlovén *hčŕ*: *hčere*, horv. szb. *kčŕ*: *kčeri*, cs. hajdanában *dci*: *dceŕe*, ma *dcera*: *dcery*, lengy. *cora* ill. *córka*), a *bratŕ*-*bratŕ* pedig az analogikus hatások egészen sajátos keresztezését tünteti föl. Egy szó, a mely eredetileg ugyancsak ehhez az érdekes csoporthoz tartozott, a lat. *pater*, ói. *pītā*-nak megfelelő szó, elveszett a szláv nyelvekben,

de milyen sajátságos módon adja ezt Brückner olvasóinak tudtára: «Vegyük p. o., mondja, a család fejének a nevét. A szláv nyelvek nem nevezik őt az árja névvel, *pater*, *Vater* stb., hanem egészen úgy, mint valamennyi török-tatár nyelvjárás (at), *ot*-nak híjják», l. *Dzieje jęz. pol.* 67. l. Ułaszyn helyesen jegyzi meg, hogy egy szláv *otr*) megértésére nincs semmi okunk, hogy a török-tatár nyelvekhez folyamodjunk, l. *Rocznik sław.* 77. l., ennyit Brückner még Miklosich szófejtő szótárából is megtudhatott volna, pedig M. ugyancsak ritkán hivatkozik a többi idg. nyelvekre, de az *otū* czikke végén azt olvassuk: gör. *ἄττα*, lat. *atta*, got. *atta*, ahd. *atto*, ai. *attā* mater, soror natu major.

De nem folytatom, mert se vége, se hossza nem volna, ha mind azt föl akarnám hozni, a mit nem helyeselhet a nyelvész Br. művében és a mit nem lehet sehogy sem azzal menteni, hogy Br. nem ért rá apróságokkal, szörszálhasogatással foglalkozni, mert, a mint mondja, 10 íven rengeteg anyagot kellett földolgoznia. De nem bocsátkozhatom a bírálatok méltatásába sem és még kevésbbé Br. védekezésének részletes ismertetésébe, már azért sem, mert nem egyszer még csak ott kezdődik az igazi baj, ha nem Br. eredeti művét nézzük, hanem a bírálatot és Br. védekezését. A helyett készségesen elismerem, hogy Baudouin de Courtenay nem egyszer kiforgatta Br. szavait (l. a *jabłko* magyarázatát Br. Fil. i lingw. 42. l., a dualisról tett megjegyzést u. o. 43. l. stb.), hogy B. de C. több magyarázata tart-hatatlan és hogy Br.-nek igaza volt (l. Br. feleletében a 12. l. a *sumiene*, a 13. l. a *przecie*, *zaś*, a 14. s k. l. a *dziś*, a 16. l. a *zamtuz* fejtegetését stb.), mindez azonban csak azt bizonyítja, hogy Baudouin de Courtenay bírálata nem minden részletében elég óvatos, körültekintő, de semmivel sem igazolja Br.-nek azt a durvaságát, a melylyel mindenkire rátámad, a ki valamely kérdésben más véleményt mer kockáztatni. Nem idézem azokat a kifejezéseket, a melyeket Ułaszynnal és B. de C.-vel szemben használ, egyszerűen utalok védő iratának 7., 32. és 46. illetőleg 12., 26. és 46. lapjára, de mit vétett neki NITSCH, hogy őt — tisztességgel legyen mondva — számárhoz hasonlítsa,**) az a Nitsch, a kiről még 1906-ban annyi dicsérrettel emlékezett meg: «Das beste, mondja Br., leistete Kazimierz Nitsch durch seine gross angelegten und systematisch ausgeführten Dialektstudien

*) A tényleg használt *отъсь*, illetőleg a belőle lett újabb alakok, *otr-ból képezett kicsinyítő.

**) «por. artykuł o nim p. Nitscha w Poradniku Językowym, co mi żywo bajkę o lwie i kopnięciu oslim przypomniał» l. 18. l.

im Nordwesten des Sprachgebietes . . . Die Fülle und Genauigkeit der Beobachtungen gemahnt an die ihrerzeit grundlegenden, schlesischen Aufzeichnungen von Malinowski; auf Mitteilung von Texten ist allerdings geringeres Gewicht gelegt, desto mehr auf erschöpfende Charakteristik der phonetischen Seite . . . Gegen diese Fälle von neuem und interessantem dialektischem Material, wie es uns seit MALINOWSKI'S Zeiten nicht mehr geboten ward, kommen kurze Schilderungen einiger Lokaldialekte, von WITEK, DOBRZYCKI u. a. nicht auf*, l. Arch. f. slav. Phil. 28:568. s k. l. Hová fajul a tudományos discussio, ha Br.-nek ellenfelei majd hasonló hangon felelnek?! De nem szeretném ismertetésem e részét egy ilyen dissonantiával befeczejni, azért ide iktatom Baudouin de Courtenay bírálatának végéből az elismerő szavakból is egyet-mást: «Brückner tanár, mondja B. de C., imponál rengeteg tudásával. Alaposan ismeri a nyelvnek annyi emléket, mint nem egykönnyen más valaki; a nyelvet az irodalommal és a nép kultúrájával való kapcsolatban tárgyalja . . . Elsőrendű tárgyismeret tanújelét adja a 4. fejezetben (94—99. l.), a hol a lengyel írástudás kezdeteiről igen jó áttekintést ad. Érdekes pillantást vet a nyelvnek és irodalomnak fejlődésére és az irodalmi irányokra az 5. és 6.-ban. Egész tömeg tudást és eruditíót tár elénk a tulajdonnevekről szóló érdekes fejtegetéseiben (43—54. és 56—58. l.) . . . » l. 119. l.

Ezek után nyugodtan folytathatjuk. NITSCH, a ki maga is hasonló területen dolgozott, LORENTZ *Slovinzische Grammatik* (1903) és *Slovinzische Texte* (1905) cz. műveiről szól, elismeri, hogy e művek az eddigi *kasub* tanulmányokat nemcsak terjedelemben túlszárnyalják, de L. sok fejtegetését és a használt írásmódot nem helyesli, úgy hogy a kezdőnek azt a tanácsot adja, dolgozza át előbb BRONISCHNAK tanulmányait és csak azután fogjon Lorentz nélkülözhetetlen följegyzéseinek tanulmányozásába. Megjegyzem, hogy azóta Lorentztől, a ki különben az általa leírt nyelvjárást külön nyelvnek tartja, az orosz akadémia kiadásában szótár is megjelent: *Slovinzisches Wörterbuch*. Erster Teil A—O. St.-Petersburg, 1908. 738. l.

Ugyancsak NITSCH ismerteti KULBAKINNAK egy rendkívül fontos munkáját (*K istorii i dialektologii pol'skago jazyka*), a melynek különösen II. része, a mely a régi lengyel nyelv hosszú hangzóiról szól, valamennyi szláv nyelv szempontjából fölötte érdekes. Kiindulni a szerző voltakép egy általa megfigyelt és leírt lengyel nyelvjárásból indul ki, de ennek hangjait olyan széles alapon írja le, hogy ebből, mint a bíráló mondja, csaknem «a lengyel phonetika kézikönyve» lett, csak úgy, a mint a II. rész az idevágó irodalom széleskörű tekintetbe vételénél és a tárgyalás módszerességénél fogva egy másik

kézikönyvfélének válik be, «a szláv accentologia kézikönyvének». Nitsch rövid ismertetése közben egy pár érdekes ellenvetést tesz, megemlíti, hogy K. följegyzései nem mindig elég pontosak és két helyen is (131. és 134. l.) azt a nagyon is igaz megjegyzést teszi, hogy az orosz nyelvészek fejtegetései gyakran igen komplikáltak. Egyébiránt írt már K. könyvéről egy beható, igen tartalmas ismertetést a Varsóban megjelenő *Prace filologiczne* VI. kötetében, 277—298. l., mások is behatóan foglalkoztak már e fontos művel — N. idézi is a megjelent ismertetéseket — mégis érdemes volt még egyszer, ha egészen röviden is, visszatérni rá, mert a *Rocznik slawistyczny* bizonyosan nagyobb körben fogja a kutatók figyelmét ráterelni.

Erre következik egy ismertetés. a mely bennünket különösen érdekel, NITSCH CZAMBEL hazánkfia nagy művéről (*Slovenská reč* I. v. ö. Nyt. 1: 287—294.) szól. Érthető, hogy az Évkönyv főírányához képest az ismertető csak épen érinti Cz. nagyszabású vállalat jelentőségét, azután pedig áttér a könyvnek épen a lengyel nyelv szempontjából érdekes részeire. «A lengyeleknek, mondja, külön fejezetet szentel a szerző (63—71. l.). Ez a szepesi lengyel falvak első alapos jegyzéke, és a könyvnek egész karaktere, a mely tudományos és tárgyilagos, megbízhatósága mellett szól.» l. 136. l. Nitsch elismeri Cz. érdemét, hogy olyan lengyel helyekről jegyzett föl szövegeket. a melyek tájszólása eddig teljesen ismeretlen volt, de följegyzéseit nem tartja egészen pontosaknak, említ is egy pár esetet, mikor Cz. jelzéséből nem lehet biztosan következtetni a tényleg hallható kiejtésre. «Reménylünk, végzi, hogy a szerző becses munkájának további részeiben mégis egy következetes phonetikus írást fog elfogadni, a mely egyedül teszi lehetővé az ilyen félreértések elkerülését.» l. 139. l.

E rövid ismertetésre következik VONDRÁKNAK három még rövidebb, német nyelven írt ismertetése JAGIĆNAK a *Psalterium Bononiense* hatalmas kiadásáról, a *Codex Suprasliensis* és a *Sava-erangéliom* új orosz kiadásáról.

ULASZYN egészen röviden ismerteti NITSCHNEK már fönt érintett nagyszabású nyelvjárastanulmányait és azoknak egy népszerű átdolgozását, egyúttal megemlékezik a krakói akadémia nyelvtudományi osztályának arról a kiváló kiadványáról, a melyben Nitsch tanulmányai eredeti alakjukban megjelentek és ennek (*Materijaty i prace komisji jezykowej akademii umiejtnosci w Krakowie*) 1904-ben megjelent I. kötetét egy pár szóval ismerteti is.

Ugyancsak ULASZYN szól azután KULBAKIN egy kis értekezéséről, a mely a szláv «v spirans»-szal foglalkozik és a melyre már Vondrák is rámutatott összehasonlító nyelvtanában, l. 1: 282. l. Ránk nézve

ez az értekezés a bolgár *vlah*: magy. *oláh*-féle megfelelések miatt érdekes (l. Asbóth Szláv jöv. 1: 88). Ulaszyn rövid ismertetésével összevetendő, a mit Kulbakin maga az Évkönyv 62. s k. l. mond.

ULASZYN KULBAKIN egy másik értekezését is ismerteti, a mely a lengyel nyelv hangfejlődésének egy pár kérdésével foglalkozik (*Voprosy istoričeskoj fonetiki pol'skago jazyka*); különösen érdekes az *e: 'o*, *ě: 'a* változásról szóló rész, a mely Ulaszyn doktori értekezésének is tárgya és a melynek chronológiájáról újabban BRÜCKNER írt egy cikket a *Prace filologiczne*ben, VI: 583—598, a melynek kétes eredményére a fent említett iratában is hivatkozik, *Fil. i lingw.* 25. s k. l. Ulaszyn ez egész érdekes kérdéssel újra kíván foglalkozni, annak chronológiájáról már legközelebb várhatunk tőle önálló értekezést.

ŁOS BUDDENAK az orosz nyelv történetéről szóló «Előadásait» (*Lekcii po istorii russkago jazyka*. Kazan, 1907) teszi bírálata tárgyául. Az I. rész ellen, a mely az ősorosz és ősszláv hangok viszonyát fejtegeti, nagyon sok kifogása van, sikerültebb a II. specialis orosz rész.

ŁOS rövid ismertetésben BABIACZYK *Lexikon zur altpolnischen Bibel 1455* című művét hiányai mellett is hasznos munkának mondja, míg ROZWADOWSKI hosszabb bírálata szerint az «éretlen munka».

Vondráknak fent említett rövidke ismertetésein kívül még csak egy német nyelvű közleményt találunk, BELIĆ belgrádi tanár tollából egy terjedelmes bírálatot: *Der štokavische Dialekt von Milan Rešetar. Mit zwei Karten*. Wien, 1907. Nincs itt helyén, hogy abba a polemikába beleszóljak, a mely a két tudós közt folyik, a helyett nyomatékosan rá kívánok csak mutatni REŠETAR említett nagy művére és BELIĆ értekezéseire: *Dijalekti istočne i južne Srbije*. Belgrád, 1905, *Dialektologičeskaja karta serbskago jazyka*. Szt.-Pétervár, 1905. (Különlenyomat a *Sbornik po slavjanovéděniju* II. kötetéből; l. Rešetar beható bírálatát *Arch. f. slav. Phil.* 30: 597—625) és *O srpskim ili hrvatskim dijalektima*. Belgrád, 1908. (= *Glas srpske kraljevske akademije* Drugi razred 47: 60—165. — Rešetar könyvének bírálata.)

ULASZYN szól még két, a lengyel tolvajnyelvvel foglalkozó munkáról és azután következik az utolsó, egyúttal legnagyobb bírálat, a mely 52 lapot foglal el, részben bírálat, részben önálló értekezés, a mely éppen azért nehezen áttekinthető. E nagy tudománnyal írt dolgozat helyett szívesebben olvastunk volna egészen önálló értekezést, a mely igaz, nem illett volna az Évkönyv keretébe; benne ROZWADOWSKI, az Évkönyv egyik kiadója és legszorgalmasabb munkatársa kimutatja, hogy KRČEK *Grupy dźwiękowe polskie tart i cir(z)ć* stb. Lemberg, 1907. teljesen elhibázott munka.

Az új Évkönyvet a legnagyobb örömmel üdvözljük, benne is a lengyel nyelvészetnek egy pár év óta észlelhető friss, hatalmas föllendülés egy megnyilvánulását látjuk; azt kívánjuk, hogy sikerüljön neki tágabb körben a szlavisták figyelmét erre az örvendetes föllendülésre fordítani.

ASBÓTH OSZKÁR.

Deutsche Dialektgeographie. Berichte und Studien über G. Wenkers Sprachatlas des Deutschen Reichs. Hg. von Ferd. Wrede. Heft I. Studien zur niederrheinischen Dialektgeographie von **Jacob Ramisch.** — Die Diminutiva im Deutschen von **Ferdinand Wrede.** Marburg, Elwert 1908.

A német tudománynak két nagyszabású vállalkozása az, melyet a német philologusok állandó gondja és figyelme, de egyszersmind állandó kritikája is kísér: ezek a Grimmféle nagy szótár és a Wenkerféle német nyelvjárási térkép. De míg a Grimmféle szótár újabb füzetekben kitűnő philologusok önfeláldozó munkássága a szaktudomány haladását és minden eredményét teljes mértékben értékesítheti, addig a Wenkerféle térkép nem térhet el az eredetileg megállapított tervtől és módszertől, még akkor sem, ha az teljesen elhibázottnak bizonyulna is. A baj szerencsére nem oly nagy, mint Wenker ellenfelei hirdetik. Wenker az újabb nyelvtudományban oly sok tekintetben nevezetes 1876-ik évben kezdte szétküldeni Németország majd minden helységébe kérdőíveit. A beérkezett 44.000-nél több válasz az az anyag, a mely alapján Wenker és munkatársai az egyes német szavak kiejtésének térképeit megszerkesztik. Eddig (a *Literaturblatt für germ. und rom. Philologie* 1909. évf. 139-ik hasábján közölt rövid jelentés szerint) 965 ily térkép készült el. Ezeket a térképeket azonban nem publikálják; Németországban csak a berlini kir. könyvtárban vannak használatra kitéve. A publikálást egy ideig Wrede, most Wenker legfőbb munkatársa, azzal iparkodott pótolni, hogy a *Zeitschrift für d. Altertum* „*Anzeiger*”-jébe jelentéseket írt az egyes elkészült térképekről oly czélból, hogy az érdeklődők ezek alapján maguk rajzolhassák meg maguknak az egyes térképvázlatokat. Minthogy azonban az *Anzeiger*-ben helyszűke miatt oly esetekben, mikor egy kiejtési határvonal teljesen megegyezett egy régebbivel, Wrede e földrajzi vonalat nem írta le újból, hanem egyszerűen utalt a *Zfda.* régebbi köteteire, e jelentéseknek csak úgy lehetett hasznát venni, ha a folyóirat összes kötetei állandóan az ember rendelkezésére állottak, vagy pedig, ha tényleg megrajzolta magának az egyes térképeket, s nem elégedett meg, a mint valószínűleg legtöbben tették, a jelentések elolvasásával. Hogy ezen a bajos állapoton segítsen, de egyéb okokból is, Wrede

megszüntette jelentéseit az említett folyóiratban, és elhatározta, hogy ezentúl könyv alakjában és gondos tanulmányok keretében fogja őket közrebocsátani. Ez a magyarázata e régen hirdetett könyv megjelenésének.

Itt fölmerül mindenekelőtt az a kérdés, miért nem könnyítik meg e nagyfontosságú térképek használatát azzal, hogy sokszorosítják és kiadják, tehát mindenki számára aránylag mégis könnyebben hozzáférhetővé teszik őket? Úgy látszik, ezt azért nem merik a szerkesztők megtenni, mert jól tudják, hogy a phonetikailag egyáltalában nem képzett válaszadók (többnyire tanítók), kiknek a kérdőíven semmiféle utasítást sem adtak a hangjelölésre nézve, nehogy ezzel zavarba hozzák vagy bármiképen is befolyásolják őket, sok tekintetben megbízhatatlan és semmiképen sem pontos adatokat szolgáltatnak nekik. Ők tehát a német nyelvjárások geographiájával foglalkozó philologusok feladatának tekintik, hogy adataikat nyomon követve, azokat kiigazítsák, összefoglalják, s az egyes nyelvi sajátosságok elterjedését és a nyelvjárások határait megállapítva, egyszersmind keressék azt is, miféle ethnologiai, természeti, forgalmi, politikai vagy vallási okai lehetnek a nyelvjárashatároknak, ha ugyan ilyen nyelvjárashatárok egyáltalában tényleg vannak a valóságban. Ilyen tanulmány akar lenni Ramisché, ki Nyugatnémetország azon területének nyelvjárásaival foglalkozik, a mely a Rajna és Hollandia között Düsseldorftól északnyugatra, Duisburgtól nyugatra fekszik, melynek főbb helyei tehát Kevelaer, Walbeck, Geldern, Wachtendonk, Straelen, Kempen, Krefeld, Ürdingen, Mörs.

Czélját Ramisch így jelöli meg (4. §.): «Eine Laut- und Formenlehre dieses Gebietes zu geben, ist nicht der Zweck dieser Arbeit. Sie sieht ihre Aufgabe vielmehr darin, einige wichtige Capitel der Grammatik, für welche einzelne Wortgrenzen schon in den Karten des Sprachatlas vorliegen, für den oben skizzierten Teil meiner niederrheinischen Heimat dem Material nach ausführlicher zu behandeln, systematisch die Grenzen dieser Lauterscheinungen Ort für Ort zu prüfen oder zu schaffen und dann nach einem Grund für den Verlauf dieser Sprachlinien zu sorgen.» Ilyen fontosabb nyelvi sajátosságok, a melyeket Ramisch megvizsgál, a következők: Legjellemzőbb e területre a nyújtott, kettős emelkedésű hangsúlyozás, mely miatt azután a hosszú magánhangzók sokszor diphtongusokká válnak: *soep* Schaf, *kias* Käse, *brëif* Brief, *blöut* Blut, *zöut* süss, *riä* Reh, *duat* tot, *šëitə* schiessen stb. A hangsúlyról a Sprachatlas semmiféle felvilágosítást nem ad, minthogy a hangsúly megjelölésére a kérdőívek módját sem nyújtottak, a minek hasznavehető eredménye nem is lett volna. Ebben a tekintetben tehát a Sprachatlas mindenképen kiegészítésre szorul. De a *Lautverschiebung* utolsó hullámai is érik még e területet,

s az *ēx* | *ēk* (*ich*) és *ōx* | *ōk* (*auch*), valamint a *-lax* | *-lök* (*-lich*)-vonalak épp e területen mennek át. Igen érdekesen jellemzi továbbá e nyelvjárásterületet a *χ* és *f* spirans vokálissá válása a *-cht* és *-ft* hangkapcsolatokban: *reit* recht, *lōut* Luft, *nout* vagy *neit* Nacht. *f* és *χ* tehát dentalis előtti helyzetben elülső magánhangzó után *-i*-vé, hátsó magánhangzó után *-u*-vá lett; *a* a nyelvjárásterület egyik részében *-u*-vá, másik részében *-i* vé fejlődött. Ezen és több más, nem kevésbé érdekes hangtani jelenség alapján Ramisch egymástól igen élesen elválasztott nyelvjárásterületeket különböztethet meg, és sikerül is neki e területek politikai történetéből bebizonyítani, hogy a nyelvjáráshatárok legnagyobbbrészt régi politikai és közigazgatási határokkal esnek össze. Értekezése nemcsak eredményeinél, de módszerénél fogva is rendkívül becses és figyelemre méltó.

A könyv második részében Wrede a Wenkerféle Sprachatlas azon térképeit írja le, a melyek a *-chen* (alnémet *-ken*, *-je*, *-tje* plur. *-kes*, *-jes*, *-tjes*) és *-lein* kicsinyítő képzők eloszlását tüntetik fel a következő hat példa alapján: *Mäuerchen*, *Stückchen*, *bißchen* (sing.) és *Bäumchen*, *Schäufchen*, *Vögelchen* (plur.). E diminutivumok határvonalai sokszor összeesnek ugyan, s akkor rendszerint éles nyelvjáráshatárokat is jelölnek, sokszor azonban kisebb-nagyobb zónákat alkotnak. Leginkább a *bißchen* térképe tér el a többiektől. E terület-meghatározások igen nagy haszonnal lesznek értékesíthetők akkor, ha valamely telepítvény vagy Németországon kívüli nyelvsziget eredetét kell meghatározni, a mint a *-chen* | *lein* határvonalból meríthető tanulságot a «verbázi német nyelvjárás» cz. értekezésemben (95. §., I. Phil. Közlöny 1899. évf.) e nyelvjárásra vonatkozólag fel is használhattam.

Wrede azonban nem elégszik meg e kicsinyítő képzők elterjedésének megállapításával, hanem azok eredetét is iparkodik tisztázni. A gót szövegekben csak három diminutiv képzővel képzett szó fordul elő: ezek *barnilo*, *mawilo*, *magula*. OTFRIDNÉL egyetlenegy szó tüntet fel ily képzést (*kindelîn*), a *Helianð*-ban egy példa sem fordul elő, a melyben bármilyen diminutiv képzőt láthatnánk (WILMANNS: Deutsche Grammatik II, 248. §.). Az ófelnémet glossákban, valamint a latin szövegek ófelnémet fordításaiban azonban már gyakrabban fordulnak elő kicsinyítő képzővel képzett szavak; csakhogy ezek természetesen mindig a latin diminutivumok szóképzésbeli utánzásai. POLZIN «Studien zur Geschichte des Diminutivums im Deutschen» (Strassburg 1901.) cz. munkájában ezért azt vitatta, hogy a német diminutivum, a mely a középfelnémetben már sűrűn fordul elő, az ófelnémet korszak vége felé a latin nyelvhasználat hatása alatt terjedt el. Ezt Wrede tagadja, s azt állítja, hogy a kicsinyítő képző nemcsak formájára, hanem kelet-

kezésére nézve is teljesen eredeti a németben, mert az semmi egyéb, mint a személynevekhez járuló becározó képző általánosítása. Szerinte tehát eleintén kicsinyítő képző rendszerint csak személynevekhez, vagy legalább is személyeket jelentő szavakhoz járult (*barnilo, kindilîn*). Innen van, hogy olyan nyelvjárásokban is, mint pl. az északnémet-országiakban, a melyekben kicsinyítő képzővel képzett szó elég ritka, ily képzővel bővült tulajdonnévvel aránylag gyakran találkozunk: Goedeke, Werneke stb.

Később azután e képző általában élő lények neveihez, állatnevekhez járult, s csak azután terjedt el a tárgyi és elvont fogalmakat kifejező szavakban is. A képző eredetét tehát Wrede véleménye szerint nem szabad az idg. ősnyelvben keresni, mint Brugmann s követői teszik, mert ez aránylag új keletű jelentésmódosító suffixum, a mely hangalakjára nézve meglehetett a nyelvben azelőtt is, csak hogy akkor még nem volt ily jelentéstani functiója.

Ha Wrede tetszetős fejtegetéseivel nem is lehet a német diminutivum eredetének és elterjedésének kérdését teljesen eldöntöttnek tekinteni, mégis több valószínűséget tulajdoníthatunk nekik, mint Polzin feltevéseinek. Mindenesetre azonban örömmel üdvözölhetjük az e füzettel meginduló sorozatot, mert egyelőre csakis itt nyerhetünk tájékozást a Wenker-féle Sprachatlas eredményeiről.

SCHMIDT HENRIK.

Gyakorlati kisorosz (Rutén) Nyelvtan. Írta *Volosin Ágoston*, tanító-képzőintézeti tanár. Ungvár 1907. Unió könyvnyomda. Ára 2 K.

Volosin ÁGOSTON lelkes pedagógiai író, a ki tollával a hazai ruténség iskolai ügyének felvirágoztatása érdekében hasznos tevékenységet fejt ki. Mint tanítóképző-intézeti tanár nem elégszik meg azzal, hogy a leendő tanítókat elméleti és gyakorlati ismeretekkel lássa el, hanem gondja volt arra is, hogy a tanítóknak és tanítványaiknak kezébe modern pedagógiai alapon álló s az ottani viszonyokhoz szabott iskolai olvasó- és nyelvkönyveket adjon. Nauka czímen hazafias irányú rutén néplapot szerkeszt, mely lap voltaképp új korszakot jelez a hazai ruténség irodalmában, amennyiben a nép nyelvet teszi az irodalmi nyelv alapjává.

A múlt század 50-es éveitől kezdve, nem tekintve az egyház vagy a hitoktatás szolgálatában álló könyveknek ó-szláv nyelvi alakokkal tarkított stílusát — a sajtó és egyéb gyér irodalmi termékekben egy külön hazai orosz irodalmi nyelv fejlődött ki, mely nem volt sem kisorosz, sem nagyorosz nyelv, hanem valami keverék, de szókincsben és ortográfiában inkább a nagyorosz hatása alatt állott. Ezt a nyelvet tulajdonképp nem beszélte senki; nyomtatásban pedig csak az

iskolázott publikum értette, a paraszt ember alig. De a nyelvben teljesen magyarrá lett rutén intelligentia sem szellemi, sem anyagi támogatásával nem járult hozzá, hogy ennek az irodalmi nyelvnek életerőt adjon. Ily kedvezőtlen körülmények között az amúgy is gyöngye csemete gyökerei kiszáradtak s képtelenné lett arra, hogy irodalmi gyümölcsöket hozzon a jövőben. De ha nem kellett az intelligenciának az ezen nyelven írt szegényes irodalom, mely szellemi szükségleteit úgy sem elégítette ki, annál inkább volt szüksége a népnek anyanyelvén írt szellemi táplálékra. Azonban a néphez csak olyan nyelven lehet beszélni, amelyet ő maga is beszél. Tisztán állott a feladat azon férfiak előtt, akik a nép lelki és szellemi életének irányítói, hogy egy népies irodalom megteremtése sürgős kötelesség.

Így indította meg az azóta feloszlott Szt. Bazil társulat a népies iratkákat, naptárakat és a Nauka cz. néplapot, mely jelenlegi szerkesztőjének ügyes vezetése alatt kedvelt olvasmánya lett a népnek és annak az intelligens közönségnek, melynek a néppel való érintkezés céljából a valódi népnyelv gyakorlására van szüksége. Ma tehát úgy áll a dolog, hogy a nép nyelvét tanítják az iskolában, a nép nyelvén írnak az ujságban, naptárban, a nép nyelvén szónokolnak a papok ezen nyelven érintkeznek a néppel a köztisztviselők, ezen a nyelven kell tehát fejlődnie az irodalomnak is.

Szükségesnek tartottam e folyóirat olvasói előtt a rutén irodalmi nyelv kérdését szóba hozni, mert ebből világos lesz, hogy a közszükséglet hozta létre azt a nyelvtant, melyet ezuttal röviden ismertetni óhajtok. A hazai rutén népies irodalmi nyelvnek eddigelé nem volt megírva a grammatikája, mert, a kik VOLOSIN előtt szerkesztettek nyelvtanokat (RÁKOVSKY, SZABÓ CYRILL, SZABÓ EUMÉN) vagy a nagyorosz, vagy a már említett keverék irodalmi nyelvet tartották szem előtt, itt-ott mellékesen utalva a hazai rutén nyelv sajátosságaira. VOLOSIN nyelvtana az első, mely a hazai rutén nép nyelv szókincsén és szóalakjain épül fel. A szerzőnek, mint új utakon járónak, természetesen sok nehézséggel kellett megküzdenie. A hazai rutén népköltészet és népmesei irodalom termékei eddigelé még nincsenek összegyűjtve, csak a lapokban és naptárakban jelentek meg szórványos közlések. A ki tehát tudományos alapon akarja e nyelv grammatikáját megírni: vagy magának kell hozzá fogni az anyaggyűjtéshez, vagy várni kell a jobb időkre, mikor ezek az előmunkálatok be lesznek fejezve. VOLOSIN nem is tűzött ki maga elé ilyen célt. Megelégedett azzal, hogy a tanulóknak, valamint olyan emberek kezébe, kik szükségét érzi a hazai rutén nyelv megtanulásának, egy praktikus útmutatót adjon. Ezt a célját el is éri könyvével.

A könyv a bevezetésen kívül, melyben a kisorosz nyelv mai kialakulásáról van szó, 4 részből áll: 1. r. *módszeres alaktan*, a fonétika elemeivel, 2. r. *rendszeres alaktan*, 3. r. *rövid mondattan*, 4. r. *szótár*. A módszeres nyelvtanban tanítja meg a szerző a fonétika elemeit s az alaktant megfelelő fordítási és beszédgyakorlatokon. A gyakorlatok pedagógiai ügyességgel vannak megszerkesztve, de mivel e könyv a nyelvtani alapismeretekben járatos tanulók számára íródott, kár volt a nyelvtan elemeivel 42 lapon át bibelődni, mikor a rendszeres nyelvtan begyakorlására újra ad gyakorlatokat. Szerintem elegendő volna, ha a módszeres rész csak a fonétika elemeinek elsajátítására szorítkoznék, vagy pedig a rendszeres rész a paradigmákon és rövid összefoglaló szabályokon kívül egyebet nem adna.

Ortográfia tekintetében — nagyon helyesen — nem csatlakozik a galicizai fonétikusok tarka-barka helyesírásához, hanem megmaradva a nálunk hagyományos etimologiai alapon, engedményeket tesz a fonétikának is. Pl. a zárt szótagban levő hangsúlyos *o*, *e* hangot, mely a hazai rutén dialektusokban *u*, *ü*, *i* hangnak felel meg *ô*, *ê*-vel jelöli (így tesz pl. Mitrofanowicz is Kleinrussische Grammatikjában, ott persze *i*-nek felel meg), csakhogy a jelölés nyomdahiba miatt gyakran elmarad. A zárt szótagban levő *s* a kiejtésben *r*-re változó *A*-t л-т *v*-vel írja (вовкѣ, довгій, говоритѣ), de nem mindig következetes, mert a 106. lapon вложь-т ír вдовжь helyett). Ingadozást látok még a következő szavak helyesírásában чоловікъ, де чоловічєскій, чєтыре és чотыри, вчера és вчєра. A gyakorlatokban előfordulnak a грамотный, лавка (bolt), весна szavak, melyek a ruténban nem használatosak, ép úgy a лѣто év értelemben (15 лѣтъ); мурованна, деревянна talán csak egy н-nel; направи helyett használatosabb a ногавици. A számneveknél nemcsak триста, hanem тристо is fordul elő. A 84 l. 3. szabályára ráczáfol pl. a 91. lap. ford. gyakorl. 1. mondata. Az igéknél a régi hagyományos felosztást használja, nagyon helyesen fölvette a segédigével képzett perfectumi alakokat. Nem találtam a дани ige alakjait.

A paradigmákat nagyon ajánlatos bekeríteni, sokkal áttekinthetőbbekké válnak ez által s a memoriát is segítik. Egy új kiadás jobb papiros és élesebb betűk alkalmazásával tetszetősbbe válnék. A módszeres rész megrövidítése s a magyarból való fordítások meghívítása, azt hiszem emelné a könyv hasznavehetőségét.

Nem czélom, hogy tovább is részletezzem e pedagógiai tapasztalattal megírt munka ismertetését, befejezem azzal az elismeréssel, hogy szerzője hasznos munkát adott benne úgy a tanuló ifjúság, mint a hazai rutén nyelv iránt érdeklődő közönség kezébe.

SZKUNZEVICS KORNÉL.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A nyelvtudomány ellen.

Ama tudományoknak, amelyeknek a gyakorlati élettel csekély kapcsolatuk van, vagy éppen semilyen sincs, mindig voltak ellenségeik. Mindig éltek rövidlátók, akik a napi, vagy a jelenbeli életszükségleteken, szinte az orrukon túl nem láttak és hiábavaló munkának, elveszett élet-energiának tartottak minden elméleti munkát. Az tehát, hogy napjainkban is akadnak, kik megvetik pl. a nyelvtudományt, nem újság. Annál szomorúbb, hogy ma már nagy szellemek, legalább is nagy hírnevű szellemek állnak be az olosó jelszavak lármás hadseregébe. Ime pl. *Ostwald*, a nagynevű természet-filozófus, annyira népszerűvé vált munkájában, mely immár a laikusok végtelen tömegébe is eljutott a Reclam-féle kiadás útján (*Grundriss der Naturphilosophie*. Reclam; Universal-Bibl. 4992, 4993), igen súlyos támadásban részesíti tudományunkat. Kétszer is alkalmat keres e művében *Ostwald*, hogy a nyelvtudománynak és a filológiának «Schulmeister-sinn-jét korholja. Objektív előadása hirtelen izgató vezérczikk-stílusba csap át, ha a nyelv kérdései művében szóba kerülnek. «...Ihr Betrieb» — mondja *Ostwald* műve 108. és következő lapjain a nyelvtudományról — wird kommanden Jahrhundert ebenso unbegreiflich zwecklos erscheinen, wie uns gegenwärtig die Scholastik des Mittelalters erscheint.» Ama tanulmányok, amelyekkel szerinte a modern összehasonlító nyelvtudomány foglalkozik, t. i. a szóalakok egymás között való összefüggésének búvárlása s ezeknek az idők folyamán való alakulásának kérdései az ő felfogása, rendszere szerint nagyon is nélkülözhetők. Mivel lehet e sajátos támadást megmagyarázni? E nagy tudós tiszteletreméltó felfogása mellett kell még külső okokat is keresnünk, hogy velők támadásának szokatlan lelkességét megértessük, de hamar meg vagyunk a kereséssel. A kiváló tudós többször is kitér a világnyelv kérdésére és az Esperantóban látja minden nyelvi probléma megoldásának kulcsát. Ő szerinte a természetfilozófia alaptanai közt hely juthat az Esperanto-propaganda számára is és látszólag meggyőző adatokkal — amelyek azonban rég ismeretesek az Esperanto őszinte propaganda-irataiból — hirdeti a világnyelvnek legújabb s elismerhetjük legszívósabb ábrándját. Ha meggondoljuk, hogy az *Ostwald*-tól és az Esperanto-hivektől annyira megvetett nyelvtudomány munkásai közül kerültek ki e vállalatnak legkomolyabb ellenségei, meg fogjuk érteni az egész támadást és azt a körülményt, hogy tudományunk világhírű búvárai még ez ideig nem is válaszoltak e fontos helyről jövő, de nagyon tragikusan nem veendő támadásra.

R. M.

Pérentél.

Ez a rejtélyes szó, melyet a Nyelvt. Szótár «vermis: wurm» egyértékessel fordít (*pérentélke*: vermiculus: würmchen), csak *HELTAI GÁSPÁRNÁL* (Kolozsvár, 1566) fordul elő: «A bölcz a fabuláual czipi a *perenteleket* és ama az apró nyúlas embereket (*Helt: Mes.* 214. l.); Szégyen dolog, hogy egy oroszlan budossóban esséc egy *perentel* miat

(356); Meg állom bosszudat az *perentel* kurua fián (358); Megtánítom a lator *perentelt* (359. 360); Igen ockos ez e *perentelke* (355).*)

Nemcsak a magyar, hanem az oláh nyelvtudomány szempontjából is érdekes a kérdés. A «përentël» szónak eredetije ugyanis nincs meg egyáltalán az éjszaki (dákó-)oláh nyelvben, megvan azonban a déliben (makedo-oláh, aromûn); ámde a «përentël» jelenléte a magyarban kétségtelenné teszi, hogy valamikor élő szónak kellett lennie benne is.

S. PUŞCARIU: «Etym. Wörterbuch der rumänischen Sprache» a következőket írja: «ar. *purintă*: gewöhnliche speise < *polenta*, it. *polenta*. Das wort hat eine interessante bedeutungsentwicklung erfahren: zunächst trat die pejorative färbung des wortes *gewöhnlich* in den vordergrund und *purintă*, oder *gelă* (alb.=speise) *purintă* begann eine *unlautere* speise zu bezeichnen, wozu ein verbum *purint* oder *purintădu* «verzehre unlautere speisen,» speziell «esse Fleisch während der fasten» gebildet wurde. Da im Balkan nur die mohamedaner die in so groszen ehren stehenden christlichen fasten nicht einhalten, so konnte *purintat* (= spurcat în post) direkt für «türke» gebraucht werden»

A *purintă* tehát szerinte szabályszerű fejlődés ($l < r$ két magánhangzó közt) a lat. *pōlētā* szóból s a jelentésváltozás menete a következő: közönséges étel > tisztátalan étel (a mi nem bõjt «spurcat») > tisztátalan ételt evő, speciálisan «török» (Vö. még Convorbiri Literare, XXVII. 602. l.).

Az egész okoskodásnak legfőbb hibája, hogy a *purintă* szó melléknév, jelentése «tiszdtalan», *gelă purintă* tehát: olyan étel, melyet bõjtben enni tiltva van. Érthető, miért nevezik a «török embert» *purintlu*, *purintatlu*.

G. WEIGAND adja a szónak helyes magyarázatát: «lat. *purulentus*: eiterig; bluttrünstige, rohe fleischstücke (Georges) > *pururintu* > *purintu*» (K. VOILMÖLLER: Kritischer jahresbericht über die fortschritte der romanischen philologie, VII. 95 I. l.).**)

A magy. «përentël» szónak oláh megfelelője *purintel* kicsinyítő képzés (*purintu* + *el* (lat. — *ellus*), pl. *frumos* + *el* (*frumusel*), *suptire* + *el* (*suptirel*), stb.), a melyből hangzó-illeszkedéssel («purentel, porentel» helyett) vált «përentël». A Heltai-féle «përentël» tehát nem «vermis», hanem «mocskos, hitvány ember, semmiség», a mely jelentés teljesen belleillik az idéztem példákba.

ALEXICS GYÖRGY.

*) A példák a 76. fábulában, «Egy emberkéről és egy oroszlánról» szóló mesében fordulnak elő, a hol a *perentel* mindig «emberre» vonatkozik. A «vermis» egyértékést, az értelem után indulva, SZARVAS adja, ki a *P* betűt csinálta. A fentebbi idézettekhez magam is hozzájárulok eggyel, melyet ugyancsak HELTAI «Meséiben» találtam: «Goliath a nagy Orias híres neves vitez meg vtała a szegeny *perentelt* Daudidot» (220. l. az «Értelem» végén, Németujvár, 1596.). — IMRE LAJOS, a ki Heltai mesekönyvét újra kiadta (Régi Magyar Könyvtár, 4. szám), a *përentël*-t a ném. *brander* (diákok csúfneve): «bagoly» (*Brandfuchs* jelentésben más újabb szótárban is) szóval magyarázza. Nála még a következő két példát találom: «Perentelee és nyálas gombác» (LVII. mese): «Nagy soc nyálas perentel» (u. o.).

**) Az oláhban «eiter» *puroi* (punoî), az ar.-ben *proau*, *proaue* < lat. *puronium* (eine abgeleitete form von «pus». PUŞC: Etym. Wörtl.).

Juhnevek.

Az oláh ember a terhes juhokat, míg nem ellenek, *oi groase-*nek (vastag juhok) nevezi, azután *oi fătate* (ellett juhok); a mikor pedig elválasztják a bárányokat: *mînzari* (fejős juhok). Őszig a bárányok neve *mîei*, ősszel, mikor a havasról haza hajtják őket: *noatinî*, *noatine* (lat. *annotinus*), vagy *cîrlanî*, *cîrlane*; ha betöltik az egy esztendő: *miorî*, *mioare*, két éves korukban meg: *stremiorî*, *stremioare*, azután a hímje *berbecî*, nőténye pedig *oi*.

Ez elnevezések közül egy cikkben, melyet TAKÁCS SÁNDOR közöl «A berbécs és a birka» (MNY. III. 207—213. l.) cízzel, előfordul a *mióra*, *milióra* (*millóra*),*) *notin*. E szók oláh eredetét már SZINNYEI kimutatta. A magy. *milióra* s *millóra* alak (-l-lel) azt tanúsítja, hogy még olyan időben került át, a mikor az északi oláhban is *milioară*-*mîloară*-nek hangzott. Az aromínben (déli oláh) még így ejtik: *mîlor*, *mîloară*; a megleni oláhban: *mîlor* (Etym. lat. *agnellióra). Az oláhból kölcsönözte az albán nyelv is: *mîlore*; az úgörög *μῆλώρα, μῆλώρα*.

TAKÁCS cikke említi még a «kápra» szót (= oláh: *capră* < lat. *capra*); az «oszkotárság»-ot, a «czáp»-ot, a «vatulyá»-t (*votulya*), a «czigar» juhok, a «brezán» birkát, a «stogos» és «micza» juh fajokat. Az «oszkotárság» az oláh *scutar*-ból való: le chef des bergers, celui qui dirige la bergerie, tient les comptes, etc. (Etym. óbolg. *skotû*: pecus; oláh forma -ar képzővel); a «czáp» < oláh *ţap*: bock, widder (Etym. albán *skap*, *tsap*); a «vatulya» (*votulya*) < oláh *vătuî*, *vătuie*: junger bock; ziege von einem jahre bis zur zeit des werfens (aromín: *vitulû*: ziklein von einem jahr; megleni oláh: *vitulû*: lamm, welches nicht mehr saugt, doch noch nicht ein jahr alt ist). PUŞCARIU (Etym. Wörthb.) a lat. *vituleus, *vitulea, G. MEYER (Etym. Wörthb.) pedig az albán *vetul*: zicklein über sechs monate, *vetulë*: junge ziege másának véli. Az oláh pásztorok révén jutott a szó a kisoroszba *vatulja*, *vatujka*; a lengyelbe *wetula*: einjährige ziege. A magyar, kisorosz s lengyel alakok (-l-lel, tehát nem j-vel, mint a mai nyelvben «vătuië») abból a korból valók, mikor az északi oláhban is a szót *rătule*-nek mondták.

A «czigar» juh az oláh *ţigaie* szóval függ össze (lînă *ţigaie*: laine fine, souple et frissée). Dr. RODICZKY JENŐ «A juhtenyésztés múlt és jelen irányairól» (Budapest, 1904) cz. könyvében mondja: «A *czigája*, más néven: *czigáj*, *czigája*, *zigája*, *czigárka*, *berke* (Háromszék, Orbai járás) és *czik* az Alduna országainak kedvelt juha, a mely onnan elterjedt Erdély délkeleti részében és helyenkint Magyarországon is» (92. l.). Erdélyben tehát a «*czigája*» elnevezés mellett a «*czigárka*» is járja; bizonyára a TAKÁCS idézte helyen levő «czigar» alakot *czigár*-nak kell olvasni. A «stogos» (valószínű hibás írás «sztogos» helyett) juh faj < oláh *stogos*: dont la laine est fine et souple (se dit des mou-

*) A NyTSzótárban lévő adatnál régebbi előfordulását a *mióra* szónak találtam az erdélyi diéta 1548-iki végzéseiben: «Ex quinquaginta una ouis cum agnello et *mióra* (danda erit), ex septuaginta quinque duæ oues cum agnellis et *mióra*, ex centum similiter duæ cum agnellis et *mióra*» (Gr. G. TOCILESCU: Revista pentru istorie, arheologie şi filologie. Bukurest, 1883. I. évf. II. füz. 437. l.)

tons, DAME); *lină stogoasă*: laine ordinaire (CIHAC, II. 370. l. Etym. óbolg. *stogŭ*: acervus). «*Sztogos* oly juh, mondja RODICZKY (id. m.) — mely a *kazal* mellett telel, mint ez a vándorjuhoknál Erdélyben még szokásban van. Ez a szó tehát oly nyájbeli állatot jelent, melynél csak a számra, nem a minőségre tekintenek. Ily módon a *sztogos* név a keverékvérű állatok jelzője» (96. l.). A mult század első feléből való brassó-szebeni kereskedelmi szokások szerint «a másodrendű» raczka keresztelésű cigája neve *stogosch*, a raczka *zurkan*, a báránygyapju *mitza* (RODICZKY, id. m. 94. l.). A «micza» juh faj <oláh *mițe*: toison des agneaux, laine, agneline; touffes des laine, mèches (Etym. óbolg. *jagne*, *jagniči*, *agniči*. CIHAC).

A «brezán» birka olyan állat, melynek homlokáról orráig egy fehér folt (vagy vonal) huzódik. <oláh *breaz*: pferde, rinder, schafe mit einer blasse; ebből *an* képzővel «brezan» (Etym. óbolg. *brēza*: birke; újszl. *brēza*: scheckige kuh). Lehet azonban, hogy a TAKÁCS idézte helyen «bárczasági» juhhot kell érteni, <oláh *birsan*, *birsană* (Tara Birsii: Bárczaság). RODICZKY ugyanis azt írja (id. m. 96. l.), hogy Erdélyben a bárczasági juhhot «burszán»-nak, «berszán»-nak hívják, a mely «nem külön fajta; cigája raczkakeverék». A «berszán» alakból könnyen érthető a *brezán*. Kedvelt juh faj az oláhoknál, melyet a «Miorița» cz. népballada is említ: «Oiță *birsană*, De ești năzdrăvană...» (Bárczasági juh, ha te már csudajuh vagy [ad normam: csudaszarvas], t. i. táltos. A pásztorembernek ugyanis a juha «táltos».)

Takács czikkében előfordul még a «vert berbécs» <oláh *berbec* *bătut* (vervex batutus).

A *bat* igének ugyanis nemcsak «ver, üt» a jelentése, hanem «herél» is: berbec (berbec) *bătut*: béliér châtré, mouton. A «buta» emberről mondják: «E *bătut* la cap tocmai ca un țap; e *bătut* la cap ca berbecul la coaie: caput obtusus (batutus), ad modum testiculorum hirci.» (V. Ö. J. A. ZANNE: Proverbele romînilor. Bukurest, 1897. II. 41. l.) A «herélést» Makedóniában következő módon végzik az oláh pásztorok: az egyik lába közé veszi az egy esztendőt már betöltött berbécsot vagy czápot (bárányt s notint soha), s miután spárgával erősen megkötötte heréjét, a másik egyre zúzza (*bate*) egy buzogányszerű fadarabbal lapos kövön az állat tojását (aromín: *bătearea*: herélés; birbeate *bătut*, țap *bătut*).*)

Megemlítem egy füst alatt még, hogy a székelyeknél járja a következő kifejezés is: «A szél északról *vert*» (TSzót.) <oláh «Vintul *bate* de cătră mează noapte» (t. i. az oláhban a szél «ver» (*bate*) s nem «fuj»); aztán «*vert*» tej (TSzót.) <oláh «lapte *bătut*».

ALEXICS GYÖRGY.

*) V. Ö. albán *tređ*: verschneide (menschen und tiere), a szó össze-függ a lat. *trudo*: stosse igével; görög *πλάζα*, *πλίσια*: eunuch (*πλάω*, *πλίσω*: zerdrücke); szerb *utuci* (vola): durch Zerstoßen kastren: testiculos contundo (KAR.). A különböző népek herélési módjára vonatkozó adatok össze vannak állítva POTT tanulmányában: «Verschneidung». (A. KUHN und A. SCHLEICHER: Beiträge zur vergleichenden sprachforschung. Berlin, 1861. II. 204. és köv. l.) V. Ö. még E. BERNKKER czikkét is «Slavische wortdeutungen» (in Zbornik u slavu V. Jagića. Berlin, 1908. 602. l.)

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben	1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 kháymik dana hangjegye	—40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat	—60
— A mondat dualismusa	1.20
— A neo- és palaeológia ügyében	—60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után	—80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra	—80
— Szórend és accentus	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére	—40
— Erdei- és hegyi-cseremis szótár. (Vocabularium cseremicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremis szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremis fordításából 1.—	—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugriae comparatae.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet	2.—
— Moks- és erza-mordvin nyelvtan	1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasznítása	—20
Fabian István. Finn nyelvtan	1.—
Finály Henrik. A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szömutatókat készített hozzá	4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez	—40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metznézfi német nyelvjárás hangtana	1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból	—40
Goldziher Ignác dr. A buddhizmus hatása az iszlámra	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján	6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok	—60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság	—40
— A számlálás módja és az év hónapjai	—40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről	—30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve	1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről	—80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez	—60
— Ertsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében)	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész	—60
— Ugyanaz II. rész	—80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté	12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal	—90
— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből	3.—
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék	2.—
— Kis-Azsia török dialektusairól	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet	10.20
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban	1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	80.
— A sémi magánhangzókról	75.
— Adatok Krim történetéhez	40.
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.
Lindenschmidt Mihály. A verbázi német nyelvjárás	90.
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában	20.
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	20.
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	120.
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével)	120.
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	60.
Molnár Albert. (Szeneci-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással	9.
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.
— Budenz József emlékezete	120.
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.
Kiegészítő füzet	6.
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.
— Votják népköltészeti hagyományok	4.
— Votják szótár. 4 füzet	16.
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
I. kötet: Bécsi-codex. — Münchener-codex	4.
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex	4.
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál	4.
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex	4.
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex	4.
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék	4.
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Cseh-codex	4.
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*